

replika

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

2010/2

71. szám

replika

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

alapítva 1990-ben

SZERKESZTI

Berger Viktor, Bíró Eszter, Fáber Ágoston, Győry Csaba,
Sallay Zoltán, Simányi Léna, Szabó Linda, Vincze Orsolya
szerk@replika.hu

OLVASÓSZERKESZTŐ

Balikáné Bognár Mária

Kiadja a Replika Alapítvány
1048 Budapest, Óceánárok u. 7. X/39.
Felelős kiadó: Vincze Orsolya
alapitvany@replika.hu

ELŐFIZETÉS

Előfizethető az alábbi címen:
elofizetes@replika.hu

nka

Nemzeti Kulturális Alap

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Papíralapú megjelenésünket az NKA és a Szabad Sajtó Alapítvány támogatja.

<http://replika.hu>

ISSN 0865-8188

BORÍTÓTERV ÉS NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS

Netinforg Kft.

NYOMÁS ÉS KÖTÉS

Robinco Kft., 1089 Budapest, Orczy út 28.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

Tartalom

Replika-monológ

„Én, ha bárki kérdezi... a születésemtől fogva vagyok hajléktalan”

Gabi monológja7

Personae non gratae: Hajléktalanság és térbeli kirekesztés

szerkesztette: Misetics Bálint és Udvarhelyi Éva Tessa

Misetics Bálint

Otthonatlan, csupa-csősz világ

Hajléktalanság és kriminalizáció Magyarországon 29

Mike Davis

Pokoli logika: hajléktalanként Los Angelesben 45

Samira Kawash

A hajléktalan test..... 53

Don Mitchell

A tér törvényi megsemmisítése

A hajléktalanellenes törvények és a jogok csökkenő tere 71

Leonard C. Feldman

A csavargótörvényektől a hajléktalanellenes politikákig..... 101

Jeremy Waldron

Hajléktalanság és közösség..... 131

Abstracts 163

„Én, ha bárki
kérdézi...
a születésemtől
fogva vagyok hajléktalan”

Gabi monológja

„Én, ha bárki kérdezi... a születésemtől fogva vagyok hajléktalan”

Gabi monológja

Anyu utcaseprő volt. Onnan is ment nyugdíjba. De abban az időben még keresett 50 forintot naponta, amiből éltünk öten, ha mi is otthon voltunk. Apu meg egy maszek fuvarozónál dolgozott, szenet, meszet, ilyesmit hordott ki lovaskocsival. Ő minden héten szombaton kapott fizetést. Abból vásárolt be anyu lisztet, cukrot, ilyesmit – ami kell egész hétre –, zsírt, mit tudom én. Apu meg téli időszakban minden hét végén hozott egy zsák szenet. Úgy Lőrincen a Béke tértől: fölkapta a vállára, villamos, busz, utána gyalog. Mindig hazahozta. Igaz, hogy addigra már az utca mindkét oldalán jött, de a zsák szén az hazaért.

Anyu egyébként Monorierdőn született '31-ben, apu meg Zagyvarékason. Öt év volt közöttük – apu javára. Apunak ez a második házassága volt, anyunak a harmadik. Anyunak volt még három lánya: a Csilla, az Olga, meg a Hajni. Apunak meg volt két fia: a Zoli, meg a Gábor. De soha nem láttam őket. Csak az édestestvéreimet ismerem, a húgomat, meg a nővéremet. Lett volna még egy öcsém, de az a születésnél meghalt. Tehát a húgom ikerpár volt, de a fiú nem élte túl.

Anyuék leéltek egymással így 23 évet – jóban, rosszban, ahogy azt kell. De az utolsó időkből már úgy, hogy ha mentünk hozzájuk, akkor, hát, anyunak mindig vittem a fél liter cse-resznyét, apunak a másik fél litert. Mert ha csak egyet vittem, akkor összevesztek rajta, hogy ki ivott belőle többet. A vége felé általában már csak én látogattam őket, mert se a húgom, se a nővérem nem volt rájuk kíváncsi. Mind a ketten leírták őket, hogy: na, ezek már alkoholisták, koszosak, büdösek. Tehát hogy kimondott csövesek; annyi különbséggel, hogy ők lakásban laktak. Lakásban? Hát 12 négyzetméteren. Egy szükséglakásban Lőrincen, amit azután kaptak, hogy állítólag összedőlt a ház, ahova én születtem, a VIII. kerületben. Őket már nem érdekelte a kaja, nem érdekelte a tisztaság, csak az, hogy a pia meglegyen. Akkor anyu is már nyugdíjas volt, és kapott egy tüdőgyulladást, az vitte el. Apu meg, hát, ahogy anyu meghalt, másfél évig nem is ivott egy kortyot sem. Nem tudom, talán valahogy annyira megrázta, hogy anyu meghalt, utána másfél évig nem ivott. Anyu legjobb barátnője mosott

A monológ alapjául szolgáló interjút készítette és szerkesztette: Szabó Linda.

rá, főzött neki. Mindamellett, hogy ugyanúgy megmaradt barátnőnek, semmilyen közelebbi kapcsolat nem lett köztük. De egyszer valamiért összeeszték, és apu bement a kocsmába, megivott egy fél cseresznyét, egy korsó sört, összeesett, és kész. Ő azt mondta, hogy így is szeretne meghalni, egy kocsmában, nem józanul.

Utána aztán ott maradt az a 12 négyzetméter, ahol ugye, most már így utólag tudom én is, kérhettük volna a bérleti jog folytatását. De erre már jóval később, csak évek múlva jöttünk rá, amikor már semmit nem tudtunk csinálni. De a ház, az még most is megvan. Most úgy van megcsinálva, hogy azt a szobát, ami a miénk volt, hozzácsapták az akkori házmesteri lakáshoz, mert az meg pont mellettünk volt. A közfalon nyitottak egy ajtót, és így lett két szoba, konyha. Ezek mind ilyen szoba-konyhás lakások voltak abban az épületben. Ilyen körfolyosós, egyszintes házról van szó. És ez a két, kapualj alatt lévő, ez volt a két legkisebb. Mind a kettőt hozzácsapták a mellette lévő lakáshoz. De mi még úgy hordtuk be, ilyen bádogkannával a vizet, mert még víz sem volt bent. WC meg hátul az udvarban. Meg volt egy kis kályha betéve.

Úgy volt berendezve, hogy beléptünk az ajtón, rögtön ott volt egy komód. Akkora hely maradt, hogy befért egy heverő, a komód meg a következő falhoz a sarokba. Volt egy kétajtós szekrény, meg apuéknek a heverője. Amellett volt egy ilyen 20 centis helyen a konyhaasztal, megint egy 20 centin a sparhelt, és aztán már jött megint az ajtó. Tehát végül is ennyi volt az egész. És akkor – ha mind a hárman otthon voltunk – ott, azon az egy heverőn aludtunk lányok: a húgom, a nővérem, meg én. Meg akkor úgy alakítottuk ki, hogy a kétajtós szekrény meg a fal közé kihúztunk egy függőnyt – ugye már akkor nagyobbak voltunk –, hogy mégse apu előtt kelljen vetkőzni. Elhúztuk a függőnyt, aztán ott öltöztünk át.

Hiába nem laktunk otthon anyuékkel, végül is megvolt magának a gyerekkoromnak is a szépsége. Például az, amikor karácsonykor leültünk oda a szoba közepére – akkor általában anyu rendet csinált, és akkor ott égett a gyertya. De nem azért, mert nem volt villany. Azt anyu mindig kifizette. Leültünk oda a szoba közepére, és kaptunk, soha nem felejttem, egy-egy ilyen fekete zacskót – mikulászacskónak hívta anyu. De tényleg, az is volt, egy fehér mikulás volt rárajzolva. Mind a mai napig őrzök egyet, pedig már hány éve ennek? Volt benne két szem szaloncukor, egy narancs, két szem keksz, meg amit apu faragott, ilyen kis fajték. Kismozdony, vagy ez a marionettbábu, amit így alulról kell húzogatni, és mozog a lába. Apu összekötötte a két kezét, a két lábát, és akkor alulról volt egy madzag. Apu mindig faragott valamit. És soha nem tudtuk, hogy mit. Mert nem otthon csinálta, hanem bent a munkahelyén, amikor épp volt szabadideje, vagy két fuvar között. Amikor letette a munkáját délután négy órakor, vagy megvolt az utolsó fuvar – azt mindig a legmesszebbre vitték ki. Az volt a legutolsó fuvar, mert utána aztán a ló is ráért pihenni. Soha nem felejttem el, Kecskének hívták a lovat. Akkor ugye ott lepakolt, visszafelé meg már minden kocsmánál megálltak. Akkor apu bement, ivott valamit, ment tovább. Megint bement, megint ivott valamit. Hát ugye nem kell mondani, volt körülbelül 16–20 kocsmá, mire beértek a telepre.

Én másfél éves voltam, amikor bekerültem a gyermekotthonba. A nővérem meg három. Két különböző gyermekotthonban voltunk: ő Pestre került az Aba utcába, én meg Lőrincre a Ságvári Endre utcába, a gyermekvédelem óvodájába. De akkor én nem is emlékeztem rá. Később arról van emlékem, hogy egy fekete Volgával visznek el ötünket az óvodából a Keleti pályaudvarra. Föltettek minket a vonatra, és levittek Oroszlányba. Végül is ott jártam ki az általános iskolát. Az is egy gyermekotthon iskolája volt. Ugyan mindenki azt mondta, hogy nevelőintézet, de a nevelőintézet az Tököl. Ez gyermekotthon volt, csak akkor min-

denki azt mondogatta, hogy jönnek a nevelősök, mert ugye mi annak idején egyenruhában jártunk. Kimentünk a városba sétálni, és akkor mondták, hogy na, jönnek a nevelősök. Ez ilyen megkülönböztetés volt. Mindenesetre ez a gyermekotthon úgy nézett ki, hogy az egyik része volt az otthoni rész, másik része pedig az iskolarész. Tehát még azt sem lehetett, hogy az iskola mellé járjunk, mert ott kellett átsétálni az udvaron keresztül, az egyik épületből a másikba.

Annak idején László Imrének hívták az igazgató urat, Klári néni volt a felesége. Őket szerettem. Ők ott laktak bent a gyermekotthonban. Volt egy fiuk meg egy lányuk. Azok is ott laktak, csak külső iskolába jártak. Klári néni volt az osztályfőnökünk. Már negyedikbe jártunk, amikor Imre bácsi fölött Pestre intézni valamit itt a Fővárosi Gyámügyön, és amikor jött visszafelé, kilökték, vagy kiesett a vonatból, és a vonat levágta a fél lábát. Úgyhogy ők visszamentek Zamárdiba; mert egyébként ott volt házuk. Aztán ott lett igazgató a Zamárdi Gyermekotthonban. Amikor kijártuk a 8. osztályt, akkor viszont följöttek a ballagásra. Soha nem felejttem el: csináltunk nekik egy 140×140-es kézzel hímezett abroszt. 25 centi széles, tömött mintája volt körbe. A közepébe meg behímeztük a monogramjukat. Annak idején tizenhatan indultunk mint első osztályosok, és hát annyian lemorzsolódtak, vagy hazavitték őket a szülők, vagy átkerültek más intézményekbe, hogy végül nyolcan maradtunk. Úgyhogy majdnem egy fél évig hímeztük azt a terítőt.

Ma is szeretem az ilyen kézi dolgokat. Kötni, horgolni, hímezni, batikolni. Most is sokszor, ha ideges vagyok, leülök, keresek magamnak valamit, aztán elbütyköröségek vele. Az az igazság, hogy a kézimunka szeretetét végül is a gyermekotthonban tanultuk meg. Most már így idősebb korban fontos, hogy az ember meg tudja nyugtatni magát. És ha alkot, akkor nincs az, hogy na, most akkor elmegyek, hülyére iszom magam, vagy éppen bekapkodom a dilibogyót. Akkor leül az ember csöndben, és vagy halkán szól a rádió, és azt hallgatja, vagy akkor elfoglalja magát; és nem azon jár az esze, hogy most mi a problémája. Tehát ilyen idős korban ez már inkább megnyugtatás. Úgy vagyok vele, hogy biztos találok olyan pulóvereket, amiket le lehet bontani. Akkor azokat lebontom, különböző fonalaaim lesznek, és akkor kitalálok valamit: vagy csinálók egy ágyterítőt, vagy egy falvédőt, vagy egy pulóvert, vagy zoknit – ami éppen eszembe jut. Az öröm, ha látja az ember, hogy amit csinál, annak örülnek, és tetszik.

De olvasni is szeretek. Az iskolában rengetegszer elkobozták a könyveimet, mert ott a tanulószobában, délután 4-től 6-ig, ugyan előttem volt a tanulófüzet, mindig inkább egy könyvet olvastam. A leckém már kész volt addigra, mert azt általában a tanítási idő tízperces szüneteiben megcsináltam. Akkor még friss volt a fejem, és tudtam, hogy hogy kell megoldani. Délután meg már ráértem olvasni. Úgyhogy azt szerettem nagyon. Ma is rengeteget olvasok, és elég gyorsan. Ha érdekel egy könyv, akkor képes vagyok inkább fél éjszakát olvasni. Ahol tehetem, ott olvasok. Különösebben nem szoktam válogatni, hogy mit. Mondjuk az ilyen lírai könyveket, meg lelkizősöket nemigen szeretem. Ahhoz oda kell figyelni. Mi viszont ugye azért rengeteget utazunk. Mire elmélyednék egy ilyenben, hogy akkor hogy is volt, mint volt, most akkor ez volt a baja, az volt a baja, akkor már ott tartok, hogy le kell szállni, és akkor megint nem érttem, amit olvastam. És kezdek elölről. Inkább az ilyen pörgős regényeket szeretem: Lőrinc Lászlót, Nemere Istvánt, Nora Robertset, meg van még egy-kettő, amiknek nemigen jegyzem meg a nevét, mert azoktól általában elvéve találni könyvet a nappali melegedőkben meg a könyvtárban. De Robin Cooknak majdnem minden könyvét végigolvastam. Azok ilyen orvosi krimik: a *Járvány*, a *Láz*, a *Mutáció*.

Még sétálni szeretek magyon – mikor éppen olyan idegbajos hangulatom van. Nem úgy, hogy most ide akarok menni, vagy oda. Hanem csak úgy elindulni, aztán majd valahol kikötök. Ez is volt életem egyik nagy álma: hogy egyszer úgy elindulok egy hátizsákkal, meg sátorral neki Magyarországnak. Aztán majd kikötök valahol. De hát az soha nem jött össze.

Nem mondanám, hogy volt egy kimondott családom, de nem vádoltam azzal a szüleimet, hogy otthagytak a gyermekotthonban. Bár gyerekkorában sokszor eszébe jut az embernek – mikor nem jönnek a szülők látogatni –, hogy persze, mert anyuék le sem... vagy mit tudom én; de az illetet föloldja, amikor megtudja, hogy megjött az engedély, hogy akkor most szünetre hazamehet. Így nem volt az, hogy mindenki elment, én meg ott maradok. Amikor 14 éves lettem, akkor már sűrűbben is jelentkeztek. Akkor éreztem úgy, hogy azt gondolják, most már tudok dolgozni, akkor már szükségük lehet rám. És akkor adtam is haza pénzt. De nem azért, mert ők kérték. Csak hát mégiscsak az anyám, meg az apám; és azért láttam, hogy hogyan élnek. Máshogy meg nem tudtam segíteni rajtuk. Véleményt nem alkottam róluk. Elfogadtam, hogy ők ilyenek. De mikor józanok voltak, akkor szerettem őket, amikor ittak, akkor inkább nem is mentem. Szóval elfogadtam ténynek azt, hogy ők ilyenek. Ők így élnek, és ezen változtatni nem is akarok, és nem is akartam, őszintén szólva. Egyik alkalommal, mikor hazamentem szünidőre anyuékhoz, megismertem a nővéremet. Kopogtak. Kinyitottam az ajtót, és ott állt valaki, aki csak annyit mondott, hogy öltözzél, megyünk! Miért, ki vagy te? – kérdeztem. És akkor mondta, hogy a nővérem. Akkor már férjnél volt. Szóval így találkoztunk először az otthonba kerülésünk óta.

A húgomat negyedik osztályos koromban láttam először – amikor lehívatott a gyermekotthon igazgatónője, és közölte velem, hogy nekem van egy húgom. Én meg csak néztem rá, mintha megbuggyant volna. De aztán hoztak egy kislányt, aki egy ilyen pici, göndör hajú volt, kék buggyos ruhában; és kiderült, hogy ő valóban a húgom. Aztán teltek-múltak az évek. Végül is az lett, hogy sokszor én foglalkoztam vele. Ha már nagyon nem bírták, mindig szóltak nekem. Akkor például mindig üvöltött, ha hajat kellett mosni, és akkor mindig le kellett mennem megmosni. Ha valami nem tetszett neki, hisztizett. Ha valami gond volt vele, akkor zengett az egész épület. Akkor már tudtam, hogy nekem kell lemenni, helyrerakni. Úgyhogy ez így ment négy éven keresztül. Aztán kerültem el Pécelre, egy mezőgazdasági szakmunkásképzőbe.

Az az igazság, hogy abban az időben nemigen volt utógondozás. Papíron volt, hogy 26 éves koráig jár az embernek. De se én, se a nővérem, se a húgom nem találkoztunk vele. Szóval, ez csak papíron létezett. Szerintem most aki állami gondozott lesz, az kap egy kis lukat, egy albérletet, amit aztán vagy tud fizetni, mert van munkája, vagy nem, és akkor kikerül az utcára. Ez egy komoly veszély az állami gondozott gyerekek esetén. Mert más az, akit örökbe adnak, ahol az örökbefogadó szülőnek kell gondoskodnia a gyerekről. Állami gondozásból eleve sokkal könnyebb az utcára kerülni. És az sem segített, hogy nekünk már a továbbtanulás is úgy nézett ki, hogy annak idején megmondták: gyerekek, hát itt van, ezek közül a szakmák közül lehet választani, aztán találjátok ki, mit akartok. Ennyi. Semmi több. Hát így kerültem én a kisállattenyésztő szakra. Aztán mindenhol dolgoztam, csak állatokkal nem. Jóformán senki nem is jelentkezett gimnáziumba, mert még annak is, aki kitűnő tanuló volt, azt mondták, hogy előbb legyen szakma a kezében, és majd ha utána úgy gondolod, akkor továbbtanulsz. Mert ugye mire kijárja a szakmunkásképzőt, addigra már nagykorú, és

akkor már nem az állam gondja. Pedig utána járna ez az utógondozás – mint ahogy a beteg gyerekeknek is, akiknek huszon nem tudom hány éves korukig jár a családi pótlék, állami támogatás. Ugyanígy járna az állami gondozottaknak is – ami mellett még talán lehetne tanulni. De valójában nemigen foglalkoznak ezzel. Végül inkább kiteszik, mert gondolják, hogy úgymint jön helyette másik. Ha az ember föl meri emelni a szavát, akkor azt mondják, hogy ha nem tetszik, ki lehet menni, majd jön helyetted más. És némelyik gondozó, vagy szocmunkás édeskeveset törődik azzal, hogy mi lesz az ügyféllel.

Én, ha bárki kérdezi, mindig azt szoktam mondani, hogy a születésemtől fogva vagyok hajléktalan. Az otthonban sem voltak szoros kapcsolataim, mert egyébként sem voltam egy olyan barátokozós típus. Úgy voltam vele, hogy vagy elfogadnak olyannak, amilyen vagyok, vagy kerüljenek ki. Engem nehezen fogadtak el, mert én mindig szabad szájú voltam, makacs. Meg hát én nyolcadikban már nagyon rossz voltam. Az otthonban nagyon nagy fegyelem volt. Ha ott azt mondták, este 8 órakor villanyoltás, akkor villanyoltás volt. Nekik. De nem nekem. Én akkor kezdtem el szambázní. Volt olyan, hogy kitiltottak a TV-szobából. Nem nézhetek este TV-t. Én? Az kizárt dolog. Fogtam, a TV-szoba ajtaján még délelőtt résnyire elhúztam a függönyt. Azt nem vették észre. Aztán este meg beültem a szobaajtóba, és néztem a TV-t. Az éjszakás meg, aki volt, az benn ült a TV-szobában, nem foglalkozott azzal, hogy kinn mi van. Mindenkit lefektetett. Aki tévézett, tévézett, kész. Hát én akkor is végignéztam a TV-t. Csak azért, mert azt mondták, hogy nem szabad. És utána később meg a szakmunkásképzőben, ugye, hogy nem mehetek kimenőre, akkor is kimentem. Fogtam magam, lemásztam a villámhárítón, és kimentem a városba csavarogni – mert nekem olyan hangulatom volt. Megvolt a személyigazolványom, és akkor nem kellett aggódnom. Át a kerítésen, föl a buszvégállomásra, és mentem. Aztán három napig elfelejtettem visszamenni. Erre igazgatói inté. De hát, tessék mondani, kívül írassam alá...? Meg osztályfőnöki inté, ismételt dohányzásért. Voltak olyanok, akik kintől jártak be, mert nem voltak kollégisták, és ők hozták be a cigit. Adtunk nekik pénzt. Abban az időben a Dunhill még márkának számított. Akkor volt 49 forint. 500 forint volt az ösztöndíjunk – de azért mi 49 forintért Dunhillt szívtunk. Hónap végén meg hárman szívtunk egy szálát. De az intének már nem volt büntető ereje. Egy 14–15 éves gyereknek ez már vicc, kiröhögi. Úgysem tudnak vele mit csinálni. Nekünk meg nem volt szülő a hátunk mögött, aki megfogjon minket. De nekem mind a mai napig ilyen a természetem: nekem ne akarjon senki semmit megtiltani! Az elképzelését lehet, hogy meg tudom valósítani, hogyha hozzáteszem az enyémet, és akkor a kettőből kialakul valami. De hogy ezt meg azt kell csinálni? Nem! Kint a mellékhelyiségben. Ott kell.

Én végül Pécelen csak másfél évet jártam, mert közben '80 júniusában férjhez mentem. Mikor kikerültem, akkor ugye el is kellett helyezkedni, dolgozni. Abban az időben, a Kádár-rendszerben még muszáj volt. És akkor 6 órás voltam a Kispesti Textilgyárban. Akkor Kistextnek hívták. A férjem is ott dolgozott, mint szövőgépmester. Ki kellett szolgálnia a gépeket. Ha valami gond volt, akkor szólnia kellett a szerelőnek. De aztán '81 februárjában született a fiam. Amikor összeházasodtunk a Némedivel, akkor már terhes voltam, de nekem eszemben sem volt, hogy én terhes maradhatok. Én a szüzességemet is a férjemnek adtam oda, esküvőnk előtt egy hónappal, és rögtön terhes is maradtam. Akkor tudtam meg, hogy terhes vagyok, amikor elkezdett mozogni. Hát már több mint 3 hónapos volt! Az esküvő '80 júniusában volt, én meg augusztusban töltöttem volna a 16-ot. A gyámügytől kellett engedélyt kérni, hogy férjhez mehessek. Annak idején volt egy olyan rendszer, hogy aki

betöltötte a 18 évet, az kapott ilyen életbeindulási segílyt, vagy nem tudom, minek hívták. Ez arra vonatkozott, hogy bútorzatot, ruhaneműt, tehát a kelengyét megvegye magának. Ez abban az időben volt 25 ezer forint, 25 ezertől fölfelé. Ehhez képest, amikor én mentem férjhez, kaptam keményen egy darab bársony ruhát, menyecskeruhának, a jó magyar államtól. De azt végig kellett járni, hogy a gyámügy beleegyezzen. Kimentek környezettanulmányra, anyámékat megkérdezték. Akkor még anyunak is kellett a beleegyezése. Hiába nem ő nevelt minket, mivel nem mondott le rólunk, kénytelenek voltak kikérni az ő beleegyezését is.

Na most ezután kezdődtek a problémák a férjemmel. Az esküvőnk előtt két hónappal halt meg apósom, '80. április 1-jén, május 14-én temettük. És ahogy apósom meghalt, a férjem elkezdett inni. De hát ugye akkor még nem volt a férjem. Akkor még nem is tűnt föl, mert mikor találkoztunk, még nem. Akkor volt két év udvarlás. De aztán, mikor megvolt az esküvőnk, akkor intenzívebben kezdett el inni, és rengetegszer megvert. Akkor már megvolt a fiú, ezért még mellette maradtam. Utána meg terhes lettem a kislánnyal, aki '82. május 16-án született. Pestszentlőrincen laktunk a Mikes Kelemen út 37-ben. A nagyanyjának volt ott háza. Először úgy laktunk, hogy egy 15 négyzetméteres szobában négyen: a nagyanyja, én és a férjem mint fiatal házások, meg a gyerek. Családiház-szerű valami volt, de a nagyanyja nem akarta fűteni a másik szobát, mert hogy az sokba kerül, meg... szóval rengeteg vitám volt a nagyanyjával. Nem értettük meg egymást, nem jöttünk ki. Utána megkaptuk az udvarban hátul lent levő, 20 négyzetméteres szobát, amit aztán úgy alakítottam ki, hogy egy szekrénnel kettéválasztottam. Az első része volt a konyha, a hátsó része meg egy ilyen szobaszerű valaminek berendezve. És a lányomat már oda vittük haza, ebbe a lenti részbe.

Állandó napirenden volt a részegség meg a verés. Hármunk, majd négyünk eltartását a gyesből, amit kaptam, meg a családi pótlékból oldottam meg. Ugyan a munkájával soha nem volt probléma, az emberi hozzáállásával igen. Volt úgy, hogy lejárt a műszakja, a délelőtti műszak délután kettőkor, és akkor utána este tízkor a haverok állították be az ajtóba. Bekopogtak, ő beesett, én meg becsuktam az ajtót. Először még föl is raktam az ágyra, hogy na, akkor feküdjél normálisan. Reggel közölte velem, hogy adjak neki kávé. Kérdeztem tőle, hogyan? Hol a fizetés? Ja, hát az nincs. Jó. Hazajött este, adjál enni. Hol a fizetés? Az nincs. Akkor a vacsora is ott van, ahol a fizetésed. Aztán a végén nagyon drasztikusan mentek a dolgok. Volt egy olyan eset, hogy sírt a kislány, és csináltam a tápszerűt. A férjem meg megjött holt részegen, hogy az a bűdös dög már megint üvölt, meg... és indult neki a gyerekeknek. Mert lettem a gyereket, hogy a kaját meg tudjam keverni. Ő meg indult neki. Akkor föl-kaptam a nagykést az asztalról, mondom, próbáld meg fölemelni a kezed – a jelzőket nem mondom... Próbáld meg fölemelni a kezed, itt döglesz meg. És akkor jött be az öccse. Az vette ki a kezemből a nagykést. Ha nem veszi ki a kezemből, akkor ma vígözvegy vagyok, és már ki is szabadultam eddigre. Akkor most nem kéne azon filóznom, hogy el kéne válni. De ennyi idő után már! Akkor úgy összeveszttem a férjemmel, hogy elmentem a nővéremékhez lakni egy hónapra. De utána visszamentem, mert kibékültünk, mert hát mégiscsak ott a gyerek.

Viszont a drága férjem elfelejtette közölni velem, hogy a nagynénje följelentett a gyámügynél, hogy én nem foglalkozom a gyerekekkel. A saját nagynénje, az apjának a nővére. És kijöttek a gyámügytől. Többen laktunk egy udvarban, ott lakott a nagyanyja, a két nagybátyja családostól, a nagynénje meg mi. Mi hátul laktunk az udvarban. Szóval mire végigjött a gyámügyis az udvaron, addigra a rokonok már részegen nekimentek, meg elhordták mindennek, meg, szóval végül is elvitték a két gyereket. Mert nincs meg a gyerekeknek az

erkölcsi nevelése. Hiába voltak tisztán tartva, rendben. Mindenük megvolt. De hát, nincs meg a két gyereknek az erkölcsi nevelése... Ez volt '83. augusztus 8-án – amíg élek, nem felejttem el. A Kmetty utcába kellett őket bevinni. És onnantól kezdve úgy voltam a házassággal, hogy na, itt aztán befejeztem. '83. október 13-án hagytam ott a férjemet úgy, hogy fogtam egy szál ruhát, amiben voltam, és viszlát! Semmim nem volt azon kívül az egy szál ruhán kívül.

Utána jött a következő élettársam, mert azt hozzá kell tennem, hogy én életemben nem voltam egyedül, mindig volt mellettem egy társ. A következő élettársam idősebb volt jóval, mint én, 23 évvel. Én voltam akkor 19 éves, ő meg 42. Öregnek hívtam. Tíz évet éltünk együtt, de azt is úgy, hogy először az anyukája házában. Még akkor élt az anyukája, de már annyira beteg volt, hogy pelenkázni kellett, etetni. Ha fölkel az ágyból, mert mindenáron föl akart kelni, akkor rosszul lett. Közben meg a gyesről, ahogy elvitték a gyerekeket, visszamentem a Kistextbe. De akkor már 8 órában gépre, mert akkor már nagykorú voltam. Az Öreg akkor a BKV-nál dolgozott mint buszsofőr. Már ismertem előtte is, mert nagyon jó barát volt, és segített. És ahogy összekerültünk, meg amikor anyukája ennyire beteg lett, ő átkérte magát éjszakára. Akkor úgy beszéltek meg egymással, hogy ha én dolgozom nappal, akkor ő van otthon; és éjszaka, mikor ő dolgozik a garázsban, akkor én vagyok otthon az anyukájával. Hogy ne maradjon egyedül egy pillanatra sem, mert nem is lehetett magára hagyni. Ez ment több mint 3 évig. Akkor az anyukája meghalt, nyugodjon szegény békében. Az Öreg a nővérével meg eladta a házat, és elköltöztünk alberletbe. Akkor már mind a ketten a Tejiparnál dolgoztunk. Ő mint sofőr, én mint portás, négy évet. Ott rengeteget mentem vele, mert ha nappalos voltam, akkor este hatkor megvárt, beültem az autóba, és mentünk bele a... hát tartálykocsival mentünk éjszaka tejért a célállomásra. Annyifelé jártunk: Jászberényben, Juhászföldön, Csornán, Hajdúszoboszlón... szóval rengetegfelé. Így ő sem volt egyedül, meg én is jól éreztem magam; meg láttam valamit Magyarországból. Hát végül is ez tartott tíz évig.

De hát ő is szíves volt, és a nővére meg azt mondta, hogy csak akkor intézi el neki a balatonfüredi szívszanatóriumot, ha szakít velem... Annak idején, amikor én megismertem a nővérét, úgy mutatkozott be nekem, hogy: tudod, ki vagyok én? Mondom neki: ki? Azt mondja: az ELTE Ilyen-olyan Számítási Központ igazgatójának a titkárnője. Mondom: szer-vusz, én meg Hajdú Gabriella. És innentől kezdve elváltam magam... ez forrt benne az évek alatt. Nem tudta lenyelni soha. Így aztán arról lett szó, hogy elintézi neki a szívszanatóriumot, ha mi ketten elválunk. És hát rengeteget beszélgettünk róla. Én úgy voltam vele, hogy jobb az Öregnek, hogyha oda kerül, és akkor talán még 2–3 évvel tovább él. Végül elment a szanatóriumba. De azt hozzá kell tennem, hogy évenként megkérte a kezemet, és évenként feleségül akart venni, és évenként megvette nekem az arany karikagyűrűt, és én évenként közöltem vele, hogy nem. Mert akkor én már úgy voltam vele, hogy egy férjem volt, és nem kell több. Hülyeségből elég volt egy is. Egyébként mind a mai napig a Némédi a férjem, papíron. A szanatórium után az Öreggel meg még 2–3 évig úgy összejártunk, találkoztunk, beszélgettünk, de aztán belépett egy újabb ember az életembe. Ő addigra már sajnos meghalt.

Nekem az évek alatt mind ilyen hosszabb távú kapcsolataim voltak. Egy-két napos, vagy egy-két hónapos, ilyen rövid távú, egyetlen egy volt. Szóval akkor költöztem vissza a VIII. kerületbe, mert addig végig kint voltam Lőrincen: a férjemmel is, meg az Öreggel is. Ed-digre a Tejipartól már rég kirúgtak. Négyyszer próbálták meg. Egyszer sikerült nekik. Mert létszámléépítés volt. Megszűnt a keresztúri szállítás, ahol én voltam portás. És akkor az első

turnussal repültem. De mi még kaptunk végkielégítést. A következő turnus már azt sem kapott – nem volt a Tejiparnak, a szállításnak pénze. Aki meg maradt, azzal meg közölték, hogy vagy kilép magától, vagy átmegy a Bartók Béla útra. Na most gondold el, hogy a rengeteg sofőr, aki onnan járt Rákosborzasztóról, annak bemenni a Bartók Béla útra, a XI. kerületbe. Bejárni hajnali 2-re... és akinek meg nem volt kocsija, az mit csinál? Aztán találok pár párral: ők vagy a BKV-nál, a Volánnál kötöttek ki, vagy alvállalkozókkal dolgoztak. Ez volt '89-'93 a tejiparban.

Szóval az új párommal a Visy Imre utcában laktunk, a Szeszgyárnál, közel az Orczy térhez. Ott ünnepeltem meg a 29. születésnapomat. Együtt ünnepeltük meg. Egyébként vele úgy ismerkedtem össze, hogy akkor volt egy barátnóm a Moszkva téren, sokgyerekes családanya, akihez állandóan mentem vigyázni a gyerekekre. Ő közben dolgozott a Szász Károly utcai szociális foglalkoztatónak mint bedolgozó. Aztán én is segítettem neki ilyen zacskóragasztást, vágást meg hajtogatást csinálni. Levinni neki a cuccot, visszacipelni az új munkáját – éppen ami volt. Így kerültem aztán én is oda. Ott darabért fizettek: megcsináltunk egy A/4-es borítékot, ami durván olyan két-három perces munka; ezért kaptunk 2 forintot. És akkor ő, a Zoli, gépen dolgozott. A vágógépen. Neki nem volt senkije, viszont volt lakása. Nekem nem volt lakásom, viszont nekem sem volt akkor már senki az életemben. Így összehozott minket az ottani részlegvezető: hogy hát próbáljatok meg beszélgetni egymással, hátha kialakul belőle valami. Akkor apropónak jött a 29. születésnapom. Kimentünk a Széna térre – a buszvégállomáson akkor még volt egy presszó –, és ott beszélgettünk, aztán jöttünk végül is össze. Fölmentem hozzá, és hát őszintén szólva, legénylakáshoz képest szuper jól nézett ki. Rend volt, tisztaság. Lehet, hogy előtte 5 perccel csinálta, de tény az, hogy azt láttam, rend van, tisztaság, és hogy hű, de milyen jó agglegény. Aztán megtartottuk a születésnapomat. Ittunk. Akkor már én is ittam. Megittunk 6 üveg sört, egy félliteres Hubertust, meg egy üveg pezsgőt. Ő olyan éjjel fél kettőkor delíriumos lett, és akkor megcsinálta azt, hogy az éjjeli lámpát rákötötte a kilincsre, és bedugta a konnektorba. A lakással szemben van a Csendes kocsmá. Oda meg elkezdte kihajigálni az ablakon az üvegeket, mondván, hogy őt meg akarják ölni, meg följönnek a kocsmából, mert őt le akarják szúrni. Reggel 7 órakor a kocsmából kihívták a rendőrséget. Elvitték a II. kerületi Sas utcába. Én közben bementem a munkahelyemre a Szász Károly utcába, és mondtam a főnöknek, hogy ne haragudj, de ez történt az éjjel, nekem haza kell mennem, mert azt sem tudom, hogy mi van vele, hol van, miként. Akkor mondták, hogy semmi akadálya, menjek haza. Közben őt kiengedték, és bement a munkahelyére. Mondta a főnöknek, hogy ő telefonálni akar az apjának. De senki nem volt a vonal másik végén. De ő beszélt, ő fújta a magáét, mondta, mondta... végül a főnök nő kihívta rá a mentőket, oda a munkahelyre. Közben én hazamentem meg vissza, hogy hát nem igaz, hívjátok már föl, hogy mi van vele, mert nem létezik, hogy nem engedték ki. Akkor közölték, hogy itt volt, de elvitték a mentők. Akkor mondtam a főnöknek: – Figyelj, Erzsike! Most ráül a telefonra, és amíg meg nem találod, addig le sem szálls róla. – De hát ez! – Nem érdekel, hogy munkahely. Nekem keresd meg! Úgyhogy aztán végül is addig-addig telefonált, míg kiderült, hogy a Dél-Pesti kórházba vitték. Először nem engedtek be hozzá, mert annyira gyógyszerelték, vagy mit tudom én, mit csináltak vele. Rá két napra, amikor már beengedtek, bementem hozzá, akkor mondta, hogy hát ő nem tudja, hogy hol járt, de a rendőrök végigkergették, és amikor visszahozták, akkor tiszta sár volt a pizsamája, a cipője. Azt mondja, nem tudja, hol járt. Mire nagy nehezen a nővérkék kibökték, hogy megszökött az épületből, és ugye akkor a Dél-Pesti kórház mögött még ilyen

hatalmas nagy erdő volt, elvadult valami. Oda ment ki, onnan hozták aztán vissza. Mert ugye kergették a rendőrök, meg meg akarja mindenki késelni, meg a rendőrök is csak azért leskelődnek utána, mert ki akarnak vele szűrni... Szóval ilyen delíriumos álmai voltak. Aztán kikerült a kórházból, de bent a munkahelyén is mindenki azt mondta, hogy nem hiszik el, hogy én kitartok mellette, holott csak három napja ismerem. Három napja élünk együtt. Mondom, gyerekek, ha egyszer valaki beteg, az beteg. Lehet, hogy amikor kijön a kórházból, azt mondom neki, hogy viszlát, vége, de még nem tudom. Egyelőre jöjjön ki. Kikerült a kórházból, és aztán ebből a végéből az lett, hogy nyolc év.

Aztán ő is annyira rákapott már az italra, hogy nagyon. És hát az utolsó négy évet úgy éltem le, hogy mindenre engedélyt kellett kérnem. Engedélyt arra, hogy WC-re menjek, engedélyt arra, hogy rágyújsak, engedélyt arra, hogy lemenjek a közértbe. Fillérre kiszámolta nekem, hogy mennyibe fog kerülni az, amit a közértben költök... Ezt a négy évet úgy kell elképzelni, hogy ilyen apránként kezdődött. Másfél, két év után jöttem rá arra, hogy hoppá, itt mi van? Mindamellet, hogy dolgozott ő is, az én pénzemet mindig elvette. Az az övé volt. Ilyen szempontból én életemben nem kezeltem pénzt. Nekem 20 forintnál több soha nem volt a zsebemben. Pedig mindig megkerestem magamnak azt, amiből én meg tudtam élni. De mikor Zolinál elkezdődtek a problémák, amikor már mindenben dirigálni akart, kezdett kialakulni bennem az az érzés, hogy most akkor mit csináljak. Úristen, itt vagyok egyedül, nincs hova mennem, az utcára mégsem mehetek. De akkor most mi van? Itt már csak az van, hogy nekem dirigálnak, hogy én pattogok, én csinállok mindent, és akkor, most akkor merre lépjek? És ez így dolgozik az emberben, forr benne. Akkor őszintén szólva inni is intenzívebben kezdtem. Az utolsó két év az olyan volt, hogy reggel megittam egy felest. Utána mentem be a munkahelyemre, megvettem magamnak a kétdecis vodkát, meg egy fél liter narancsot, a kettőt összekevertem, és napközben megittam. Hazafelé meg megittam még egy felest a közértben a munkahelyemnél. Meg még egyet hazafelé. Utána megvettem magamnak a hétdecis bort, és azt meg otthon elnyalogattam. Szóval akkor már ennyire belemérültem az alkoholizmusba. Előtte még nem is fogtam fel úgy, hogy hajléktalan vagyok, mert eszembe sem jutott. De járt föl Zolihoz egy nagyon jó barátja, Misi, és mikor már ő is sokallta, mondta nekem, hogy menjek hozzá; akkor vetődött fel bennem úgy tudatosan, hogy te atyáúristen, nekem életemben nem volt lakásom! És hogy akkor most már nem is lesz? Hát most már nem. Ráaadásul akkor, 2001-ben, már egy éve munkanélküli segílyen éltem.

Misi akkor mondta, hogy várjam meg lent a presszóban. Én meg összepakoltam egy kis táskába – egy váltás fehérneműt, egy pulóvert –, és lementem a presszóba. Így kerültem ki a Vaskapu utcába. Ahogy összekerültünk, az ivást mintha úgy elválták volna, hogy itt vége, és akkor pia az nincs. Mert vagy folytatom ott, ahol abbahagytam, és semmivel sem leszek jobb helyzetben, vagy lezárom a múltat, és azt mondom, hogy itt a vége. Misi az öccsével lakott együtt egy lakásban, de aztán nemsokára kiköltöztünk onnan, mert rengeteg volt a tartozás. Átmentünk Misi egyik barátjához a Viza utcába, a XIII. kerületbe. Ott úgy laktunk, hogy a nagyszobában lakott a barátja meg a családja, mi meg a konyhában ketten. De innen is költözni kellett. 2003-ban átkerültünk a Dankó–Magdolna sarkán egy olyan autóműhelybe, amit az akkori JKR, a Józsefvárosi Közterületi Rendszer bérelt ki az autók számára, és a párom mint éjjeliőr lehetett ott. Én meg vele. De én akkor már egy Pruál nevű cégnél dolgoztam, végállomás-takarítóként. Ez alatt az öt év alatt, amíg a Misivel voltam, végig ott voltam. A cég aztán megszűnt.

Az a srác, akinél a konyhában laktunk, leköltözött Nagykáta mellé. Ott vettek egy tanyát, és meghívtak minket egy nyárra, hogy menjünk le. Szállást nem tudtak adni, viszont a mellette levő tanyán volt egy fiatal – most gondolkodóban vagyok, hogyan mondjam – fiatal nő, akivel összebarátkoztunk, és ott aludtunk nála. Tehát végül is ennél a vadidegen fiatal nőnél töltöttük a kéthetes nyári szabadságot. Úgy is, hogy mindemellett átjártunk a Misinek ehhez a haverjához. Aztán meg majdnem minden nyáron ott voltunk, vagy a Balatonon. Mert ott meg az egyik kollegájának volt telke, aki levitte a sátras utánfutót nyár elején, és aki éppen le akart menni, az lement hozzá Balatonudvariba. Áram volt, víz nem. Ilyen nagy, 25 literes kannákba kellett cipelni, de azzal sem volt gond, mert jött, megpakolta a kocsit vízzel, aztán fölhozta. Szóval vagy ott töltöttük a nyarat, vagy Nagykátán, ennél a fiatalasszonynál. De az a nő csak ilyen megtúrt személy volt. Azért volt ott, hogy vigyázzon a tanyára. Semmit nem csinált azon kívül, hogy fenntartotta magát. Azért beszélek így erről a hölgyeményről, mert utána kikezdett Misivel, és én meg amilyen hülye voltam, öngyilkos akartam lenni emiatt.

Misi is szíves volt. Ő ugye a második szíves az életemben, és hát ő volt az, akibe az Öregen kívül még szerelmes voltam. Ők olyan egyformák voltak úgy belsőleg is. Mind a ketten sofőrök, mind a ketten szívesek. Szóval Misi is szedte a gyógyszereit. Akkor úgy írták ki neki, hogy júliusban már megkaphatta az augusztusit is, dátum nélkül, mert augusztusban a doktornő is elment szabadságra. Én meg fogtam magam, és szépen kiváltottam az Andaxinját. És igencsak beszedtem belőle 60 darabot. Aztán már csak a kórházban tértem magamhoz. De ebben benne volt Misi lányának is a keze, mert ő akkor ott aludt nálunk. És akkor kezdte mondani, hogy így a Kati, meg úgy a Kati – így hívták azt a nagykáta nőt. Mondta, hogy a Kati milyen jó, én meg milyen szemét vagyok, meg milyen szar vagyok. Én meg fogtam magam, fölkeltem, kimentem a borozóba, és megittam két deci bort. Utána visszamentem, kértem tőle nyugtatót, Rivotril. Én, aki életemben nem szedtem gyógyszert. Persze, hogy kiütött. Pláne még az ital is. Aztán másnap reggel fölkeltem, elmentem dolgozni – azt nem tudom, hogyan. Azt sem tudom, hogyan, de beszéltem az ellenőrrömmel. Ő később mondta, hogy ha akkor megérzi rajtam az italszagot, abban a pillanatban kirúgott volna. De nem érezte. Csak látta, hogy nem vagyok magamnál. Válaszoltam értelmesen, de úgy keresztülnéztem rajta, mereven. Akkor végigcsináltam a munkámat. Nem tudom, hogyan. Ez mind a mai napig nem tiszta. Az ellenőr mindenhol mindent rendben talált. Akkor hazamentem, vissza az éjjeliőri lakásba, és bevettem a 60 darab Andaxint, és megittam rá egy hétdecis vilmoskörtét, amit Misi a névnapjára kapott. Ezután még visszaraktam az üveget a díszdobozba, be is ragasztottam – nehogy rájöjjenek, hogy én ittam meg. Nem tudom, milyen apropóból, mert sosem volt ez divatom. Nem voltam olyan zugivó, mint a nővérem, aki kifele sosem mutatta, hogy iszik. Ő mindig tökéletes háziasszony volt. Én nem. Ezért is voltam a szemében fekete bárány. Mindenesre akkor visszatettem az üveget a helyére, aztán lefeküdtem aludni. És innentől kész.

Utána két hétig kórházban voltam. Először az Erzsébet-kórházban, aztán átvittek a Dél-Pestibe. De akkor is úgy, hogy már a második héten mondtam a főnőknőnek, hogy ha török, ha szakad, én akkor is hétfőn dolgozni fogok menni. Ha az ereszcatornán kell lemásznom itt a kórházban, én akkor is, hétfőn reggel dolgozni fogok. A főnököm mondta, hogy jó, rendben, semmi akadálya, várunk vissza, gyere. De akkor bejött a Misi, meg a, hát én úgy hívtam, hogy kölyke. Annyira nem kultiváltam, mert egy ilyen kis beképzelt, mimóza valaki volt. Őneki megvolt naponta a 2000 forintja, de ő eltartatta magát. Volt egy 51 éves barátja,

ő meg volt 28 éves. A barátja naponta odaadta neki a pénzt, meg mit tudom én. Voltak ilyen dolgai, ami nem volt az én világom. Meg most sem az. Vele soha nem jöttem ki. Szóval bejöttek, és akkor mondta a Misi, hogy hát tudod, hogy oda akkor nem jöhetsz vissza! Hát mivel az egy cégnek a telephelye. Ők meg nem akarnak botrányt, meg balhét.

Na, akkor ez szép. Innen most nem tudok semmit se csinálni. Az orvosnő rendes volt, mert pénteken adta ki a zárójelentést. Szombat-vasárnap már nem adnak ki zárójelentést, de ő úgy írta meg, hogy vasárnapig bent lehessek. Tehát még kaptam plusz másfél napot, hogy tudjak valamit intézni. Vasárnap kijöttem a kórházból, és nem volt hova menni. Ott álltam, hogy most akkor mit csináljak? Ennek majdnem hat éve. 2005. december. December 8-án jöttem ki a kórházból. Misinek az egyik kollegája mondta, hogy jó, akkor menjek oda hozzá. Ahogy kijöttem a kórházból, találkoztam vele a Kálvária téren. Mondta, hogy menjek hozzá, maradjak ott. Takarítsak, csináljak rendet. De hát végül is ott azért úgy nem maradhattam, mert azt mindjárt rákenik az emberek, hogy persze, mert biztos a szeretőd. Meg hát Misinek volt a kollegája. És akkor mindjárt az megy, hogy milyen jó, hogy ez a nő közkézen forog, meg... idézójelben, ilyen kurva státuszt adott volna, ami viszont nekem nem stílusom. Így aztán bekerültem a Dózsa György úti hajléktalanszállóra, fizetős szállóra, amit fizettem egészen 2006. szeptemberéig. Szeptember 10-én raktak ki. Akkor kerültem a Fűtött utcába, és ismerkedtem meg Gézával. Tehát végül is az az igazság, hogy nekem ezért nem volt sosem lakásom.

A törvényes férjemmel tavaly találkoztam. Úgy, hogy bementünk a Könyves Kálmán körút 84-be, az egy nappali melegező. Oda mennek a hivatalos levelek, és bementünk megnézni, hogy van-e posta. Mondtam Gézának, te, az ott nem a Némedi? Odamentem, hogy megkérdezzem a regisztrációnál. Azt kérdezi, mikor is született? Mondom '59.08.30-án. De, azt mondja, igen. Ő nem ismert meg. Elsétált mellettem. Én meg abszolút nem is vagyok rá kíváncsi. Amikor a gyerekeket mentem látogatni a Fóti Gyermekvárosba, akkor sem akartam a Némedivel összeakadni. Mert ha ott voltunk, összeverekedtünk. Aztán nem akartam, hogy a gyerekek lássák, ne ez maradjon meg bennük. Inkább nem mentem annyiszor hozzájuk. Úgy döntöttem, hogy ez nem a két gyerek világa. Most bárki azt mondhatja, hogy ez egy hülye kifogás, de nem akartam a két gyereknek a lelkivilágát tönkretenni azzal, hogy engedem látni azt, amiért végül is odakerültek, ahova kerültek. Így aztán inkább nem mentem hozzájuk. Bármelyik élettársamnak elmodnom ezt, mindegyik azt mondja, hogy te hülye vagy. Miért lennék hülye? Azért, mert engedem, hogy két ember élje a saját életét? Én mondtam a gyerekeknek is, hogy nekem nincs jogom beleszólni az életetekbe, bármennyire is én vagyok az édesanyátok. Nincs jogom beleszólni az életetekbe, mert én nem akarom azt a hibát elkövetni, amit az én édesanyám. Hogy amikor férjhez mentem, akkor azt mondta, hogy most már tudok dolgozni, akkor adjam oda is a fizetésem, mármint anyuéknak. Éljétek és alakítsátok úgy az életeteket, ahogy ti akarjátok. Ha úgy gondoljátok, hogy esetleg szükségetek van rám, akkor mindig megtaláltok, ha más nem, a Vöröskereszten keresztül. És ebben maradtunk, és én azóta nem láttam a két gyereket. Azóta nem is tudom, hogy mi van velük, hogy élnek-e, családot alapítottak-e?

Annyit tudok, hogy korábban a kislányom ott akarta hagyni a szakmunkásképzőt. Akkor mondtam neki, hogy ne csináld azt, amit a jóanyád. Járd végig azt az iskolát, kibírod. Nem viszket annyira a segged, hogy ne bírd ki azt a másfél évet. Még annyi volt neki hátra a szakmunkásképzőből. De a kislányom egy az egyben úgy néz ki, mint én, csak éppen jó pár

évvél fiatalabb kivitelben. Meg ő kék szemű. A fiú, az meg inkább az apja, vékony, hosszú. Ő kijárta az iskolát, és a monori önkormányzatnál volt kertész. Mindemellet úgy a háttérből érdekelt, mi van velük, meg érdeklődtem utánuk, de mint édesanyjuk nem léptem föl. Persze ők is kérdezték, hogy de anyu, miért nem jöttél? Miért nem írtál? Mert gyerekem, nem volt hozzá jogom. Azt sem tudtam, hogy énelem mi lesz, nemhogy még veletek! És így biztosabbnak láttam, hogy jó helyen vagytok ott, ahol vagytok. Rendben, nyugodt körülmények közt, tisztán. Most jöttetek volna velem az utcára lakni? Vagy egyik nevelőszülőttől a másik nevelőapáig? Nem, gyerekek! Én ezt végigcsináltam, és nektek nem kívánom. Az, hogy én tudok rólatok, az egy dolog. De ahhoz, hogy én fölöttetek anyai jogot gyakoroljak, azt én már akkor elvesztettem, mikor hagytam, hogy ti bekerüljetek a gyerekotthonba. Aztán ők kikerültek nevelőszülőkhöz. Egyikük Monorra, másikuk Monorierdőbe. Az apjuk aláírta a gyámhatóságon a lemondó nyilatkozatot. Velem is alá akarták, de én közöltem, hogy arról szó sem lehet. Nem vagyok hajlandó aláírni a lemondó nyilatkozatot, még akkor sem, ha nekem a gyerektartást ugyanúgy kell fizessem. Inkább fizetem a gyerektartást, de a két gyerek akkor is az enyém, és az én nevemet fogja viselni – mert ugye ha örökre adják, akkor az örökbefogadó szülő átkeresztelheti. De az a két gyerek, akkor is Némedi gyerek marad. Ezzel együtt azt gondoltam, és ezt mondtam nekik is, meg a nevelőszülőknak is, hogy jobb ez így, hogy ott a családban szépen föl nőnek. Én a jogomat már elvesztettem rájuk. De akkor én vagyok a hülye? Nem! Ha belegondolunk... ha valaki egy normális anya, akkor így gondolkodik. Ha meg nem, akkor ezzel kapcsolatban nem tudok mást mondani.

Nekem ott volt a mondat végére a pont: innentől család, és innentől vége. Nem sikerült, széthullott, kész, nem lesz több. Nem is akartam soha többet családot. És nem is lett, hál'istennek. Így egy kapcsolat, hogy együtt élek valakivel, ez jó, meg elviselhető, időzójelben elviselhető, de ebből bármikor kiléphetek, ha nem tetszik. Egy családból viszont nem lehet bármikor kilépni. Mert a két gyereknek nem mondhatom azt, hogy bocsi, de most otthagynom apádat, meg titeket is. Így viszont magamnak mondhatom, hogy na most akkor kilépnék innen. Meg tudom indokolni, hogy miért akarok kilépni, amikor azt mondom, hogy na jó, akkor kiléptünk. De hát két gyereknek ezt nem lehet. Még felnőtt gyereknek is nehéz elmagyarázni, nemhogy kicsiknek!

Annak idején még volt az a négy év család, amikor együtt voltunk a gyerekotthonban a húgommal, ami talán egy családi kapcsolat volt, de utána az is megszakadt, megromlott. Az ő élete is másfele ment, az enyém is. Így nem tudok olyan kapcsolatot mondani az életben, amihez különösen ragaszkodtam volna. És ez az, ami a sok gyerekotthonosnak hiányzik. Semmije nincs, amihez ragaszkodjon. Nincs, amibe kapaszkodjon, hogy ez csak az enyém. Lehetett bármilyen barátság, bármilyen szerelem az életében, azok egyszer úgyis véget érnek. Mindig benne van az, hogy sosem biztos, hogy ez örökké fog tartani, hogy örökké meglesz. Hiányzik ez a biztonságérzet. És ez megmarad élete végéig, akárhogy is csúri-csavarja.

Van, aki le tudja írni, mint például a nővérem is. Ő neki sikerült, de ő másképp is nőtt föl, mint én. Onnantól, hogy abbahagyta az általános iskolát, neki egész más volt a sorsa. Ő ugyanabban a gyerekotthonban volt 18 éves koráig. Neki nem úgy volt, hogy 14 évesen elkerült volna onnan, és utána el kellett mennie egy kollégiumba, mint nekem; hanem ugyanabban a gyerekotthonban volt 18 éves koráig. Onnan járt tanulni, és onnan ment aztán férjhez. Tehát neki megvolt az a folyamatosságérzése, hogy ő ott tartozik az otthonhoz, utána Attilához, utána a Jóska-hoz. És Jóska mellett meg tényleg családja volt.

Ma a húgommal csak akkor beszélek, amikor valamelyikünk jelentkezik. Ennek nincs pontos időintervalluma, mert volt, hogy kéthetente beszélünk, volt úgy, hogy évekgig nem. Most is, több mint nyolc éve, hogy utoljára beszéltem vele. Ő például nem is tudja, hogy én Gézával már öt éve együtt vagyok. A gyermekotthon után először amikor férjhez mentem, és megszületett a fiam, meg kiköltöztem a nővéremékhez, akkor mentünk le hárman, a nővérem, az akkori sógorom, meg én Oroszlányba a húgomhoz. Na, ott aztán megkaptam a magamét: hogy én négy évre eltűntem, feléje sem nézek, hogy ő már le van értékelve, és hogy mit képzelek én, hogy egyszer majd csak megjelenek, és ő a nyakamba ugrik, és hű de boldog lesz. Aztán a nővérem megbékéltette. Amikor 18 évesen följött Pestre, hajléktalan lett. Pedig ő végigjárta az iskolát, kitanulta a finommechanikai műszerész szakmát. Akkor megkeresett. Leveleztünk, de akkor megkeresett cím szerint, és ott lakott nálunk. Én mostam rá, pakoltam neki a cuccát, ha edzőtáborba kellett mennie – mert még Oroszlányban kajakozott, aztán azt Pesten is folytatta. Nekem kellett fejben tartani, hogy mikor, hol van verseny, arra mit kell pakolni.

De aztán egy idő után úgy gondolta, hogy inkább önálló életet kezd, és elköltözött. Még letett egy szakácstanfolyamot, és abban mind a mai napig dolgozik. Akkor összejött a mostani sógorommal, akivel aztán tervezgetik az esküvőt. Dehát az az esküvő már több mint tíz éve terveződik. Vagy lesz belőle valami, vagy nem. Mindenesetre vettek maguknak egy kis házat, valahol Rákosborzasztón. Másfél szoba összkomfort, kertes ház. A fele a húgomé, fele a sógoré. Tehát még az sincs, hogy a sógorom kiteheti onnan – mert fele törvényesen az övé. Az utóbbi időben meg úgy alakult a kapcsolatunk, hogy ha akartunk egymástól valamit, akkor föl hívtuk egymást. Legalábbis én úgy voltam vele, hogy ha beszélni akartam vele, akkor föl hívtam. Nála ha valami gubanc van, el szokott tűnni. Majd csak akkor, ha minden stabil meg biztos, akkor jelentkezik. Vagy ha én éppen felhívom, hogy találkozni kéne, vagy beszélni kéne, mert régen láttalak, vagy mi van veled. De ha én nem megyek utána, akkor ő nem jelentkezik.

A húgommal még mindig szorosabb volt a kapcsolat, mint a nővéremmel. Sosem volt olyan, hogy valaha is számíthattunk volna egymásra. Én nemigen kerestem a nővéremet, meg voltak gondjaim, problémáim vele. Például olyan dolgok, hogy a lányának volt a ballagása. De hogy én meg hogy kaphatok augusztusban tüdőgyulladás? Mert arról volt szó, hogy a ballagás után lesz egy ilyen családi összejövetel. A nővérem, a sógorom, a húgom, meg én. De én meg nem tudtam elmenni, mert tüdőgyulladásom volt, és neki ez rosszul esett – mert én biztos nem akarok elmenni, mert nem vagyok kíváncsi a családjára, mert én nagy ívben, nem tudom, mit csinállok a család közepébe. És ezért kilenc évig nem is beszélünk aztán. Mind a ketten büszkébbek voltunk annál, mint hogy a másiktól bocsánatot kérjünk, vagy elismerjük azt, hogy mi hibáztunk. Végül is én tisztában voltam vele, hogy nem én hibáztam. Mert mondjuk, akkor nem adok ki majdnem kétezer forintot egy virágcsokorra, meg nyolcezer forintot egy aranynyakláncra.

Meg már korábban is nagyon összevesztünk egyszer. Az a sógorom, akivel akkor ismerkedtem meg, amikor még a nővéreméknél laktam egy rövid ideig a Némedi miatt, Attila, kint dolgozott Algírban két évet. Ott kapott egy ilyen kisagykárosodást. Bekerült a csepeli kórházba. Én akkor pont ott voltam náluk, és a nővérem meg ott bent a kórházban mondta meg a sógornak, hogy bocs, de itt vége a dolognak. És akkor mondtam neki, nővérkém, ha te így, ha ennyire szemét vagy, akkor itt befejeztük. És akkor tíz évig nem beszélünk. Én nem tudtam azt feldolgozni, hogy ő bent a kórházban mondja meg – mert várta volna meg azt,

hogya haza menjen, és akkor mondja meg neki otthon. Aztán a végén mégiscsak én kerestem föl tíz év után. Szóval sosem beszélünk rendszeresen. A húgom járt hozzájuk. És akkor mondta, hogy ez van, az van, amaz van, és ha valahogy úgy éreztem, hogy meg kéne beszélni a nővéremmel ezt a dolgot, akkor fölhívtam. Ő soha nem keresett. Meg egyszer jártam úgy, hogy elmentem hozzájuk – akkor is úgy volt, hogy nem volt hol aludnom, és kimentem hozzá Csepelre. Beszélgettünk, beszélgettünk, és este fél tízkor megkérdezi, hogy nem akarsz hazamenni? Megkérdeztem tőle, hogy szerinted hova? Akkor még utána beszélgettünk, és ennyiben maradt a dolog. De akkor egyszer csak azt mondja: na jól van, akkor most már menjél haza. Tehát ennyire volt köztünk kapcsolat. Vagy ennyire nem volt kapcsolat. Mindig én voltam neki a fekete bárány a családban, mert őneki ugye sikerült a házassága. Az első úgy, ahogy... Na mindegy, ő dolga. Utána a második házassága meg 26 év után sikeredett. Akkor vette feleségül a mostani sógorom. Már a lányuk is nagy, felnőttkorú volt, mikor beleegezett abba, hogy feleségül megy a Jóskához. Hát nem sokáig élvezte a házasságát. Rákos lett, és két éve meghalt.

Egyébként ez is érdekes fintora az életnek, hogy a nővérem, aki világ életében pátyolgatva volt, családban volt, rendezett körülmények között élt, rákban halt meg. A húgom, aki világ életében pátyolgatva volt, családjában van, lakása van, mit tudom én, neki kétszer volt infarktusa. Itt vagyok 46 évesen, se kutyám, se macskám, „van két pusztá...”, magyarul, én meg itt vagyok épen, egészségesen. 46 év alatt egyetlen egyszer voltam úgy kórházban, hogy beteg voltam. Amikor tavaly júliusban a Margit-szigeten megszűnt Gézával a munkahelyünk, utána kaptam egy trombóvizist. De azt is azért, mert a Margit-szigeten, mire az ember kétszer körbe-nyalolja, összeszedi a 8 órás műszakban a szemetet, megtesz vagy 15 kilométert. És ezt fél éven keresztül, napról napra – szombat, vasárnap kivételével minden nap. Aztán megszűnt a munkánk, kimaradt ez a napi edzés, menet. Utána kaptam egy trombóvizist. Leállt az egész, besűrűsödött a vér. És ezzel voltam hat napig kórházban. Ők pedig tényleg, akik pátyolgatva, babusgatva vannak, mit tudom én, azok meg... Érthetetlen. És egyébként ami még érdekes, hogy amikor bekerültünk bármilyen szállóra, a Dózsa György út után a csepeli szállóra, ott ruhes lettem; aztán a budaörsi szállóra, ótvaros lettem. Amikor meg kint voltunk a szigeten, vagy ahol most vagyunk, semmi bajom sincs. Pedig azt mondaná az ember, hogy ha kint van, akkor jobban össze tudja szedni ezeket. Pedig nem. Bekerülök egy ilyen zárt térbe, ott biztos, hogy elkapok valamit. Mondtam a Gézának, csináltatni kell egy vitrint, és ha szállóba akarunk menni, akkor engem be kell rakni a vitrinbe, hogy biztosan ne legyek beteg.

Amikor ótvaros lettem, több mint három hétig ilyen szájmazszkkal jártam. Amikor meg a Dankó utcába kerültem, az a Fütött utca, akkor tetves lettem. Én, aki életemben nem voltam tetves – pedig anyuénál olyan kosz volt, hogy az valami eszméletlen. Fél méterre lehetett csak kinyitni az ajtót, mert egyébként nem ment tovább a rengeteg koszos ruhától. Ott nem volt semmi bajom. Aztán bekerülök egy szállóba, és mindjárt tetves leszek. Aztán mehetek a nőgyógyászatra. Amikor szóltam a szocmunkásomnak, hogy nézze, így jártam: hát, mit csináljak vele? Közös mosás az ágyneműt. Na, mondom, akkor én itt befejeztem a közös ágyneműzést. Elmentem, vettem magamnak két garnitúrát, és azt használtam. Utána semmi bajunk nem volt. Ez a közös mosás is egy olyan dolog, hogy összemossnak mindent. Például ha valakinek van ruhatetője, azt ugye nem szedi ki a melegvíz. Az ott megtapad szépen a mosógépben, és a következőnek is átmegy a ruhájára. Csodálkozik, hogy két nap múlva miért vakarózik. Szóval ez a legnagyobb veszélye ennek az egész ellátórendszernek.

A Könyvesen lehet úgy mosni, hogy én pakolom be a ruhát, én szedem ki. Akkor meg-nézem, hogy előttem ki mos. Hogy utánam ki mos, az engem nem érdekel, mert én tudom, hogy milyen vagyok. Az a lényeg, hogy előttem ki mos, és ha esetleg olyan az illető, hogy ha az ember adna neki egy pofont, odaragadna a keze, akkor azért az már sok – az ilyeneket általában már a nappali melegedőkből is kinézik. Nemigen tűrik meg az ilyen embereket. Addig cikizik, hogy csináljon már magával valamit. Vagy fürödjön meg, vagy menjen kifelé, de ott ne legyen, mert egyszerűen képtelenség mellette megmaradni. És ő is hajléktalan. Ugyanolyan hajléktalan, mint én, csak ő már föladta a reményt. Ő már úgy gondolja, hogy az életével úgysem fog tudni mit kezdeni. Leéli úgy, ahogy van, csak a napi kis piája meglegyen. És van a másik fele, aki viszont küzd azért, hogy ez csak egy állapot, amin változtatni kell. És pont erről szól A Város Mindenkié csoport is, amiben benne vagyok, hogy ezen az állapoton változtassunk. Nem az a célunk, hogy a hajléktalanokat ilyen tömegszállókra vagy kaszárnyába bezsúfolják, hanem az, hogy próbálják nekik megteremteni azt az életfeltételt, amivel élni lehet. Tehát hogy ilyen, ami a Dankó 15-ben van, ne legyen. Oda érdemes egyszer bemenni: 100 ágy van egy helyen, és ilyenkor, krízis idején 100–120-an vannak egy teremben. Ott van alkoholista, nő, férfi... és akkor azt mondják, hogy van elég hajléktalanszálló... Azért álljon meg a menet! Ne így! Az tényleg az ellátás legalja. A rendőrök is oda viszik be, ha találnak egy hajléktalant. Nem kell fizetni, de ott három zuhanyzó, meg két WC van majdnem húsz nőnek. Úgy néz ki, hogy ha bemegegy az ember, van a női rész, de az nincs le-választva semmivel – az csak egy galéria –, a többi meg már a férfi részleg. Kétszintes ágyak. A galériára végül is férfi nem mehet föl, még rendőr sem, csak nő. Azt szigorúan veszik. De emiatt van az is, hogy a párok csak este tízig lehetnek együtt. Aztán tíz órakor odamegy a szocmunkás, hogy menjen a helyére, legyen szíves.

Azért így is van balhé. Nekem is volt gondom, de az volt a legrövidebb kapcsolatom – három hónapig tartott. Mikor kikerültem a Dózsáról, és mentem a Fűtött utcába, akkor volt ott egy srác. Hát, kokettáltunk. Mikor rájöttek, hogy idézőjelben összejöttünk, akkor kezdtek volna macerálni, hogy miért pont ő, miért vele kezdtem ki? Meg amúgy is, jó nő vagyok. Szóval így esténként jött ez a hülye hozzáállás. De mindig csak olyankor, amikor a srác nem volt ott. Ha ott volt, akkor csend volt. Aztán egyszer ez is annyira összevert, hogy igencsak át kellett mennem az orvoshoz. Nem láttam a felszerelést. Volt is rajtam egy fekete szemkendő. Megkérdezte a doktor, mit csináltam? Hát, mondom, leestem a padlásról. És kérdezte, hogy hívják azt a padlást...? Úgy is volt, hogy rámegegy a fél szemem, de hál' istennek nem. Így aztán kitiltották azt a srácot. Utána ugyan már együtt voltunk Gézával, azon gondolkodtam, hogy kérek a rendőrségtől egy távolságtartási végzést – hogy egy bizonyos területen belül nem jöhessen a közelembe. De aztán meggondolta magát, és úgy döntött, hogy neki nem éri meg. Azóta aztán ha találkozunk, köszönünk egymásnak, ő jobbra, én balra, azt ennyi.

Nekem minden kapcsolatom, aminek így vége lett, továbbra megmaradt beszélőviszonynak. Ugyanúgy beszéltem Misivel is, Zolival is – mind a mai napig, ha találkozok vele, köszönünk egymásnak, ő jobbra, én balra. Soha nem váltam el egyikőtől sem haraggal. Nem maradt tüske a szívemben, és lehet, hogy azért volt könnyebb elviselnem ezt az egészet. Azért könnyebb, mert nem tudok haragudni senkire. Az anyámékra sem tudok haragudni azért, mert így alakult. Valahol meg tudtam őket érteni akkor, amikor már én is elkezdtem inni. 16 éves koromig egy kortyot sem ittam. Csak amikor terhes voltam a kislánnyal, a Némedi meg nekem jött a nagykéssel. Akkor már ott volt a fiú is. Elhordott mindenfélének: hogy én

nem foglalkozom a gyerekekkel, meg a szaros pelenka, meg a nagyanyja mossa a pelenkát... és én valahogy joggalannak éreztem az egészet. Hazavittem az italát, hogy tényleg otthon, ott üljön le a TV elé, igya meg, foglalkozzon a gyerekekkel. De ő fogta magát, hogy nem kell nekem a bűdös piád, majd ha hazajöttem, megiszom; meg különben is jobban érzem magam a kocsmában a haverokkal, mint veled. Na, ekkor ittam meg egy stampedli barackpálinkát, meg egy fél pohár sört, és olyan részeg lettem tőle, hogy a konyhából nem tudtam bemenni a szobába – pedig csak egy küszöb volt. Aztán utána sokáig nem ittam. Már nem is tudom, miért kaptam rá. Valami buli volt, és akkor persze ment a cukkolódás, hogy nem vagy te anti-koholista, meg nem mersz inni... Egy tízenegynéhány éves fiatalnak mi kell még? Utána meg már amikor nagyon belemerültem az italba, akkor azt mondtam magamnak, hogy vagy most megállok, vagy akkor innen nincs tovább, csak lefelé. És hát, el ne kiabáljam, ezt eddig háromszor sikerült életemben megállni. Tehát végül a legaljám soha nem jutottam. Pláne azóta, mióta volt az öngyilkossági kísérletem... Azóta meg úgy vagyok vele, hogy ha marad rá, akkor megiszom. Ha nem, akkor inkább legyen meg a kajám, a cigarettám, és majd utána. Ha nincs rá pénz, akkor nem iszom. Anélkül megvagyok, de élelem meg cigaretta nélkül nem. Meg kávé nélkül sem, hozzáteszem. Soha nem voltak olyan nagy igényeim, hogy nekem luxuslakás meg kocsni kell; aranyóra, meg van Gogh-kép a szobafalra. Csak annyi, amennyiből én fönn tudom önmagam tartani. Azt viszont mindig előteremtettem magamnak. Ezért nem értettem sose azt, amikor a prostituáltak vagy a bűnözők arra hivatkoznak, hogy mert ők nevelőotthonban, intézetben nőttek föl. Könörgöm, én is ott nőttek föl, mégsem lettem bűnöző, mégsem lettem prostituált, és megállok a saját lábamon. Mindamellet mondok, hogy én életemben nem voltam egyedül.

Azért érdekesek ezek a kapcsolatok a hajléktalanok között is, mert van – hát mondjuk ez a ritkább eset –, hogy valaki úgy váltogatja a párját, mint más a fehérneműjét, de azért ezek általában olyan összetartó kapcsolatok. Hosszabb távúak. Mondjuk itt a kényszer is összetartja az embereket, mert egy nőnek egyedül azért sokkal nehezebb kint az utcán, mint egy férfinak. Jobban ragaszkodik a másikhoz, mert tudja, hogy biztonságban van. Kitart mellette, mert ha valaki bántani akarja, akkor megvédi. Mert egyszer a részeg fiataloktól kell eltérni az atrocitásokat, akiknek egyszerűen lehet, hogy csak olyan hangulatuk van, és két literes, tele sörös flakonokat hajigálnak rád, ezzel szórakoztatják egymást; máskor meg más, részeg hajléktalantól kell tartani. Ugyanolyan hajléktalan, mint te, de azt hiszi, hogy azért, mert neki egy csomag dohánnyal több van, akkor ő már ki, ha én nem? És akkor mindjárt neki lehet ugrani a másiknak. Vagy pont azért ugrik neki, hogy elvegye tőle azt a csomag dohánnyt, amivel a másiknak van több. De az is van, hogy szerintem egy férfi több mindent meg tud szerezni, elő tud teremteni, mint egy nő. Egy férfi bátrabban odamegy kéregetni, vagy bátrabban belenyúl a kukába, hogyha éppen üveget szednek, mint egy nő – mert egy férfit nem néznek le annyira. Egy férfi hajléktalan, az megszokott, idézőjelben, megszokott dolog. Azt viszont még mindig nem tudja a társadalom elfogadni, hogy egy nő is lehet hajléktalan, és egy nőnek ugyanúgy meg kell élnie, mint egy férfinak. Pedig a hajléktalanoknak most már körülbelül az egyharmada nő.

De akárhogy is vesszük, valahol hiába él társas kapcsolatban az ember, egy bizonyos része mindig magányos marad. Ha hajléktalan, nem tud annyira föloldódni egy kapcsolatban – mert ha lakásban lakik, akkor bátran el tud menni; akkor nem kell attól rettegnie, hogy na most tűnik el mindenem, mert betörnek, meg elviszik. Nem marad semmi, csak az, ami rajtam van. Tehát ez a napi rettegés az utcán élőknek, ez megfojtja a kapcsolatot. Hiányzik

az a biztonságos háttér, hogy most nyugodt lehetek, mert el tudok menni bárhova. Ez végül is egy nagyon rossz oldala a párkapcsolatnak, és a hajléktalanságnak is. De a hajléktalanságnak, ennek az utcán vagy szállón élésnek, ha az ember akarja, megtalálhatja a jó oldalát is. Visszatérve a Margit-szigethez, és hogy mi kint aludtunk, amikor ott dolgoztunk: reggel arra keltünk, hogy a mókus a fejünkhöz vágja a mogyoróját; meg hogy a madarak csicseregnek. Vagy amikor a sündiszó éppen fölmászik a padra, és így néz velünk szembe, hogy na most mi van? Itt ült a mellkasomon, és nézett velem szemben, hogy mi van? Szóval vannak ezek az apró dolgok, amik valamivel könnyebbé teszik a helyzetet. Ezek, amik nem hagyják el az embert, hogy na most aztán már csak az ital, és akkor nincs tovább. Ezek tartják az emberben az erőt, hogy lesz azért ez még jobb is. Ezzel szemben egy rossz egy házasságnál, ott nincs jó oldal. Nem tudja az ember azt mondani, hogy na ez most egy szép emlék. Igen, ami volt előtte, amikor összeházasodtak. De amikor kiszolgáltattott valaki, akkor már nem tud mit csinálni, akkor már semmi szépet nem talál benne. Ez még a hajléktalanságnál is rosszabb. Mert így az ember, ha hajléktalan lesz, csak a lakását veszti el. Egy ilyen házasságban viszont elveszti az önbecsülését, a bizalmát, és egyszerűen magába fordul. Még jobban magába fordul, mint egy hajléktalan. És akkor már nem bízik senkiben, akkor már nem érdekli semmi, csak a napi robot, és akkor persze, hogy előbb-utóbb belefásul. Ebből jönnek az öngyilkosságok. Ezért mondtam, hogy én már úgy vagyok vele, hogyha rám egy férfi kezét emelt, akkor elmentem, felejtük el egymást. Ő megy jobbra, én balra, nekem elég volt a férjem. És ma már úgy vagyok vele – pedig nem vagyok egy szépség, aki után kapkodnának –, hogy akkor inkább maradok egyedül. Akkor tudom azt, hogy nem arra megyek haza, vagy nem arra ébredek föl, hogy éppen repül a pofon. Nem kell attól remegnem, hogy most hogyan jön meg, részeg lesz-e, nekem ugrik-e, megint mibe fog belekötni, miért balhézik? Én ezt valahogy nem tudom elviselni, mert egy férfi sem különb semmivel, mint egy nő. Csak azért, mert őrajta nadrág van? Rajtam is van nadrág. Szóval ez egy ilyen dolog. És ha az ember nagyon akar valamit, akkor végül is el tudja érni.

Azok a hajléktalanok, akik hisznek és bíznak benne, hogy jobb lehet, és tenni is akarnak ezért valamit, csatlakozhatnak A Város Mindenkié csoporthoz – mert egyedül senkinek nem megy –, és ez a csoport végül is célt ad az embernek. A csoport azt akarja elérni, hogy a hajléktalanok visszakerüljenek a társadalomba, és hogy érezzék, a hajléktalanok ugyanúgy embernek számítanak, mint bárki más. Ezért veszélyes most az, hogy április 15-től megszűnt a kilakoltatási moratórium. Hány százan fognak így az utcára kerülni? És még a kormány is elvesz abból a pénzből, ami van – hát nem mindegy, hogy 566 milliót ad, vagy 66 milliót, mert 500 millió még kell a mittudomén milyen irodának a felépítésére. De azért haljon 1100 ember éhen kinn az utcán, vagy kerüljön ki az ellátásból, mert egy irodaháznak fel kell épülnie? Ez egy vicc.

Nekünk most három vonalon megy a munkánk. Van a Köztér Munkacsoport. Ők foglalkoznak az utcán élő hajléktalanok gondjaival, problémáival. Tehát az illemhelyekkel, a közterület-felügyelőkkel, a rendőrökkel, az utcai szocmunkásokkal. Beszélni próbálnak a fővárosi és kerületi polgármesterekkel ezekkel kapcsolatban. Egy másik, az Ellátás Munkacsoport a különböző intézményekben élő hajléktalanok gondjaival, problémáival foglalkozik – hogy ne az legyen a legfőbb kérdés, hogy csótány van a szállón, hanem hogy például XYZ-t miért lakoltatják ki, amikor semmit nem csinált. A harmadik pedig a Lakhatási Munkacsoport, ami azt nézi, hogy aki még lakásban lakik, de már ilyen félig bent, félig kint, az mit tehet az üres lakásokkal; hogy az önkormányzat miért nem viszi tovább a szociálisbérletrendszer;

meg számon kéri, hogy miért van az, hogy rengeteg ingatlan van befektetők kezében, mégis inkább hagyják lepusztulni azokat, ahelyett, hogy följújtánák, vagy a hajléktalanokkal kötnének egy olyan szerződést, hogy ők följújtják, és aztán laknak benne úgy, hogy fizetik a rezsit. Tehát miért állnak üresen az épületek?

Sokszor azt mondják erre, hogy mert mi ingyen akarjuk ezeket a lakásokat odaadni a hajléktalanoknak. Nem! Egy hajléktalan is tud dolgozni: van köztük villanyszerelő, vízszelőlő, gázvezeték-szerelő, parkettás, műbutor-asztalos, kőműves, és megcsinálják önmaguk, maguknak – mert az egyik meg segíteni a másiknak, az vissza, az a harmadiknak; odavissza segítenek egymásnak. Ez ilyen kölcsönös körforgás. És megcsinálja a hajléktalan. Adjanak hozzá teret! Ne az legyen, hogy na te egy bűdös hajléktalan vagy, és akkor takarodj! Adjanak hozzá teret, és megoldjuk. Csak sajnos az az általános társadalmi megítélés, hogy egy hajléktalan csak bűdös lehet, meg részeg. Aztán csodálkoznak rajta, amikor azt mondom, hogy igen, én is hajléktalan vagyok. Én merem vállalni, hogy az vagyok. Az, hogy valaki hajléktalan – nekem legalábbis ez a felfogásom –, csak egy állapot, amiből az ember előbb-utóbb, ha akar, meg úgy adódnak a körülményei, ki tud lábalni. De ahhoz akaraterő is kell. Mikor valaki föladjá, amikor már semmi nem érdekli, már az sem, ha az utcán, aki elmegy mellette, leköpi vagy belerúg, akkor az már tényleg a legalja, a legvége mindennek. Ezért látni az utcán ezeket a csöveseket – hogy így fogalmazzak, mert máshogy nem tudom megfogalmazni –, akik már mindent föladtak. Végül is ennek a csoportnak ez célja: hogy ezeket az embereket is fölrázza, hogy hé, te is ember vagy, ugyanolyan, mint a másik vagy a harmadik. Ne az legyen, hogy mert valaki hajléktalan, abba bele kell rúgni. Sokan azt hiszik, hogy csak az a hajléktalan, akiket kint az utcán lehet látni. Ezért szoktuk mindig azt mondani, hogy egy hajléktalannak alapvetően nem pénzt kell adni, hanem beszélgetni kell vele – hogy érezze, hogy ő is ember; hogy rá is szüksége van még valamilyen mértékben a társadalomnak; hogy ne a pia legyen a jóbarátja, ez a flakonos trutyi, ami tönkreteszi. Ugyanúgy tagja a társadalomnak, mint a többiek.

Ami a csoportunk szerint nem jó, mert végül is nem jó, de azért elfogadható ellátás lenne, az olyan, mint például a menedékház kint Budaörsön. Ott úgy van, hogy igaz, hogy ötven vannak egy szobában, de minden ágy le van választva. Tehát van egy magánszférája mindenkinek, hogy innentől eddig, ettől a faltól eddig a falig az enyém, és itt azt csinállok, amit én akarok. És ha nem akarok társalogni senkivel, akkor nem társalgok. Ha társalogni akarok, akkor kiülök középre, és beszélgetek. Ez sem tökéletes megoldás, de elfogadható. Ezek a fizetőszállók úgy működnek, hogy havi nyolcezertől egészen huszonvalahány ezerig lehet fizetni – attól függően, hogy melyik szálló milyen szolgáltatást nyújt. Van például a Szobabérlők Háza, ott ha valakinek van egy 9 négyzetméteres szobája, közös konyha, közös fürdő, közös WC – tehát ez még valamennyire elfogadható –, akkor fizet érte olyan 20 ezer forintot. Internet-hozzáférés van több szállóban: többek között a Dózsán is, a Fehér közben, az Éles saroknál. Csak nem biztos, hogy hozzá lehet férni, mert ugye annyian vagyunk, hogy sorba kell állni, és ha éppen 5 óráig nem férünk be, akkor megint várni kell egy napot. Ezért is működünk úgy, hogy minden Munkacsoportban van egy nem hajléktalan tag is – mert a számítógépekhez való hozzáférés, e-mailezés, mit tudom én, nekik könnyebben megy.

A mozgalom egyelőre csak budapesti szintű, de voltunk már lent Kecskeméten, Pécsen, Vácott. Tehát megpróbáljuk vidéken is kialakítani ezeket az önálló kis szervezeteket, amik aztán, ha kialakulnak – hát most még csak alakulgatnak –, akkor azoknak a vezetője minden hónapban följön egyszer Pestre, és beszámol a csoportnak, hogy mi és mint van. De

úgy gondoltuk, hogy az ő munkájukba, ha már megalakult a sejt – mert úgy hívjuk őket –, nem szólunk bele. Csak irányelveket mondunk, hogy az elején merre induljanak, miként induljanak. Megbeszéljük, hogy mi a központi magnak az elképzelése a további félévre, tehát a hosszú távú célokkal kapcsolatban. Megbeszéljük, hogy nekik mi az elképzelésük, és akkor a kettőt egyeztetjük. Viszont kell egy mobil egység is, ami mozgatható, hogy ha valami rendezvény van náluk, vagy itt Pesten – akkor ahol nagyobb szabású, oda lehet küldeni az embereket. Nekünk most ez az elképzelésünk, effelé indultunk el.

Gézával mi az Ellátás Munkacsoportnak szoktunk segíteni, de ott csak mi ketten vagyunk, akik éppen nem dolgoznak – mert lejárt a szerződésünk. Rajtunk kívül az összes többi hajléktalan dolgozik. Egy ember van, aki betegállományban van. Géza hivatalos helyen, egyik oldalról, most azért nem tud elhelyezkedni, mert ha megtudják, hány éves, azt mondják, túl öreg. Ez egy kifogás. Mivel a laccímkarttyájára hajléktalanszálló van írva, azt a legtöbb munkaadó nem szereti, és azt találja kifogásként, hogy túl idős. Államilag sem szívesen foglalkoztatnak hajléktalant, de maszekként sem. Maszekként pláne, hogy nem. Ő inkább feketén foglalkoztat, mert akkor a hajléktalan úgysem tudja följelenteni. És akkor vagy kifizeti, vagy nem. Be sincs jelentve, úgysem mer szólni. A legtöbb maszeknál így működik: ledolgozza az ember az egy hónapját, az ugye a próbaidő, utána fizetést kéne adni. Akkor a főnöke azt mondja előtte való nap, hogy ki van rúgva. Másnap bemegy a pénzéért, az meg közli vele, hogy miért, hát nem is dolgozol itt. És ezt megcsinálják. Ennek 90 százaléka építőipari munka, meg konyha. Tehát az emberkék mosogatnak reggel 8-tól este 8-ig – fekete mosogató, fehér mosogató, mikor melyik –, aztán nincs fizetés. Pedig ott azért igencsak kell emelgetni, meg rohanni. Amellett, hogy mosogatnak, még kell zöldséget, répát pucolni, krumplit hámozni. Ez mind benne van abban a 12 óra munkában, és általában, ugye, fillérekért – ha kifizetik. Az esetek 90 százalékában a hajléktalanokkal csinálják meg azt, hogy nem fizetnek. 10 százalék az, aki nem hajléktalan. Velük is megcsinálják, de velünk, hajléktalanokkal, inkább. A hajléktalanoknak van külön Munkaügyi Központ, külön orvosi ellátás. Ez diszkrimináció. Egy olyan dolog, mintha azt mondanánk, hogy külön cigány orvosi ellátás kellene. Pedig mi ugyanolyan emberek vagyunk, mint bárki. Magyarországon születünk, és magyarok vagyunk. Az is például, hogy ha a laccímkarttyán az van beírva, hogy VIII. kerület, közterület, az azt jelenti tulajdonképpen, hogy Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgár. De miért nem vagyok én magyar? A hajléktalanszállókban mindenfajta megkülönböztetés tilos. Volt, akit azért rúgtak ki, mert azt mondta a másiknak, hogy köcsög. Lehet, hogy az volt, de akkor sem mondunk ilyet a másiknak. Tehát ott mindenféle megkülönböztetést komolyan vesznek. Miért nincs ugyanez nagyban, a magyar társadalomban, hajléktalan és nem hajléktalan között? Én mindig valaki más lakásában laktam, vagy albérletben, vagy szállón, ezért most már mindig azt mondom, hogy én a születésemtől fogva vagyok hajléktalan... És hogy megalakult ez a csoport, már tényleg úgy vagyok vele, hogy tegyünk azért, hogy mások ne járjanak így. Vagy legyen nekik könnyebb, mint nekem volt ez a 46 év.

Personae non gratae

Hajléktalanság és térbeli kirekesztés

Szerkesztette: Missetics Bálint és Udvarhelyi Éva Tessa

Misetics Bálint

Otthontalan, csupa-csősz világ¹

Hajléktalanság és kriminalizáció Magyarországon

Magyarországon kevés elméleti érdeklődésű szerzőt fogott meg a hajléktalanság kérdése: a szakirodalom alapvetően leíró jellegű, és szinte kizárólag a szociális munka, illetve a hajléktalanellátó intézményrendszer szemszögéből tárgyalja a problémát. Az Egyesült Államok ezzel szemben nemcsak a hajléktalan emberek ellen irányuló kirekesztő jogszabályokban és intézkedésekben jár élen, hanem a hajléktalanság kriminalizálását elemző és kritizáló társadalomelméleti munkák terén is: a *Replika* számára ebből a gazdag irodalomból válogattunk néhány tanulmányt. Az itt közölt összeállítás egy nagyobb vállalkozásunk része,² amelynek célja, hogy bemutassuk azt az Egyesült Államokban kiterjedt irodalommal bíró megközelítést, ami a hajléktalanságot és az arra adott társadalmi válaszokat nagyobb lélegzetű történeti és elméleti keretek között vizsgálja: nem mint a szociális gondoskodás egyik szakterületét, hanem mint politikai gazdaságtani, filozófiai, emberi jogi, és mindenekelőtt *politikai* problémát.

A társadalomkritikai gondolkodás számunkra nem önmagáért való: a valódi cél nem az, hogy Magyarországon is szülessenek a hajléktalanságról szóló revelatív társadalomelméleti munkák, hanem egy igazságosabb társadalom. A társadalomelméleti munkáknak azonban fontos szerepük lehet a cselekvés irányának kialakításában, legyen szó közpolitikáról vagy társadalmi mozgalmakról. A társadalomról alkotott fogalmaink maguk is alkotják, alakítják a társadalmat. Nem egyforma mértékben rendelkezünk azonban a társadalom alakítására képes szimbolikus hatalommal: az objektív hatalmi viszonyok újratermelődnek a szimbolikus hatalmi viszonyokban, ami hozzájárul ezeknek az objektív hatalmi viszonyoknak a fenntartásához (Bourdieu 1985). Ez legelőször is a társadalmi világ magától értetődő valóságként való megélését – és ily módon legitimálását – eredményezi. Másrészt, egy-egy társadalmi

¹ A cím első része József Attila „Kirakják a fát” című versének (1936. október) utolsó sorára utal. Ezúton is köszönöm a cikk megírásához nyújtott segítségét Udvarhelyi Éva Tesszának, valamint Balog Gyulának, Dósa Mariannak, Győri Péternek, Moharos Györgynek és Széles Zsuzsannának.

² A vállalkozás másik gyümölcse az a hajléktalanságról szóló interdiszciplináris tanulmánykötet, ami terveink szerint a L'Harmattan Kiadó gondozásában jelenik majd meg 2011 végén.

probléma domináns társadalmi konstrukciója – esetünkben az, hogy mit jelent a hajléktalanság – többnyire maga is a probléma részévé válik: ha abban látjuk a problémát, hogy „nincsen elég hajléktalanszálló”, éppúgy, mint ha abban, hogy „a hajléktalanok elfoglalják az aluljárókat”. A kritikai társadalomelmélet – a társadalminak a magától értetődő természetesség büvököréből való kiszakításával és társadalmi problémák újradefiniálásával – így fontos eszköze lehet a társadalmi problémák megoldásának. „A kulturális jelentések és társadalmi identitások körüli küzdelmek tétje a kulturális hegemonia, vagyis hogy kinek áll hatalmában társadalmi helyzetek mérvadó definíciójának és társadalmi szükségletek legitim interpretációjának megalkotása” (Fraser 1989: 6). Ugyanakkor csupán ehhez hasonló tanulmányokkal lehetetlen ezt a küzdelmet megnyerni. A társadalomelmélet „politikai éle azokkal az ellenzéki mozgalmakkal való – akármilyen közvetett – kapcsolatán keresztül érvényesül, amelyek szükségletei és identitásai – sőt küzdelmei és kívánalmai – forognak kockán” ezekben a küzdelmekben (Fraser 1989: 7). Ettől függ, hogy lesz-e bármi értelme az itt közölt válogatásnak – vagy az abban megfogalmazott kritika megmarad az akadémia kis világában, „saját maga büvületében, anélkül, hogy valaha is abba a helyzetbe kerülne, hogy bárkit is valóban fenyegetne bármivel kapcsolatban” (Bourdieu 2003: 21). Ez pedig már az olvasón is múlik.

* * *

A továbbiakban először áttekintem a hajléktalan emberek ellen irányuló magyarországi kirekesztő intézkedéseket és azt, hogy azok miként váltak az utóbbi időben hangsúlyosabbá, majd az állam hajléktalansággal kapcsolatos társadalompolitikai kudarca, a hajléktalan emberek ellen irányuló kirekesztő intézkedések, valamint az ezek legitimálására szolgáló, a hajléktalan embereket megbélyegző diskurzus összefüggéseiről írok. Ezt követi egy rövid előszó az itt közölt tanulmányok válogatásának szempontjairól.

A hajléktalan emberek térbeli kirekesztése Magyarországon

A szegénység önmagában is erőszak. A kirekesztésen, a fegyelmezésen és a regulázáson keresztül azonban az erőszak ennél sokkal konkrétabb értelemben is jelen van a szegénységben élő emberek életében, a köztéren élő hajléktalan emberek pedig különösen ki vannak szolgáltatva a hatóságok, intézmények és állampolgárok önkényének (l. Bíró és Vadász 2003; Oross 1995; Szoboszlai et al. 2008). Török Ágnes és Udvarhelyi Éva Tessza 2005-ben megjelent tanulmányukban hat különböző kategóriába sorolják azokat az eszközöket, amelyekkel az 1990-es években és a 2000-es évek elején a „nem odavalókat” eltávolították a budapesti közterekről: városi formatervezés, városfenntartás, jogalkotás, rendészet, üzleti eszközök és szociális munka. Noha a lista nem teljes, mégis fontos betekintést nyújt a kirekesztés különböző megnyilvánulási formáiba. A városi formatervezés során például hajléktalanellenes utcabútorokat vagy különböző kerítéseket és tüskéket alakítanak ki, melyek célja, hogy megakadályozzák a leülést, lefekvést vagy behúzódot. A hajléktalan emberek távol tartását célozzák az utcai padokra utólag elszerelt, vasból készült elválasztók, amelyekkel kapcsolatban az állampolgári jogok országgyűlési biztosa kijelentette, hogy „megengedhetetlenek, egyúttal pedig az emberi méltósághoz való joggal összefüggő visszásság veszélyét hordozónak [tart] minden olyan adminisztratív megoldást, vagy arra irányuló javaslatot, amely

a szükséges intézkedéseket a hajléktalanok közterületi jelenlétének »városképi kérdésre« adott válaszként próbálja megfogalmazni” (OBH 2007: 8). Ide tartozik az olyan aluljárók vagy más közterek kialakítása is, ahol minden lekerekített, és nincsen olyan felület, amire valaki leülhetne, vagy olyan tér, ahová behúzódhatna. A városfenntartás kategóriájába tartoznak többek között a fizikai megtisztítás különböző módszerei, mint például az erős slaggal történő felmosás, vagy az, amikor a hajléktalan emberek holmiját szemétnak minősítik és megsemmisítik.

A jogalkotás is gyakran eszköze a hajléktalan emberek köztéri kirekesztésének. Példa erre a guberálás, a sátorozás vagy a koldulás tiltása a közterületeken.³ A rendészeti eszközök közé tartozik a jogszabályok szelektív alkalmazása (például a napi többszöri igazoltatás), illetve az olyan kezdeményezések is, mint amikor néhány kiemelt aluljáróban rendszeresen járőrözik a közterület-felügyelet és a rendőrség azzal a céllal, hogy távol tartsák a hajléktalan embereket. Ide tartoznak az olyan kevésbé formalizált kezdeményezések is, mint az újbudai „hajléktalanmentes övezetek” kialakításának terve 2009-ben, vagy a kerületőrök alkalmazása, akik bármilyen hatósági jogkör nélkül „járőröznek” az utcákon – esetenként a hajléktalan emberek távoltartása céljából.

A közterek privatizációja is hozzájárul a hajléktalan emberek kiszorításához. A bevásárlóközpontok terjedésével a közterületi funkciók magántulajdonú fogyasztói terekbe kerülnek át, amelyek belső szabályzata és biztonsági őrrei gondoskodnak a nemkívánatos emberek távoltartásáról. Ezenkívül a teraszos kávézók és „kiülős” szórakozóhelyek kialakításával a közterek egyre nagyobb szelete válik csak azok számára elérhetővé, akik fogyasztani is tudnak. Végül esetenként a szociális munka is részévé válhat a hajléktalan emberek kirekesztésére, szegregálására és elrejtésére irányuló törekvéseknek, amikor egy köztértisztítási kampány alkalmával – többnyire kényszerből és jó szándékkal – a szociális munkások is együttműködnek a hajléktalan emberek egy-egy kiemelt közterületről történő eltávolításában.⁴

A 2000-es évek közepéig a budapesti köztereken a hajléktalan emberek távoltartása nem rendszerszerű, inkább alkalmasszerű és informális volt. A közterület-felügyelők és a rendőrök elsősorban az elrettentés eszközeit alkalmazták a hajléktalan emberekkel szemben, jogszabályi háttér kevésbé állt rendelkezésükre, és – Demszky Gábor önkormányzati választások előtt rendszeres vagy alkalmi munkából szerzett jövedelme, míg a válaszadók 13,3 százaléka válaszolta, hogy volt kéregetésből származó jövedelme. (Az adatokat ezúton is köszönöm Gurály Zoltánnak, a kutatás szervezőjének.)

4 Győri Péter (2010) az utcai szociális szolgálatoktól a társadalom és a politikai döntéshozók részéről elvárt funkciók között említi, hogy „Legyen, aki segít elküldeni” a hajléktalan embereket, a nappali melegedők és éjjeli menedékhelyek pedig részben szintén arra szolgálnak, hogy a hajléktalan emberek „ne lézengjenek a város utcáin, terein”, illetve „lehetőleg ne a közelben, látható helyen legyenek”.

3 Ezek a tevékenységek a hajléktalan embereknek csak egy részét érintik. A koldulás és a hajléktalanság például annak ellenére mosódik össze gyakran a koldulás kriminalizálása mellett érvelők diskurzusában, hogy valójában csak a hajléktalan emberek kis részének van koldulásból származó jövedelme. A Február 3. Munkacsoport 2009-es kutatása során az ország 16 városában megkérdezett mintegy hétezer hajléktalan ember 38,1 százaléka válaszolta, hogy volt rendszeres vagy alkalmi munkából szerzett jövedelme, míg a válaszadók 13,3 százaléka válaszolta, hogy volt kéregetésből származó jövedelme. (Az adatokat ezúton is köszönöm Gurály Zoltánnak, a kutatás szervezőjének.)

4 Győri Péter (2010) az utcai szociális szolgálatoktól a társadalom és a politikai döntéshozók részéről elvárt funkciók között említi, hogy „Legyen, aki segít elküldeni” a hajléktalan embereket, a nappali melegedők és éjjeli menedékhelyek pedig részben szintén arra szolgálnak, hogy a hajléktalan emberek „ne lézengjenek a város utcáin, terein”, illetve „lehetőleg ne a közelben, látható helyen legyenek”.

A neokonzervatív fordulat⁵

A hajléktalansághoz való hozzáállás megváltozását jelezte Pintér Sándor belügyminiszter 2010-es nyilatkozata, amely szerint „a munkát megvető réteget munkára fogjuk szoktatni, a közterületeket megtisztítjuk a koldusoktól és az ország hangulatát rontó személyektől” (Huth 2010). Mindez nem maradt meg a diskurzus szintjén: az építési törvény módosításáról szóló, a Belügyminisztérium honlapján 2010 szeptemberében nyilvánosságra hozott törvényjavaslat egyik célja – annak hivatalos indokolása szerint – az volt, hogy „a közterületek nem rendeltetésszerű használatának esetkörüire (pl. hajléktalanok életvitelszerű ott lakása) az önkormányzatoknak lehetőségük legyen szigorúbb közterületi szabályok és szankciók megállapítására helyi rendeleteikben, pl. a hajléktalanok kiltítására a közterületekről”. A módosítás értelmében „az önkormányzat lehetőséget kap a rendeltetésellenes és engedély, megállapodás nélküli használat (pl. a közterületen történő „lakás”, „alvás”) szankcionálására”.⁶

Hasonló szellemben nyilatkozott Tarlós István főpolgármester is, aki szerint „nem arra találták ki sem a nemzet fővárosát, sem a pályaudvarokat, sem az aluljárókat, sem a köztereket, hogy bizonytalan helyzetbe sodródott, olykor veszteni való nélküli emberek folyamatosan molesztálják a többieket, és használhatatlanná tegyék Budapestet” (InfoRádió 2010). Ennek szellemében hirdette meg a főpolgármester „a Társadalmi Megbékélés Programját” is, amelynek alapvető célja a hajléktalan emberek eltüntetése Budapest legforgalmasabb aluljáróiból, akár jogellenes hatósági intézkedéseken keresztül.⁷

Egy 2011 februárjában nyilvánosságra került, az ország polgármesterei számára megküldött levélben Soltész Miklós, a Nemzeti Erőforrás Minisztérium Szociális, Család- és Ifjúságiügyért Felelős Államtitkára olyan intézmények létrehozását helyezte kilátásba, amelyek „szabálysértési előállításra is alkalmasak, vagyis [amelyekben] olyan hajléktalan emberek elhelyezése is megoldható, akik önszántukból nem kívánják igénybe venni a szolgáltatásokat”.⁸ A képet azok a rendelkezések teszik teljessé, amelyeket az utóbbi években egyre több önkormányzat hozott a guberálás,⁹ valamint a néma koldulás (és esetenként a „ráutaló magatartás”) büntetésére (I. Gazsi 2005; Misetics 2009; Török és Udvarhelyi 2005b).¹⁰

5 A továbbiak során külön hivatkozás nélkül használom fel a témával kapcsolatban a napi és heti sajtóban megjelent cikkeim érvelését (Misetics 2010a, 2010b), valamint a témáról szóló korábbi tanulmányaimat (Misetics 2009, 2010c).

6 A Belügyminisztérium javaslata ellen a budapesti hajléktalanellátó szervezeteket tömörítő Tizek Tanácsa, a Menhely Alapítvány, az ELTE Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszéke, A Város Mindenkié csoport, valamint az összes ellenzéki párt is tiltakozott. Ennek ellenére a kétharmados kormánytöbbség változatlan normaszöveggel – noha az eredeti indokolásban szereplő hajléktalan emberekre való explicit utalások nélkül – fogadta el a törvényt (2010. évi CXVI. számú törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény, valamint az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény módosításáról).

7 Jól jelzi a városvezetés hajléktalanságra vonatkozó intézkedéseinek átgondoltságát, hogy a sokat hivatkozott „Társadalmi Megbékélés Programja” kapcsán semmilyen hivatalos dokumentum nem látott napvilágot. A program 2010 végéig megvalósult elemeinek rövid leírásához és kritikájához lásd Misetics (2010a).

8 A levél a regionális hajléktalanellátó szervezetek diszpécserszolgálatainak honlapján, a Diszpécserportálon került nyilvánosságra: <http://www.diszpecserportal.hu/component/content/article/55-belfold/1131-tulepontok-kialakitasa-.html>.

9 A Társaság a Szabadságjogokért 2011. januári alkotmánybíróági beadványa 39 ilyen helyi önkormányzati rendeletet sorol fel. 2011 márciusában a radikális szociális munkásokat tömörítő Új Szemlélet Csoport által szervezett polgári engedetlenségi akció során a rendőrség számos aktivistát tartóztatott le azért, mert – a józsefvárosi rendelet szóhasználatával – a közterületre kihelyezett hulladékgyűjtőkből hulladékot vettek ki.

10 A szabálysértésekről szóló országos hatályú jogszabályok – az 1999. évi LXIX. törvény a szabálysértésekről,

Az alul levők megregulázása és kriminalizálása a 2010-es kormányváltással a korábinál elszántabb politikaként jelentkezett, és a hajléktalanság növekvő kriminalizálása egy átfogó tekintélyelvű neokonzervatív fordulatba illeszkedik. Ez magába foglalja a büntetőjog, a menekültjog, a sztrájkjog és a munkanélküli ellátások szigorítását, a kormánytisztviselők, köztisztviselők és közalkalmazottak munkavállalói jogainak a korlátozását, a családpolitika jövedelmi egyenlőtlenséget *növelő* átalakítását, együtt a vagyonos állampolgárok adóterheinek radikális csökkentésével,¹¹ a sajtószabadság durva korlátozásával és az elvben független intézmények gyarmatosításával. A társadalmi problémák kezelése tekintetében nem csak a hajléktalanság esetében került a korábbiaknál nagyobb hangsúly a társadalompolitikával szemben a büntetőpolitikára: sokatmondó, hogy az új kormány egyik első szimbolikus intézkedése nem egy iskola vagy egy kórház (vagy éppen egy szociálisbérletlakás-tömb), hanem egy börtön ünnepélyes megnyitása volt.

David Harvey neoliberalizmusról szóló elemzésében amellet érvel, hogy a neoliberális állam alapvetően instabil, és így könnyen átadja a helyét egy olyan neokonzervatív berendezkedésnek, amelyben az egyoldalú piacpártiságot nacionalizmus, tekintélyelvűség, rendpártiság, illetve a vallás és a család felmagasztalása egészíti ki (2005: 81–86). Noha az „államtalanítás” és állami újraelosztás körüli magyarországi küzdelmek korántsem vezettek neoliberális berendezkedéshez (vö. Szalai 2007), Harvey elemzése szépen egybecseng a magyarországi helyzettel. A neoliberalizmus és a büntető állam terjeszkedésének összefüggéseivel kapcsolatban azonban még sokkal meggyőzőbb Loic Wacquant munkája (2009), aki elveti a neoliberalizmus és neokonzervativizmus „mesterséges dichotómiáját”, és amellet érvel, hogy a túlterjeszkedő büntető állam nem elhajlás a neoliberalizmustól, hanem annak egyik lényegi alkotóeleme. Wacquant érvelése szerint a kiterjedt büntető apparátus feladata, hogy egyrészt megfékezze a kiterjedt társadalmi létbizonytalanság és a növekvő egyenlőtlenségek nyomán létrejövő zavarokat a társadalom alsó rétegeiben, másrészt biztosítsa a bizonytalan helyzetű posztindusztriális proletariátus felügyeletét, és így egyúttal enyhítse a neoliberális állam legitimációs deficitjét. A lényeg természetesen nem az elnevezések körüli vita, hanem az, hogy a társadalompolitika kudarca illetve visszavonulása elkerülhetetlenül maga után vonja a büntetőpolitika terjeszkedését.

Mindez átvezet minket a hajléktalan emberek ellen irányuló kirekesztő intézkedések szélesebb (társadalom)politikai összefüggéseire.

Az erőszak ördögi köre

A hajléktalanságot kitermelő és fenntartó gazdasági és politikai struktúrák (*strukturális erőszak*), a hajléktalan emberek ellen irányuló kirekesztő intézkedések (*fizikai erőszak*), és az

146. §, illetve a 218/1999. (XII. 28.) Korm. rendelet az egyes szabálysértésekről, 5. §. – szerint a koldulás két minősített esete tiltott: szabálysértés a „gyermekkel való”, illetve a „másokat zaklató” koldulás. Az utóbbi kategóriát igen tágan definiálta a jogalkotó: másokat zaklató módon koldul, „aki a járókelőket, illetve a nyilvános helyen jelen lévőket pénz átadása céljából leszólítja, illetőleg aki házról házra, lakásról lakásra járva kéreget”. Ez a rendelkezés tehát már önmagában is megfelelő jogi alapot teremt a valóban zaklató jellegű koldulás elleni fellépésre, ehhez nincsen szükség további tiltó rendeletekre. Sőt a rendelkezés szövege szerint a néma kolduláson kívül a kéregetés minden, akármilyen udvarias formája szabálysértésnek minősül.

¹¹ Az egykulcsos adó bevezetésével, a vagyonadó még érvényben lévő rendelkezéseinek hatályon kívül helyezésével, továbbá az örökösödési adó eltörlésével egyenes ági leszármazottak esetében.

ezeket legitimáló, a hajléktalan embereket dehumanizáló diskurzus (*szimbolikus erőszak*) szorosan összefüggnek egymással. Az otthontalanság és lakástalanság problémáinak érdemi kezelésére képes társadalompolitikák hiánya egyszerre oka a kiterjedt magyarországi hajléktalanellátó intézményrendszernek és annak korlátainak. Szociális lakáspolitikai nélkül kizárólag a hajléktalanszállókra és utcai szociális munkára hárul a hajléktalanság kezelése, amelyek azonban éppen a lakhatás megfizethetőségét javító társadalompolitikák hiánya miatt képtelenek arra, amire egyébként valók: hogy a hajléktalan emberek *átmeneti* ott-tartózkodása során hathatós segítséget nyújtsanak a hajléktalanságból való kikerülésre. Ez pedig – a tömeges utcai hajléktalanság jelentette legitimációs válságon keresztül – életre hívja a hajléktalan emberek kriminalizálására szolgáló intézkedéseket. Végül az ezek legitimálására szolgáló diskurzus – a hajléktalan emberek állampolgári közösségből való kirekesztésével, dehumanizálásával és megbélyegzésével – újradefiniálja a hajléktalanság problémáját, és ellehetetleníti a hajléktalanság visszaszorításához szükséges társadalompolitikai reformokat: a hajléktalanság felszámolásához szükséges redistributív és jóléti intézkedéseknek ugyanis éppen az az univerzális szolidaritás lenne az előfeltétele, amit a hajléktalan embereket kirekesztő (és hajléktalanságukért magukat a hajléktalan embereket hibáztató) megközelítés lehetetlenné tesz.

Hiányzó társadalompolitikák

A hajléktalan emberek térbeli kirekesztésének kérdése a tömeges hajléktalanság, és azon belül is a tömeges utcai hajléktalanság jelenléte miatt merülhet fel egyáltalán. A hajléktalan emberek pedig nem jókedvükben vannak az utcán: a hajléktalanság alapvető oka a megfizethető lakások hiánya, valamint az ennek enyhítésére szolgáló közpolitikák hiánya, illetve kudarca.

A rendszerváltás előtti társadalompolitika egyenlőtlenségeket erősítő vonásainak a lakáspolitikai volt a legjellegzetesebb példája: míg a leginkább szubvencionált lakásokhoz tipikusan az átlagosnál magasabb jövedelműek tudtak hozzáférni, az alacsonyabb jövedelműek gyakran minden lakástámogatásból kimaradtak, és bármilyen állami segítség nélkül kellett megvenniük vagy megépíteniük a lakásukat (Manchin és Szelényi 1986; vö. Ferge 1986). A lakástámogatások elosztása 1989–1990 után azonban még inkább igazságtalanná vált. A rendszerváltás legfontosabb lakáspolitikai folyamata, a rövid távú gazdasági és politikai haszonszerzés által motivált lakásprivatizáció tovább fokozta a lakáspolitikához kötődő társadalmi igazságtalanságot és egyenlőtlenségeket (Dániel 1996), valamint a korábbi töredékére – és európai összehasonlításban szinte példátlanul alacsony szintre – csökkentette az önkormányzati bérlakások arányát.

Mára a legtöbb településen lényegében nem létezik szociális lakásgazdálkodás, sok nagyvárosban nyilvántartás sincs a lakásigénylőkről (KSH 2006). A lakástámogatások túlnyomó többsége a tulajdonszerzéshez kapcsolódik, jelentős részük az arra rá nem szorulókat támogatja, és kevéssé járul hozzá az egyenlőtlenségek csökkentéséhez. A lakástámogatások GDP-n belüli részaránya a rendszerváltással radikálisan lecsökkent, majd az ezredfordulóval a kilencvenes évekbeli szint duplájára nőtt. A költségek megduplázódásáért azonban nem a rászoruló háztartások lakhatásáért viselt fokozott közfelelősség, hanem a lakáshitelekhez kapcsolódó bőkezű és rosszul célzott támogatások voltak felelősek (Hegedüs et al. 2009). A magyar állam 2003 és 2008 között minden évben több mint százmilliárd forintot költött el

olyan rétegek támogatására, amelyek állami segítség nélkül is elboldogultak volna: 2003-ban a lakáshitelekhez kapcsolódó adókedvezmény kétharmada a felső jövedelmi ötödhez jutott, ami a támogatások további eloszlását is jelzi (Hegedüs 2006). A nevétségesen alacsony összegű lakásfenntartási támogatásra (amely teljes egészében a legszegényebb jövedelmi tizedhez jut) a lakáshitelek támogatásának töredékét fordítja a költségvetés (Győri és Maróthy 2008; Hegedüs et al. 2009).

A hajléktalanellátás kialakulása

Az állam lakhatással kapcsolatos felelősségvállalásának felmondásával egy időben a deindusztrializáció, a foglalkoztatás és a reálbérek csökkenése, a lakásfenntartás költségeinek növekedése, valamint az olcsó, „köztes” lakhatási lehetőségek – munkásszállók, valamint al- és ágybérletek – visszaszorulása következtében hirtelen egyre többeknek lett volna szükségük erre a felelősségvállalásra (Győri 2009a; Mezei 1999). Húsz éve, 1989–1990 telén a Blaha Lujza téren és a pályaudvarokon tüntető hajléktalan emberek is felhívták a figyelmet a problémára. A demonstrációk egyik értelmiségi szervezője így emlékezett vissza azok céljára: „A végleges cél nem lehetett volna más, csak az, hogy az állam úgy kezelje a hajléktalanokat, hogy te polgára vagy ennek az államnak, a polgár léted feljogosít arra, hogy élj és lakj. Mert attól kezdve mehetsz munkát vállalni, hiszen tisztán mész oda, nem büdösen, koszosan, izzadtan, és szóba állnak veled” (Iványi 1997: 17). A „Mi is emberek vagyunk” feliratú táblákkal tüntető emberek munkát és lakást követeltek.

A lakhatás követelése megválaszolatlan maradt, viszont jelentős részben ezeknek a tüntetéseknek a hatására kezdődött el a hajléktalanellátó intézményrendszer kiépülése. Szállók nyíltak feleslegessé vált épületekben, pincékben, volt munkásszállókon, egy budaörsi katonai laktanyában, a csillebérci úttörőtáborban, sőt egy eredetileg hadi kárpótlásként épített, majd visszavásárolt hatalmas hajó gyomrában is a Hajógyári-sziget dokkjában (Iványi 1997). A budapesti hajléktalanszállók közül talán csak egy, a Dózsa György úti intézmény épült eredetileg erre a célra: 1911-ben (lásd Győri és Sass 2003).¹² „Bármit elfogadtunk, amit hajlandóak voltak hozzánk vágni, csak legyen fedél az emberek felett” – emlékszik vissza Győri Péter (2009b), az ellátórendszer egyik fontos szervezője. A hajléktalanságra adott társadalmi reakció inkább emlékeztetett katasztrófavédelemre, mint társadalompolitikára.

A rendszerváltás – és a hajléktalanság tömegessé és láthatóvá válása – óta eltelt húsz év során Magyarországon kiépült egy kiterjedt hajléktalanellátó intézményrendszer. A rendszerváltáskor használatba kapott épületek egy részében ma is hajléktalanszálló működik, például a volt munkásőr-laktanyában a Vajdahunyad utcában, a kőbányai sörgyár egyik használaton kívüli árparaktárában és a hadsereg egykori kórházvonatában. Ennek önmagában persze nem volna jelentősége, de valami fontosat jelképez. Azt, hogy a hajléktalansághoz kapcsolódó közpolitika – egy kiterjedt intézményrendszer létrehozása és sok-sok lelkiismeretes szociális munkás mindennapi küzdelme ellenére – máig sem tudott igazán kiszakadni a kezdeteket meghatározó katasztrófavédelmi jellegből, és azt még mindig leginkább a tömeg-

¹² Magyarországon egyébként azóta is ez az egyetlen egység elhelyezést biztosító hajléktalanszálló, amit tehát 1911-ben, Ady Endre és Szabó Ervin korában építettek: a fővárosnak azóta már nyilván nincsen pénze olyan luxus biztosítására, mint amilyenek ezek az alig négy négyzetméteres külön „szobák”, amelyek egyébként tele vannak csótánnyal.

szállások jellemzik. Az életmentés, és nem a lakáspolitikai. Húsz év múltán még mindig az a kérdés, hogy melegek-e a vasúti várótermekben a hajléktalan emberek, a kormányzó pedig arról számol be, hogy „a honvédelmi tárca napokon belül meleg takarót, ruhát biztosít a rászorulóknak” (MTI 2010).

A hajléktalanellátás korlátai

A hajléktalanellátás ennek ellenére sok ember életét és egészségét óvja meg a hajléktalanság legszélösebb formájától, az utcai hajléktalanságtól. Ez jelentős eredmény, még akkor is, ha ennek ellenére is folyamatosan ezrek élnek az utcán. Budapesten felmérések szerint legalább 2–3 ezer ember tölti az éjszakáját fedél nélkül a legnagyobb téli hidegben is. Azonban nem a fővárosban a legrosszabb a helyzet: az ország hét nagyobb városában többen alszanak közterületen, mint ahányan szállókon (Győri 2005, 2011).

A hajléktalanellátó intézményrendszer kiépülésének egyik fontos következménye volt azonban, hogy a hajléktalanság problémájának egy olyan társadalmi konstrukciója szilárdult meg, ami megnehezíti a probléma valódi megértését és érdemi társadalompolitikai kezelését. Az intézményrendszer kiépülésének ára a „beteg-kórház”, „katona-laktanya” vagy „bűnöző-börtön” fogalomparókhoz hasonló „hajléktalan-hajléktalanszálló” társítás megszilárdulása volt. Az a mára már magától értetődő vélekedés, hogy a hajléktalanságra adandó válasz még több éjjeli menedékhely megnyitása (például az „üresen álló szovjet laktanyák” hajléktalanszállóvá alakításával) – ami úgy kezeli a hajléktalan embereket, mintha érdemtelenek vagy alkalmatlanok lennének az egyébként normálisnak tekintett lakhatásra. Mindez csak „megerősíti azt a széles körben elterjedt népszerű nézetet, hogy a hajléktalan emberek csak „megecsinálják, alacsonyabb rendűek”, mint mi vagyunk (Busch-Geertsema és Sahlin 2007: 79).

A hajléktalanellátó rendszer kiépülésének ára, hogy egy fedél nélkül élő embert látva nem azt kérdezzük, hogy „Miért nincs hol laknia?”, hanem azt, hogy „Miért nem megy be a szállóra?” És ez a kérdés nemcsak a csodálkozásról vagy érdeklődésről szól, hanem a hibáztatásról is. Hasonlóan ahhoz, ahogy Nancy Fraser (1997) az osztályegyenlőtlenségek újratemelését érintetlenül hagyó, de azok következményeit enyhíteni igyekvő közpolitikákkal kapcsolatban leírja, a hajléktalan-ellátórendszer is megbélyegzi a „kedvezményezettjeit”. Esetünkben úgy, hogy noha a hajléktalanellátás alkalmatlan a hajléktalanság megoldására, arra alkalmas viszont, hogy a *megoldás látszatát* keltse, és így az utcai hajléktalanság jelentette botránnyal és kellemetlenséggel kapcsolatos felelősséget az államról – és a politikai uralkodó osztályról – a hajléktalan emberekre helyezze át.

A hajléktalanellátás azért alkalmatlan a probléma megoldására, mert a hajléktalanság visszaszorításának kérdése elválaszthatatlan a hajléktalanszállókon és utcai szociális munkán túlmutató közpolitikáktól és átfogóbb társadalompolitikai reformoktól. Ha az állam a hajléktalanellátó intézményrendszer további bővítésével próbálná visszaszorítani a hajléktalanságot, akkor ezt egyrészt megtehetné további, méltó emberi lakhatásra lényegében alkalmatlan, tömegszállás-jellegű éjjeli menedékhelyek megnyitásával. Ilyen szállókra a hajléktalan emberek egy jelentős része azonban továbbra sem menne be. Fokozottabb rendőri zaklatással valószínűleg sokakat be lehetne kényszeríteni ezekre a „menedékhelyekre”, ez a módszer azonban egyrészt elfogadhatatlan egy jogállamban, másrészt költségesebb volna és

nagyobb legitimációs veszteséggel járna, minthogy a politikai uralkodó osztálynak valóban megérné. A hajléktalan emberek tömegszállásokon való összezsúfolása továbbá nem oldaná meg azt a problémát sem, hogy ezeknek az embereknek nincs hol lakniuk – bár ennek a problémának a megoldása a közpolitikának egyelőre nem célja.

A másik lehetőség olyan átmeneti szállások létrehozása volna, amelyek lehetővé teszik, hogy az ott lakók emberhez méltó körülmények között élhessenek, például úgy, hogy nem húszan alszanak egy szobában, hanem mindenki csak a párjával vagy egyedül. De ha meg is nyílnának ezek az új férőhelyek, az sem feltétlenül jelentené az utcán élő emberek számának csökkenését. Megfelelő szociális lakáspolitikai hiánya miatt ugyanis nagyon sokan élnek a szélesebb értelemben vett hajléktalanság állapotában, minimálisan elfogadható, biztos lakhatás nélkül, akiknek megérné kihasználni ezeket a szerény, de megfizethető lakhatási formákat, vagy nincs is más lehetőségük, mert sem az arcpirítóan alacsony lakásfenntartási támogatás, sem a csupán a rászorulóknak töredékét elérő adósságkezelés nem védi meg őket a hajléktalanná válástól: „a lakástalanok, lakásvesztők »elfoglalják« az átmeneti szállás férőhelyeket, onnan nem jutnak tovább, sőt elfoglalják a fapadosok férőhelyeinek is egy nem csekély részét, ahová emiatt nem jutnak be a fedél nélküliek” (Bényei et al 2000: 82).¹³ Ezt a problémát elvben kezelni lehetne avval, hogy az utcai hajléktalanság visszaszorítása érdekében kizárólag a korábban utcán élők számára tesszük lehetővé az ilyen intézmények használatát, ez azonban – a hajléktalanság megelőzésére képes közpolitikák hiányában – szembenemene egy másik kiemelkedően fontos céllal: az utcai hajléktalanság újratermelődésének megelőzésével.

A hajléktalanság mint legitimációs probléma

Győri Péter (2009a) azt tartja az utóbbi húsz év talán legfontosabb pozitív fejleményének a hajléktalanságra adott társadalmi válaszokkal kapcsolatban, hogy az elnyomó eszközök helyett a szociális segítségnyújtás került a közpolitika előterébe.¹⁴ A legfontosabb negatívum pedig ezzel szemben az, hogy az otthontalanság és lakástalanság érdemi kezelése helyett a közpolitika alapvetően a hajléktalanellátásra korlátozódott, ami ellehetetlenítette a probléma felszámolását vagy jelentős visszaszorítását.

Az utcai hajléktalanság látványa viszont botrány: a szélsőséges kiszolgáltatottság és jogfosztottság mindennapi látványa sokak számára egyértelművé teszi, hogy valami nagyon nincsen rendben, társadalmunk működése emberek tömegei számára teszi lehetetlenné alapvető szükségleteik kielégítését, a politikai uralkodó osztály pedig nem tud, vagy nem akar evvel mit kezdeni. A tömeges hajléktalanság látványa tehát legitimációs problémát

¹³ A „fapad” a hivatalosan éjjeli menedékhelynek nevezett intézmény gyakori elnevezése szociális munkások és hajléktalan emberek körében. Ezek az ingyenes, minden magánszférát nélkülöző tömegszállások alapvetően egyik napról a másikra való szállást biztosítanak: kora este van „beengedés”, majd másnap kora reggel el kell hagyni az intézményt. Az átmeneti szállásokon kevesebben vannak egy szobában, hosszabb távú szerződést kötnek a lakóval, benn lehet tartózkodni napközben is, és a szállásért fizetni kell.

¹⁴ Ez valóban fontos és pozitív – noha az utóbbi időben visszafordulni látszó – fejlemény, ugyanakkor a változásoknak ez a megfogalmazása elfedi azt a legalább ennyire fontos különbséget, hogy a rendszerváltás előtti berendezkedésnek nem csak a munkanélküliség és mélyszegénység *elnyomása*, hanem azok *megelőzése* is nagyon fontos jellemzője volt.

jelent, és Peter Marcuse (1988) érvelését követve azt mondhatjuk, hogy a hajléktalanságra adott közpolitikai válasz inkább ennek a legitimációs problémának a kezeléséről, mintsem a hajléktalanság mint társadalmi probléma megoldásáról szól. Erről szól egyrészt a hajléktalanellátás, „egy provokatívan látható probléma [...] részleges láthatatlanná tételéről” és a „rendszerű megoldások ad hoc intézkedésekkel történő kibekkeléséről” (Györi 2010); másrészt a hajléktalan emberek ellen irányuló kirekesztő intézkedések gyakorlata is. Egyik sem a probléma gyökereit kezeli, hanem azt a botrányt, amit az utcán élő emberek látványa jelent.

A hajléktalan emberek ellen irányuló kirekesztő intézkedések gyökere általában a társadalompolitika, illetve közelebről a hajléktalanellátás – a fentiek értelmében elkerülhetetlen, és a benne dolgozó szociális munkások akár önfeláldozó erőfeszítéseitől teljesen független¹⁵ – kudarca a hajléktalanság visszaszorításában. Az állampolgárok lakhatásával kapcsolatos állami felelősségvállalás felmondása – amit ritka egyértelműséggel fejezett ki a magyarországi politikai uralkodó osztály, amikor az Országgyűlés teljes egyetértésben utasította el a Módosított Európai Szociális Karta lakhatáshoz való jogról szóló cikkelyének elfogadását 2009-ben¹⁶ – nem független a hajléktalan emberek eltüntetésére és megregulázására irányuló szándékok hangzatos felvállalásától: az állam gazdasági és társadalmi szerepvállalásának csökkenése maga után vonja a büntetőpolitika kiterjedését és megerősödését (Wacquant 2001a, 2009). A hajléktalansággal kapcsolatban is igaz az, hogy a „kevesebb államot” hirdető uralkodó ideológia hatása nem az állam eltűnése vagy meggyengülése, hanem egy alapvető funkcióváltás: „Az állam korai »rendőri« és szabályozó szerepe az új feltételek mellett is megmarad, sőt erősödhet, hiszen a tartós munkanélküliséggel, a »kiilleszkedéssel«, a jóléti rendszerekből való kiszorulással, az egyenlőtlenségek növekedésével szaporodnak a »rászorulókk«” (Ferge 2000: 47; vö. Ferge 1999). Ha kevesebben kényszerülnek arra, hogy az utcán éljenek, akkor kevésbé lenne „szükség” kirekesztő, kriminalizáló intézkedésekre.

A tömeges utcai hajléktalanság látványa és a fagyhalálokról szóló – télen mindennapos – híradások egyértelművé teszik a hajléktalanságra adott állami válaszok kudarcát, ami legitimációs válságot jelent a magyarországi újkapitalista állam számára. A hajléktalanság kriminalizálása jelentős részben ennek a legitimációs válságnak a kezeléséről szól. Ezt jól mutatja Soltész Miklós fentebb idézett levele is: „A közterületen életvitelszerűen élő hajléktalan emberek problémája minden érintett településen komoly feszültséget okoz. Az elmúlt évek-

¹⁵ Gyuris Tamás szavaival, „társadalomstrukturáló erőkkkel szembe nem lehet szociális munkát állítani” (Iványi 1997: 26).

¹⁶ 2009. évi VI. törvény a Módosított Európai Szociális Karta kihirdetéséről. A lakhatáshoz való jog elutasításával kapcsolatban a „szocialista” kormány indokolása azt a 42/2000-es alkotmánybíróági határozatot idézi, aminek az érvelését Kardos Gábor (2001, 2003, 2009) nemzetközi jogász éppen avval cáfolta meg, hogy az figyelmen kívül hagyta a Magyar Köztársaság több nemzetközi jogi dokumentumban vállalt kötelezettségét, illetve a vizsgált jog értelmezésének nemzetközi jogi vonatkozásait. Az indokolás szerint azonban, mivel az Alkotmánybíróság említett határozata értelmében az Alkotmány nem tartalmazza a lakhatáshoz való jogot, valamint azért, mert a lakhatáshoz való jogról szóló cikk végrehajtása „jelentős gazdasági hatással is járna”, „[...] a Módosított Európai Szociális Karta [lakhatáshoz való jogról szóló] 31. cikkének elfogadása nem megvalósítható” (A Magyar Köztársaság Kormánya 2009: 42). A törvényjavaslatról szóló vitában egyetlen képviselő sem élt a felszólalás lehetőségével, és módosító indítvány sem érkezett a törvényjavaslathoz. A döntés ellen szokatlanul éles hangú sajtóközleményben tiltakozott viszont a Hajléktalanokat Ellátó Szervezetek Országos Egyesülete (Hajszolt 2009).

ben számos kezdeményezés indult mind a települési önkormányzatok, mind a kormányzat oldaláról, melyek azonban nem tudták elérni azt, hogy az utcákon kevesebb hajléktalan ember éljen.” Ez a két mondat mindent elmond: egyrészt, az állami bürokrácia csúcán az utcai hajléktalanság problémája alapvetően nem azt a szélsőséges szegénységet, kirekesztést, jogfosztottságot, ellátatlan betegségeket és mérhetetlen szenvedést jelenti, ami a hajléktalan emberek osztályrésze (ami azért is hasznos kifejezés, mert emlékeztet arra, hogy mindennek nem a hideg időjárás, hanem a hajléktalan emberek *osztályhelyzete* az oka), hanem azt a kellemetlenséget, amit a hajléktalan emberek jelenléte azoknak jelent, *akiknek van hol lakniuk*. Másrészt, a büntető intézkedésekre azért van szükség, mert – az ebből a szempontból eleve kudarcra ítélt – hajléktalanellátó rendszer alkalmatlannak bizonyult a probléma visszaszorítására. A rendpártiság hangoztatása, valamint „a rendészeti intézkedések iránti növekvő érdeklődés és az ezekre fordított növekvő erőforrások arra is szolgálnak, hogy ellensúlyozzák a politikai vezetők által elszenvedett *legitimációvesztéséget*, ami éppen abból fakad, hogy felmondták az állam gazdasági és társadalmi küldetéseit” (Wacquant 2001b: 402). A jelenség semmibevétele nem járható út, a hajléktalanellátás önmagában kevés, a hajléktalanság radikális visszaszorításához szükséges társadalompolitikai reformoknak viszont túl nagyok lennének a költségei. Fontos, hogy itt a közgazdaságtanban „használati költségnek” (opportunity costnak) nevezett költségről van szó (tehát arról, hogy a hajléktalanság visszaszorítására fordított pénzeket így nem lehetne például a felső jövedelmi rétegek adócsökkentésének vagy lakásvásárlásának százmilliárdokkal való támogatására fordítani), és nem arról, hogy a magyar gazdaság ne tenné lehetővé, hogy mindenkinek legyen otthona. A hajléktalanság alapvetően elosztási probléma. Valójában nem az a baj, hogy „nincs pénz”, hanem az, hogy nincsen népképviselő: a magyarországi hatalmi viszonyok nem teszik lehetővé, hogy a rászánjuk a hajléktalanság visszaszorítására az ahhoz szükséges forrásokat.

Elosztás és elismerés

Így maradnak azok az intézkedések, amelyek nem a hajléktalanság felszámolását, hanem a hajléktalan emberek eltüntetését célozzák: azok a kezdeményezések – Soltész Miklós államtitkárt idézve –, „melyek rövid távon is *érzékeltető módon* csökkentik a városok *forgalmas közterületein* élők számát” [kiemelés tőlem – M. B.]. A főpolgármester programja is a legforgalmasabb aluljárókat célozta meg. Ez önmagában is elfogadhatatlan: gondoljunk bele, mennyire visszataszító, hogy miközben több ezer ember kényszerül arra, hogy az utcán aludjon, a politikai uralkodó osztály még csak nem is azt *ígéri*, hogy „mindent megteszünk, hogy mindenkit, de legalább a betegeket, időseket, a leginkább veszélyeztetett embereket elhelyezzük”, hanem minden kertelés nélkül azt, hogy „mindent megteszünk, hogy a leginkább szem előtt lévő embereket elhelyezzük”. A hajléktalan emberek minden külön rendelkezés nélkül is ki vannak szolgáltatva a hatósági zaklatásnak, amit viszont az efféle rendelkezések – azon kívül, hogy azt legitimnek és jogszerűnek tüntetik fel – rendszerint gyakoribbá tesznek. Az, hogy a rendőrök és közterület-felügyelők ne nehezítsék tovább hajléktalan embertársaink életét, önmagában is fontos cél, ami minden együtt érző ember támogatását megérdemelné.

Azonban amikor a hajléktalan emberek köztérhasználathoz való jogáról van szó, akkor sohasem *csak* arról van szó. Ha a hajléktalanságot az ebrendészethez, a vadplakátózáshoz,

a graffitizéshez, az illegális árusításhoz és a szemeteléshez hasonló problémaként kezeljük (l. Missetics 2009), ha úgy gondoljuk, hogy a hajléktalanok „megszállják a város fontos, sokak által használt részeit” (A nemzet fővárosa 2009: 33), és úgy beszélünk a hajléktalanellátó intézményrendszer nyújtotta szolgáltatások ellenére is az utcán élő emberről, mint aki „garázda módjára, a túlnyomó többség érdekeit alapvetően veszélyeztetve próbálja azt az életmódot folytatni, mint eddig”, aki „saját magát helyezi törvényen kívül”, és akivel ezért „úgy kell eljárni, ahogy az ilyenekkel szemben el szoktak” (Tarlós 2010) – evvel a diskurzussal valójában legalább annyi kárt okozunk, mint amennyit az ehhez a kirekesztő diskurzushoz kapcsolódó kirekesztő intézkedések végrehajtása okoz a hajléktalan emberek zaklatásával, megalázásával és szegregálásával, illetve a probléma elrejtésével.

Jeremy Waldron itt közölt tanulmányában meggyőzően érvel amellett, hogy filozófiai szempontból miért tarthatatlan az a megközelítés, ami a hajléktalanság látványától a hajléktalan emberek kriminalizálásával próbálja megóvni a lakosságot. A probléma azonban nem csupán az, hogy ezek a kezdeményezések miként *tüntetnék el* a hajléktalan embereket, hanem az, hogy miként *tüntetik fel* a hajléktalanság problémáját. A hajléktalan emberek közterhasználatát korlátozó intézkedéseket igazoló retorikában a „közterület” legitím használóinak körével együtt a „társadalom” és a „köz” fogalmának jelentésköre is leszűkül, így a társadalom a hajléktalan embereket a térbeli kirekesztéssel párhuzamosan ezekből az – elvben – univerzális kategóriákból is kirekeszti (Török és Udvarhelyi 2005a). A „jóléti állam univerzalisztikus víziójának” – például a lakhatáshoz való jog biztosítására vonatkozó állami felelősségvállalásnak – „felmondása együtt jár egy privilegizált közösség elképzelésével” (Tosi, 1996: 101).

Ebben a megközelítésben a hajléktalanság nem a társadalom által megtermelt javak elosztásának a problémája, nem a jóléti intézményrendszer, a munkaerő- vagy lakáspiac anomáliája, hanem esztétikai és rendészeti probléma. A hajléktalan ember nem a közösség tagja többé, akinek a közösség védelmére van szüksége, hanem veszélyforrás, amiktől meg kell védeni a közösséget; az újbudai önkormányzat 2009-ben kiadott közleményét idézve, például „hajléktalanoktól »védett körzetek« kialakításával”. Többek között ezért is fontos a hajléktalan emberek közterekből való kirekesztésére és szegregálására irányuló intézkedések, illetve az azokat igazoló, a hajléktalan embereket lealacsonyító diskurzus elleni küzdelem. A hajléktalanság felszámolásához szükséges redistributív és jóléti intézkedéseknek éppen az az univerzális szolidaritás lenne az előfeltétele, amit a hajléktalanságnak és a hajléktalan embereknek ez a kirekesztő – és a hajléktalanságot a büntetőpolitika illetékességi körébe áthelyező – megközelítése lehetetlenné tesz.

Ily módon a küzdelem az „utcán alvás jogáért” elválaszthatatlanná válik a lakhatáshoz való jogért folytatott küzdelemtől, vagyis annak követelésétől, hogy senki se kényszerüljön az utcán aludni. Ahhoz, hogy értelme legyen a közösség javaiból való méltányos részesedés követelésének, annak elismerését is ki kell vívunk, hogy a hajléktalan emberek a politikai közösség tagjai. A hajléktalanság esetében az – emberként, állampolgárként és a közösség tagjaként való – „elismerését” és a források igazságosabb „elosztásáért” folytatott küzdelem (Fraser 1997) szorosan összefügg egymással (vö. Feldman 2004: 3. fejezet).

Ezt jól mutatja a hajléktalan emberek kriminalizálása elleni tüntetések retorikája is. Az Egyesült Államokban a hajléktalanság kriminalizációja ellen küzdő mozgalom egyik legfontosabb szlogenje a „House keys, not Handcuffs!” (vagyis „Lakáskulcsokat, ne bilincse-

ket!”). Budapesten pedig A Város Mindenkié csoport¹⁷ tüntetésének résztvevői „Lakhatást, ne zaklatást” feliratú táblákkal tiltakoztak a Belügyminisztérium épülete előtt az utcán alvás kriminalizálását célzó törvényjavaslat ellen. Ugyanez a csoport az újbudai polgármester „hajléktalanmentes övezetek” kialakításáról szóló tervét egy a Móricz Zsigmond körtéren az aktivisták által kialakított jelképes szociális bérlakás felavatásával tette nevenséggé. A demonstráción az egyik hajléktalan aktivista polgármesternek beöltözve magyarázta a valódi polgármester által meghirdetett „zéró tolerancia” elvét: ez természetesen nem a hajléktalan emberek alkotmányellenes zaklatására és szegregálására utalt, hanem arra, hogy az önkormányzat ezentúl nem tűri meg a hajléktalanságot, és ezért megfizethető lakást biztosít az összes közterületen élő hajléktalan embernek. Hát nem magától értetődő?

* * *

Kit érdekel Amerika?

Felmerülhet, hogy mennyiben releváns az itt közölt válogatás a magyarországi helyzet szempontjából, és hogy az Egyesült Államokról szóló tanulmányok helyett nem lenne-e érdekesebb egy európai szerzők műveiből álló válogatás. Noha nem vitatjuk, hogy az utóbbiból is nagyon sokat tanulhatnánk, a következőkben nagyon röviden összefoglaljuk, miért gondoljuk azt, hogy Egyesült Államok-beli helyzet a földrajzi távolság – és temérdek történeti, kulturális különbség – ellenére is eléggé hasonló a Magyarországhoz ahhoz, hogy az itt közölt tanulmányok elemzésének jelentős része a magyarországi helyzetre is alkalmazható legyen. Először is, a két országban – talán meglepő módon – nagyon hasonló társadalmi és gazdasági folyamatok álltak a jelenkori tömeges hajléktalanság kialakulása mögött: a deindusztrializáció, a nagyon olcsó, köztes lakhatási lehetőségek (az Egyesült Államokban az egyszobás lakhatást biztosító *single room occupancy* szállodák, Magyarországon a munkásszállók) radikális csökkenése, valamint az állam társadalompolitikai felelősségvállalásának jelentős visszaszorulása (az Egyesült Államokban Ronald Reagan neokonzervatív politikájával, Magyarországon az újkapitalizmusba való átmenettel) – amit mindkét országban a szegénység és az egyenlőtlenségek gyors növekedése és a reálbérek jelentős csökkenése kísért. Másodszor, szemben a legtöbb nyugat-európai jóléti állammal, a hajléktalanság mindkét országban a korlátozott állami lakáspolitikai, csekély szociális bérlakásszektor és gyenge szociális jogok kontextusában jelenik meg. Harmadrészt, míg – legalábbis Antonio Tosi (2007) áttekintése szerint – Európában a városi közterek szabályozásában a hajléktalanság kérdése nem játszik központi szerepet, a köztérhasználat korlátozása alapvetően nem a hajléktalanság kriminalizálását célozza, és az ritkán irányul kimondottan a hajléktalan emberek ellen, addig a fentiek alapján kijelenthetjük, hogy ez igen pontatlan leírása a magyarországi helyzetnek,¹⁸ ami – legalábbis az utóbbi néhány év fejleményeit tekintve – sokkal több hasonlóságot mutat az Egyesült Államokról szóló beszámolókkal.

17 A Város Mindenkié csoportban hajléktalan és hajléktalanságot megtapasztalt aktivisták és szövetségeseik küzdenek a hajléktalan emberek jogaiért és az emberhez méltó lakhatásért. Mindkét szerkesztő a csoport alapító tagja.

18 Azt nem tudjuk megítélni, hogy Tosi összefoglalója mennyire pontos más európai országok esetében, ugyanakkor úgy tűnik, hogy a szerző elsősorban Nyugat-Európát érti „Európa” alatt.

A válogatást Mike Davis egy rövid esszéje nyitja, ami a szerző Los Angeles átalakulásáról szóló átfogó munkájának egy részlete (lásd Davis 1990, 1999-2000). Los Angeles mintegy felnagyítva mutatja meg a hajléktalanságra az Egyesült Államokban adott társadalmi válságok – illetve azok hiányának – minden következményét. „Los Angelesben többen hajléktalanok, és közülük sokkal kevesebben részesülnek valamilyen intézményi ellátásban, mint az [Egyesült Államok] bármely más városában” (Wolsch et al. 2008). Két tekintélyes amerikai civil szervezet által a hajléktalanság kriminalizálásáról elkészített legutóbbi országos jelentésben Los Angeles vezette a „leggonoszabb városok” listáját (The National Law Center on Homelessness & Poverty és The National Coalition for the Homeless 2009). A diszkriminatív jogalkalmazás és a hajléktalan emberek rendőri zaklatásának szélsőséges mértékét mutatja az a 2010-es jelentés, ami az önmagában több ezer hajléktalan ember tartózkodási helyéül szolgáló Skid Row városrészről szóló felmérés eredményeit összegzi: a megkérdezettek több mint felét – és közülük az utcán élő hajléktalan emberek több mint 80 százalékát – bírságotlák meg a felmérést megelőző egy évben, többnyire olyan súlyú cselekmények miatt, mint az úttesten való szabálytalan átkelés vagy járdán ülés, illetve fekvés (LA CAN 2010; vö. DWAC 2008).¹⁹

Az a tökéletesen érthető elvárás, hogy személyesen, közelről tapasztaljunk meg társadalmi problémákat, gyakran ahhoz a félreértéshez vezethet, hogy ott keressük a megfigyelt valóság magyarázatát, ahol az nincsen: a megfigyelt valóságban (Bourdieu et al. 1999: 181). Így van ez a hajléktalansággal is, és a válogatás következő tanulmánya – Samira Kawash írása – különösen szépen köti össze átfogó társadalmi folyamatokkal a hajléktalanságnak azt a legszembeötlőbb, legközvetlenebb jelét, amivel sokan közülünk is naponta találkozunk: egy hajléktalan ember összezsugorodott testét valamilyen nyilvános térben. A szerző ezen a képen keresztül mutatja be, hogy valójában *minek* is a jele a hajléktalan test, hogy az összezsugorodott test által megjelenített erőszak miként függ össze avval az erőszakkal, ami a hajléktalanságot létrehozta, és hogy mindez mit jelent a közösségről alkotott elgondolásainkra nézve – amely közösségből nemcsak kimaradnak a hajléktalan emberek, hanem az bizonyos tekintetben éppen velük szemben fogalmazódik meg.

A hajléktalanság és az annak kriminalizálására irányuló törekvések jelentésének felfejtését folytatja a következő három tanulmány: Leonard Feldman történeti és kulturális szempontból, Don Mitchell a kapitalizmus politikai gazdaságtanának kontextusában, Jeremy Waldron pedig a filozófia nyelvén elemzi a problémát. Feldman és Mitchell tanulmányát a posztindusztriális társadalom témája, Feldman és Waldron írását pedig a „betört ablakok elméletének” – az Egyesült Államok egyik legnagyobb hatású büntetőpolitikai megközelítésének – kritikája köti össze. Végül a válogatás összes tanulmányában megjelenik a hajléktalan emberek közösségben való tagságának problémája és az állampolgáriság fogalma, amelyek a magyarországi hajléktalanság kapcsán is kulcsfontosságú kérdéseket vetnek fel.

¹⁹ Ez azért is különösen nagy probléma, mert egy – a megszabott határidőn belül be nem fizetett – szabálysértési bírság az Egyesült Államokban automatikusan a segély vagy bármilyen más társadalombiztosítási jövedelem folyósításának felfüggesztését eredményezi.

Hivatkozott irodalom

- A Magyar Köztársaság Kormánya (2009): T/8717. számú törvényjavaslat a Módosított Európai Szociális Karta kihirdetéséről. Előadó: Szűcs Erika szociális és munkaügyi miniszter. Budapest.
- A nemzet fővárosa (2009): *Biztonság, Esély, Rend, Szolidaritás*. Tarlós István Budapest-programja.
- Bényei Zoltán, Gurály Zoltán, Győri Péter és Mezei György (2000): Tíz év után. Gyorsjelentés a fővárosi hajléktalanokról. *Esély* 1: 62–95.
- Bíró Gyula és Vadász Anikó (2005): A hajléktalan személyek sérelmére elkövetett bűncselekmények egyes kérdései. *Esély* 4: 31–55.
- Bourdieu, Pierre (1985): The Social Space and the Genesis of the Groups. *Theory and Society* 14(6): 723–744.
- Bourdieu, Pierre (2003): For a Scholarship with Commitment. In *Firing Back. Against the Tyranny of the Market* 2. New York and London: The New Press, 17–25.
- Bourdieu, Pierre et al. (1999): *The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Busch-Geertsema, Volker és Ingrid Sahlin (2007): The Role of Hostels and Temporary Accommodation. *European Journal of Homelessness* 1: 67–93.
- Davis, Mike (1990): *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles*. London and New York: Verso.
- Davis, Mike (1999–2000): Los Angeles, az erődváros. A városi tér militarizációja. *Budapesti Negyed* 26–27: 27–50.
- DWAC (2008): *Growing Need & Shrinking Opportunities. Findings and Recommendations form the 2007 Downtown Women's Needs Assessment*. Los Angeles, California.
- Feldman, Leonard C. (2004): *Citizens Without Shelter. Homelessness, Democracy, and Political Exclusion*. Ithaca: Cornell University Press.
- Ferge Zsuzsa (1997): És mi lesz, ha nem lesz? In *És mi lesz, ha nem lesz? Tanulmányok az államról a század végén*. Gombár Csaba, Hankiss Elemér és Lengyel László (szerk.). Budapest: Helikon-Korridor, 146–174.
- Ferge Zsuzsa (1999) A civilizációs folyamat fenyegetettsége. *Magyar Tudomány* 44(10): 1153–1169.
- Fraser, Nancy (1989): Apologia for Academic Radicals. In *Unruly Practices: Power, Discourse, and Gender in Contemporary Social Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1–13.
- Fraser, Nancy (1997): From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a „Postsocialist” Age? In *Justice Interruptus: Critical Reflections on the “Postsocialist” Condition*. New York: Routledge, 11–40.
- Gazsi Adrienn (2005): A koldulás korlátozása jogi és szociális szempontú megközelítésben. *Esély* 3: 73–99.
- Győri Péter (2009a): *Változás és állandóság – a hajléktalanügy elmúlt húsz évéről*. A „Hajléktalanügyi országos konferencián” elhangzott előadás, Balatonföldvár.
- Győri Péter (2009b): *Vitatkoznék „Virág Tamás – Embertárolás. A hajléktalanellátás húsz évéről” című, a Magyar Narancsban megjelent írásával*. Elérhető az interneten: <http://www.diszpecserportal.hu/hirek/koezep-magyarorszag/60-gyri-peter-vitatkoznak.html>
- Győri Péter (2010): *Vitaindító skiccek. „Mit és hogyan tehetünk azért, hogy mindenki fedél alatt lakjon?” A „Jövőkép – Dilemmák és megoldási lehetőségek a hajléktalanellátásban” című konferencián elhangzott előadás, Balatonföldvár.*
- Győri Péter (2011): *Gyorsjelentés a hajléktalan emberek 2011. február 3-i kérdőíves adatfelvételéről*. Február Harmadika Munkacsoport. Elérhető az interneten: menhely.hu/attachments/article/1441/gyorsjelentés_2011.ppt
- Győri Péter és Maróthy Márta (2008): Merre tovább? *Egy nemzeti hajléktalanügyi stratégia lehetséges keretei*. Budapest: Hajléktalanokért Közalapítvány.
- Győri Péter és Sass Lajos (2003): A Népszálló története 1912–1990. In *A Hajléktalanok Menhelye Egyesület. A Népszálló*. Győri Péter és Tatár Babet (szerk.) Budapest: Menhely Alapítvány, 51–110.
- Hajszolt Egyesület (2009): *A hajléktalanellátó szervezetek elégedetlenségéről a Módosított Európai Szociális Karta elfogadásával*. Elérhető az interneten: <http://www.hajszolt.hu/>
- Harvey, David (2005): *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Hegedűs József (2006): Lakáspolitikai és a lakáspiac – a közpolitika korlátai. *Esély* 5: 65–100.
- Hegedűs József, Eszenyi Orsolya, Somogyi Eszter és Teller Nóra (2009): *Lakhatási szükségletek Magyarországon*. Budapest: Városkutató Kft.
- Huth Gergely (2010): Pintér Sándor: Nem ismerem tabutémát. *Magyar Hírlap*, július 29.
- InfoRádió (2010): Az ellenzéknek engedné át az ellenőrzést Tarlós István Budapesten. Július 29. Elérhető az interneten: <http://inforadio.hu/hir/belfold/hir-369389>.
- Kardos Gábor (2001): A Lakhatáshoz való jog. A nemzetközi jog felfogása és a magyar Alkotmánybíróság határozata. *Fundamentum* 1: 99–102.

- Kardos Gábor (2003): *Üres kagylólhéj? A szociális jogok nemzetközi jogi védelmének egyes kérdései*. Budapest, Gondolat.
- Kardos Gábor (2009): Lakhatás és méltóság. In *Emberi méltóság korlátok nélkül. A gyermekek, a hajléktalanok és a gyűlekezők jogai*. Hajas Barnabás és Szabó Máté (szerk.). Budapest: Az Országgyűlési Biztos Hivatala, 74–83.
- KSH (2006): *Helyzetkép a lakásviszonyokról*. Budapest: KSH.
- LA CAN (2010): *Community-based Human Rights Assessment: Skid Row's Safer Cities Initiative*. December.
- Marcuse, Peter (1988): Neutralizing Homelessness. *Socialist Review* 18(1): 69–96.
- Mezei György (1999): Látszólagos analógia a történelem előtti időkkel. Hajléktalanok Magyarországon a 90-es években. *Belügyi Szemle* 37: 79–90.
- Misetics Bálint (2009): Nincsen számodra hely – A hajléktalan emberek kirekesztéséről. *Café Babel* 59.
- Misetics Bálint (2010a): A szőnyeg alá – Mit kezd a hajléktalan emberekkel a főváros vezetése? *Magyar Narancs* XXII(50–51), december 16.
- Misetics Bálint (2010b): Kit érdekelnek a hajléktalanok? *Népszabadság*, április 8.
- Misetics Bálint (2010c): Hajléktalan – ne is lássuk! *Népszabadság*, szeptember 13.
- Misetics Bálint (2010d): The Significance of Exclusionary Discourse and Measures: The Example of Hungary. *European Journal of Homelessness* 4: 231–246.
- Mitchell, Don (2003): *The Right to the City. Social Justice and the Fight for Public Space*. New York: The Guilford Press.
- MTI (2010): *Kormányzati intézkedések a rendkívüli hideg miatt*. Elérhető az interneten: <http://mti.hu/cikk/456444/>
- The National Coalition for the Homeless and The National Law Center on Homelessness & Poverty (2009): *Homes Not Handcuffs. The Criminalization of Homelessness in U.S. Cities*.
- OBH (2007): *Jelentés az OBH 2641/2006. számú ügyben*. Előadók: dr. Borza Bea és dr. Hajas Barnabás.
- Oross Jolán (1995): A szabadság rád fagy. Hajléktalan emberek egészsége, hajléktalan emberek halála. *Esély* 5: 81–98.
- Szalai Júlia (2007): *Nincs két ország...? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest: Osiris.
- Szoboszlai Katalin, Fábíán Gergely és Hüse Lajos (2008): Hogyan válnak áldozattá a hajléktalanok? Hajléktalanok sérelmére elkövetett cselekmények feltárása és a megelőzés módjainak keresése. *Esély* 4: 94–106.
- Tarlós István (2010): Interjú a TV2 Mokka című műsorában 2010. november 5-én.
- Tosi, Antonio (1996): The Excluded and the Homeless: The Social Construction of the Fight Against Poverty in Europe. In *Urban Poverty and the Underclass*. Enzo Mingione (szerk.). Oxford: Blackwell, 83–104.
- Tosi, Antonio (2007): Homelessness and the Control of Public Space – Criminalising the Poor? *European Journal of Homelessness* 1: 225–236.
- Török Ágnes és Udvarhelyi Éva Tessza (2005a): Egy tiszta város piszkos lakói avagy "aluljáró-takarítási szertartások" Budapesten. *Világosság* 7–8: 57–79.
- Török Ágnes és Udvarhelyi Éva Tessza (2005b): Koldusoperáció – a köztérhasználat korlátozásáról. *Magyar Narancs*, szeptember 22, 42–43.
- Wacquant, Loïc (2001a): *A nyomor története. A „zéró tolerancia” világméretű terjedése*. Budapest: Helikon.
- Wacquant, Loïc. (2001b) The Penalization of Poverty and the Rise of Neoliberalism. *European Journal on Criminal Policy and Research* 9: 401–412.
- Wacquant, Loïc (2009): *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham: Duke University Press.
- Wolch, Jennifer et al. (2008): *2008 Report Card on Homelessness in Los Angeles*. Los Angeles: USC Center for Sustainable Cities.

Pokoli logika: hajléktalanként Los Angelesben

A Los Angeles-i városházától egy mérföldnyire északra, valahol az Elysian Hills árnyékában a kanyargó Arroyo Seco beleömlik a Los Angeles folyóba. Kétszázhuszonkét évvel ezelőtt itt pihent meg a Yang-na indiánfalú vendégszeretetét élvezve a Portola expedíció, Alta California¹ konkvisztádorai. Az elmúlt száz év során ugyanezt a területet többé-kevésbé folyamatosan számkivetettek és munkanélküliek lakták. Az 1893–94-es gazdasági válság során itt volt Coxey seregének² kaliforniai tábora, a huszadik század elején egy hírhedt hobóközösség lakóhelye volt, az 1930-as években pedig a számos Los Angeles-i „Hooverville”³ egyikévé vált.

Bár mára eltűntek az árnyat adó fűz- és platánfák, és az Arroyo és a Los Angeles folyó is betonozott csatornává vált, találkozási helyük ma is fontos szerepet játszik a hajléktalan emberek életében. A közelben vannak Los Angeles legnagyobb használtruha-boltjai, az Elysian Park, valamint a Southern Pacific vonattársasághoz tartozó Taylor Yard és Bullring Yard vasúti telepek. Az Arroyo rakpartja magán viseli az utóbbi időkben érkezett számos ’mojado loco’ (szó szerint ’örült vizeshátú’)⁴ nyomát, akik felvésték ide nevüket és ironikus szlogenjeiket.

A hajléktalanság ökológiája azonban jelentős változáson ment keresztül. Ott, ahol a mezőgazdasági segéd munkások, hobók és „okie-k”⁵ generációi letek oázisra – egy helyre, me-

Forrás: Afterword – A Logic Like Hell’s: Being Homelessness in Los Angeles. *UCLA Law Review* 39(2): 325–332. Copyright © 1991 The Regents of the University of California. Hungarian translation © Replika. Az eredetivel egybevetette: Udvarhelyi Éva Tessza.

1 Alta California a spanyol gyarmati birodalom, majd a független Mexikó egyik észak-amerikai tartománya, amely a mexikói–amerikai háborúval (1846–1848) került az Egyesült Államokhoz. A mai Kalifornia, Nevada, Arizona, Utah, Új-Mexikó, Colorado és Délnyugat-Wyoming területét foglalta magában. (A szerk.)

2 Munkanélküli tüntetők – egyébként erőszakmentes – tiltakozó menete, akik állami közmunkaprogramokat követeltek 1894-ben. A menet a tüntetés főszervezője, Jacob Coxey után mint „Coxey serege” (Coxey’s Army) híresült el. (A szerk.)

3 A nagy gazdasági világválság alatt a hajléktalan amerikaiak által felhúzott szegénynegyedek és sátrortáborok köznyelvi elnevezése, amely az akkori amerikai elnök, Herbert Hoover nevéből ered. (A ford.)

4 A mexikói bevándorlók sértő köznyelvi elnevezése, amely az 1920-as évekből származik, és arra utal, hogy sokan közülük a Mexikó és Egyesült Államok között lévő Rio Grandét átúszva jutottak át a határon. (A szerk.)

5 Oklahomából és általában az amerikai Középnnyugatról és más területekről Kaliforniába érkező gazdasági migránsok. (A ford.)

lyet a város összeszorított foggal átengedett e társadalmi rétegek önszerveződése számára –, a túlélés mára sokkal nehezebbé és illékonyabbá vált. A mai „barátságosabb, szelídebb” időkben a hajléktalanok elvesztették a McKinley és Hoover elnöksége alatt megszerzett jogukat, hogy nyilvánosan táborozzanak a Los Angeles folyó partján, vagy éppenséggel bármilyen nyílt területen a megyében. Árnyékként kell élniük, egyik rejtékhelyről a másikra osonva, vagy beduinok módjára barangolva az utcákon, szánalmas ingóságait elkötött bevásárlókocsikban tolva maguk előtt.

A köztereknek ez a fajta felmorzsolódása fokozatosan közelít a Jeremy Waldron (1991) által megidézett „libertáriánus katasztrófa” felé – avagy nevezhetjük „locke-i pokolnak” is –, amelyben a hajléktalanok számára megszűnik a létezéssel való jog. A város kegyetlen értelmezést adott Anatole France híres ironikus megjegyzésének, mely szerint szegénynek és gazdagnak egyaránt jogában áll a híd alatt aludni.⁶ A városi főügyész és a várostervezési bizottság szerint Los Angeles az utcán alvást önmagában nem tiltja – pusztán a védelmet nyújtó menedék felállítását, bármilyen kezdetleges legyen is az. Az önkormányzat szerint tehát a sikátorokban fagyoskodni teljesen törvényes, ám kartondobozokból „lakást” emelni olyan kihágás, amelyet utcai „razziái” segítségével a Los Angeles-i rendőrség (LAPD) maradéktalanul megakadályoz.

Elszigetelés

A bűnügyi szabályozás a Los Angeles-i hajléktalanok esetében egy olyan nagyobb stratégiához igazodik, amely megpróbálja összefogni az üzlet- és lakástulajdonosok különböző érdekeit, akik mindannyian igyekeznek távol tartani a hajléktalan embereket saját városrészüktől. A szabályozás kialakulásának megértéséhez először érdemes megismernedni a Los Angeles-i Skid Row-negyed „deindusztrializációjának” történetével.

Mindig is Los Angeles rendelkezett az Egyesült Államok egyik legnagyobb „Skid Row”-jával. Ez részben éghajlatának volt köszönhető – a gazdasági nehézségek idején a munkanélküliek az „örök napfény vidékét” részesítették előnyben a keleti és északkeleti ország rész kemény teleivel szemben –, valamint különösen annak, hogy a városi szállodáknak, éttermeknek, zöldségpiacoknak, raktáraknak és gyáraknak komoly szükségük volt a képzetlen munkások befogatható seregére. Az 1960-as évek előtt a belvárosban dolgozó alkalmi munkások többsége a *noir* regények és filmek révén ismertté vált Bunker Hill látványos bérházaiban lakott. Az 1960-as években azonban a Bunker Hillt ledózerolták, és lakói részben nyugatra, a Harbor Freeway-en túl (a Westlake Districtbe), részben a Spring Streettől keletre, a Második és a Nyolcadik utca között szóródtak szét. A Main Street – ahol a belváros hírhedt peepshow-i, bértáncos klubjai, szexmozijai és egyéb olcsó szórakozóhelyei sorakoztak – alkotta az újonnan kialakult Skid Row észak–déli, az Ötödik utca pedig annak kelet–nyugati tengelyét (utóbbi miatt a Skid Row-ra átragadt az ötcentes neve, a „Nickel”).

Habár a gazdasági recesszió miatt már az 1950-es és 60-as évek során csökkenni kezdett a Skid Row szerepe az olcsó munkaerő biztosításában, a kataklizma az 1970-es években következett be az újabb bevándorlási hullámmal és a város gazdaságának globalizálódásával.

⁶ A szerző pontatlanul idézi Anatole France-t. A *vörös liliom* vonatkozó részlete valójában éppen arról szól, hogy a magasztos jogegyenlőség „gazdagnak-szegénynek egyformán megtiltja, hogy hidak alatt háljon, az utcákon kolduljon, és kenyeret lopjon” (Lányi Viktor fordítása). (A szerk.)

A Los Angeles-i szolgáltatói és könnyűipari szektor az olcsó spanyol ajkú bevándorlók felé fordult, így a Skid Row korosodó, többnyire fehérek és feketék alkotta lakossága gazdaságilag feleslegessé vált. A belváros jelentős ágazatai közül egyedül a zöldségraktárak számára volt a Nickel továbbra is az alkalmi munkaerő fontos forrása. Más kereskedők és ingatlantulajdonosok, valamint a bankok és a turizmus szereplői szemében a Skid Row további fennmaradása erősen akadályozta a központi üzleti negyed „reneszánszát”, vagyis azt, hogy a város a csendes-óceáni régió vállalati és pénzügyi főhadiszállásává váljon.

Az 1980-as években a gazdaságilag marginalizálódott fiatalabb fekete lakosság – a Los Angeles déli-központi részén és az ország más területein végbemenő deindusztrializáció áldozatai – más lehetőség hiányában elárasztották az utcákat, és a Skid Row kezdett túlnépesedni. Ráadásul az 1990-es évekre a város túltelítődött a bevándorló munkaerővel, és drámaian megsokasodtak a mexikói és salvadori fiatal hajléktalanok, sőt olykor egész hajléktalan családok, akik igyekeztek a Skid Row-tól keletre, illetve a Los Angeles folyó mentén megvédeni saját területeiket.

Nem meglepő, hogy nagyrészt a Skid Row lakosait hibáztatták a belvárosi városfejlesztési terv elakadásáért, különösen a Pershing Square parkban uralkodó viszonyokért és a Broadway–Spring Street folyosót (az ún. történelmi magot) feléleszteni igyekvő kísérletek sikertelenségéért. Már az 1961–64-es „Centropolis” elnevezésű terv során is arra törekedett a belvárosi üzleti szövetség és a Közösségi Újjáfejlesztési Ügynökség (Community Redevelopment Agency, CRA), hogy a bevásárlónegyedet elszigetelje az utcai „léhűtőktől” egy parkolókból és könnyűipari területekből álló zóna kialakításával a Main Street és a Los Angeles Street mentén. Az 1973–74-es, úgynevezett „Silverbook”-tervben, amely az elmúlt generáció során az újjáépítés hivatalos iránymutatója volt, a Skid Row-t gyakorlatilag felszámolásra ítélték (a jelentésben használt orwelli kifejezés az „intézménytelenítés” volt), annak érdekében, hogy a város központi-keleti része felszabaduljon, és létrejöhessen egy „egységes egyetemi kommunikációs központ és továbbképző intézmény”. Ehelyett azonban a területet az 1980-as években újabb hajléktalan emberek árasztották el, és Gilbert Lindsey helyi önkormányzati képviselő – a belváros önjelölt császára – többször is az utcai népesség teljes kitelepítését javasolta: hol a Santa Monica-i hegyekbe, hol a kikötőben lehorgonyzott elhagyott komphajókra.

Noha a városi tanács elutasította ezeket a „végső megoldásokat”, ez nem annyira jótékonyaságnak, mint inkább saját érdekeiknek volt köszönhető. A hajléktalanság robbanásszerű növekedésével a tanács tagjai egyre növekvő nyomásnak voltak kitéve a legbefolyásosabb lakosok részéről, hogy tartsák távol a hajléktalanokat az ő „strandjaiktól”, „utcaiktól”, „parkjaiktól” stb. A Skid Row népességének eltávolítása – anélkül, hogy valamiféle náci eljárással maguktól a hajléktalan emberektől is megszabadultak volna – azzal fenyegetett, hogy a belvárosi hajléktalanok elárasztják a többi, gazdagabb városrészt. Ennek a népvándorlásnak a megakadályozása érdekében a tanács többség elhalasztotta az „intézménytelenítést”, és ehelyett az „elszigetelést” javasolta, ami a fejlesztési ügynökség és a Los Angeles-i rendőrség által végrehajtott intézkedéssorozat hivatalos neve.

Az „elszigetelés”, annak hidegháborús felhangjaival együtt, egy szándékosan kétarcú stratégia. Egyfelől a fejlesztési ügynökség megfogalmazása szerint olyan szisztematikus kísérletről van szó, melynek célja a Skid Row-n található olcsó szobabérletek fenntartása és bővítése, emberibb körülményeket teremtve a belvárosi hajléktalanok számára a város által elérhető szerény források felhasználásával. Másfelől, a rendőrség feladata, hogy folyamatos nyomás-

sal megpróbálja megakadályozni, hogy a rászorulók túlnépesedett serege átáramoljon a belváros szebb környékeire, vagy állandó telepeket hozzon létre a szomszédos nyílt területeken. A két lépés között azonban csak látszólag van ellentmondás. Valójában mind a CRA – azáltal, hogy a szobabérleteket egy körülhatárolt területre korlátozta –, mind a rendőrség – a belvárosi utcákon élők mozgásának korlátozásával – egy óriási szabadtéri nyomortelep kialakulásához járult hozzá.

A Skid Row ennek nyomán talán az egész ország legveszélyesebb 10 tömbnyi területévé vált. A város által indított naiv kampány a Thunderbird és más olcsó borok árusítása ellen a Spring Streettől keletre csak felgyorsította az itt élők átállását a crackre. Amióta a crack elárasztotta az utcákat, a környék egyre reménytelenebbé, erőszakosabbá és veszélyesebbé vált. A crackkel kapcsolatos bűncselekményeket – főként utcai támadások és rablások – egy sor „Skid Row-i mészáros” követte el, akik későbbi bevallásuk szerint a nagyrészt védtelen népesség „nyomorúságának” akartak „véget vetni”.

Az utcán élők többsége kénytelen a Skid Row-ra látogatni, hogy kapcsolatba kerülhessen a missziókkal⁷ és egyéb szociális szolgáltatásokkal, és társadalmi életet éljen a többi hajléktalannal. Ám életük megóvása végett sokan igyekeznek még naplemente előtt elhagyni a területet. Ők a belváros más részein próbálnak biztonságosabb, jobban védhető alvóhelyeket találni. A Los Angeles-i rendőrség feladata – a kéregetés megelőzése mellett – ezeknek a menekülteknek a le vadászása és a hivatalos elszigetelési zónába való visszakényszerítése.

A belvárosi utcákon folyó hidegháború folyamatosan eszkalálódik. A rendőrség, mely a belvárosi kereskedők és ingatlanfejlesztők folyamatos lobbitevékenységének célpontja, rendre megakadályozta a hajléktalanok és szövetségeseik kísérletét, hogy biztonságos menedéket és önszerveződő táborokat alakítsanak ki. A Ted Hayes utcai aktivista által alapított „Justiceville” (Igazságváros) elnevezésű telepet durván feloszlatták, amikor lakosaik Venice Beachen próbáltak menedéket találni: Ruth Galanter – állítólagosan progresszív – önkormányzati képviselő fellépése nyomán letartóztatták és visszaküldték őket a Skid Row-ra. Hasonlóan járt a Luis Olivares atya által az Old Plaza-templomnál létrehozott közösség, amely egykor több száz otthontalan spanyol ajkú férfit, salvadori menekültcsaládot és utcai árust szállásolt el, és amelyet 1991-ben, Olivares atya egyházi áthelyezése után feloszlattak. A Plaza környékét – a mexikói Los Angeles történelmi jelképét – jelenleg a rendőrség egy különleges osztága felügyeli, hogy megakadályozza a hajléktalan mexikóiak és közép-amerikaiak „beszivárgását”.

Maga a város is kísérletezett legális táborhelyek kialakításával az 1987-es téli fagyok során bekövetkezett sorozatos halálesetekre adott kényszerű válaszként, ám ezzel mindössze négy hónap után felhagytak, és a telepet átadták egy tömegközlekedési járműtelep számára. Bár az ott élők között azonnal elkezdett kialakulni a békés társadalmi rend egyfajta kezdetleges „kormányal”, a tábor azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy enyhíti az utcai körülményeket (és ezáltal odavonzza a hajléktalanok tömegeit más helyekről), valamint hogy jogalapot teremt a használaton kívüli földterületek haszonélvezetére (amely esetleg a *squatter*-telepek elszaporodásához vezethet). Ezzel együtt, a városházát befolyásos érdekcsoportok ösztönözték a hajléktalan emberek mozgásban tartására és az élheteretlen utcai körülmények konzerválására.

⁷ Az Egyesült Államok sok városában a hajléktalanellátás intézményeit eredetileg vallásos szervezetek indították be, és még ma is számos ellátás (pl. ételosztás, nappali melegező, éjszakai menedékhely) fenntartása kötődik hozzájuk valamilyen formában. (A szerk.)

A vécékről

A hajléktalan emberek jogfosztottsága a személyes higiéniát érintő szolgáltatások esetében is tetten érhető. Napjainkban hétköznapi látvány, hogy a főleg fiatal mexikói és salvadori hajléktalanok a belváros keleti határában, a Los Angeles folyó által szállított szennyvízben mossák ruháikat, úsznak, horgásznak, sőt akár isznak is a vízből. Ez alapján a látvány alapján a különbség Los Angeles és a harmadik világbeli metropoliszok között minimálisnak tűnik. A város egészségügyi hivatala – a folyóba ömlő csatornák által hordozott mérgező anyagok nyilvánvaló egészségügyi kockázata ellenére – semmilyen erőfeszítést nem tett például spanyol nyelvű figyelmeztető táblák kihelyezésére, vagy tiszta ivóvíz elérhetővé tételére.

Los Angeles – nagyon is tudatos tervezés eredményeként – kevesebb nyilvános illemhellyel rendelkezik, mint bármely más amerikai nagyváros. A városi rendőrség tanácsára – amely jelenleg legalább egy átfogó belvárosi projekt tervezésében vesz részt – a városfejlesztési ügynökség eltávolította a Skid Row-n még meglévő néhány nyilvános vécét. A tervezők ezután sokáig fontolgatták, hogy a belváros déli végében épülő és közpénzekből támogatott előkelő South Park negyed terveiben szerepeljen-e egy „különálló nyilvános illemhely”. Jim Woods, az ügynökség elnöke később beismerte, hogy a nyilvános vécék ötletét végül nem tervezési, hanem politikai megfontolásokból vetették el. Az ügynökség ehelyett a „félnyilvános illemhelyek” ötletét támogatta – melyek éttermekhez, kiállítótermekhez és irodákhoz tartoznak –, amelyek esetében egyszerűen megoldható, hogy a turisták és a fehérgalléros dolgozók hozzájuk férjenek, a csavargók és más nemkívánatos elemek azonban kívül maradjanak. Ugyanez az ördögi logika ösztönözte a közlekedéstervezőket arra, hogy a város új metrórendszerében se legyenek nyilvános illemhelyek.

Amint azt a vécékkel kapcsolatos vita is mutatja, többé nem beszélhetünk a közösségi terekhez való közös, egyetemes jogról. A hivatalos gyakorlat ehelyett – *tudatosan* – az, hogy a város társadalmi-gazdasági polarizációját a közterekre is kiterjesztik. A belvárosi Hill Street például e két egymástól gyökeresen eltérő, közpénzből megvalósuló utcai környezet határává vált.

Los Angeles támogatja, hogy a fehérgalléros dolgozók lakónegyedeikkel gyarmatosítsák a belvárost, melynek részeként több tízmillió dollárnyi adóbevételt fektettek a vonzó, „puha” környezet kialakításába az előnyben részesített területeken. A tervezők látványos terek, szökőkutak, köztéri műalkotások, egzotikus növények és kényelmes utcai bútorok sorát álmodták meg egy tíz háztömbnyi hosszúságú gyalogfolyosó részeként a Bunker Hilltől a South Parkig. A prospektusok a California Plaza és a Grand Hope park teraszos udvarain üdögélő, kávéjukat szűrőszűrő vagy éppen ingyenes jazzkoncertet élvező irodai dolgozók és jómódú turisták idillikus képével reklámozzák a belvárosi környezet „élhetőségét”. (Jellemző tünet, hogy e közpénzeket támogatott terek esetében a fejlesztési ügynökség nem ragaszkodott a közösség haszonélvezeti jogához. Az új belvárosi plázák és bevásárlóközpontok privát biztonsági őrrei rendszeresen utasítanak ki látogatókat olyan apróságok miatt, mint az „öltözködési szabályok” megsértése.)

Ezzel élesen szembeállítható, hogy mindössze néhány sarokkal arrébb, a Hill Streettől keletre a város kemény küzdelmet folytat azért, hogy a hajléktalanok és szegények számára minél lakhatatlanabbak legyenek az utcák. Az „elszigetelést” egy „alacsony intenzitású háborúval” felérő várostervezési koncepció egészíti ki. Az egyik legegyszerűbb, de legrosszindulatúbb példa a közlekedési vállalat által bevezetett új, „hajléktalanbiztos”, hordó

alakú padok, melyek a minimális felületet biztosítják a nem túl kényelmes várakozáshoz, viszont lehetetlenné teszik a rajtuk való alvást. Pár évvel ezelőtt kialakítottak egy miniparkot a Skid Row-n, ahol magas telepítésű locsolókat szereltek be, melyek az éjszaka során véletlenszerű időpontokban leföcskölik a mit sem sejtő ott alvókat. A rendszert azonnal átvették a kereskedők is, akik igyekeztek elriasztani a hajléktalanokat a boltok előtti járdákról. Eközben a belvárosi éttermek és piacok barokkos szerkezetekkel vették körül szemétkerakóikat, hogy megakadályozzák a guberálást. Bár eddig még senki sem vetette fel Los Angelesben, hogy öntsék le méreggel a konyhai hulladékot – amint az pár éve Phoenixben valóban felmerült –, az egyik népszerű tengeri ételleket felszolgáló étterem 12 ezer dollárt költött a tökéletesen turkálásbiztos szemétesre, mely két centi vastag acélrudakból áll, és biztonsági zárral, valamint hegyes acéltüskékkel van ellátva, hogy megvédje a bűzlő halmaradványokat és kihűlt sültkrumpli-darabokat.

Azokon a belvárosi részeken, ahol a kvalifikált dolgozók kénytelenek a hajléktalanok vagy a munkások útját keresztezni – például a Harmadik utcában a Bunker Hill és a Kis Tokió közötti dzsentrifikálódó területeken –, gondosan igyekeznek biztosítani a különböző társadalmi osztályok fizikai elkülönítését. A városfejlesztési ügynökség például ismét csak a rendőrséghez fordult segítségért a „legkorszerűbb, 24 órás biztonságot garantáló” rendszer megtervezésében ahhoz a két új parkolóépülethez, melyek a *Los Angeles Times* irodáit, illetve a Ronald Reagan Államigazgatási Hivatalt szolgálják ki. Mindkét parkolóhoz – éles ellentétben a kinti aszfaltdzsungellel – gyönyörűen megtervezett minipark tartozik, az utóbit étkező, piknikterasz és a város fekete pionírjainak emléket állító történelmi kiállítás is kiegészíti (melyet azonban a hajléktalan feketék nem tudnak meglátogatni). Mindkét létesítmény úgynevezett „bizalmi épületként” működik, melyen belül a fehérgalléros dolgozók úgy juthatnak el az autójuktól az irodáikba vagy a boltokba, hogy a lehető legkevésbé kelljen a nyílt utcával szembesülniük. A két dzsentrifikációs központot (a Reagan-épületet és a tervezett Grand Central Square-t) összekötő Broadway-Spring Center számos építészeti elismerést zsebelhetett be a parkoló zöldövezettel és műalkotásokkal való kiegészítéséért. A létesítményt egyben jelentős elrettentő erővel is sikerült felruházni – fegyveres őrökkel, zárható kapukkal, biztonsági kamerák sokaságával –, hogy távol tartsák a szegényeket és a hajléktalanokat.

Sajnos még sokáig lehetne sorolni a hasonló példákat, melyek szomorúan szemléltetik a locke-i negatív szabadság doktrínája és a mindent átható ingatlanszabályozás között feszülő ellentmondásokat, melyekre Jeremy Waldron rámutat. Emellett, a jogi absztrakció egy másik szintjén, az említett példák nyomán alapvető kérdések merülnek fel az *állampolgáriság* mint fogalom jövőjével kapcsolatban, különösen az olyan állami intézkedések fényében, amelyek egyre elviselhetlenebbé teszik az utcai környezetet a szegények számára, a kényelemben élőknek viszont egyre kellemesebbé. Los Angelesben – mint talán egész Amerikában – a városi környezet közterei, az utcák, a parkok, a plázák és mindenféle egyéb nyílt terek többé nem nyújtanak menedéket a tulajdonjog által kiszorított embereknek. Éppen ellenkezőleg, ezek a terek a társadalmi és térbeli intolerancia stratégiája mentén kezdenek átalakulni. Más szóval egy olyan gyakorlatot támogatunk, amely tovább bünteti a szegényeket, megfosztva őket menedékeiktől, a tisztálkodási lehetőségektől és attól, hogy állampolgárként ugyanazonokon a tereken sétálhassanak, mint mi. Nem más ez, mint pokoli logika.

Fordította Koronczay Dávid

Hivatkozott irodalom

Waldron, Jeremy (1991): Homelessness and the Issue of Freedom. *UCLA Law Review* 39(2): 295–324.

A hajléktalan test

Későre jár, hazafelé igyekszem, és az jár az eszemben, hogy meg kellene etetnem a macskákat, hogy mit kell holnapra elintéznem, szóval a szokásos késő esti gondolatok foglalkoztatnak. A 34. utcánál felszállok a metróra, a belváros irányába. Utastársaimhoz hasonlóan, akik a peronról próbálnak benyomulni a metrókocsikba, hely után kutatok, hogy kényelmesebben tehessem meg azt a tizenöt perces utat, amely alatt ismét gondolataimba mélyedek. Tekintetem pásztázását valami váratlan, noha korántsem szokatlan dolog akasztja meg. Az ajtó melletti ülésen, amelyen alig másfél ember fér el, egy test hever. A *hever* talán nem is a legjobb szó, ez az ember tulajdonképpen összehajtogatva fekszik, ahogy a fakírok szoktak, vagyis vízszintes pozícióban egy olyan helyen, amely egyébként a függőleges elhelyezkedést részesíti előnyben. Térdei eltakarják az arcát, tornacipőben végződő lábai pedig egyszerre vannak behajlítva és megcsavarodva, hogy feltekeredhessenek az ülés szélét jelző kapaszkodó köré. Ahol a fejet gyanítanám, ott csak vastag kötött sapkát látok. A testen pedig nagy, némiképp rongyos és dagadásig megtömött műanyag zsák pihen. Alig tudok bármit is megállapítani erről a valakiről: lehet férfi vagy nő, akárhány éves, noha a felvett testhelyzet által megkívánt rugalmasság inkább fiatal, semmint idős emberre enged következtetni. Ugyanazt látom, mint a metró többi utasa: egy elképzelhetetlenül kis helyre összehajtogatott testet, egy testet, amelyet helyzete és a külvilágra gyakorolt hatása hajléktalan testté változtat.

Noha a metró tömve van, a közeli üléseket mégis üresen hagyták, mintha a test köré a túlzott közelség veszélyeire figyelmeztető, láthatatlan kordont vontak volna. Az ülőhely után kutató új felszállók a testet megpillantva megrezzennek, és azonnal irányt változtatnak. Bámész tekintetükkel a metrókocsi kérdéses zugát gondosan elkerülik. A reakciók egyformasága egy kívülállónak talán érthetetlen lenne. Mintha az utasok némán és távirati úton kommunikálnának egymással, vagy mintha testükkel egymáshoz zsúfolódnának, hogy eltávolítsák magukat a kicsavart alaktól. A kanyarforma test mozdulatlanul, a veszélyesség legkisebb jele nélkül hever a metrókocsi végében. Elgondolkodtató, hogy vajon hogyan képes ez a test az utastársakból pusztá jelenlétével ennyire erőteljes reakciót kiváltani.

Forrás: The Homeless Body. *Public Culture* 10(2): 319–339. Copyright © 1998 Duke University Press. Hungarian translation © Replika. Az eredetivel egybevetette: Udvarhelyi Éva Tessza.

A hajléktalan és a közösség

Azok a bomlási és szétzilálódási folyamatok, amelyeket az USA nagyvárosaiban az 1980-as években útjára indított városfejlesztési programok eredményeztek, közismertek. Ahogyan Mike Davis, Neil Smith és Sharon Zukin is rámutattak, a városfejlesztés és -felújítás egyszerre két irányból is csapást jelentett a városi közösségek gazdaságilag és társadalmilag leginkább marginalizált tagjai számára: a lakóövezetek dzsentrifikálódása és a korábban közösségek számító terek magánosítása összefonódott egymással. Egy olyan időszakban, amikor a reálbérek csökkentek, az iskolázatlanok és képzetlenek körében nőtt a munkanélküliség, növekedtek a lakhatási költségek és az állam megkurtította a szociális juttatásokat, az eredmény aligha lehet meglepő. Sok bíráló szemében a hajléktalanság leginkább látható és legszélsőségesebb formája – vagyis az utcán élő hajléktalan emberek – a fejlődés és a prosperitás meghiúsult ígéretének tünetévé és szimbólumává váltak.

Ezzel szemben a média és a politika uralkodó diskurzusában a „hajléktalankérdés” nem annak a társadalomnak vagy gazdaságnak a problémáját jelenti, amely kitermeli a hajléktalanságot, hanem azt a problémát, amit a hajléktalan emberek jelentenek a gazdaság és a társadalom számára. Úgy tűnik, a politika döntéshozói számára nem az jelenti a legnagyobb gondot, hogyan segítsenek a hajléktalan embereken, hanem inkább az, hogyan tartsák őket ellenőrzés alatt, és hogyan óvják meg tőlük a közösséget. A hajléktalan emberek – vagyis azok az emberek, akiknek nincs saját otthonuk, tehát definíció szerint a köztereken laknak – bizonytalan helyzetben vannak abban a jelenleg is zajló csatában, amely akörül zajlik, hogy ki tartozik a közösséghez, ki léphet be a közösségi terekbe, és ki döntheti el, vajon a közösségi terek milyen típusú használata szolgálja a köz érdekét. A hajléktalanoknak a közterekről történő, egyre erőszakosabb formákat öltő kitiltása a közösségnek egy olyan szigorúan normatív meghatározásához kötődik, amely szerint a hajléktalanok tulajdon- és helynékülisége veszélyt jelent a köz nevében birtokolt és ellenőrzött tulajdonra.

A közösség abban a formában, ahogyan a polgári nyilvánosságban megmutatkozik, mindig a látható, az utcán lődörgő hajléktalannal szemben kerül meghatározásra; ebben az értelemben a hajléktalanság nem a közösségen belüli problémaként, hanem a közösségen kívülről érkező fenyegetésként jelenik meg.¹ Ez a fajta szembenállás tükröződik a hajléktalanokról alkotott uralkodó képben is, akik így a társadalom kerítésén kívül élő áldozatokként vagy élősködőkként jelennek meg. A feltételezést, hogy a hajléktalanok alapvetően különböznek és elkülönülnek a közösségtől, gyakran a hajléktalanokat védelmezők által használt képek és retorikai fordulatok is megerősítik, csakúgy, mint a hajléktalanok számára nyújtott szolgáltatások struktúrája és kialakítása. Rob Rosenthal a hajléktalanmozgalom ábrázolását elemző tanulmányában amellet érvel, hogy „a hajléktalanság lokális megközelítései tipikusan a kéregető alakját és az egyéni adakozást hangsúlyozzák. Mivel e megközelítés burkoltan

¹ A hajléktalanok és a közösség között feszülő definíciós szembenállás nem csak a tömegmédiában jelenik meg, de finomabb formában a hajléktalanok kezelésére irányuló különféle stratégiákban is jelen van. 1994-ben a Downtown Durham Inc., egy üzleti vállalkozás az észak-karolinai Durhamban a „Helping Hands Panhandling Cards” (Segítő Kezek Kolduskártya) kampányát ezzel a szöveggel hirdette meg: „Amennyiben Ön kéregetővel találkozik, adjon neki egy ilyen kártyát. A kártyán le van írva, hol kaphat segítséget ahelyett, hogy a kapott pénzen esetleg alkoholt vagy kábítószerrel venne magának” (*The Independent* [Durham, North Carolina], 1994. április 7., kiemelés S. K.). 1997-ben Clevelandben „kéregető forródrótot” hoztak létre, de nem a kéregetők, hanem a vállalkozások számára, hogy a telefonszám felhívásával feljelentessék az üzleteik közelében kéregetőket („News of the Weak in Review”, *Nation*, 1997. március 10.).

azt sugallja, hogy a hajléktalan emberek politikai értelemben nem stabil és bizalomra méltó dolgozók, a szerveződés során a hangsúly nem a hajléktalan, hanem a hajlékkal rendelkező emberekre tevődik át” (Rosenthal 1996). Hasonlóképpen, az olyan szolgáltatásokat, mint a hajléktalanszállók és ételmisszerbankok, a hajléktalan emberek számára szervezik és működtetik, ám ők ezek működtetéséből és irányításából rendszerint ki vannak zárva. Az utcalapok mozgalmának kivételével, ami igen jelentős, a hajléktalanságról szóló irodalmat döntően a hajléktalanügy képviselői, az ellátók, a tudósok és egyéb szakmabeliek írásai alkotják, akik maguk nem hajléktalanok.² A közösség normatív és kirekesztő felfogásának megerősítésén felül a hajléktalan emberek leegyszerűsített ábrázolásai láthatatlanná teszik mind a társadalom gazdaságilag leginkább marginalizálódott egyéneire jellemző körülmények sokféleségét, mind pedig azt a számtalan társadalmi tevékenységet és szerepvállalást, amely a hajléktalan embereket jellemzi. Az a kép, hogy a hajléktalan emberek a közösség tagjaitól alapvetően különböznek, lehetetlenné teszi, hogy elismerjük és értelmezzük politikai és gazdasági tevékenységeiket, például az önszerveződést és érdekvédelmet, részvételt a nyilvános párbeszédben a különböző elektronikus hálózatok és az utcalapok segítségével, különböző javak elkészítését és értékesítését stb.³ A hajléktalanok által sokféle léhelyzetükben és egyéni történeteikben megélt komplex valóság nézőpontjából nyilvánvalóvá válik, hogy a hajléktalanokat és a társadalom többi részét kibogozhatatlanul sok szál fűzi össze. A kérdés e perspektívából történő elemzése képes lenne lebontani azt az oppozíciót, amelyben a hajléktalanok és a közösség tagjai állnak szemben egymással, mivel rámutatna a hajléktalanok léhelyzetével és tapasztalataival kapcsolatos képek hamisságára, valamint arra, hogy a hajléktalanok és a közösség diszkurzív szembeállításának fenntartása kizárólag az imént említett komplexitások figyelmen kívül hagyásával lehetséges.

Mindazonáltal a közösség és a hajléktalan emberek szembeállításának hatása több, mint az összetett és aggasztó fizikai valóság elfedése; ez a diszkurzív vagy ideológiai szembeállítás létre is hozza a fizikai valóság bizonyos formáit. Természetesen a hajléktalanok által fenyegetett és homogénként kezelt közösség nem más, mint csalóka látszat, amely olyan, mintha valóban létezne, azonban bármely közelebbi vizsgálat hatására pusztá fantommá, az egység kivetített vagy képzeletbeli képévé változik, amely csak képként létezhet.⁴ Ugyanakkor az

2 Ennek fényében tünetértékű, hogy a hajléktalanság kutatása szempontjából legkimerítőbb forrás, a National Coalition for the Homeless (Országos Szövetség a Hajléktalanokért) online könyvtára a hajléktalanságról és szegénységről a hajléktalanokat kizárólag mint a kutatások tárgyát vagy szolgáltatásokat igénybe vevő népességet definiálja, de a hajléktalanok írásait, beszámolóit nem indexálja.

3 Néhány példa: a hajléktalanok radikális politikai akciócsoportokat szerveznek, mint amilyen a rövid életű Union for the Homeless (Hajléktalan Szakszervezet) is volt, amelyet 1983-ban kizárólag hajléktalanok hoztak létre Philadelphában, vagy a San Franciscó-i Food not Bombs (Fegyver Helyett Kenyér) csoport, amely hajléktalan és nem hajléktalan aktivistákat tömörített. Santa Monicában a Public Electronic Network (PEN, Nyilvános Elektronikus Hálózat) szabadon hozzáférhető számítógépeket helyezett üzembe, hogy megteremtse a hajléktalanok számára a lehetőséget, hogy részt vegyenek a nyilvános párbeszédben. A hajléktalan-levelezőlista hatására létrejött a PEN Akciócsoport, amely a hajléktalanok kérdést igyekezett közösségi cselekvéssé alakítani. A több városban is terjesztett utcalapok hajléktalan emberek írásait tartalmazzák, az újságok szerkesztésében hajléktalanok is részt vesznek, és az újságot gyakran hajléktalanok árulják, akik ily módon pénzhez jutnak. A North American Street Newspaper Associationt (Észak-amerikai Utcalapok Egyesülete) 1996-ban alapították meg. A kaliforniai Berkeleyben pedig egy csoport azzal a céllal jött létre, hogy a hajléktalanok által készített műalkotásokból üdvözlőlapokat gyártson, amelyeket maguk a hajléktalanok árúsítottak.

4 A közösség fantomként történő felfogása Walter Lippman 1925-ben megjelent *The Phantom Public* (A fantom-közösség) című művéből származik. Egy nemrég megjelent válogatáskötet, a *The Phantom Public Sphere* (A fantom-nyilvánosság) szintén a közösséget mint fantomot elemzi. A kötetnek két célja van: egyrészt arra kíván rámutatni,

a tény, hogy a közösség csak fantomkép formájában létezik, korántsem jelenti azt, hogy e közösség pusztán a képzelet tetszőleges szüleménye volna, amely elszakad a testek és helyek által alkotott materiális világtól. Éppen ellenkezőleg: a közterek – parkok, utcák, állomások – materiális meghatározása és a fölöttük gyakorolt fizikai ellenőrzés a fantomszerű közösség megfelelője, amely így sajátos testi (disz)pozícióként és helyszíneként vagy (kényszerű) helyváltoztatásként jelenik meg. Még ha a közösség képét (legyen bármennyire elfogult vagy illuzórikus) a kirekesztés képzeletbeli aktusa teremti is meg, a kirekesztés maga nagyon is materiális formát ölt, materiális hatást gyakorol és a materialitás sajátos formáit termeli ki magából. A fantomalakot öltött közösség e materiális ellentétpárját a továbbiakban *hajléktalan testnek* fogom nevezni.

A közösség létrehozása, valamint a kirekesztéssel járó diszkurzív és materiális műveletek közötti bonyolult viszonyok megértéséhez nagy segítséget nyújtott Rosalyn Deutsche-nak a közösségi tér kialakulásáról szóló elemzése. A közelmúltban megjelent *Evictions: Art and Spatial Politics* (Kilakoltatások: Művészet és térbeli politika) című kötet az elmúlt évtizedben született írásokat foglal magába, és azt hangsúlyozza, hogy „a kirekesztés azáltal válik igazolttá, természetessé és rejtetté, hogy a társadalmi teret olyan szubsztanciális egységként jeleníti meg, amelyet meg kell védeni a konfliktusoktól, a heterogenitástól és a partikularitásoktól. Az *Evictions* a városesztétikai diskurzusokban megjelenő kirekesztés különböző formáit mutatja be, hogy lerántsa a leplet azokról a hatalmi stratégiákról, amelyek megteremtik a társadalmi tér egységes képét” (Deutsche 1996: xiii). Deutsche a hajléktalanok definíciós kirekesztését az 1991-ben a New York-i Jackson park használatáért és ellenőrzéséért vívott küzdelem ismertetésével illusztrálja. A vita akörül bontakozott ki, hogy vajon joga van-e a köznek – amelyet itt a Jackson Park Barátai elnevezésű helybéli lakóközösség jelenített meg – korlátozni a park használatát azzal, hogy lelakatolja a kaput. Deutsche megmutatja, hogy a különféle reprezentációs stratégiák következtében hogyan alakulnak a mélyen gyökerező viták a közösség természetéről, a köztér használatáról és a fölötté gyakorolt ellenőrzésről, valamint az erőforrások és hozzáférés kapcsán megfogalmazott versengő követelések legitimitásáról. Ebben a vitában a közterek tulajdonban lévő terekként jelennek meg, vagyis olyan terekként, amelyek a köz tulajdonát képezik. Így az a látszat keletkezik, mintha a konfliktus a közpark legitím, természetes birtokosai, illetve az illegitím bitorlók, vagyis a nemkívánatos hajléktalanok között lenne, akiket a kapu lelakatolásával igyekeznek távol tartani. „A közterek védelme”, jegyzi meg Deutsche, „egyenlővé válik a hajléktalan embereknek a város parkjaiból történő kiebrudalásával” (i. m. 276).

A Jackson parkba való belépést szabályozó zárható kapu felszerelése különösen jó alkalmat nyújt arra, hogy elgondolkozzunk a kirekesztő stratégiák által sújtott hajléktalanok materialitására. A kapu a közösség egy bizonyos reprezentációját kényszeríti ki azáltal, hogy a közhöz nem tartozó embereket kitiltja, kizárja. Ám ez a lakattal ellátott kapu nem egyszerűen egy már meglévő felosztást erősít meg. A hajléktalan emberek és a közösség közötti határvonalat éppen az ilyen technológiák hozzák létre, és ahogyan a Jackson park esetében is világosan látszik, ezek a technológiák egyidejűleg tudati és materiális jellegűek. A közösség

hogy a közösség egysége szükségszerűen képzeletbeli, tehát fantomjellegű, másrészt meg kívánja mutatni, hogy a nyilvánosság fantomikus felfogása révén másfajta demokratikus lehetőségek is elképzelhetővé válnak. A fantomközösségről kialakított felfogásom kialakításában sokat köszönhetek Bruce Robbins előszavának, amelyet e könyvhöz írt (Robbins 1993: VII–XXVI), valamint Rosalyn Deutsche-nak, aki az *Evictions*ben tárgyalja ezt a bevezetőt (Deutsche 1996: 318–321).

kirekesztő képét a nemkívánatosnak és illegitimnek nyilvánított testek materiális kizárása teremti és erősíti meg. A parkért folytatott küzdelem tehát napvilágra hozza a jogos követeléssel élő lakók és a tulajdon illegitim bitorlói között fennálló egyidejűleg szimbolikus és materiális megkülönböztetést; ebben a vitában a test a nyilvános tér feletti kötélhúzás tétjeként és egyben színtereként jelenik meg.

Szemben a hajléktalan embereknek azzal a nyers kategorizációjával, amelyet a Jackson park lezárt kapuja képvisel, hatalmas sokféleség figyelhető meg a hajléktalan emberek körülményeiben, léthelyzeteiben és szükségleteiben. A bőrszín, a nem, a szexuális irányultság, az életkor és az osztály (és az olyan komplikációk, mint az AIDS, a droghasználat és a mentális betegségek) fontos tényezők, amelyek meghatározzák, hogy kiből és hogyan válik hajléktalan, hogy a hajléktalanságot ki hogyan tapasztalja és éli meg, valamint hogy az illető hajléktalan marad-e.⁵ Továbbá maga a *hajléktalan* terminus is a körülmények egész tárházára utalhat: jelenthet hosszú ideig tartó utcai életet, átmeneti tartózkodást hajléktalanszállón, vagy összeköltözést egy rokonnal vagy baráttal. E megtestesült sokféleség ellenére ki kell emelnem, hogy a hajléktalanságnak az a megszokott megközelítése, amely a hajléktalansorssal kapcsolatban megjelenő különböző identitásokat és tapasztalatokat hangsúlyozza, elvetheti a hajléktalanság szellemének a közösség szemében megjelenő ideológiai és diszkurzív erejét. A nyilvános vitában például a nemmel és a bőrszínnel kapcsolatos meghatározó feltételezések (mint az érdemes és érdemtelen szegények közötti rasszista különbségtétel vagy a férfiak munkára és pénzkeresésre való képességének maszkulinista feltételezése) politikai manipuláció tárgyai lehetnek a „hajléktalanproblémára” adott közpolitikai válaszok kialakítása során. Ugyanakkor, legalábbis a nagyvárosi hajléktalanok esetében, azok a tulajdonságok, amelyek valakit mások szemében hajléktalanná tesznek, nem a bőrszínhez vagy a nemhez kapcsolódnak, hanem olyan egyéb attribútumokhoz, mint például a koszos vagy zilált ruházat, bevásárlókocsiba vagy zsákokba halmozott személyes tárgyak vagy a guberálás és a koldulás. A köztérben a hajléktalanok nem mint külön identitással bíró egyének jelennek meg. Bizonyos körülmények között a hajléktalan lét képes ténylegesen elhalványítani ezeket a társadalmilag meghatározott tulajdonságokat. Ebből adódóan, mivel a hajléktalan testet ideológiailag és materiálisan is a közösséghez fűződő viszonya konstituálja, arra a megtestesülés egy specifikus módozataként kell tekinteni, amely sajátos eljárásmodot igényel.

A hajléktalan test, minthogy a megtestesülés egy sajátos módozatát jelenti, nem minősül identitásnak, sokkal inkább olyan kialakuló és esetleges állapot, amely átjárja és magába szívja magát az identitást. Szeretném hangsúlyozni, hogy a „hajléktalan test” nem egyenlő a hajléktalan személlyel vagy az emberi testtel, amellyel a hajléktalan ember szükségképpen rendelkezik. A hajléktalan test sokkal inkább a testiség olyan sajátos módozata, amely akkor jön létre, amikor a közösség önmagát mint teljes egészet és a hajléktalanságtól elkülönülőt igyekszik meghatározni. A hajléktalan testnek a testiség bizonyos körülmények között kialakuló módozataként történő meghatározása, amely a *közösség* vitákkal átszótt

5 A „populációk” gyűjtőfogalom alá az Országos Szövetség a Hajléktalanokért online könyvtára több mint húsz különböző kategóriát sorol be. Az aktivisták és a hajléktalanellátók között vita van arról, hogy az általában a hajléktalanoknak nyújtott ellátások mennyire hatékonyak az olyan sajátos csoportoknak nyújtott ellátásokkal szemben, mint például az idősek vagy a fiatal melegek. Arról, hogy a különböző népességcsoportok esetében milyen okok húzódnak meg a hajléktalanság hátterében, lásd North és Smith (1994). Az ellátórendszeren belül a hajléktalan nők és férfiak eltérő kezeléséről lásd Passaro (1996).

fogalmához kötődik, sokkal szűkebb elemzési keretet kíván meg, mintha a hajléktalanságra általánosságban, tehát társadalmi és gazdasági tapasztalatként vagy hatásként tekintenénk. Amit hajléktalan testnek nevezek, az nem annyira a hajléktalan emberek egy vonása, hanem sokkal inkább egy olyan eset, amely a hajléktalanoknak a közösségből történő kirekesztését foglalja magába (ahol is a *hajléktalan* és a *közösség* egymást kölcsönösen meghatározó fogalmak, amelyek koherenciájára ugyancsak a feltételeesség és a folyamatos kialakulás jellemző). Nem szeretném ugyanakkor azt sugallni, hogy a hajléktalanság egyszerűen redukálható a hajléktalan test jelenségére. Ehelyett azt szándékozom megmutatni, hogy a hajléktalan test létrehozó mechanizmusok milyen különböző módokon törekszenek a leegyszerűsítésre annak érdekében, hogy alátámasszák a közösségről alkotott kirekesztő képet.

A hajléktalan test létrehozásának elemzése részét képezi azon erőfeszítésünknek, hogy megértsük, honnan ered a hajléktalanokra irányuló ellenszenv, illetve miért oly korlátozottak a hajléktalanok helyzetének jobbítását célzó törekvések, mint például a hajléktalanszállók, az ételmisszerbankok és a segítő szervezetek. Axiómának tekintem, hogy a hajléktalanság a legtágabb értelemben nem morális vagy egyéni kudarc eredménye, hanem rendszerszintű probléma, amelyet a lokális és globális gazdasági erők szintjén kell megragadni: itt kell ugyanis a tulajdontól való megfosztás és a kirekesztés magyarázatait keresnünk. Ugyanakkor azt a felvetést is megkockáztatnám, hogy a hajléktalanság rendszerszintű aspektusa az amerikai kultúrában túlmutat azon a gazdasági és társadalmi kirekesztésen, amelyet a hajléktalanság okaként tüntetnek fel. A köz- és a magánterület között uralkodó különbségtétel szerint ha valakinek nincs otthona, akkor ez azt jelenti, hogy nem rendelkezik olyan magánterülettel, ahová a közösség tagjaként visszavonulhatna; a hajléktalanok esetében ez azt jelenti, hogy anélkül kényszerülnek a közösségi térbe, hogy lenne hová visszavonulniuk. Ebből következik, hogy a hajléktalanság kérdése egyben a közösségi terek kérdése is: annak a kérdése, hogy ki tartozik a közösséghez, ki tartózkodhat a közterekben, hogyan jönnek létre ezek a terek, és hogyan ellenőrzik őket. A hajléktalan test a mai nyilvános diskurzusban olyan veszélyforrásként jelenik meg, amely akadályozza, hogy a közösség igénybe vegye a közösségi tereket. Ez a fenyegetés egyszerre ideológiai (a hajléktalanok jelenléte kikezdi a közösség meghatározását) és fizikai természetű (a hajléktalan test, azáltal, hogy elfoglalja a teret, maga válik fenyegetővé). Ebből adódóan az elmúlt tíz évben a hajléktalanok ellen hozott büntetőintézkedések a hajléktalanok eltüntetésével nemcsak a hajléktalanság problémáját igyekeztek közvetlenül megoldani. A „hajléktalanok elleni háborút” egyben olyan mechanizmusnak is kell tekintenünk, amelynek célja a közösség létrehozása és védelmezése, a közösség határainak kijelölése, és egy olyan nyomorúságos test megkonstruálása, amelyvel szembeszegezhető a tiszta és a közösséghez tartozó állampolgár teste.⁶ A következőkben részletesen elemzem a közösség és a hajléktalan közötti ideológiai szembenállás testi implikációit, valamint az erőszakot, amely szükségszerűen együtt jár ennek az elválasztásnak a fenntartásával.

⁶ A határozottan testiséggel bíró „hajléktalan test” szembeszegezhető a polgár elvont testével, a valójában testetlen közösségi testtel, amelyet Lauren Berlant fejt ki a *National Brands/National Body* (Nemzeti termékek/Nemzeti test, 1993) című művében.

Hajléktalanság és helynéküliség

Amióta az 1980-as évek elején a közvélemény is szembesült a hajléktalanság problémájának komolyságával, a hajléktalanokat övező diskurzus lassan a büntudat által kiváltott együttérzés felől a probléma üres és gyakran bosszúálló tagadása felé tolódott el. A városok vezetőire a 90-es években általában az volt jellemző, hogy nem a hajléktalanság kiváltó okait, hanem magukat a hajléktalanokat igyekeztek felszámolni azzal, hogy megtagadtak tőlük minden *helyet*.⁷ Ez részben a nagyvárosok központjának földrajzi eltolódásából is adódik. Egyes relatíve állandó és tolerált városrészekben, amelyek hajlékot, munkát és egyéb tevékenységeket biztosítottak a város szegényei számára – ezek gyakran nagyméretű közösségek kialakulását is lehetővé tették – a dzsentrifikáció jelensége figyelhető meg, míg a korábban értéktelennek számító városközpontok új befektetéseket vonzanak és építkezéseknek adnak helyet.⁸ Ezzel párhuzamosan a használaton kívüli helyeken – mint például a hidak alatt vagy a metróalagutakban – kialakult félig állandó lakóhelyekre egyre inkább veszélyforrásként tekintenek, és mint tűrhetetlen képződményeket kiüritik, felszámolják vagy lerombolják őket.⁹

A (lakó)közösségek makroszintű kitelepítése mikroszinten, az egyéni test szintjén is megismétlődik. Ahogyan a hajléktalan emberek távoltartását szolgáló egyre népszerűbb technológiai megoldások is világossá teszik: napjaink városaiban nincs helye a hajléktalannak. Mike Davis beszámol azokról a tervezési újításokról, amelyeket Los Angeles belvárosában vezettek be a „kellemetlenségek távoltartására”: „csövesbiztos” ülések a buszmegállóknak, a locsolóberendezések agresszív alkalmazása a parkokban és a járdák mentén, hogy megakadályozzák az ottalvást, díszes kerítések az éttermi hulladék megóvása céljából, és a nyilvános vécék, valamint a folyóvíz hiánya az utcákon (Davis 1992: 233). Még olyan javaslatokat is hallani időnként, amelyek valamiféle „végső megoldás” rémképét vetítik előre. Davis olyan visszataszító elképzelésekről számol be, mint a szemét ciánnal történő szennyezése, vagy hogy „deportálni kellene őket egy sivatagszéli nyomorult farmra, hegyi táborokba kellene őket bezárni vagy egy gazdátlan kompra kellene őket kitelepíteni, a kikötőbe” (i. m. 232). Egyes városokban kevésbé látványos, de feltűnően hatékony erőfeszítéseket tesznek a hajléktalanság büntetőjogi kezelésére a különböző tiltó törvények meghozatalával és ezek szelektív alkalmazásával, mint például a bizonyos helyeken történő fekvés vagy ülés, a köztéri vizezés, a piros lámpánál történő szélvédőmosás és a kéregetés tiltásával. Az ún. „életminőségi” rendelkezések a „közösségi” élet minőségére hivatkoznak függetlenül attól, hogy ezek a tevékenységek az „elkövetők” életben maradásához mennyire elengedhetetlenek. Ezek a kampányok országszerte egyre inkább elterjedtek, és nemcsak definíciószerűen kriminalizálják a hajléktalanokat, de ki is úzik őket azokról a nyilvános terekről, ahol korábban éltek.¹⁰ Noha a

7 Neil Smith kiválóan számol be arról az „összehangolt támadásról”, amit New York 1989 óta folytat a hajléktalanok ellen (l. Smith 1996: 210–232). Smith átfogóan elemzi azt a nézőpontváltást, amelynek során „az 1980-as évek gyakran leereszkedő, de együtt érző megközelítése a hajléktalan emberekkel szembeni arcpírító vádaskodásba fordult át, amely a hajléktalanokat nemcsak saját nyomorult helyzetükért, de a társadalom nagyobb bajaiért is felelőssé teszi” (i. m. 227).

8 Az elértéktelenedés és dzsentrifikáció örödiği köréről a városközpontban lásd Smith (1996: 51–74) és Rudick (1990: 187–188).

9 A nagyvárosokban a világháború utáni időszakban relatív állandóságot mutató ún. *skid row*-k (szegénynegyedek – a ford.) leírásáról, valamint ezeknek az elmúlt években megfigyelhető összezsugorodásáról vagy eltűnéséről lásd Hoch és Slayton (1989).

10 A National Law Center on Homelessness and Poverty (Hajléktalan- és Szegénységügyi Országos Jogi Köz-

hajléktalanszállók, melegedők és népkonyhák a hajléktalanok rendelkezésére állnak, ezeken a helyeken mind a bejutást, mind pedig a viselkedést szigorúan ellenőrzik, így összességében elmondható, hogy a hajléktalanokat ezeken a helyeken is leginkább csak – átmenetileg és rövid időre – elviselik. Ezenkívül ezekről a helyekről is bármikor könnyedén kitilthatók. Figyelembe véve azokat a korlátozásokat és veszélyeket, amelyek e helyeket jellemzik, sokan inkább teljesen elkerülik őket.

Mivel ki vannak zárva azokból a nyilvános terekből, amelyekből egy város tulajdonképpen felépül, a hajléktalanok állandó mozgásban kénytelenek élni. Erről tanúskodnak azok az élettörténetek, amelyeket Steven VanderStaay gyűjtött össze *Street Lives* (Utcai életek, 1992) című könyvében. Az Egyesült Államokban utazva közel egy évet töltött a beszámolók összegyűjtésével, amelyek ismeretében a következő általánosítást kockáztatja meg: „Nem az elűzetés pillanata, hanem az azt követő nap okozza a kínokat és a kimerültséget. Napközben a legtöbb város vezetése csak akkor tűri meg az utcán élő hajléktalan embereket, ameddig mozgásban vannak. [...] Azok a hajléktalanok, akiknek nincs hova menniük, gyakran kénytelenek az egész napot azzal tölteni, hogy eljussanak oda. A mászkálás, a függőleges helyzetben maradás és a várakozás tölti ki minden idejüket; tulajdonképpen ez válik a munkájukká” (VanderStaay 1992: 2). Paradox módon a hajléktalanok nem azért kényszerülnek folyamatos mozgásra, mert tartanak valahová, hanem éppen azért, mert nincsen hova menniük.¹¹ Ha az ember nem megy sehová, ez azt is jelenti, hogy nincs sehol. A hajléktalanság nem pusztán azt jelenti, hogy az embernek nincs otthona, de tágabb értelemben azt is, hogy sehol sincs helye, sehol sincs maradása. Szemben az utazással vagy migrációval, amikor egyik helyről tartunk a másik felé, a hajléktalanokra jellemző kóborlás a mozgás olyan módja, amely a hely nélküli állapotra jellemző.¹²

Tony, a VanderStaay által szerkesztett kötet egyik beszámolójának szereplője, San Franciscóban guberálással tölti napjait. Napkeltétől éjfélig guberál, gyűjtöget, miközben a város egyik végében található olcsó étteremtől a város másik végében található szobabérlete felé halad. Tony a Michel de Certeau-féle városi séta meghatározásának saját változatát fogalmazza meg: „Az a mi problémánk, hogy folyton mászkálnunk kell, még akkor is, amikor nincs dolgunk. Előbb-utóbb úgyis le kell ülnünk valahol. De ez nem tetszik az embereknek

pont) számos beszámolót készített az észak-amerikai városok hajléktalanellenes intézkedéseiről. A legfrissebb, *Mean Sweeps* (Gonosz takarítások, 1996), a hajléktalanok kriminalizálásának négy módját különbözteti meg: (1) az olyan tevékenységek korlátozása a köztereken, mint az ülés és alvás; (2) tisztogató akciók a hajléktalan emberek közterületekről való eltávolítása érdekében; (3) koldulást és kéregetést tiltó törvények; (4) általános érvényű törvények kizárólag hajléktalanokra történő alkalmazása. Az Atlanta Task Force for the Homeless (Atlantai Különleges Egység a Hajléktalanokért) részletes tanulmányt készített a szegénység kriminalizálásáról Atlantában. Ez az 1994-es jelentés a hajléktalanokkal kapcsolatos rendelkezések szigorodását dokumentálja, és megállapítja, hogy „az önkormányzatokra egyre inkább jellemző, hogy a hajléktalanságot büntetőjogi problémának tekintik. Ennek következményeként a törvényhozó testületek, mint például az Atlantai Városi Tanács, szigorú közrend-háborítási rendeleteket hoznak, amelyek a hajléktalan emberek mindennapi tevékenységeit is kriminalizálják”.

11 A Hajléktalan- és Szegényügyi Országos Jogi Központ 1993-ban közzétett jelentésének, amely az olyan közterekre vonatkozó korlátozásokat és tilalmakat veszi górcső alá, mint a lődörgést és alvást tiltó törvények, a helyi tisztogató akciók és a várótermekre vonatkozó szabályozás, találon a következő címet adta: *The Right to Remain Nowhere* [A sehol sem tartózkodás joga; nehezen lefordítható szójáték, ami a letartóztatottak válaszadás megtagadásához való jogának gyakori angol megfogalmazására („right to remain silent”) rimel – a szerk.].

12 E mozgás materiális sajátosságai és azon élethelyzet miatt, amelyből adódik, érdemes tartózkodni attól, hogy a hajléktalanságot mint metaforát a vándorlás olyan egyéb formáira is alkalmazzuk, mint a menekülés, a migráció, a nomadizmus vagy a kozmopolitizmus.

Azt akarják, hogy folyton mozgásban legyünk. Gondolja végig: nekünk is le kell ülnünk néha, hogy megpihenjünk. De nem lehet. Azt akarják, hogy menjünk csak mindig tovább” (i. m. 39).¹³

A hajléktalan testnek a városban nincs hová mennie, és ugyanígy nincs is mit csinálnia. Mitch Snyder aktivista ezt írja: „A hajléktalanoknak nap mint nap szembe kell nézniük azzal a kérdéssel, hogy mivel fogják eltölteni az előttük végtelenül és kérlelhetetlenül elterülő napot ... A hajléktalanok számára az élet végtelen unalom, amelyet csak a fizikai és érzelmi szenvedés periódusai szakítanak meg olykor” (Snyder 1982: 110). Snyder megfogalmazásában a hajléktalan létforma központi dilemmája az, hogy hogyan lehet az időt úgy eltölteni, hogy ehhez nem áll rendelkezésre tér. A tömegközlekedést például nem arra használják, hogy egyik helyről a másikra utazzanak, hanem arra, hogy a saját testüket átutazóvá tegyék, addig is múlik az idő. A hajléktalan utas „egyetlen valódi úti célja a nap vége” (uo.), vagyis egy olyan végállomás, amely kizárólag azzal az ígérettel kecsegtet, hogy a következő nap is olyan lesz, mint a mai.

VanderStaay egy másik interjúalánya, Raymond, Philadelphiában lakik egy hajléktalan-szállón. Már kilenc éve hajléktalan. Helyzetét a hivatalos személyazonosság hiányával magyarázza, amelynek következtében sem munkához, sem állami segítséghez nem tud jutni. Raymond így számol be saját helyzetéről: „A hajléktalan létforma legfontosabb vonása a hely nélküli állapot. Én egy hely nélküli ember vagyok. Igazából ez a szálló nem az otthonom. Hogy is mondjam, a létezésnek ez a szintje nem a lakóhelyem. Ez a nemlét. Igazából nem élek sehol” (VanderStaay 1992: 70).

Kiszorítás és nemlét

A helynélküliség és a fizikai kiszorítás gyakori említése többek között a *Street Lives* beszámolóiban azt sugallja, hogy itt többről van szó, mint esetleges tapasztalatokról. A hely nélküli állapot „rá van vésve” a hajléktalan testre, vagy pontosabban fogalmazva, ez az állapot a hajléktalan test maga. A helynélküliség, ahogy Raymond is megfogalmazza, a hajléktalan test nemlétével egyenlő – nem léteznek számukra *helyek*, és *létüknek* nincs helye sehol. Mivel nem kötődik helyhez, a hajléktalanság nyilvános nemlétként jelenik meg; ugyanakkor ez a helynélküliség mégiscsak testiséghez kötődik, és mint ilyen, állandó, noha állandóan vitatott jelenlétet eredményez a nyilvános terekben. A közösséghez való viszonyában a hajléktalan test a lét és nemlét határán ingadozik, mivel paradox helyzete révén egyszerre van jelen és kirekesztve. Ez arra emlékeztet, amit Ernesto Laclau és Chantal Mouffe „antagonizmusnak” nevez.¹⁴ Deutsche szerint „a hajléktalan személy annak a tényezőnek a *pozitív megtestesülése*, ami megakadályozza a társadalmat attól, hogy önmagába zárkózzon” (Deutsche 1996: 278, kiemelés tőlem). Ebben az esetben a társadalmi totalitás vagy identitás negatívuma vagy kudarca maga is *test*. Ez azt jelenti, hogy amennyiben a hajléktalan mindannak a „pozi-

¹³ De Certeau ezt írja: „Gyalogolni annyi, mint hiányát szenvedni egy saját helynek” (de Certeau 2009: 21).

¹⁴ Laclau és Mouffe (1985: 127) az antagonizmust nem a társadalom különböző elemeinek konfliktusaként, hanem a társadalmiság korlátjaként határozza meg: „A társadalmiság korlátja minden társadalmon belül a társadalom felforgatására tör, valamint arra, hogy megakadályozza a társadalmat a teljes jelenlétté alakulásban. A társadalom sohasem tud teljesen társadalommá válni, mert mindent áthatnak saját korlátai, amelyek megakadályozzák, hogy maga a társadalom objektív valósággá váljon”.

tív megtestesüléseként” jelenik meg, ami a társadalom homogenitásában és harmóniájában zavart kelt, akkor maga a test mint fizikai, lényegi, hús-vér létező is egyben a társadalom egységének korlátját jelenti.

A közösségből való kirekesztés testi jellege tehát annak az absztrakciónak a megfelelője, amely létrehozza a közösség tagjait. A hajléktalan test testként éli meg nemlétét, vagyis anyagi minőséggel bíró, nélkülözhető, hús-vér testként, amelynek helyre és törődésre van szüksége. A hajléktalan test esetében nem absztrakt vagy eszmei testről van szó; de nem is „természetes” testről, hiszen ahhoz, hogy létezhesen, előbb a „közösség tagjait” és a „megvetendő másikat” kell meghatározni. A hajléktalan test inkább a közösségen kívüliség testi jegyeként jelenik meg, vagyis ugyanazon társadalmi és gazdasági folyamatok termékeként, amelyek helyet biztosítanak a közösség tagja számára. Ez a test tehát egyszerre anyagi és folyamatosan kialakuló. Ami a hajléktalan testre jellemző „szennyként” jelenik meg – a hajléktalan azonosítása a bűzzel, a szeméttel és a testnedvekkel –, nem egyszerűen egy szerencsétlen helyzet természetes eredménye. A hajléktalan „szennyként” történő megjelenése a közösség szemében abból adódik, hogy ez a test *mint test* veszélyt jelent a közösség homogenitására és teljességére. Az efféle teljesség vágyának vagy ambíciójának szembe kell néznie egy akadállyal, amelyet ideológiai szempontból lehet, hogy nem ismernek el, de amely megkerülhetetlenül materiális formában kihívásként újra és újra felbukkan. A „hajléktalanok elleni háború” végső célja, hogy megtalálja a kivezető utat ebből a zsákutcából: hogy olyan mértékű nyomás nehezedjen a hajléktalan testre, hogy az végül átadja magát az enyészetnek, addig préselődjön, amíg észrevétlenül kicsivé nem zsugorodik, és így a társadalom köre ismét magára zárulhasson.

Kicsivé válni: az összezsúfolás geográfiai

A társadalom bezárkózása, vagyis a közösség megóvása megköveteli, hogy a hajléktalan testet kiszorítsák a nyilvános terekről. Az ebből adódó ellentmondás, amely a nyilvánvalóan helyigényes fizikai test, illetve a hely megtagadása között fennáll, feloldhatatlanná válik. Ennek ellenére fáradhatatlan kísérletek irányulnak a probléma megoldására, amelyek az erőszakos elszigetelésben, összehurkolásban és összezsúfolásban merülnek ki, és amelyek nem egyszerűen a hajléktalan emberek kirekesztését vagy ellenőrzését célozzák, hanem jelenlétük minden formájának felszámolására törekednek.

Megfelelő hely híján a hajléktalan test kénytelen kicsire összehúzni magát: felületét és kiterjedését a lehető legkisebbre zsugorítani. Ez a követelés a városvezetők intézkedéseiben is visszatükröződik, amennyiben a hajléktalanok „összezsúfolását” tűzik ki célul. Ha a hajléktalan népesség nem is tüntethető el vagy iktatható ki, legalább körülhatárolása, elszigetelése és összezsúfoltatása megoldható, és így a közösség nem kényszerül szembesülni jelenlétével. A hajléktalanellátó rendszerben tapasztalható brutalitás – amelyre egy sor, a New York-i hajléktalanszállókon a biztonsági személyzet által elkövetett túlkapas, zaklatás és tettegeség miatt indított bírósági per irányította rá ismételten a figyelmet – az összezsúfolás csak egy aspektusára mutat rá (lásd Lobbia 1997). Davis így mutatja be az összezsúfolást, mint a Los Angeles-i ún. hajléktalanprobléma hivatalos kezelési stratégiáját: „Az összezsúfolás stratégiája saját ördögi körét termeli ki. Azáltal, hogy az elesett és gyámoltalan embereket ilyen kis helyre zsúfolták össze, és megtagadták tőlük az emberhez méltó lakhatást, a hiva-

talos irányelvek a Skid Row-t¹⁵ a világ talán legveszélyesebb tíz háztömbjévé változtatták... Sok hajléktalan próbál innen kiszakadni. ... A város azonban a fokozott rendőri zaklatással és találékony utcabútorok segítségével tovább szorítja a hurkot” (Davis 1992: 233). A Skid Row-hoz hasonló helyeken a hajléktalan testet a város egy apró területére szorítják, amelyet kordonnal körülzárnak és leplombálnak.¹⁶ Az, hogy ez a test szétfeszíti az egyre szorosabban megvont határokat, nem e határok lazulását, hanem még szorosabbra vonását vonja maga után, ami pedig a kényszerítés még erőszakosabbá válását eredményezi.

A hajléktalanok egyetlen testként történő összezsúfolása mögött meghúzódó elv az egyén szintjén is megjelenik. Minden egyes test számára a lehető legkisebb teret jelölik ki.¹⁷ A kormány azon intézkedései, amelyek a szállók és az egyéb szolgáltatást nyújtók költségeit személyre vagy egységre vetítve térítik meg ahelyett, hogy a lakhatás vagy az élelmiszerek piaci árát vennék figyelembe, racionalizálják és legitimálják az egy testre eső tér vagy élelmiszer minimalizálását. Azok a vállalkozók, akik a busás haszon reményében belevágtak a „szegénységgazdaságba”, a nyolcvanas években jócskán megtalálták a számításukat, New Yorkban ugyanis ekkor lendült fel a hajléktalanszálló-építési és átalakítási ipar. Az egyik hajléktalanszálló terve mindössze 7,5 négyzetméternyi területet jelölt ki családonként – ez kevesebb, mint a börtönök számára jogszabályban előírt minimum. Egy másik javaslat egy 29 szobából álló épületet alakított volna át 84 család számára bármilyen hozzáépítés vagy kiegészítés nélkül. Minél kevesebb tér jut egy emberre, annál finanszírozhatóbbá válik egy projekt. Innen származik a New York-i hajléktalanellátó szervezetek dolgozói között ismert vicc: „Kérdés: Hány hajléktalan fér el egy gombostű fejjén? Válasz: Annyi, amennyit a Szociális Ügyosztály finanszíroz.”¹⁸

A hajléktalan test elkülönítését és összezsúfolását célzó stratégiák nem korlátozódnak a földrajzi dimenzióra. Azok a történetek, amelyek arról szólnak, hogy az egyén hogyan sodródik bele a hajléktalanságba, veszteségek sorozatát hangsúlyozzák, amely befelé, a test felé örvénylik: a munka elvesztésétől kezdve a segélyek és jóléti juttatások, az otthon, a tulajdon, a gyerekek, a barátok és a család elvesztésén át az egészség megromlásáig. A dolgok elvesztésének e tömege mellett a hajléktalan számára alig marad valami a saját *testén* kívül. Ha valakinek nincs lehetősége a személyes dolgait biztos helyen tárolni, tárgyait kénytelen azokra korlátozni, amiket még magával tud cipelni. És még ezeket a dolgokat is el lehet veszíteni, hiszen mind az utcán, mind a hajléktalanszállókon a lopás és az erőszak fenyegető veszélye leselkedik. Ha egy materialista társadalomban az egyénhez kötődő tárgyak és személyek az ember kiterjedését, kiteljesedését jelzik a világban, akkor e tárgyak és személyes kapcsolatok elvesztése éppen ennek ellenkezőjét, az összezsugorodást jelenti.¹⁹ Az anyagi, pszichés és

15 Los Angeles szegénynegyede. (A szerk.)

16 A hajléktalanok egész Manhattantól történő „kisöpréséről” 1990 és 1994 között lásd Smith (1996): 221–223. Ennek hatására a hajléktalanok fokozatosan kiszorultak az East River irányába.

17 Christopher Jencks, a hajléktalanság és más hasonló társadalmi problémák prominens liberális véleményalkotója a hajléktalanszállókon tapasztalt zsúfoltság és a magánszféra hiányának megoldására egy fülkékkel álló szálloda felépítését indítványozta. 1,5×2 méter alapterületű ablak nélküli szobákat képzelt el egy ágygal és egy székkal, és ezek bérleti díját úgy javasolta megállapítani, hogy képes legyen felvenni a versenyt az utca brutalitása előli menekülés egyéb módjaival, például egy karton sörrel vagy egy adag kokainnal (l. Jencks 1994a és 1994b). Köszönet Neil Smithnek, hogy felhívta figyelmemet erre a kezdeményezésre.

18 Az itt közölt információk New York lakhatási intézkedéseiről Funicellótól (1991) származnak.

19 Hegel például amellet érvel, hogy a polgári társadalomban egy szubjektumot egy másik szubjektum szemében csak annak „tulajdonosa” tesz szubjektummá (Hegel 1967: 37–64).

érzelmi megfosztottság következtében a hajléktalan test kiterjedése a világban egyre jobban a bőr által kijelölt testi határok közé van zsugorítva.

Az e test számára biztosított elégtelen élelem a fogyasztási lehetőségeket az abszolút minimumra szorítja. Vegyük a leves példáját. A népkonyhák²⁰ a tizenkilencedik században jelentek meg a társadalmisított filantrópia jegyében. Ezek a helyeken akkoriban csak levest adtak. A leves a puritanizmus válasza a szegénységre: „elegendő vagyok arra, hogy megkíméljelek az éhezéstől – mondja a leves –, de nem részesítelek abban a jutalomban, hogy kielégítsem az étvágyadat”. Noha napjaink „leveskonyháján” hot dogot vagy fánkot is lehet kapni, az üzenet ma is ugyanaz: a leves és a végletes szegénység közötti örök kapcsolat jelzéseként megmarad. A leves testetlen dolog, inkább jelent textúrát, mint tápértéket. A leves felmelegít anélkül, hogy jóllakatna, életben tart anélkül, hogy kielégítené a szükségleteket. A leves a törekeny és rokkant ember képével forr össze: elfogyasztása és megemésztése alig jár erőfeszítéssel. A levessel táplált test képtelen gyarapodni.

Minél kevesebb ételt fogyaszt el egy test, annál kevesebb salakanyagot termel. A bárki által igénybe vehető nyilvános vécék szinte teljesen eltűntek a városokból. A vécék eltüntetése azt a vágyat jelzi, hogy bedugaszolják a hajléktalan testet, azt a törekvést, hogy a testet a társadalom többi részétől hermetikusan elzárják, hogy még e test által termelt salakanyagtól is megvonják a helyet. Természetesen a hajléktalan test eltüntetésére tett kísérlet a salakanyag elhelyezésének tilalmazása révén szükségszerűen kudarcot vall. Mivel meg vannak fosztva a dolguk elvégzéséhez szükséges mellékhelyiségtől, a hajléktalan emberek más módot keresnek, hogy könnyítsenek magukon. Sőt a nyilvános vécék eltüntetése nem hogy nem tünteti el a hajléktalan embereket, akik azokat igénybe vennék, de mindez hatékonyan meg is erősíti a közösség és a hajléktalanok közötti elválasztást azáltal, hogy a hajléktalan embereket a test feletti uralom társadalmi normájának megszegésére kényszeríti, amely norma szorosán kapcsolódik a tiszta és rendes közösségi ember meghatározásához. A képesség a test működésének szabályozására és mérséklésére az „önuralom” egyik jele, amely régóta annak mércéje, hogy az adott egyén mennyire alkalmas a közösségi életben való részvételre. Például nem eszünk bármikor, amikor úgy tarja kedvünk, hanem illik betartani a meghatározott időpontokat. Ennek megfelelően a vizelet és széklet ürítése sem mindig lehetséges akkor, amikor az ember szeretné; ehelyett meg kell tanulni a test feletti uralkodni és jelzéseit értelmezni, hogy a szükséglet elvégzésére a megfelelő helyen és időben kerülhessen sor. A test feletti uralom e formáit az érettség és a felelősségteljeség jeleként szokás értelmezni. Azok számára, akik megőrzik helyüket a közösségen belül, a város biztosítja a megfelelő helyet és időt, hogy képesek legyenek megőrizni és gyakorolni az elvárt „önuralmat”. Ezeket az alkalmakat és lehetőségeket a hajléktalanoktól azonban egyértelműen megtagadják. Azáltal, hogy a város nem vesz tudomást a hajléktalanok testi szükségleteiről, arra törekszik, hogy ezt a testet kiszorítsa az evésnek és ürítésnek abból a szabályozott körforgásából, amely egyben a test feletti uralom benyomását kelti. Így ez az önuralom a közösség felelősségteljes tagjainak kiváltsága marad. A hajléktalan test egy ördögi körbe kerül: kezdeti kitaszítottsága később mint kitaszítandót jelöli meg. Mivel a város megtagadja tőle annak lehetőséget, hogy testfunkciói feletti uralmat gyakorolhasson, a hajléktalan test kizárásra kerül, mivel nem képes alkalmazkodni a társadalmilag elvárható felelősségteljes viselkedés követelményeihez.

20 Az angol eredeti ('soup kitchen') szó szerinti fordítása: 'leveskonyha.' (A szerk.)

A test feltérképezése és a hely testiesítése

Attól még, hogy a városi népesség egy részének testi szükségleteiről a város nem vesz tudomást, e testfunkciók természetesen nem szűnnek meg létezni. Mivel a hajléktalan test nem tartózkodhat sehol, testi mivoltából adódóan egy ellentétes irányú folyamat részeként állandóan helyet keres magának, amit az esetlegesség jellemez. A vécék a test elhelyezése körüli folyamatos társadalmi egyezkedések paradigmatis példáját nyújtják. Mivel a vécék gyakorlatilag eltűntek az utcákról, az ott élők kénytelenek úgy könnyíteni magukon, ahogy tudnak. A vécék felszámolása központi problémát jelent az utcán élők számára: „Ha az ember az utcán él, aránytalanul nagy mértékben kénytelen energiáit és tevékenységeit a vécékérdésre összpontosítani. Gyorsan megtanulja előre tervezni és szabályozni testi szükségleteit és a táplálékbevitelt annak érdekében, hogy el tudja kerülni a késő esti szükségshelyzeteket” (Snyder 1982: 112). A hajléktalan test kénytelen önmagát hozzászoktatni ahhoz, hogy a város minden helyet megtagad tőle. A hajléktalan teste, amennyire csak fizikailag lehetséges, igyekszik hozzáidomulni a város térbeli kialakításához, amely éppen e test kirekesztésére törekszik.

E kényszerek hatására a hajléktalan test mozgása a testfunkciók által diktált szükségletekhez kell, hogy igazodjon. A *Street Lives*-ban szereplő hajléktalanok által felvázolt várostérképet az alvóhelyek, a meleg helyek, az étkezési lehetőségek, a pihenőhelyek, a biztonságos helyek, a guberálóhelyek és a vécézési lehetőségek alkotják. A hajléktalan test nézőpontjából a város hivatalos logikája – funkciói, rendje, érintkezési és közlekedési vonalai – összefüggéstelennek tűnik. Az utcán élők számára az útvonalak célállomását nem azok a hivatalos funkcióval bíró helyek jelentik, amelyek a város működését meghatározzák (autóbusz-állomás, könyvtár, templom, kávézó), hanem a testfunkciók kielégítéséhez kötődő pontok (véce, pihenés, meleg).

A város hivatalos logikája a hely absztrakt fogalmán alapszik; a helyek ki vannak jelölve, és funkcióik előre meg vannak határozva.²¹ Olyan ez, mintha a város áttetszően funkcionális lenne, mintha minden hely tudunkra adná saját jelentését, mintha a helyek jelentése és rendeltetészerű használata, valamint a kettő közötti kapcsolat előre meg lenne határozva, és kőbe lenne vésve. Ahogyan Deutsche (1996: 52) megállapítja, az efféle funkcionalizmus hatékony mechanizmust jelent „a város megfelelő használatának kikényszerítésére és a városlakók számára fenntartott helyeken a rend fenntartására”, és egyben legitimálja mindazok kirekesztését, akik tevékenysége vagy státusza nem esik egybe a „megfelelő” kategóriájával. Noha az olyan, a hivatalostól eltérő viselkedéseket, mint például a könyvtárban alvás vagy a kávézóban olvasás, többé-kevésbé eltűrik, e tevékenységek szigorú szabályoknak vannak alávetve. Ezzel együtt, a közösség által meghatározott és szabályozott jelentések szempontjából a hajléktalan test igényei átrajzolják a várostérkép esetleges és a testiséghez kötődő aspektusait. A hajléktalan test számára a hely nem elvont dolog és nem is stabil vagy abszolút;

21 Itt de Certeau (2009: 16) „konceptuális” városáról van szó, „a panoptikus, elméleti, vizuális konstrukciók »geometriai« vagy »geográfiai« teréről. Azok a (de)formációk, amiket a hajléktalan test e fegyelmző térbe történő belépése miatt kénytelen elszenvedni, a testi korlátait jelentik azoknak a »többalakú, rezisztens, furfangos, makacs» eljárásoknak, amelyeket de Certeau a városban sétálás gyakorlatával mint a megélt (és nem konceptuális) tér jelenségével kapcsol össze, és amelyek „anélkül bújnak ki a diszciplína köteléke alól, hogy kívül rekednének [azon] a terepen”, amelyben e fegyelem érvényesül (i. m. 18).

a helyek, ahol aludni vagy melegedni lehet, folyamatos mozgásban vannak – a körülmények forгатagában folyamatosan fel- és eltűnnek.

A hajléktalan test térhasználata azzal a veszéllyel fenyeget, hogy felfedi a térbeli viszonyok politikai és társadalmi meghatározottságát, amelyet a város funkcionális használata elleplez. A hajléktalan test mozgása a városban megmutatja, hogy a funkcióval bíró helyek és a testfunkciók közötti interakció kétirányú; a helyek a testre adott reakcióként jönnek létre, a test pedig a helyek adottságainak megfelelően funkcionál. A hajléktalan testet ebből a szempontból sem lehet természetes testnek tekinteni; a hajléktalan test nem egy eredeti, történelmen és kultúrán kívüli testre utal. Sokkal inkább azoknak a szüntelen társadalmi egyezkedéseknek az eredményeként jön létre, amelyek a testfunkciók és a test funkcionálását lehetővé tevő helyek találkozása körül zajlanak. A hajléktalan test működési módjának, körvonalainak és léthelyzetének sajátosságait az elhelyezését övező esetlegesség és a szüntelen viták termelik ki magukból.²²

Biztonság és erőszak

A hajléktalan test elhelyezésének és elhelyezkedésének esetlegessége azzal a veszéllyel jár, hogy rámutat arra a tényre, hogy a köztér „hivatalos” jelentése, illetve a rendes városlakók jogai és kiváltságai nem természet adta és kőbevésett előjogok, hanem olyan produktumok, amelyek folyamatos szabályozás révén jönnek létre. Talán éppen ennek veszélye ellen igyekezik a közösség biztosítani önmagát. Ugyanis a hajléktalanok elleni háború leginkább a köztér és a hely jelentéseivel való szembeszegülés elleni küzdelemben csúcsosodik ki, kezdve a területek bezárásától és különféle tiltó feliratok elhelyezésétől a koncentrált hatósági akciókon át egészen a hajléktalanok „kísöpréséig”. A 1984-es Los Angeles-i „Tent City” és a New York-i Tompkins Square park körül 1989 és 1991 között kibontakozó küzdelem helyi sikerei, amelyek megkérdőjelezték és (legalább átmenetileg) újrafogalmazták a köztér jelentését, az elmúlt években egyre erőteljesebb rendőri intézkedésekkel – elvezetés, kitiltás – kellett, hogy szembenézzenek. Egyre kiemeltebb figyelmet kap a nyilvános jelentések kikényszerítése, mely jelentések egyben igazolják a hajléktalanok kizárásának szükségességét is. Ezzel párhuzamosan pedig a „köz alkalmazottai” egyre erőteljesebb felhatalmazást kapnak arra, hogy a nyilvános tereket bármilyen szükséges eszközzel megóvják a hajléktalanok által képviselt fenyegetéstől.²³

22 Henri Lefebvre (1991: 26) megállapítását, miszerint „a társadalmi tér társadalmi produktum”, annyival egészíteném ki, hogy a tér előállítását egyszersmind azon (társadalmi) testek előállítását is jelenti, amelyek a társadalmi teret elfoglalják. Ez némi eltérést jelent Lefebvre-nek a térbeli testről alkotott felfogásától, amely a *testet* – de nem a különböző testeket – tekinti a társadalmi tér termékének (i. m. 167–228).

23 Szemben azokkal a várakozásokkal, amelyek az ábrázolás hatalmával kapcsolatban merülnek fel, a hajléktalanok pozitív ábrázolása és növekvő nyilvános láthatósága csekély hatást gyakorolt arra az elterjedt nézetre, amely szerint a hajléktalanok a köztérek veszélyes bitorlói. A hajléktalanokkal szemben a 90-es években megfigyelhető erősödő ellenszenvvel kapcsolatban a progresszív elemzők egyre kételkedőbbek a tekintetben, hogy a láthatóságot önmagában pozitív elérendő célnak tekintsék. Míg Deutsche 1988-ban azt írta, hogy „mostanra a legtöbb elemző számára világossá vált, hogy a hajléktalanok tömegeinek láthatósága zavart kelt a New Yorkról kialakított pozitív imázsban, válságba taszítva a város hivatalos önképét” (Deutsche 1988: 3), 1996-ban már az elmúlt évtized tapasztalatainak birtokában így foglalta össze a helyzetet: „A hajléktalanok láthatósága se nem garantálja társadalmi elfogadásukat, se nem legitimálja a nyilvános térrel kapcsolatos konfliktusokat; a láthatóság viszont lehetővé teszi az alapvetően harmonikus nyilvános tér képezésének megerősítését, amely legitimálja a hajléktalanok kitoloncolását” (Deutsche 1996: 366, 25. lábjegyzet).

E romló körülmények fényében pesszimista vagyok a hajléktalanok jelenlétének és tevékenységeinek szubverzív erejét illetően, mint amelyek képesek lennének megkérdőjelezni a nyilvános jelentéseket vagy a kirekesztést. Susan Ruddick „Heterotopias of the Homeless” (Hajléktalanheterotópiák) című írásában nálam optimistábban ítéli meg a helyzetet. Ruddick szembehelyezkedik a hajléktalanok azon ábrázolásaival, amelyek elvitatják tőlük a cselekvésre való képességet. Ehelyett inkább a „helycsinálás taktikájára” helyezi a hangsúlyt – vagyis a helyek „bizonytalan és átmeneti jellegű használatba vételére” –, amelynek révén a hajléktalanok „bizonyos helyeken képesek viszonylagos állandósággal berendezkedni” (Ruddick 1990: 191). Az ily módon kialakított heterotopikus²⁴ helyek az otthon alternatív élményét képesek nyújtani azáltal, hogy ha nem is magánjellegű, de korlátozottan nyilvános tereket hoznak létre. Ugyanakkor a hajléktalanság nem egyszerűen otthontalanságot jelent (és *otthonon* itt legalább annyira pszichológiai, mint fizikai viszonyt kell értenünk); a mai észak-amerikai kultúrában a hajléktalanságot a magántulajdon szemszögéből határozzák meg, ebben az értelemben a hajléktalanság lakástalanságot jelent. Ahhoz, hogy valaki ne legyen hajléktalan, nem elegendő pusztán az, ha rendelkezésére áll egy hely, ahol meghúzhatja magát; szükséges, hogy a magántulajdon alapján meghatározott pozíciója tartós legyen (ez nem feltétlenül jelent tulajdonjogot, csupán a magántulajdonhoz való jog valamilyen érvényesíthető formáját). Az általam leírt fizikai nyomással szemben éppen az teszi a hajléktalanokat gyengévé, hogy a heterotopikus jellegű közterekhez fűződő követeléseik nem tarthatók (és végső esetben nem kikényszeríthetők). A hajléktalan heterotópiák kevés ellenállási lehetőséget jelentenek azokkal az egyre növekvő igényekkel szemben, amelyek kirekesztésüket vagy eltüntetésüket célozzák, valamint azon erőkkal szemben, amelyeket a szankcionált nyilvános jelentések és értelmezések – fizikailag vagy szimbolikusan – kifejtenek, és amelyek a közösség homogenitásának megőrzése érdekében a hajléktalanok számára bármely hely elfoglalását illegitimmé nyilvánítják.

Annak ellenére, hogy a közösség reprezentációiban még a fizikai létezés is meg van tagadva a hajléktalanoktól, a hajléktalanság kétségbevonhatatlan tetestöltöttsége azt jelenti, hogy a túléléshez valamiféle „helycsináló taktikára” van szükség – vagyis a testnek helyre és térre van szüksége. De amíg a test helyet csinál magának, addig a hely és a test kölcsönös formálódása mind a hely, mind pedig a test jelentéseire kihatással van. És itt visszatérhetünk ahhoz a jelenethez, amellyel írásomat kezdtem – a hajléktalan és a közösség testének néma találkozásához a metrókocsiban. A hajléktalan és a nem hajléktalan ember között elsőként szembeötlő különbség itt az *elhelyezkedés módozatában* érhető tetten, vagyis abban a tetestöltött kontrasztban, amely a metrókocsi tartózkodási vagy alvóhelyként, illetve közlekedési eszközként történő használata között megmutatkozik. E helycsináló taktika látszólagos szubverzivitása [felforgató jellege] ellenére, ami a metróülések szokásostól eltérő használatából adódik, az efféle szubverzívó alig-alig képes megzavarni az *e* tetet magából kirekesztő közösséget, és csak kevésbé alkalmas arra, hogy a metrókocsi „közösségi” használatának vagy a metrókocsi használatával szemben támasztott elvárásoknak a legitimitását megkérdőjelezze.

24 A heterotópia fogalmához lásd Michel Foucault (1999: 147–157). A heterotópia fogalmának a hajléktalan emberek által kialakított terekre való alkalmazásához lásd még Talmadge Wright 1997-ben megjelent *Out of Place: Homeless Mobilizations, Subcities, and Contested Landscapes* (Nem odavalók: Hajléktalan mobilizációk, városrészek és vitatott tájak) című könyvét, amelyben Wright ezeket mint „ellenálló heterotópiákat”, vagyis mint olyan tereket jellemzi, ahol „az ember, ha csak rövid időre is, de védelmet élvezhet a külső tekintélytől és hatalomtól” (Wright 1997: 265). (A szerk.)

Mindez azt jelenti, hogy a metrókocsi nyilvános és közösségi jelentését ez a test közvetlenül semmiképpen sem képes kikezdeni; de hogy ez miért van így, azt nem tudjuk az elhelyezkedés és a megtestesülés vizsgálata nélkül megállapítani.

Az elhelyezkedés, amely a metrókocsi által ellátott funkciót megkérdőjelezi, egyidejűleg a megtestesülés kérdéséhez is kapcsolódik. E test specifikusan hajléktalan testként történő azonosítása abból táplálkozik, ahogyan az a metrókocsiban jelen van: piszkos, alszik, görcsösen összehúzódik. A megtestesülés e módozatát a testnek a metrókocsin belüli elhelyezkedése is megerősíti, de ezt a hajléktalan testnek az ebből és egyéb nyilvános térből történő kizárása is előrevetíti. Ezzel párhuzamosan a testnek „a közösséghez nem tartozó” testként történő megkülönböztetése, amelyet az utasok kényelmetlenségérzése és kerülő magatartása juttat érvényre, újratermeli a metrókocsi hivatalos jelentését. Ebben az esetben a hely legalább annyira alakítója a testnek, mint fordítva. Mindez azt jelenti, hogy a hajléktalanok által elfoglalt helyek nem kérdőjelezik meg kirekesztett státuszukat, hanem inkább a kirekesztés megtestesülésének jeleként funkcionálnak. A hajléktalan test kitartó jelenléte párosulva kényszerű elhelyezkedésével – a test kicsavarodott helyzete, amely ahhoz szükséges, hogy a metrókocsiban lehetetlenül kicsire zsugorodjon össze, amíg szinte láthatatlanná nem válik – annak bizonyítéka, hogy a hajléktalanok nem részei a közösségnek. Nem könnyű eldönteni, hogyan lenne jó beavatkozni az ideológiai és materiális jelentések e szoros egymásba fonódásába.

Amennyiben a test, a jelentés és a hely által alkotott kör bezárul, és így képes kikényszeríteni a hajléktalanok kirekesztését, akkor ebben az összehangoltan működő gépezetben talán csak az erőszak eredményezhet repedést. A kirekesztés erejét mind az erőszak fenyegetése, mind pedig tényleges megvalósulása biztosítja. Ráadásul amennyiben a hajléktalan emberekre ideológiailag az antagonizmus megnyilvánulási formáiként vagy a társadalom sikertelen önmagába záródásaként tekintenek, az egy olyan mechanizmust igényel, amely kérlelhetetlen fizikai erőszakon nyugszik. Ezt az erőszakot a metrón utazó teste a kényszerű összehúzódnásban és mozdulatlanságban fejezi ki és tapasztalja meg. Nem egyszerűen arról van szó, hogy ez a test ki van téve az erőszaknak, amely préselő hatásával a társadalom körének bezárulását igyekszik elősegíteni; a test ennek az erőszaknak a terméke is egyben. Ebből adódóan az az antagonizmus, amit a közösség elképzelt teljessége kirekeszteni vagy tagadni igyekszik, nem egyszerűen annak a kudarcnak a jele, hogy valójában mégsem képes teljessé válni; az erőszak folyamatos gyakorlásáról van itt szó. Ez az erőszakos gyakorlat egyszerre tartja fenn a közösség imázsát és fenyeget azzal, hogy felbomlasztja a közösséget, mert magát az imázst leplezi le materiális (elő)feltételeinek felfedésével.

A hajléktalanok elleni háborút – vagyis az egyre inkább bosszúszomjas intézkedéseket, amelyek célja a hajléktalanok köztérből történő kiszorítása – azért kell a közbiztonsággal kapcsolatos diskurzus és gyakorlat szélesebb kritikájába ágyazva megérteni, mert csak így lehet megmagyarázni az erőszak és a közösség közötti kapcsolatot. Ennek fényében tehát a közbiztonság két dolgot jelent: egyrészt a nyilvános helyek megóvását a hajléktalanok behatolásától, másrészt pedig a közösség identitásának védelmét a hajléktalansággal történő szembeállítás révén. Amennyiben a közbiztonságot ekképpen értelmezzük, az korántsem annyira egyértelműen jó dolog, mint amilyennek tűnhet. A közbiztonság szükségképpen ellentmondásokkal teli. Egyrésztől biztonságot jelent: a test, a tulajdon és az én biztonságát, amelyet a közösséghez tartozás jutalmaként élvezhetünk. Másrésztől viszont a közösség megvédelmezéséhez szükséges erőszak miatt a biztonság mindig illuzórikus, hiszen saját

erőszakos természete folyamatosan kísérti. Amennyiben a hajléktalan úgy jelenik meg, mint aki a közbiztonságra veszélyt jelent, az azért van, mert maga a közbiztonság jelent fenyegetést – a hajléktalanokra és mindazokra, akik a közösségből ki vannak zárva, akik a közösség homogén és koherens képének fenntartására tett erőfeszítések áldozatai. Ugyanakkor a közbiztonság önmagára nézve is veszélyt jelent, mivel az erőszak állapotában leledzik, amelyben a biztonság érdekében tett intézkedések önnön ellentétüket is magukba foglalják. Ez azt jelenti, hogy amennyiben a hajléktalan testet létrehozó erőszak a közbiztonságra való hivatkozással igazolható, akkor minden olyan kísérlet, amely e viszony lazítására vagy feloldására irányul, szembesíteni kényszerül a közösséget egyrészt a rá jellemző erőszakkal, másrészt azzal, hogy a biztonság ígérete alapvetően megalapozatlan. Talán van lehetőség arra, hogy megszüntessük a képzeletbeli közösség ragaszkodását ahhoz, hogy a közterek meghatározását és ellenőrzését a közbiztonságra hivatkozva önmagának követelje. Ehhez arra lenne szükség, hogy olvashatóvá tegyük az erőszak nyomait a hajléktalan testen, vagyis szembesítsük a közösséget a saját maga által szüntelenül elkövetett erőszakkal. Talán nem egyszerűen a hajléktalanok láthatósága, hanem a biztonság nevében elkövetett és a hajléktalan testet létrehozó erőszak feltárása jelenthetne némi esélyt arra, hogy megváltozzon a közösség ki-
rekesztő gondolkodása.

Fordította Fáber Ágoston

Hivatkozott irodalom

- Atlanta Task Force for the Homeless (1994): *Report on the Criminalization of Poverty*. Elérhető: gopher://csf.Colorado.edu:70/00/hae/homeless/articles-papers/criminalization-of-poverty (1997-03-05).
- Berlant, Lauren (1993): National Brands/National Body: Imitation of Life. In *The Phantom Public Sphere*. Bruce Robbins (szerk.). Minneapolis: University of Minnesota Press, 173–208.
- Davis, Mike (1992): *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles*. New York: Vintage.
- de Certeau, Michel (2009): A cselekvés művészete. Séta a városban. *Café Babel* 59: 15–26.
- Deutsche, Rosalyn (1996): *Evictions: Art and Spatial Politics*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Deutsche, Rosalyn (1988): Uneven Development: Public Art in New York City. *October* 47: 3–52.
- Foucault Michel (1999): Eltérő terek. In *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Debrecen: Latin Betűk.
- Funciello, Theresa (1991): Give Them Shelters. In Wallis (1991): 80–85.
- Hegel, G. W. F (1967): *Hegel's Philosophy of Right*. New York: Oxford University Press.
- Hoch, Charles és Robert A. Slayton (1989): *New Homeless and Old: Community and the Skid Row Hotel*. Philadelphia: Temple University Press.
- Hombs, Mary Ellen és Mitch Snyder (1982): *Homelessness in America: A Forced March to Nowhere*. Washington, DC: Community for Creative Non-Violence.
- Jencks, Christopher (1994a): *The Homeless*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Jencks, Christopher (1994b): Housing the Homeless. *New York Review of Books*, május 12., 39–46.
- Laclau, Ernesto és Chantal Mouffe (1985): *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. New York: Verso.
- Lefebvre, Henri (1991): *The Production of Space*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Lippman, Walter (1925). *The Phantom Public*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- Lobbia, J. A. (1997): Shelter Hell. Homeless Plaintiffs Sue, Charging Rampant Abuse. *Village Voice*, július 8., 28.
- National Coalition for the Homeless. *Online Library on Homelessness and Poverty*. Elérhető: <http://nch.ari.net/database.html> (1997-03-05).

- National Law Center on Homelessness and Poverty (1993): *The Right to Remain Nowhere: A Report on Anti-Homeless Laws and Litigation in 16 United States Cities*. Washington, DC.
- National Law Center on Homelessness and Poverty (1996): *Mean Sweeps: A Report on Anti-Homeless Laws, Litigation and Alternatives in 50 United States Cities*. Washington, DC.
- North, Carol és Elizabeth Smith (1994): Comparison of White and Nonwhite Homeless Men and Women. *Social Work* 39(6): 639–647.
- Passaro, Joanne (1996): *The Unequal Homeless: Men on the Streets, Women in Their Place*. New York: Routledge.
- Robbins, Bruce (szerk.) (1993): *The Phantom Public Sphere*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rosenthal, Rob (1996): *Visions within the Movement(s): Imaging Homelessness and Homeless People*. Paper delivered at the annual convention of the Society for the Study of Social Problems (SSSP), New York City, augusztus 16.
- Ruddick, Susan (1990): Heterotopias of the Homeless: Strategies and Tactics of Place Making in Los Angeles. *Strategies* 3: 184–201.
- Smith, Neil (1996): *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. New York: Routledge.
- Snyder, Mitch (1982): Life on the Streets. In Hombs és Snyder (1982): 107–118.
- VanderStaay, Steven (1992): *Street Lives: An Oral History of Homeless Americans*. Philadelphia: New Society Publishers.
- Wallis, Brian (szerk.) (1991): *If You Lived Here: The City in Art, Theory, and Social Activism. A Project by Martha Rosler*. Seattle: Bay Press.
- Wright, Talmadge (1997) *Out of Place: Homeless Mobilizations, Subcities, and Contested Landscapes*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Zukin, Sharon (1995): *The Cultures of Cities*. Cambridge, MA: Blackwell.

Don Mitchell

A tér törvényi megsemmisítése

A hajléktalanellenes törvények és a jogok csökkenő tere

Senki sem tehet meg valamit szabadon, ha nincs egy hely, ahol azt szabadon megtehetné. [...] A tulajdonról szóló szabályok egyik funkciója, különösen a földterülettel kapcsolatban, hogy meghatározzák, ki hol lehet.

Jeremy Waldron (1991: 226)

Miután Berkeleyben a városi tanács néhány tagja aggodalmát fejezte ki, hogy a Berkeley Egyetem egy évtized után esetleg azért hagyta abba a Néppark [*People's Park*] támogatását, mert a város nem lépett fel „elég keményen” a hajléktalan emberekkel és más elemekkel szemben, kénytelenek vagyunk elgondolkozni azon, hogy mit is jelent manapság a „kemény fellépés”. Berkeley városa ugyanis – bár korábban többször kísérletezett a hajléktalan embereket érintő „liberális” kezdeményezésekkel (például elindítottak egy programot, melynek keretében a járókelők pénz helyett különböző szolgáltatásokra feljogosító utalványokat adhattak a rászorulóknak) – mára a hajléktalanok ellen irányuló jogi támadások élharcosává vált. Ez a támadás egy sor ún. életminőségi [*quality of life*] törvény elfogadását és végrehajtását jelenti, amelyek szigorúan szabályozzák az utcai viselkedést: hol és mikor alhatnak az emberek az utcán (illetve alhatnak-e egyáltalán), és hogyan szabad, illetve nem szabad koldulni. 1994-ben Berkeleyben a választók megerősítették azt a városi tanács által elfogadott törvényt, amely tiltja az „agresszív” kéregetést, mindenfajta kéregetést az éjszakai órákban, valamint az autóból ki- és beszálló emberektől és a bankautomaták háromméteres körzetében történő koldulást. A törvény ezenkívül illegálissá tette a járdán való ülést is. Ezek a jogszabályok „az ország egyik legszigorúbb szabályozását” vezették be (*San Francisco Chronicle* 1994a). Miután a szabályozás évekre elakadt a bíróságokon (Herscher 1995), a városi tanács 1998-ban egy új, enyhén átdolgozott jogszabályt fogadott el.

Forrás: The Annihilation of Space by Law: The Roots and Implications of Anti-Homeless Laws. In *The Right to the City. Social Justice and the Fight for Public Space*. New York: Guilford Press, 161–194. Copyright © 2003 The Guilford Press. Hungarian translation © Replika. Az eredetivel egybevetette: Udvarhelyi Éva Tessza.

Ez a berkeleyi rendelet csak egy azok sorában, amelyek válaszul születtek arra a válságra, amit a hajléktalanság jelent. A következő néhány példa segít megvilágítani, hogy miről is van szó:

- 1998-ban San Franciscóban tizenegy hónap alatt több mint 16 000 „életminőségi” szabályszegést állapítottak meg, melyek nagy részét hajléktalan emberek „követték el” (National Law Center on Homelessness and Poverty 1999). A Mátrix program keretében a város rendszeresen „megtisztítja” az utcákat, tereket és parkokat a hajléktalan emberektől, és „zéró toleranciát” alkalmaz a közterületen történő sátorozás, lézengés [loitering], vizezés, székelés és alkoholfogyasztás eseteivel szemben (MacDonald 1995).
- Több tucat amerikai településen – például Santa Cruz, Berkeley, Phoenix, St. Petersburg és San Diego – illegális közterületen aludni. Hasonló törvények vannak életben Seattleben is, ahol ezeket használták fel az 1999-es WTO-találkozó alatti tüntetések résztvevőinek őrizetbe vételéhez (Falit-Baiamonte 2000).¹
- Atlantában és a floridai Jacksonville-ben bűncselekménynek számít átvágni egy parkolón vagy ott lézengeni; 1993-ban Atlantában egyetlen hónap alatt 226 személyt vettek őrizetbe „parkolóban koldulás, birtokháborítás, alkoholos befolyásoltság alatt történő csendháborítás, köztéren való akadályképezés vagy lézengés” miatt (*Atlanta Journal and Constitution* 1993).
- New Yorkban illegális a metróban vagy annak közelében aludni, valamint tilos a város utcáin az autók szélvédőjét mosni (Howland 1994). A Manhattanben található kis terkek többségét vállalkozásfejlesztési körzetek (Business Improvement District) kezelik, melyek magán-biztonságiszolgálatai keményen betartatják a padokon vagy asztalokon történő alvást tiltó szabályokat (vö. Katz 2001).
- Az oregoni Eugene és a Tennessee-beli Memphis városában a koldusoknak engedélyért kell folyamodniuk, melynek során ujjenyomatot vesznek tőlük, és fényképet készítenek róluk. Ezt a fényképes engedélyt kötelesek mindenkor maguknál tartani (*San Francisco Chronicle* 1994b).
- Berkeleyhez hasonlóan Cincinnati-ben is tilos a kéregetés az autójukból ki- vagy beszálló emberektől, a bankautomaták közelében, 20 óra után, valamint a boltok bejáratának kétméteres körzetében. Ezenkívül reggel hét és este kilenc között illegális a járdán ülni vagy feküdni (*Cincinnati Enquirer* 1995a, 1995c).² Jelenleg az Egyesült Államok településeinek több mint harmadában vannak érvényben hasonló törvények (*Denver Post* 1999a). Denverben a Belvárosi Szövetség (Downtown Partnership) elnevezésű üzleti partnerség elnökének megfogalmazása szerint azért hozták ezeket a szabályokat, mert „a kéregetés megijeszti a látogatókat, különösen, ha nincs helyismeretük” (*Denver Post* 2000a).
- Baltimore-ban nem elégedtek meg a koldulás helyét és módját korlátozó rendeletekkel, ezért a sötétedés után történő kéregetés teljes betiltását tervezik. Az új törvény támogatói szerint az éjszakai kéregetők megzavarják azokat, akik „Little Italy-ben szeretnének vacsorázni, vagy Fells Pointban szórakozni” (*Baltimore Sun* 2001).

1 Mint azt látni fogjuk, az életminőségre vonatkozó törvények ilyen célokra történő alkalmazása pontosan összhangban van azok általános szándékával: a közterek felszámolásával.

2 Az 1995-ben elfogadott cincinnati rendelkezéseket a bíróság hatályon kívül helyezte. 2002-ben új, ennél szűkebb körű, de ugyanarra az eredményre vezető rendelkezéseket fogadtak el. Lásd *Cincinnati Enquirer* (2002).

A szándék világos: a viselkedés és a közterek olyan korlátozása, hogy a hajléktalanok ne tudják az életben maradáshoz szükséges tevékenységeiket törvényszegés nélkül elvégezni. Magát a túlélést kriminalizálják. Azonban amint David Smith (1994a: 495) jogtudós a hajléktalanság kriminalizációjáról szóló cikkében kifejti, „az állítólagos közérdek, amit a kriminalizáció elvileg szolgál” – mint a bűnmegelőzés és a rend fenntartása –, „még jóindulattal is igen kétséges”. Az élethez szükséges viselkedésformák kriminalizációja semmit sem tesz a probléma gyökerének kezelése érdekében. A hajléktalanság alapvető okai a megfizethető, biztonságos lakhatási lehetőségek hiánya, a strukturális munkanélküliség (vagy ahogy én fogalmaznék, annak szükségessége, hogy rendelkezésre álljon a munkanélküliek tartalékserege), valamint a szegénység és a kilátástalanság együttese, amely a lakosság jelentős része esetében a kábítószer- és alkoholfüggőséget és a mentális betegségeket *lakhatási* problémává alakítja. Amennyiben Smithnek igaza van, két kérdést kell megválaszolnunk. Először is, miért is terjedtek el ilyen mértékben a hajléktalanelenes törvények az elmúlt évtizedben (és miért hivatkoznak azokra folyamatosan az amerikai városok „megmentőiként”)? Másodszor, mire számíthatunk ezen törvények alapján a városi közterekkel, illetve a demokrácia és az állampolgári jogok gyakorlásával kapcsolatban, amelynek ezek a terek helyet adnak vagy sem? A jelen tanulmány ezeket a kérdéseket igyekszik megválaszolni, és eközben azt is megmutatja majd, hogy miért kell a városhoz való jog „kiáltásának és követelésének” egyre határozottabbá válnia.

A megsemmisítő gazdaság

Neil Smith (1996) számára a hajléktalanelenes törvények, egy sor más tiltással együtt, beleértve az úgynevezett jóléti reformot³ is, egy új várospolitikai kezdetét jelentik. Smith érvelése szerint ez a politika a „revansizmuson”, vagyis az 1960-as évek vélelmezett liberális „túlhatásaival” szembeni „revánsra” irányuló jobboldali mozgalmon alapul, amely a „hagyományos amerikai értékek” helyreállítását tűzte zászlajára.⁴ Azonban, mint arra rámutat, nem egyértelműen jobboldali mozgalomról van szó, hiszen kétségtelen, hogy néhány hírhedt intézkedés – mint például a Tompkins Square park bezárása New Yorkban – liberális városvezetés alatt történt (Smith 1996: 220). Ez a folyamat egy olyan szabályozási rezsim városi szintű megvalósulása – és annak ideológiai megalapozása –, amely az 1970-es évek globális recessziója, az 1980-as évek eleji hitelválság, az 1980-as évek végének (illetve Ázsia esetében az 1990-es évek) gazdasági válságai, valamint a Szovjetunió és szatellitállamai összeomlása nyomán létrejövő globalizálódó *neoliberalizmus* politikai gazdaságtanát tükrözi. Egy sor liberális polgármester, például Paul Schell Seattle-ben, David Dinkins New Yorkban és Willie Brown San Franciscóban, ugyanolyan keményen kiállt a szegények és hajléktalanok megrendszabályozásának szükségessége mellett, mint konzervatív, sőt reakciós kollégáik, például Rudy Giuliani, Dinkins New York-i utódja, Frank Jordan, Brown San Franciscó-i elődje, vagy a Schell követni szándékozó Mark Sidran seattle-i városi főügyész (akiről nemsokára többet is meg fogunk tudni). A „revansizmus” várospolitikája mindkét nagy párt köréből

3 A rászorultságelvű pénzbeli ellátások szigorítását. (A szerk.)

4 A revansizmus eredetileg egy a késő tizenkilencedik századi Franciaországban induló reakciós mozgalom volt, mind a királysággal, mind a dolgozó osztályokkal szemben. A mélyen nacionalista mozgalom a „tradicionális értékek” mentén szerveződött (Smith 1996: 45).

talál támogatókat, és a legjózanabb személyeket is maga mellé tudta állítani. Egy komoly mozgalomról van szó, amely válasz a városi tereket átalakítani látszó, a „globalizáció” tág kategóriájába sorolható erőteljes változásokra.

A globalizáció egyrészről a nemzetközi határokon átnyúló gazdasági integráció folyamatát jelenti. Másrészről azon benyomásunkat tükrözi, hogy nem csupán gazdasági, hanem társadalmi, politikai és kulturális értelemben is egyre összefüggőbbé válik a világ – hogy az idő- és térbeli távolságok egyre zsugorodnak (Harvey 1989, 1990; Massey 1995), és a helyek és az azokat elválasztó határok egyre kevésbé fontosak. Ebben a tekintetben a globalizáció maga sem más, mint elsősorban egy rendkívül nagy hatású ideológia. A médiát (annak ellenére, hogy egyre erősebbek azok a mozgalmak, amelyek tiltakoznak a globalizáció konkrét megvalósulása ellen, és annak a visszaesésnek az ellenére is, ami a 2001. szeptember 11-i terrortámadások egyik következménye volt) lenyűgözik a „globalizáció” kilátásai és csodái: az azonnali kommunikáció lehetősége, hogy a világ minden sarkában vehetünk Big Macet, valamint az a felemelő élmény, hogy a nebraskai tél közepén is ehetünk szusit. Akik követik az esti híradót és a nyomtatott sajtót, kénytelenek arra a következtetésre jutni, hogy a tér megszűnt létezni (eltekintve néhány szomorú hibától, mint például amikor egy tucat nem dokumentált bevándorló meghal az arizonai sivatagban, miközben a határőröket próbálják kicselezni).

Annak az osztálynak a számára, amelyet a globalizáció ideológiája szolgál, az nem sokkal több egy találó jelzőnél, mely jól jellemzi újfajta hétköznapi tapasztalataikat: annak a vezető elitnek, amely azonnali piaci játékokat játszik és irányít pénzben, határidős ügyletekben, részvényekben és áruban; azoknak a nyugati és elnyugatiasodott közép- és felső osztályoknak, amelyek rendelkeznek az ahhoz szükséges eszközökkel és idővel, hogy azonnali összeköttetésbe lépjenek a földgolyó távoli részeivel a világhálón keresztül; és azoknak a jómódú diákoknak, akik a hosszú hétvégéket más kontinensen töltik rokonaikkal, barátaikkal, a síszünetet pedig a Sziklás-hegység vagy az Alpok friss haván. Számukra a tér egyszerűen nem számít (legalábbis, miután elmúlt a hosszú repülőutakat követő fáradtság). Sőt nem is létezik: a tér valamilyen éteri fogalom, amely a vezetékek, optikai kábelek, (aszfaltburkolatú vagy információs) szupersztrádák, sugárhajtású repülőök, műholdak, és természetesen a pénz következtében egyre jelentéktelenebbé válik. A tér és az idő összezsugorodása nyomán rengeteg ember, és ami még fontosabb, maga a tőke is szabaddá vált (és kicsit talán meg is szédült). David Harvey egyik kedvenc Marx-gondolatát idézve, „a térnek az idő által való megsemmisítése” (Marx 1972: 9) egészen hihetetlen mértéket öltött. Még akik kritikusan is viszonyulnak a globalizációhoz (mint maga Harvey is), de ennek ellenére „a tér idő által való megsemmisítését” tekintik korunk meghatározó erejének, azok is hajlamosak a tőkére globális, transzlokális erőként tekinteni, amely – Smith (1990) képével élve – sáskahadként köröz a világban, és hol itt, hol ott száll le és fog teljes pusztításba, miközben egyre nagyobb komparatív előnyök után kutat.

Ugyanakkor, mint arra számos geográfus rámutatott, ez a fajta globalizáció valójában *nem* azon alapszik, hogy az „idő legyőzi a teret” – bármilyen látványos is e hasonlat –, hanem bizonyos *típusú* terek folyamatos kitermelésén és újratermelésén (Harvey 1982; Massey 1995; Storper és Walker 1989; Smith 1990, 1996; Walker 1996). Ahhoz, hogy a tőke szabad legyen, egyben helyhez kötöttnek is kell lennie. Ez a kapitalizmus alapvető földrajzi ellentmondása, ami miatt oly fontosá válik a globalizáció *ideológiája*, a neoliberális, revansista társadalmi szabályozással együtt. Ez az ellentmondás a kapitalizmusnak abban a jellemzőjében gyöke-

rezik, hogy a profitráta folyamatosan csökken. A „globalizálódás” – a felhalmozás tereinek és mértékének megváltoztatása – ennek a csökkenésnek az ellensúlyozására szolgál. Nem csupán globális mértékben, hanem a tőke működésének minden helyszínén igaz, hogy a válság elkerülésére és a tőkeáramlás felgyorsítására irányuló erőfeszítés folyamatosan átrendezi a termelési kapcsolatokat (és tereket). A tőke gyors helyváltoztatása és a globalizáció párhuzamos megjelenése olyan tendenciákat szül, amik nagyfokú bizonytalanságot jelentenek azok számára, akik állótőkébe fektettek, különösen, ha az állótőke az épített környezetben fekszik.⁵ Bár a tőke egyszerűen nem létezhet bizonyos fajta rögzítettség nélkül – gépekben és gyárakban, utakban és parkokban, házakban és üzletekben –, az, hogy a különböző tőkék mobilitása rendkívül eltérő, növekvő bizonytalanságot kölcsönöz a rögzített helyszíneknek. Az ingatlanbefektetések hamar értéküket veszthetik, és a számlát ilyenkor a helyi befektetők, ingatlantulajdonosok és adószedő hatóságok állják. Bár nem feltétlenül. Mindezen szereplők együtt vagy külön-külön megpróbálhatják kiegyensúlyozottabbá tenni kapcsolatukat a vándortőkével, és adózási, foglalkoztatási, környezetvédelmi és más szabályozások és ösztönzők segítségével megvédeni hosszú távú állótőke-befektetéseiket (és további befektetéseket odavonzani), lényegében egyfajta bázist vagy otthont teremtve a világszerte járó tőke számára. Az ösztönzők bevezetése és a szabályozási környezet átalakítása ugyanakkor a helyszínek vad licitjét is elindíthatja, ahogy újabb települések és államok kezdenek versengeni egyrészt az új tőkebefektetések odavonzása, másrészt a helyi tőke otthon tartása érdekében.

Pontosan itt válik igazán hatásossá a globalizáció ideológiája: elrejt szemünk elől, hogy a tőkének mekkora szüksége van konkrét helyekre, és így lehetővé teszi a tisztviselők, helyi vállalkozók és ingatlantulajdonosok számára, hogy kijelentsék: nincs más választásuk, mint meghajolni a Tőke istene előtt, és az adó- és szabályozási kedvezményeken túl extravagáns konferencia-központokat, belvárosi turistacsalogatókat, elit, dzsentrifkált éttermi és szórakozó-negyedeket, valamint új baseball- és futballstadionokat emelni, sőt néha akár olyan kényelmi dolgokba is kénytelenek befektetni, mint a múzeumok, színházak és koncerttermek (Molotch 1976; Cox és Mair 1988; Zukin 1995).⁶ A látvány lesz minden. Ha úgy tűnik, hogy a tőkének semmilyen konkrét helyre nincs szüksége, akkor a városok mindent megtesznek, hogy annyira vonzóvá váljanak, hogy a tőke oda *akarjon* vándorolni – új vállalkozások, több turista, vagy még több kertvárosi fejlesztés formájában. A terek megszüntetésével ezzel párhuzamosan egy másik lényeges folyamat is megindult: a *helyszínekbe* való befektetés mind álló- (és gyakran kollektív) tőke, mind pedig látvány tekintetében. Scott Kirsch (1995: 529) számára egy ilyen szerkezetű világban adja magát a kérdés, hogy „Mi lesz a térrel, *miután* eltűnik; hogyan érintik hétköznapi életünket ezek az idő- és térbeli átalakulások?”

Az Egyesült Államok sok városában az erre a kérdésre adott válasz perverz módon a *további* megsemmisüléséhez vezetett – ezúttal nem globális mértékben és nem a technológiai fejlődés hatására, hanem egészen helyi szinten és jogszabályi változások révén. A tér használatát szabályozó új törvények nemcsak a neoliberális revansizmus szólami szintjén jelennek meg, hanem annak gyakorlati megvalósítását jelentik, amely gyakorlatot a városhoz való jogért vívott harc kulcsfontosságú frontjának kell tekintenünk. Az „életminőségért” aggódó városokban – vagyis ahol a városokat vonzóbbá szeretnék tenni mind a szabadon

5 Ezt a folyamatot alaposan elemzi például Henderson (1999: 2. fejezet).

6 Figyelemre méltó, hogy mostanában milyen gyakran nem azzal érvelnek a nyilvánosság előtt a múzeumokba vagy koncerttermekbe (és különösen a sportstadionokba) történő beruházások mellett, hogy azok élhetőbbé teszik a várost, hanem hogy attól az „versenyképesebbé” válik – ami meglehetősen gyenge érv a közbefektetés mellett.

mozgó tőke, mind a szabadon mozgó közép- és felső osztály számára – egymás után nyúlnak az új gazdaság politikusai és vezetői a tér – nevezzük így – „törvény általi megsemmisítéséhez”. Annak a térnek a megsemmisítéséhez, amelyben az emberek élni, ülni és magukat ellátni kénytelenek, ha nincs saját otthonuk, ahol ezt megtehetnék. Az amerikai városokban meghonosodó új jogi rezsim – melyet a korábban bemutatott néhány törvény jól illusztrál – ugyanis éppen *ezt* helyezi törvényen kívül: azokat a viselkedésformákat, amelyeket a szegények és különösen a hajléktalanok a város közterein kénytelenek végezni.⁷ A szabályozás *ezt* úgy éri el, hogy jogi (és néha átvitt) értelemben is megszünteti az összes teret, ami megmaradt a hajléktalan embereknek. A hajléktalanellenes törvények, melyeket egyre több amerikai városban vezetnek be, alattomos módon működnek: újradefiniálják a köztereken elfogadható viselkedésformákat, gyakorlatilag eltörölve azokat a tereket, ahol a hajléktalanok élni *kénytelenek*, és ezáltal egyszerűen magukat a hajléktalan embereket igyekeznek eltörölni – mindezt azért, hogy a várost átalakítsák a látszólag globális tőke játszótérévé, mely maga is folyamatosan a tér másfajta megsemmisítésére kényszerül.

Az emberek törvényi megsemmisítése

Álmatlanul Seattle-ben

A hajléktalanok köztéri viselkedésére vonatkozó jelenlegi korlátozásokat nyilvánvalóan az vezérli, hogy a tér szabályozásán keresztül megszüntessék a hajléktalan embereket – nem pedig a hajléktalanságot. Berkeley igen sok lépést tett ebbe az irányba, bár korántsem annyit, mint a közeli San Francisco, vagy északabbra Seattle. Seattle esete jól példázza a hajléktalanokkal szemben folytatott háború eszközeit, amelyet a városok a versenyképesség nevében vívnak. Emellett jól mutatja az ideológia által bejárt torz utat is, ahogyan a városi liberalizmus egy formája a városi neoliberalizmus egyik formájává válik.

Stacy Warren (1994) a Disney vállalat 1980-as évekbeli sikertelen seattle-i várostervezési kísérleteit elemzi, amelyet a város szélesebb körű állampolgári részvétellel készített fejlesztési tervei követtek – ez utóbbiba hajléktalan embereket is bevontak, és az ő igényeiket és vágyaikat is megpróbálták figyelembe venni. Warren egy 1989-es felmérés során megkérdezett hajléktalan válaszadó szavait idézi: „...köszönöm, hogy én és mások hajléktalanként részesei lehetünk a Seattle Center melegének”. Ez és további más példák alapján Warren (1994: 110) arra a következtetésre jut, hogy „az, hogy egy hajléktalan ember, aki talán a városi jogfosztottság legerősebb szimbóluma, részt vehet az új Seattle Center tervezésében, a hegemon folyamatokba ágyazott valódi állampolgáriság erejét mutatja”.

A seattle-i hajléktalan emberekkel kapcsolatos jóindulatnak azonban már az 1980-as években is megvoltak a határai. A város 1986-ban, az Egyesült Államokban az elsők között fogadott el az „agresszív koldulásra” vonatkozó törvényt (*Los Angeles Times* 1987; *New York Times* 1987; Blau 1992), amit aztán alkotmányellenesnek minősítettek (mint a szólásszabadság egyfajta korlátozását). Az 1990-es évek elején Seattle harcos városi főügyésze, Mark

⁷ 2001 júliusában a Los Angeles-i városi tanács megszavazta, hogy a Skid Row negyedben állítsanak fel fizetős vécét, megszüntetve talán az igényt, hogy egyesek a sikátorokban könnyítsenek magukon. Ezeknek a vécéknek a felállítását 20 éves vita előzte meg. Komolyan (*New York Times* 2001).

Sidran, aki elégedetlen volt a csupán az agresszív koldulást szabályozó törvények hatékonyságával, egy olyan törvénycsomag bevezetését kezdeményezte, amely a köztereken vizeléstől a járdán ülésig és az alvásig mindent törvényen kívül helyezett. Az új jogszabályok felhatalmazták a rendőrséget, hogy bármelyik utcát lezárhassák, ha úgy ítélik meg, hogy fenyegetést jelent a közbiztonságra.⁸ Sidran szerint csak ezek a törvények (vagyis azok, amelyek törvényen kívül helyezték a hajléktalan emberek túléléséhez szükséges viselkedésformákat) biztosíthatják, hogy Seattle ne lépjen azoknak a kaliforniai városoknak a nyomába, ahol „valaha remek volt élni”. A veszély, ha csak finoman is, de érzékelhető volt:

Természetesen a komoly, erőszakos bűncselekmények, a bűnbandák és a drogsempészet tönkretelhetnek egy közösséget. Nem szabad azonban alábecsülnünk azokat a károkat, amelyeket a társadalmi rend felmorzsolódásának lassabb, kevésbé drámai, de igencsak veszélyes folyamata okozhat. Még a sokat megélt városlakók számára is eljön előbb-utóbb az a pont, amikor az általában elviselhető „apró” viselkedési kihágások – a graffiti, a szemét, a vizelettől büzlő kapualjak, a közterületi alkoholfogyasztás, az agresszív kéregetés, az utcán alvás – együttesen elviselhetetlenné válnak. Ezek együttese, a komolyabb bűncselekmények kontextusába ágyazva, olyan pszichés félelmet szül, amely képes megfojtani valaha nagyszerű városokat, mert az emberek nem akarnak ilyen környezetben vásárolni, dolgozni, szórakozni, élni (Sidran 1993: B5).

Lenyűgöző érvelés. Nem igazán maguk az „apróbb kihágások” jelentik a problémát, hanem az a kontextus, amiben ezek megjelennek („a komolyabb bűncselekmények”). Sidran leírása James Q. Wilson és George F. Kelling (1982; Kelling és Coles 1996) „betört ablakok”-elméletének egy változata [amit Mitchell a könyve következő fejezetében tárgyal – *a szerk.*]. Elég annyit leszögezni, hogy az „apróbb kihágásoknak”, illetve a kontextust jelentő „komoly bűncselekményeknek” tulajdonított problémákra adott válasz sem a kontextussal nem foglalkozik, sem azzal, hogy *miért* kényszerülnek emberek az utcán aludni vagy a küszöbre vizelni. Ehelyett „a helytelen utcai viselkedés kezeléséhez szigorítani kell a törvényeket. Az utcán italozást és a közterületen vizelést bűncselekménnyé kell minősíteni, mert egyesek a jelenlegi jogszabályokat büntetlenül semmibe veszik” (Sidran 1993). Sidran azt is elismeri, hogy a szigorúbb „végrehajtás önmagában nem elegendő”, ezért támogatja a hajléktalan embereknek nyújtott szolgáltatások bővítését. „Ugyanakkor önmagában a több szolgáltatás szintén nem elegendő válasz. Egyes emberek rossz döntéseket hoznak” – például úgy döntenek, hogy nyilvános helyen vizelnek vagy a járdán ücsörögnek. „Azokkal is foglalkoznunk kell, akik nap mint nap a boltok előtt fekszenek. Ez a viselkedés veszélyforrást jelent. Nem lenne szabad megengedni, hogy az időseknek, a bizonytalanul mozgóknak és a látásukban korlátozottaknak a gyakran tömött járdákon az ott fekvő embereket kelljen kerülgetniük.”

Az utcán ülő és fekvő emberek egy másik, talán komolyabb veszélyt is jelentenek: „...sokan, amikor azt tapasztalják, hogy emberek ülnek vagy fekszenek a járdán, igyekeznek elkerülni a környéket – a kéregetéstől vagy más kényelmetlen helyzetétől tartva. Ez elriasztja őket attól is, hogy a közeli boltokban vásároljanak, ami tovább nehezíti az üzletek helyzetét, és némelyik kénytelen bezárni. Mindennek következtében Seattle városa munkahelyektől és fontos adó-

⁸ Az eredetileg a hajléktalan emberek szabályozására kitalált törvények rendkívül hasznosnak bizonyultak az 1999-es seattle-i WTO-találkozó elleni tüntetések során, amikor több száz aktivistát tartóztattak le – nem zavargás miatt, hanem olyan életminőség elleni kihágások miatt, mint a közterületen alvás (Falit és Baiamonte 2000). Magunknak okozunk bajt, ha figyelmen kívül hagyjuk a törvények hajlékonyságát, vagyis annak a lehetőségét, hogy az egyik szabályozási terület egy másikon kerüljön alkalmazásra.

bevételektől esik el” (Sidran 1993). Sidran végül azzal érvel, hogy az utcákon és parkokban jelenlévő hajléktalan emberek „kevésbé közvetlen, de talán annál komolyabb módokon is fenyegetik a közbiztonságot. Az utcák biztonságának fenntartásához erősen hozzájárul, hogy azok élő, aktív helyek maradjanak, melyek vonzzák az embereket, és ezáltal biztonságérzetet és önbizalmat keltenek bennük”. És pontosan a biztonságról van itt szó:

Ha valaki ma akarná megírni Seattle történetét, akkor akár Dickens *Két város regényének* ismert kezdősoraival is indíthatna: „Azok voltak a legszebb idők, és azok voltak a legrútább idők.” Városunkat a *Fortune* magazin az első helyen ajánlja vállalkozások számára, de itt van a *grunge* otthona is. Seattle egyrészt a csendes-óceáni térség egyik high-tech termelőközpontjáról, másrészt sarki kávézóiról híres – a legszebb idők járnak. Még az álmatlansághoz is kitűnő helyszín vagyunk.⁹

Ez úgy tűnik, különösen igaz, ha hajléktalanok vagyunk, mivel Sidran javaslata alapján egyszerűen nem lenne hol aludnunk. A közterek szabályozása azonban úgy tűnik, nem minden „kasztra” vonatkozik egyformán. Sidran javaslata szerint (melyet végül a városi tanács elfogadott) az „utcán ülés” tiltása alól kivételt képeznek „az egészségügyi vészhelyzetek, a gyűlések és felvonulások résztvevői, a buszra várakozók, valamint a kávézók és utcai büfék vendégei” (*Seattle Times* 1993a). E jogszabályok célja nyilvánvaló,¹⁰ hatásuk pedig könnyen megjósolható – amikor a belvárosban megerősítették a jogszabály végrehajtását, sok hajléktalan ember a távolabb eső üzleti negyedekbe települt át, elindítva az ottani üzlettulajdonosok panaszait (Balter 1994) –, mégis fontos, hogy megértsük. Amennyire sikerül törvényekkel megszüntetni a hajléktalanok tereit (a járdákon, a parkokban, a síkátorokban), az maguknak a hajléktalan embereknek a megsemmisítésével is járhat. Ha eljutunk oda, hogy ezek a hajléktalanellenes törvények az összes közterületre vonatkoznak – mint ahogyan azt a külvárosok lakói és üzlettulajdonosai bizonyára remélik, azt látván, hogy a belvárosi szabályozás feléjük tereli a hajléktalanokat –, akkor majd a hajléktalan emberek feltehetően egyszerűen csak elpárolognak.

Az emberek megsemmisítése

Ez a probléma lényege. Jeremy Waldron jogtudós az alapjogokból kiindulva egy lenyűgöző tanulmányában megmutatja, hogy a kapitalista társadalmakban a hajléktalanság feltétele egyszerűen csak annyi, hogy valakinek ne álljon rendelkezésére egy hely, amit a sajátjának nevezhet. „Egy hajléktalan ember helyzetét úgy is le lehet írni, hogy nincs olyan, a magántulajdon szabályai alá tartozó terület, ahol szabadon tartózkodhat” (Waldron 1991: 299). A hajléktalan csak akkor tartózkodhat magánterületen – valakinek a házában vagy egy étterem végében –, ha azt az ingatlan tulajdonosa megengedi számára. Ez ugyan mindenki

⁹ Itt Meg Ryan és Tom Hanks 1993-as romantikus filmjére, a *Sleepless in Seattle*-re utal (magyarul: *A szerelem hullámhosszán*).

¹⁰ A városi ügyész tiltakozása ellenére, aki szerint a törvény nem a kéregetők ellen irányul. A *Seattle Times* fent idézett cikkében eredetileg az a megfogalmazás szerepelt, hogy „a kéregetőket a járdán való ücsörgéstől eltiltó rendelet”. Egy későbbi kiadásban a következő jelent meg: „Helyreigazítás: Laurie Mayfield városi ügyész szerint a járdákkal kapcsolatos városi rendelet a járdán való üldögélést és fekvést tiltja a bevásárlónegyedekben, és nem a kéregetők ellen irányul. Korábbi cikkünk tévesen sugallta ezt a képet.” A törvény azonban biztosan nem a kávéjukat szűrőszűrő polgárokat célozta meg.

másra is igaz, többségünk azonban rendelkezik legalább egy olyan hellyel, ahol (nagyrészt) azt csinálhatunk, amit akarunk. Nem kell senkitől sem engedélyt kérnünk, hogy használhasuk a vécét vagy a fürdőszobát, vagy hogy lefekhessünk aludni. Ezzel szemben a hajléktalan embereknek egyedül a köztereken adatik meg a szabad cselekvés elvi lehetősége.¹¹ Waldron érvelése szerint egy „libertáriánus paradicsomban”, ahol *minden* terület magántulajdon, egy hajléktalan ember egyszerűen *sehol sem létezhetne*. „Társadalmunkban csak azáltal menekülnek meg a hajléktalanok ettől a katasztrófától, hogy bizonyos területek közös tulajdonban vannak, és ezeket elérhetővé tettük közhasználatra. A hajléktalanok *létezhetnek* – amennyiben az utcákon, a parkokban, a hidak alatt tartózkodnak. A társadalmunk csak azáltal menti meg a hajléktalan embereket ettől a katasztrófától, hogy bizonyos területek kollektív tulajdonban és közös használatban vannak. A hajléktalan emberek *létezhetnek* – amennyiben utcán, parkban vagy a híd alatt vannak” (Waldron 1991: 300).

Ugyanakkor egyik város a másik után hoz olyan törvényeket, amelyek kifejezetten bizonyos hétköznapi tevékenységeket (vizezés, székelés, álldogálás, ülés, alvás) tiltanak a közterületeken.

Ami kialakulóban van – és ez viszont nem a fantázia szüleménye –, az egy olyan állapot, amelyben egymillió vagy még annál is több állampolgár számára nem létezne hely az olyan alapvető emberi tevékenységek elvégzésére, mint a vizezés, mosakodás, alvás, főzés, evés vagy az álldogálás. A törvényhozók, akiket olyan emberek szavaztak meg, akiknek van olyan magánterületük, amelyen mindezeket megtehetik, egyre inkább amellett döntenek, hogy a köztereket kizárólag az ilyen alapvető emberi szükségéktől eltérő tevékenységek számára teszik hozzáférhetővé. Az utca és az aluljáró, mondják, az otthon és az iroda közötti ingázásra való. Nem alváásra való; az ember otthon alszik. A parkok pihenésre valók, például sétálásra és labdajátékokra, olyan dolgokra, amelyekhez az ember saját kertje egy kicsit túl szűkös. A parkok nem arra valók, hogy ott fözzenek vagy oda vizeljenek; ezeket a dolgokat szintén otthon csináljuk. Mivel a nyilvános és a magán kiegészítik egymást, ezért a nyilvánosan elvégzett tevékenységeknek az otthon elvégzett tevékenységek kiegészítőinek kell lenniük. Ez a komplementaritás jól működik azoknál, akiknek mindkét típusú hely a rendelkezésére áll. Katasztrófális azonban azok számára, akik egész életüket közös földön kényszerülnek leélni. Ha ebben igazam van, akkor a modern időkben ez a hatalom egyik legszívtelebbe és legszarnokibb gyakorlása egy (aránylag) gazdag és önelégült többség által, a kevésbé szerencsés embertársaik kisebbségével szemben (Waldron 1991: 301–302).¹²

Vagyis olyan világot teremtünk, ahol emberek egy egész osztálya képtelen létezni – mivel egyszerűen nincs számukra hely, ahol lehetnének. Bármilyen nyugtalanító is belegondolni, hogy esetleg „menedékeket” kell létrehoznunk a városi hajléktalanok számára,¹³ még ennél is szörnyűbb lenne egy olyan világ, amiben még ezek sincsenek. A tevékenységek, melyeket illegálissá minősítünk – a járdán ülés, a parkban alvás, a padon ücsörgés, a szívességkérés, a vizezés –, önmagukban nem esnek teljes társadalmi tiltás alá. Hiszen csupa olyasmiről van szó, amit mi is rendszeresen, sőt szükségszerűen csinálunk. A kérdés, hogy *hol* történnek

11 A hajléktalanszállók sem jelentenek kivételt. Itt csak a vezetőség által meghatározott szabályoknak megfelelően szabad viselkedni, és a vezetőségen múlik, hogy egy adott hajléktalan ott maradhat-e.

12 Egyben emiatt próbálták az érdekvédők a hajléktalanellenes törvényeket mind a „szabad mozgáshoz” (vagy maradáshoz) való jog, mind a kegyetlen és szokatlan büntetések tilalma alapján támadni – eddig nem túl sok sikerrel (Simon 1992; Mitchell 1998).

13 Mint azt Robert Ellickson (1996) kifejti, a Waldronéhoz hasonló érvekre adott reakcióként a bíróságok egy sor várost arra kényszerítettek, hogy ebbe az irányba mozduljanak el.

ezek a dolgok. Minket a közterületen történő adománykérés nem érint, hiszen saját dolgozószobánkban ülve fogalmazhatjuk meg az adománykérő leveleket az iskolai szülő-tanár közösség vagy akár a saját nevünkben. Hasonlóképpen teljesen indokoltnak tűnik, hogy tilos legyen nyilvános helyen székelni. Ha közülünk, otthonnal rendelkezők közül valakire rátör a hasmenés, a probléma csak időzítés kérdése – nem pedig az, hogy nincs hely, ahol el tudnánk végezni a dolgunkat. A hajléktalanok esetében természetesen nem ez a helyzet: az a hajléktalan, akinek hasmenése van, teljesen ki van szolgáltatva az ingatlanal rendelkezők jóindulatának, illetve kénytelen közterületen találni olyan helyet, ahol könnyíthet magán. És pontosan ugyanez érvényes általában is a dolgunk elvégzésére. Hasonlóképpen, én könnyen lemondhatok arról a (számomra fontos) élményről, hogy egy szép napsütéses napon egy parkban a fűvön elszenderedjek, de csak azért, mert van egy szobám, ahol akkor alhatok, amikor csak akarok. Amiről szó van, az nem gyilkosság vagy erőszak kérdése – ezekre (közel) teljes társadalmi tiltás vonatkozik. A kérdés végső soron földrajzi probléma: a helyi tiltás (mondjuk a közterületen történő alvás) *bizonyos emberek számára* általános tiltássá válik (mondjuk az alvás betiltásává). Ezért tekinti Jeremy Waldron (1991) a hajléktalanellenes törvényeket alapvetően a szabadság kérdésének: ezek a törvények megszüntetik a hajléktalanok mint emberek szabadságát – nemcsak abbéli szabadságukat, hogy legalább részben saját döntéseiknek megfelelő körülmények között élhessenek, hanem hogy egyáltalán élhessenek.¹⁴ Ezért olyan fontos az általunk felépített társadalom jellege szempontjából, hogy mit gondolunk a közterületekről és hogyan szabályozzuk azokat. A tér törvényi megsemmisítése egyben elkerülhetetlenül (bár még csak potenciálisan) *emberek* megsemmisítését is jelenti.

A hajléktalanellenes törvények támogatói számára természetesen nem lényeges kérdés, hogy ezek a jogszabályok milyen mértékben csorbítják a hajléktalan emberek szabadságát és jogait. Saját magukra nem egy pogrom felbujtóiként, hanem megváltókként tekintenek: a városok és az „átlagemberek” megmentőiként, akik szeretnék használni a város tereit, de képtelenek rá, ha a járdák és a parkok tele vannak alvó emberekkel, és minden sarkon kéregetőkbe ütköznek. Napjaink „kis Arnoldjai”¹⁵ ők: az ügy, ami mellett kiállnak, nem csupán jó és igaz, hanem magától értetődő. „Utcáinkon a helyzet egyre elviselhetetlenebb, és ez közvetlenül fenyeget minden állampolgárt, valamint a városközpont és a belvárosi negyedek

14 Mint [Mitchell könyvének 6. fejezetéből] kiderül, a városi jobboldal egészen másként tekint a szabadság kérdésére. Ellickson (1996) és más jogtudósok számára úgy tűnik, csupán annyit jelent, hogy nem vagyunk bebörtönözve.

15 A „kis Arnoldok” kifejezéssel Mitchell Matthew Arnold angol filozófus 1860-as években írt *Kultúra és anarchia* című művére utal, ami a konzervatív kultúraelmélet egyik alapműve. Arnold a kultúrát úgy határozta meg, mint ami „a legjobb, amit gondolni és tudni lehet”. Egy évszázaddal később az angol marxista gondolkodó Raymond Williams arra emlékeztette olvasóit, hogy Arnold a *Kultúra és anarchiát* részben a Hyde Park-beli „lázasadásokra” reagálva írta, amikor munkásosztálybeli férfiak követelték a választójogot és ledöntötték a Hyde Park kerítését – a felkelések kapcsán indult el a híres *Speakers’ Corner*-hagyomány, vagyis a szónoklatok számára fenntartott köztérek kialakulása. Arnold a tüntetőket anarchistáknak tekintette, akik számára a kultúra lehet az egyetlen ellenszer: véleménye szerint megfelelő neveléssel a Hyde Park-beli tüntetők lenyugodnának, és nem lázadnának a fennálló rend ellen. Raymond Williams kiemelte, hogy a konzervatív kultúraelmélet bizonyos társadalmi küzdelmekben gyökerezik, miközben azt is elismerte, hogy Arnold egyszerű és fontos gondolkodó, akivel számolni kell. Arnoldnak sok olyan követője volt, akik szerint a munkásosztályt a helyén kell tartani és meg kell akadályozni, hogy többet követeljen, mint ami jár neki, ám közülük a legtöbben nem mérhetők Arnoldhoz. Ők csak politikai pozőrök, akik a konzervativizmus szekerét tolják. Williams ezeket az embereket gúnyosan „kis Arnoldoknak” nevezte el. Mitchell ezt a használatot követi, amikor az olyan észak-amerikai konzervatív véleményalkotókról beszél, mint az újságíró George Will, aki számára Arnoldhoz hasonlóan a köztéri rend fenntartásának igénye magától értetődik. (A szerk., Don Mitchell személyes kommunikációja alapján.)

gazdaságát” – jelentette ki Seattle-ben Mark Sidran (*Seattle Times* 1993c). Avagy, ahogy Joni Balter (1994) újságíró fogalmazott: „A kéregetésre, az utcai alkoholfogyasztásra, a szűkségüket közterületen végzőkre és a járdákon fekvőkre vagy ülőkre lesújtó szigorú seattle-i törvények az élen járnak. Aki nem hiszi, hogy kemény fellépésre van szükség ahhoz, hogy a belváros vonzóbbá váljon a vásárlók és dolgozók számára, annak szívesen adok két csak oda jegyet Detroitba, vagy bármely tetszőleges lepusztult városközpontba.” Az érvelés tehát világos. A városokban tapasztalható hanyatlás a hajléktalanság következménye. Detroit azért halott, mert az emberek „rossz döntéseket hoznak”, és a köztereken végzik szükségleteiket, vagy a járdákon üldögélnek, ami feltehetőleg nemcsak a vásárlókat, a dolgozókat és a lakókat riasztja el, hanem a tőkét is. Mindez a városok politikai gazdaságtanának (és ami azt illeti, az Egyesült Államokban dúló rasszizmusnak) egy hihetetlenül tájékozatlan nézőpontját tükrözi, amely sajnos egyáltalán nem nevezhető szokatlannak. A hajléktalanok eltüntetése nélkül Seattle egy újabb Detroit vagy egy újabb Newark¹⁶ lesz, ezért a hajléktalanokat el kell tüntetni.

A szabályozás problémája

Bár a hajléktalanok szabályozásának a seattle-i főügyész vagy a berkeleyi városi tanács által javasolt módja viszonylag újnak tűnhet, maga az igény, hogy a hajléktalan embereket szabályozások útján tüntessék el, korántsem ma született. Valójában az amerikai városokban jelenleg zajló folyamat a hajléktalanság *újkriminalizálása*. A szegénység és hajléktalanság kriminalizációjának természetesen hosszú története van. Az angliai szegénnytörvények (melyek, mint arra Marx rámutatott, szükségesegek voltak a kapitalizmus kialakulásához és a munkaerő tartalékseregének létrejöttéhez) Amerikába is átkerültek, és hatással voltak a gyarmati városok szegényekre vonatkozó szabályozásaira. Az 1870-es, az 1890-es és a korai 1900-as évek válságai, és az ezekhez kapcsolódó ún. szegénypánik (Cresswell 2001) időszakai alatt aztán újból életre kaptak az angliai szegénnytörvények amerikai változatai. Amint azt Piven és Cloward (1992) megmutatták, a „szegények megregulálására” irányuló jóléti és egyéb törvények fontos részét képezték az amerikai állam azon próbálkozásainak, hogy kezelje a huszadik század folyamán a kapitalizmus fellendülési és hanyatlási periódusai által keltett társadalmi feszültségeket. A szegények megregulálása azonban nem szabad, hogy elfeledtesse: a szegények feltétlenül *szükségesegek* a létező kapitalizmus számára. Marx ([1867] 1955) egy megdöbbentő elemzésében arról ír, hogy a rendkívül szegények száma a tőke felhalmozódásával arányosan növekszik. Rámutat ugyanakkor, hogy ez a párhuzamos növekedés (a gazdagságé és a szegénységé) milyen ellentmondáshoz vezet:

Mennél nagyobb a társadalmi gazdagság, a funkcionáló tőke, mennél nagyobb növekedésének terjedelme és energiája, tehát a proletariátus abszolút nagysága és munkájának termelőereje is, annál nagyobb az ipari tartaléksereg. A rendelkezésre álló munkaerőt ugyanazok az okok fejlesztik ki, mint a tőke terjeszkedési erejét. Az ipari tartaléksereg viszonylagos nagysága tehát a gazdaság potenciáival együtt nő. Mennél nagyobb azonban a tartaléksereg az aktív munkássereghöz képest, annál tömegesebb az állandósult túlnépesség, melynek nyomora fordított

¹⁶ A szegénységéről és a befektetések hiányáról híres két amerikai nagyváros, amelyeket a 60-as években erőszakos „faji” zavargások ráztak meg. (A szerk.)

arányban áll munkagyötrelmével. Végül mennél nagyobb a munkásosztály lázárjainak rétege és az ipari tartaléksereg, annál nagyobb a hivatalos pauperizmus. *Ez a tőkés felhalmozás abszolút, általános törvénye.* Megvalósulásában, mint minden más törvényt, ezt is sokféle körülmény módosítja... (i. m. 598).

Ezen körülmények közül a legfontosabb az a tény, hogy a „pauperek” gyakran nem azonosulnak a számukra kijelölt hellyel, ami problémát jelent a társadalmi rendfenntartás szempontjából, és megvan a saját történelmi logikája. A szegények tartalékseregének megléte, mely oly nélkülözhetetlen a tőke terjeszkedéséhez, azt jelenti, hogy az emberiség egy jelentős részét szigorúan ellenőrizni kell, máskülönben aláássa a tőkefelhalmozás folyamatát. Ha ezt a kapitalista fejlődés állandó velejárójának tekintjük, akkor a hajléktalanellenes törvények mostani hullámát az különbözteti meg mindettől, hogy ez a szabályozás nem csupán a tőke terjeszkedésében kap fontos szerepet, hanem egyrészt annak odavonzásában, másrészt annak védelmében, amikor már rögzült egy adott helyen. Ez a hajléktalanellenes törvények célja. Az ellentmondás pedig az, hogy a hajléktalanokra és szegényekre borzasztó nagy *szükség* van, ugyanakkor senki sem *kívánja*, hogy legyenek, ezért aztán egy földrajzi megoldás született: a tér olyan szabályozása, hogy a hajléktalanoknak *éppen itt* ne jusson hely.¹⁷

Az 1980-as évek közepén Andrew Mair (1986: 351) hasonló kijelentést tett az Ohio állambeli Columbus esetében, amikor arról beszélt, hogy azért fontos eltávolítani a hajléktalan embereket a városközpontból, hogy a város biztosítsa és megőrizze a tőkefelhalmozás helyszíneként betöltött szerepét. Javaslatára szerint „bár a városfejlesztés szempontjából a szegények eltávolítása csupán véletlen velejárónak tűnik [...] mégis elmondhatjuk, hogy ahhoz, hogy megvalósulhassanak a posztindusztriális fejlesztések, a szegényeket *muszáj* elköltöztetni”. Azonban bármennyire is muszáj, világosan látszik, hogy amíg a költöztetés a szolgáltatások áthelyezésével is jár (Mair 1986; lásd még Dear és Wolch 1987; Takahashi 1998; Wolch és Dear 1993), a dolog nem igazán működik. A népkonyhák és menedékhelyek bezárása és átköltöztetése – melyre egyre több városban sor került – vagy éppen a szolgáltatásfüggő gettók létrehozása (Dear és Wolch 1987) a városok külső kerületeiben a legjobb esetben is csak átmeneti megoldásnak bizonyultak, miután egyre több hajléktalan foglalta el a belvárosi üzleti és kereskedelmi negyedek utcáit. Mindazok, akiknek a szobabérletek (SRO-k)¹⁸ és más olcsó lehetőségek felszámolása miatt megszűnt a lakhatásuk (Baum és Burnes 1993: 139; Blau 1992: 75; Groth 1994; Hartman 1987; Hopper és Hamberg 1984; Kasinitz 1986); akik megrekedtek ebben a helyzetben, miután a szövetségi kormányzat által támogatott lakhatási lehetőségek száma a Carter-kormányzat alatt csökkenésnek indult, amely csökkenés a Reagan-évek alatt felgyorsult, Clinton elnöksége alatt pedig beteljesedett (Leonard, Dolbeare és Lazere 1989; Crump 2002, 2003); akik redundánssá váltak a gyorsan változó gazdaságban, amelyben a munkások többségének reálbére még a gazdasági ellen-

¹⁷ Engels természetesen már másfél évszázaddal korábban ugyanerre jutott, amikor a manchesteri munkásosztály körülményeit vizsgálta. Azt állította, hogy a burzsoázia nem képes valódi megoldást adni a lakhatás kérdésére, legfeljebb ide-oda költöztetik a szegényeket, egyik körzetből a másikba hurcolva a problémát. Az azóta eltelt évek alatt kevés dolog változott.

¹⁸ Az SRO vagyis *Single Room Occupancy* olyan olcsó, alacsony komfortfokozatú lakhatási forma, amiben a lakóknak többnyire egyetlen szobájuk van és közösen használják a konyhát és a fürdőszobát (a budapesti Szobabérletőkhöz hasonlóan). Az SRO-állomány nagy részének felszámolása az 1970-es évek során jelentős – a magyarországi munkásszállók felszámolásához hasonló – szerepet játszott a tömeges utcai hajléktalanság kialakulásában. (A szerk.)

dülés időszakában is stagnált vagy akár csökkent; és akik a deinstitucionalizáció [a bentlakásos pszichiátriai intézmények visszafejlesztése – *a szerk.*] és a közösségi pszichiátriai szolgáltatások ezzel párhuzamos fejlesztésének hiánya miatt az utcára kerültek (Wolch 1980; Dear és Wolch 1987; Wolch és Dear 1993) – mindezek a hajléktalanok pontosan azokon az utcákon kezdtek el koldulni, lődörögni és aludni, ahonnan eredetileg el akarták őket távolítani. Ugyanekkor kezdtek el kibontakozni a hajléktalanmozgalmak is, melyek a közterekről történő kirekesztés ellen tiltakoztak. Például amikor 1993-ban a Santa Monica-i városi tanács megpróbálta bezáratni a városi parkokat éjfél és hajnali öt között, hajléktalan emberek egy szervezett csoportja azt követelte, hogy a törvényt betervező tanácsstag mondja meg, hol alhatnak, ha a város parkjaiban tilos. Az illető válasza ez volt: „Miért ne a városházán?” Körülbelül száz hajléktalan – egyedülálló férfiak, nők, családok és idősek – két és fél hónapra elfoglalta a városháza kertjét, míg végül a város beleegyezett az alvási tilalom felüggesztésébe, gyakorlatilag elismerve, hogy a közterület jogi szabályozása ellehetlenítette a hajléktalanok életét (Howland 1994: 34–35).¹⁹ Ezeknek a tiltakozásoknak az ellenére, és valószínűleg miattuk is, az 1990-es évek során tovább erősödött a hajléktalanok (legalábbis bizonyos, a hajléktalan emberek túlélését lehetővé tevő tevékenységek) jogi kirekesztése a közterekről, amely megerősítette – Mike Davis (1991) Los Angelesre vonatkozó szavaival – „a pokol törvényeit”. Ez az ördögi logika persze egy másik hasonlóan szörnyű logikára adott válasz: a globális gazdaságéra, amelynek sikerei el tudják fogadtatni az emberekkel azt az ideológiát, ami szerint a helyszínek alig jelentenek többet termelési faktoroknál, melyek kijátszhatóak a többi faktortal szemben a tőke térbeli kiigazítása²⁰ [*spatial fix*] érdekében a vissza-visszatérő felhalmozási válságok során (Harvey 1982). Egy olyan reakcióról van szó, melynek célja a városi terek újraszabályozása, és ezen keresztül azoknak az embereknek az eltüntetése, akiket éppen az a tőke tett szó szerint feleslegessé, amelyet a városok ma oly elszántan próbálnak magukhoz vonzani.

Abszurdnak tűnhet az az érvelés, hogy a hajléktalanellenes jogszabályok elterjedése részét képezi azon új „szabályozási módok” kialakításának, amelyek a posztfordi felhalmozás körülményeihez próbálnak alkalmazkodni (vö. Lipietz 1986). Végül soron a városi utcák rendezetlensége pontosan a jelenlegi gazdaság szabályozhatatlanságáról árulkodik. Lipietz (i. m. 19) szerint azonban a „felhalmozási rezsim” a „normák, szokások, törvények, szabályozási rendszerek stb. formájában valósul meg, melyek biztosítják a folyamat egységét, vagyis az egyéni viselkedésformák és az újratermelés rendszerének összehangolását”. Ezenkívül, amint azt Harvey (1989: 122) hozzát teszi, a szabályozásnak ez az elemzése a „figyelmünket azokra a bonyolult kölcsönhatásokra, szokásokra, politikai gyakorlatokra és kulturális formákra irányítja, amelyek lehetővé teszik a rendkívül dinamikus, és következtésképpen instabil kapitalista rendszer koherensnek tűnő működését, legalábbis egy bizonyos ideig”. A városok tehát két, egymással talán szembemenő folyamattal küzdenek. Egyfelől

¹⁹ Hasonló események ismétlődtek meg más kaliforniai helyszíneken is, lásd Johnson és Norse (1996).

²⁰ A '*spatial fix*' fogalma – amit David Harvey a kapitalista felhalmozás földrajzának marxi rekonstrukciója során alkotott meg – az angol '*fix*' kifejezés többértelműségével játszik: egyszerre utal arra, hogy „a teljes tőkeállomány egy meghatározott hányada hosszabb időre a szó szoros értelmében rögzül, fixálódik valamiféle fizikai alakzatban” (Harvey 2009: 82); arra, hogy ez – a tőke- és munkaerő-felesleg felszívása érdekében történő földrajzi terjeszkedésen és átalakuláson keresztül – megoldást jelent a kapitalizmus (túl)felhalmozási válságára (úgy mint '*to fix a problem*'); és végül arra, hogy ez a megoldás – a kapitalista rendszer belső ellentmondásai következtében – csak ideiglenes lehet, ahhoz hasonlóan, ahogyan egy drogfüggő számára csak átmeneti enyhülést hoz egy újabb „adag” (angolul '*a fix*') (lásd Harvey 2001). (A szerk.)

magukhoz kell csábítaniuk a tőkét, mely látszólag megszabadult a fordizmus létrejöttének korszakában még fontos földrajzi tényezőktől. Azaz vonzónak kell tűnniük a – kisebb és nagyobb – tőke számára, amely számtalan hely ajánlata közül kényelmesen kiválaszthatja a neki tetszőt. Másfelől a városoknak (vagy az állam egyéb szintjeinek) létre kell hozniuk egy sor „normát, szokást, törvényt, szabályozási rendszert”, ami legitimálja a tőkefelhalmozás új szabályait, amelyek szerint a helyszínek eladók, a vállalatok a nagyobb értékűtöbblet érdekében egyszerre több tízezer dolgozót bocsátanak el, és a munka nagy részét alvállalkozóknak adják ki vagy ideiglenes állásközvetítő ügynökségeken keresztül szerzik be. Mindezek szempontjából tehát a munkaerő-tartaléksereg létrejötte pozitív folyamatnak számít.

Ez a két folyamat – a város vonzóná tétele a tőke számára és a munka nélküli tartaléksereg kialakulásának támogatása – sok (bár nem minden) szempontból egymásnak ellentmond, és a városi környezetben belül folyamatos alku tárgyát képezi. A kapitalista rendszerekben az épített környezet képes felszívni a befektetéseket a tőke „elsődleges” ciklusában a termelési rendszerben keletkezett túlfelhalmozás esetén (Harvey 1982: 8. fejezet). Ez azonban nem jelenti azt, hogy az így létrejövő városi környezet „haszontalan” a tőke számára, vagy hogy a helyi elit, növekedéspárti koalíciók vagy a nehezen megfogható „helyi kultúra” ne lenne közvetlen befolyással a befektetések formájára és helyszínére (I. Wilson 1991). Az épített környezetbe való befektetés ciklikus folyamat, amely a már felépült környezet keretein belül valósul meg. „Az épített környezet egy tetszőleges pillanatban olyan, mint a korábbi tájából összeálló papirusz, amelyet a történelmi fejlődés fázisaiban kialakuló különböző termelési módok határoznak meg” (Harvey 1982: 233). A lényeg, hogy a kapitalizmusban az épített környezetnek „áruformát kell öltenie” (Harvey 1982: 233). Tehát, bár fontos marad az adott környezet használati értéke (a lakosság különböző csoportjai számára), a környezet hasznosságát csereértéke határozza meg. Ahogy a piaci feltételek megváltoznak, ahogy más területek vonzóbbá válnak a beruházások számára, és ahogy a tőke folytatja a „térbeli kiigazítás” keresését, úgy az épületek, épülettömbök, városrészek és kerületek mind gyors leértékelődésen mehetnek keresztül. Harvey (1982: 237) Marxot (1972: 162) idézve azzal érvel, hogy „a tőke általában »közömbös a használati érték minden meghatározott formája iránt, és ezek mind-egyikét felültheti vagy levetethi mint közömbös testetöltést.«”

Az emberek ezt zsigerből érzik, és tisztában vannak a mozdíthatatlan dolgokban – épületekben, utakban, parkokban, üzletekben és gyárakban – rögzített befektetések rendkívül bizonytalan, illékony természetével. Ezért amikor az épített környezet a „munkafolyamatban a korábbi, »halott« munkának (megtestesült tőkének) az élő munka fölött való dominanciájaként” jelenik meg (Harvey 1982: 237), akkor akiknek a befektetése szorosan kapcsolódnak a halotthoz, azoknak az lesz az érdekük, hogy ez a környezet élő emlékként fennmaradjon – egy olyan emlékképként, amelyet a még élő tőke vonzónak, életre érdemesnek talál. Ezért a befektetéseket – a halott munkát – mindenáron meg kell védeni.²¹ Ha az épített környezet használati értékkel bír a hajléktalan emberek számára (ott aludni, tisztálkodni, kéregetni lehet), de ez a használati érték fenyegeti az esetlegesen még meglévő vagy létrehozható csereértéket, akkor ezektől a használati értékektől meg kell szabadulni. Az 1990-es évek során a városok megpróbálták újfajta módokat kidolgozni a hajléktalan emberek és tevékenységeik szabályozására, abban az elkeseredett reményben, hogy ez javítani fogja a városi környezet csereértékét az egyébként többnyire egyenértékű helyszínek globális gazdaságában. A tér

21 A környezet „halott munkán” alapuló elméletének kidolgozásához lásd Mitchell (2001a, 2003).

törvényi megsemmisítése tehát valójában arra irányuló kísérlet, hogy megakadályozzák ezeknek a tereknek a tőke örökösén új utakat kereső áramlása miatti „kreatív megsemmisítést”.²² Mindezek miatt a városok nem egy már bevált szabályozási gyakorlatra támaszkodnak, hanem a huszonegyedik század hajnalán új módszerekkel kísérleteznek a felhalmozás és legitimáció bizonytalan tereinek biztosítása érdekében. A cél az, hogy a jogi és ideológiai konstrukciók segítségével (például azzal kapcsolatban, hogy „igazából” kik a hajléktalanok) biztos pontot találjanak a rugalmas tőkefelhalmozás által képviselt bizonytalansággal szemben. Vagyis ezekkel a törvényekkel és más eszközökkel a városok arra törekuszenek, hogy a szilárdnak és rendezettnek tűnő városi környezet segítségével ösztönözzék a további befektetéseket, és fenntartsák a jelenlegi befektetések életképességét a belvárosokban (például megmutatják a kereskedőknek, hogy lépéseket tesznek azért, hogy a vásárlók továbbra is látogassák a belvárost). Ebből a szempontból a hajléktalanellenes szabályozás a szó legalapvetőbb értelmében reakció. A tőkefelhalmozás megváltozott feltételeire – amelyek a hajléktalanság alapvető (ha nem kizárólagos) okai (I. Marcuse 1988) – adott reakcióként ez a fajta törvényi szabályozás az épített környezetet próbálja megóvni a hanyatlás és az elavulás állandó fenyegetésétől. Valójában nem számít, hogy a tőke „igazából” így működik-e vagy sem. Elég, ha a megfelelő hatalommal és befolyással rendelkezők elhiszik, hogy így működik.²³ Amint azt Mark Sidran városi főügyész a városi tanács előtt kijelentette: a hajléktalan emberek szigorú szabályozásának célja, „hogy fenntartsuk Seattle üzleti negyedeinek gazdasági feltételeit” (*Seattle Times* 1993b), vagy, amint a véleményrovatban megjelent írásában kicsit színesebben fogalmazott, „mi, Seattle lakói valahogy szeretünk azon aggodalmaskodni, attól rettegni, hogy hegyeink és vizeink és minden büszkeségünk ellenére talán lehet, hogy mégsem vagyunk igazán mások, mint a többi amerikai nagyváros »ott Keleten« – gyerekkoromban így hívtuk őket, még mielőtt Kalifornia is belépett volna az »valaha nagyszerű helyek« sorába” (Sidran 1993). A cél pedig nyilvánvalóan nem a rettegés forrásának megszüntetése. A szabályozás tárgyát nem a gazdaság, hanem annak áldozatai jelentik.

A szabályozás ezért mindig ideologikus – a vizsgálat és hibáztatás áthárításának egy formája. A szegények megregulázása (Piven és Cloward 1992) régóta az állam elsődleges ideológiai szerepe, helyi és országos szinten is. Amint Piven és Coward (1992) rámutatnak, ez a fajta szabályozás szükségszerű, mivel ezen keresztül lehet minimalizálni a béreket és a tőkefelhalmozás más „akadályait”, valamint így igyekszik az állam biztosítani a felhalmozást, és – a kizsákmányolt osztályok megosztásával – saját legitimitását. Nyilvánvalóan nem újdonság, hogy éppen csúf osztályharc folyik, amely a jóléti állam „szerkezeti átalakítása” és a szegénység kriminalizációja körül forog. Az újdonság az, hogy legalábbis az 1980-as évek elejére jellemző recesszió óta a korábbinál még kegyetlenebbé vált ez a harc, és amint azt Smith (1996, 1998) meggyőzően részletezi, igen rövid idő alatt elterjedt a „revansizmus”. Ez

22 Korántsem azt állítom, hogy a tőke globalizációja egyfajta *deus ex machina*, amely felett semmilyen ellenőrzésünk sincs. Csupán arra az ellentmondásra szeretnék rámutatni, ami egyrészt általában a tőke egyre gyorsabb ciklusai, másrészt bizonyos tőkék adott helyhez kötésének igénye között feszül. A tőkének szüksége van valamilyen helyre. A kérdés mindig az, hogy *melyik hely* legyen az, milyenfajta tulajdonságokkal rendelkezzen – és ez a kérdés csak a gyakorlatban válaszolható meg. Ennek fényében az adott helyhez rögzített befektetéssel rendelkezők meglehetősen bizonytalannak érezhetik ezeket a befektetéseket. Az ingatlan, amely a tőkefelhalmozás szükséges feltétele, gyorsan elveszítheti értékét, gyakorlatilag elzalogosítva bizonyos fajta befektetések sikerét a többi veszteségeivel szemben. A tőke nem egységes, és éppen bonyolult megosztottsága és ellentmondásai eredményezik azt az általános bizonytalanságot, amely az amerikai városok többségét uralja.

23 Mint azt a berkeleyi kereskedők [Mitchell könyvének 4. fejezetében] idézett önbeteljesítő jóslata mutatja.

a revansizmus a hajléktalan embereket illetően két lépésben valósult meg. Először is a hajléktalanság problémájának szerkezeti magyarázataival (és megoldásaival) szemben előtérbe kerültek a devianciát és az egyéni „rendzavarást” hangsúlyozó szövegek. Erre építve a második lépés az volt, hogy megtalálják a deviancia és a rendzavarás – törvényi – megrendszabályozásának módjait, végleg kizárva annak lehetőségét, hogy a hajléktalanságnak az egyéni kívüli okai is lehetnek. Érdeemes röviden áttekintnünk a hajléktalanságról alkotott képünk átalakulásának történetét.

A második világháború végétől az 1970-es évek elejéig tartó viszonylag stabil, hosszú gazdasági fellendülés során az amerikai városi hajléktalanságról szóló diskurzust egyértelműen a deviancia, az elutasítás és az alkoholizmus témája uralta. A sztereotípiák szerint a hajléktalan egyedülálló fehér férfi, aki a *skid row*-n [a nagyvárosok lepusztult szegénynegyedében] él, és akit az ételosztó missziók és az olcsó borok tartanak életben.²⁴ Általános vélekedés szerint a hajléktalanok a társadalomhoz felőni képtelen, elveszett emberek, akik saját hibájukból képtelenek megvalósítani bármit is abból a tömérdek lehetőségből, amit a háború utáni időszak mindenki számára elérhetővé tett, aki csak akarta. Egyfelől talán sajnálatra méltóak, ám a belvárosból biztosan el kell tűnniük. Ez a rendszer gondosan biztosította, hogy a hajléktalanok a hagyományos *skid row*-n vagy más hasonló környékeken belül maradjanak, melyek az évszázad első felében az alkalmi munkaerő forrását jelentették.

Az 1970-es és 1980-as években a hajléktalanság robbanásszerű növekedése, és különösen az a „felfedezés”, hogy a hajléktalanok rétegébe nők, gyermekek és egész családok is tartoznak, változást indítottak el a hajléktalanokról szóló diskurzusban. Bár az elutasítás és a deviancia továbbra is fontos szerepet kapott, a hajléktalan emberek érdekvédői igyekeztek hangsúlyozni a jelenség strukturális okait (a gazdasági recessziót, a jóléti állam leépítését és az ehhez kapcsolódó deinstitutionalizációt,²⁵ a dszentrifikációt és az azzal szembesülő területek átalakítását stb.).²⁶ A megváltozott hangvétellel szemben azonban megerősödtek azok az állítások is, melyek szerint a hajléktalanság egyéni probléma, és amelyek kifejezetten igyekeztek a diskurzust elterelni a gazdasági tényezőkről. Talán a legnyilvánvalóbb példája annak, hogy a hajléktalanság elsődleges okaként a személyiségbeli problémákat azonosítják, Baum és Burnes (1993) *A nation in denial* (Tagadó nemzet) című könyve. Ebben a szerzők amellet érvelnek, hogy ha képesek vagyunk beismerni, hogy a hajléktalanság problémájának forrásai maguk a szenvedély- és mentális betegségekben szenvedő emberek, akkor belátható, hogy a strukturális magyarázatok többet ártnak, mint használnak. A média nagy része megkönnyebbüléssel üdvözölte Baum és Burnes gondolatmenetét (vö. Raspberry 1992; Hamill 1993; Leo 1993), ami a hajléktalanok magatartásformáinak újrakriminalizálását pártolók alapvető hivatkozási alapja lett (még ha nem is ez volt a szerzők célja). Hamill (1993)

24 Ajánlott irodalom a hajléktalanságról szóló diskurzus áttekintéséhez és konkrét példákhoz (időrendben): Solenberger (1911); Anderson (1923); Dees (1948); Bahr (1970, 1973); Spradley (1970); Blumberg et al. (1978); Hopper és Hamberg (1984); Schneider (1986); Hoch és Slayton (1989); Rossi (1989); Baum és Burnes (1993); Wolch és Dear (1993); Takahashi (1998).

25 Természetesen nem ez volt az intézménytelenítés egyetlen oka. Ennek története jóval összetettebb, és rengeteg jó dolog is kapcsolódik hozzá, mint például a fizikális és mentális betegségekben szenvedőket kezelő „totális intézmények” megszüntetésének vágya.

26 Néhány példa: Hombs és Snyder (1982); Hopper és Hamberg (1984); Kasinitz (1986); Dear és Wolch (1987); Hartman (1987); Marcuse (1988); Deutsche (1990); Blau (1992); Veness (1993); Wolch és Dear (1993); valamint frissebb áttekintés: Takahashi (1996; 1998: 4–13).

például ebből a műből indul ki, amikor amellelt érvel, hogy a hajléktalanokat zárt katonai bázisokon kialakított karanténba kellene zárni.

Hamill „megoldása” a hajléktalanellenes jogalkotás sikere esetén feleslegessé válik. Ezen törvények terjedése egyértelműen azt mutatja, hogy a hajléktalanságot egyéni problémává zsugorítani igyekvők a küzdelmet nagyrészt megnyerték. Ilyen jogszabályok csak akkor születhetnek, ha nem vagyunk tisztában a hajléktalanság egyéneknek kívüli, strukturális okaival. Pontosabban szólva a problémás hajléktalanság okait azoknak tulajdonítjuk, akik visszautasítják a nekik felkínált szociális szolgáltatásokat, amelyeken keresztül segíteni próbálunk nekik hajléktalanságuk okainak leküzdésében. Az érvelés szerint attól függetlenül, hogy a hajléktalanság strukturális okokból jön-e létre vagy sem, az, hogy valaki hajléktalan *marad*, egyéni választás következménye.

Például egy a San Franciscó-i Mátrix programról szóló cikkben (mely program egy sor, a „közrend” fenntartását célzó és a hajléktalanokat a szakadozott szociális háló intézményeibe kényszerítő kezdeményezésből állt) MacDonald (1995: 80) úgy fogalmazott, hogy „a város minden erőfeszítése, hogy az embereket menedékhelyekre gyűjtse, hiábavalónak bizonyult”. Két hónap alatt a Mátrix végrehajtó egységei²⁷ 3820 utalványt próbáltak kiosztani, melyekért egy éjszakát lehetett tartózkodni egy egyházi menedékhelyen. Azonban „a jegyek kevesebb mint felét fogadták el, és csak 678-at használtak fel”. MacDonald (1995: 80) még ijesztőbbnek találta azt a tényt, hogy az 1990-es években San Franciscóban az egyedülálló felnőtteknek járó általános segélyben részesülő háromezer hajléktalan közül (akik havonta 345 dollárt kaptak) csupán hatszázan vettek részt abban az önkéntes programban, „melynek keretében a segélyük kezelését egy lakhatást támogató nonprofit szervezetre bízhatják, amely olcsó és tiszta szobabérletet biztosít számukra”. Cserébe a hajléktalan egyéb kiadásaira havi 65 dollárban részesül. Miután számos próbálkozás után sem nőtt a részvétel az említett programban, a San Franciscó-i szavazók a segélyre való jogosultságot a lakhatás igazolásához kötötték. Amennyiben egy jogosult nem tudott bérleti számlát bemutatni, az „önkéntes” program keretében szállást kínáltak számára. Amennyiben ezt elutasította, megvonták tőle a támogatást. Ezek után vajon milyen következtetésre jutott MacDonald?

Ennek az intézkedésnek az elfogadásával San Francisco lakói elismerték, hogy a lakhatási lehetőségek és más szolgáltatások bővítése csak akkor éri el a célját, ha kötelezővé tesszük azok igénybevételét. Mindenesetre az ilyen szolgáltatások támogatása gyakran irreleváns az utcák rendbetétele szempontjából. A Mátrix program komoly változást ért el San Franciscóban, még ha csak kevesen is jutottak állandó lakhatáshoz. Ez azt mutatja, hogy pusztán a köztereken való viselkedés régóta érvényes normáinak betartásával sokkal nagyobb eredményeket érhetünk el a rend megteremtésében, mint akárhány szociális programmal (MacDonald 1995: 80).

Vegyük észre a kicsavart érvelést. Bármilyen is a hajléktalanság forrása, a hajléktalanok visszautasítják mindazt, amit a társadalom kínál számukra. Ebben az értelemben helyzetük *valóban* önként vállalt, és megregulázásuk nemcsak kívánatos, de szükséges is. Azáltal, hogy

27 A program két részből állt. Először is a rendőrök egyfajta „katonai hadjáratot kezdenek. Háztömbről háztömbre haladva visszafoglalják a várost. A Mátrix csapatai nagyjából tíznaponta egy újabb területen lendülnek akcióba, melyet az állampolgári panaszok alapján választanak ki”. Másodsor „a Mátrix szociális szolgáltatásokat is tartalmaz. Egy két szociális munkásból, két mentálhigiénés szakemberből, két addiktológusból és két rendőrtisztből álló csapat járja a város utcáit, és megpróbálja rábeszélni a hajléktalanokat, hogy vegyék igénybe a menedékhelyeket, lakhatási programokat, illetve a kábítószerfüggőket és a mentális betegségben szenvedőket célzó kezeléseket” (MacDonald 1995: 79).

a hajléktalanságot sikerült „életmódváltást” kérdésévé tennie, MacDonald legitimálja az így „választókkal” szembeni büntetőintézkedéseket. „San Francisco egyszerre a múlt szimbóluma és a jövő előfutára. Szabadság utáni vágya káoszhoz vezetett. A város csak most kezd ismét ráébredni, hogy a szabadság nem a társadalmi szabályok ledöntését jelenti, hanem azok kölcsönös tiszteletben tartását” (MacDonald 1995: 80). Akárcsak a többi „kis Arnold”, MacDonald sem teszi fel azt a kérdést, hogy ki határozza meg ezeket a szabályokat, és azok kiknek az érdekeit képviselik (s főleg nem beszél arról, hogyan lehetséges kéregetés nélkül életben maradni San Franciscóban havi 65 dollárból). Ez a napnál is világosabban megmutatja, hogy a szegény, hajléktalan embereknek nincs *joguk* a városhoz. Amint arra Waldron (1991: 324) pontosan rámutat, „nem csupán a »hajléktalanság problémájával« foglalkozunk, hanem egymillió vagy annál is több emberrel, akiknek a tevékenysége, a méltósága és a szabadsága a tét”. Eközben viszont – az említett törvényeken és az azokat övező diskurzuson keresztül – olyan közszférát teremtünk mindannyiunk számára, amely nem kevésbé kegyetlen, mint az a gazdaság, amely megteremtette a hajléktalanság létrejöttének feltételeit.

Állampolgáriság a városi térben: kegyetlen közszféra

Ezek után az a kérdés – amely az igazságosság és társadalompolitika átfogó kérdése –, hogy a társadalmunk el kíván-e viselni egy olyan gazdasági rendszert, amelyben emberek nagy számban hajléktalanok. Mivel a válasz egyértelműen „Igen”, már csak az a kérdés, hogy azoknak, akiknek ez jut osztályrészül, meg kívánjuk-e engedni, hogy szabad emberként cselekedjenek, és elláthassák szükségleteiket a köztereken – az egyetlen számukra elérhető helyen. Mélységesen ijesztő tény, hogy az Egyesült Államokban azok, akiknek van otthonuk és állásuk, igennel válaszolnának az első kérdésre, és nemmel a másodikra (Waldron 1991: 304).

Mióta Jeremy Waldron papírra vetette ezeket a szavakat, eltelt egy évtized. Ez alatt az idő alatt az Egyesült Államokban tovább mélyült a hajléktalanság válsága, és tovább erősödött az otthonnal rendelkezők „Nem” válasza a második kérdésre. Gyakran azonban fel sem tűnik számunkra, hogy ez a „Nem” – és annak a hajléktalanelenes törvényekben történő kodifikációja – egy olyan kegyetlen közteret teremt, melyben a hajléktalanok életének el lehetetlenítése elfogadható dolognak számít, és kevés lehetőség mutatkozik valódi politikai diskurzusra arról, hogy mire főleg várost szeretnénk magunk körül teremteni.²⁸ Ezek a törvények az állampolgárság fogalmának megváltozását tükrözik, melyben a polgárjogi, nőjogi és munkásmozgalmak elmúlt évtizedekben kemény munkával elért eredményeivel szemben elfogadható és jó dolognak számít a kirekesztő jellegű állampolgárság újbóli bevezetése.

Craig Calhoun (1992: 40) érvelése szerint Habermas *A társadalmi szerkezetváltás nyilvánosság* (1971) című munkájának legfontosabb aspektusa, hogy rámutat, „hogyan jöhetnek létre egy sor meghatározott társadalomtörténeti feltétel hatására olyan ideálok, amelyek-

²⁸ Ez a kérdés a 2001. szeptember 11-i terrortámadások nyomán bizonyára felmerült, és jelenleg legalább valamilyen fokú vita folyik ezzel kapcsolatban. Jeffrey Rosennek (2001) a *New York Times*ban megjelent fontos cikke a biztonsági kamerák Nagy-Britanniában kiépült, mindent megfigyelő rendszeréről szembemegy azzal a terjedőben lévő felfogással, amely a „biztonságot” tartja a közterek legmeghatározóbb elemének. A támadások utáni hetekben elinduló vitával az volt a fő probléma, hogy egyfajta úrben keletkezett. Rosené egyike volt azon kevés cikkeknek, amelyek legalább részben támaszkodtak a közterek megfigyeléséről, és azoknak a szabadsághoz, politikához és a legkiszolgáltatottabbak jogaihoz fűződő viszonyáról szóló kutatásokra.

nek ezek aztán nem képesek megfelelni”, és hogy a valóság és az ideálok közötti szakadék talán képes lehet „motivációt adni e feltételek progresszív átalakításához”. Későbbi munkája során Habermas eltávolodott az efféle történetileg kötött kritikától, és a „kommunikáció univerzális jellemzőire” koncentrált (Calhoun 1992: 40). Mások azonban életben tartották a kritikus közszféra ideálját, melyben a közélet materiális feltételei folyamatos küzdelem révén egyre közelebb kerülnek a befogadás normatív ideáljához [l. Mitchell könyvének első fejezetét]. Calhoun (1992: 37) szerint a társadalmi mozgalmak – nem pedig érzéketlen egyének – játszották a kulcsszerepet abban, hogy „a közszféráról szóló diskurzus újra központi téma lett és új ügyek is előtérbe kerültek” (l. még Fraser 1990). Amint azt Calhoun (1992: 37) megállapítja, a „közszféráról szóló hagyományos racionális-kritikai diskurzus nem szólhat egyszerre mindenről. A domináns ideológia, a hegemon hatalmak vagy a társadalmi mozgalmak mind strukturálják a figyelmet”. A közszféra és az azon belüli gyakorlatok elméleteinek ezért mindig érinteniük kell a közterekre vonatkozó elméleteket (l. Howell 1993). A közterek szabályozása szükségszerűen meghatározza a közbeszéd jellegét is: melyek az elfogadható tevékenységek, mi a különféle csoportoknak, a legitim közösség tagjainak a szerepe, és így tovább. A közterek (és a bennük élő emberek) szabályozása bizonyos ügyek felé „strukturálja a figyelmet”, míg másokat háttérbe szorít.

Hasonlóképpen, a hajléktalan emberek a köztereken való pusztta megjelenésükkel, ha csak kezdetlegesen is, de beavatkoznak a közbeszédbe, és ezzel saját sorsukra irányítják a figyelmet. Ez az a „létfontosságú *hol*” kérdése, amire Tim Cresswell (1996) hívja fel figyelmünket a társadalmi transzgresszióval foglalkozó tanulmányaiban. Cresswell amellett érvel, hogy az emberek szabályozását gyakran a tér „megtisztításának” vágya határozza meg, az a vágy, hogy minden térhez hozzárendeljünk egy meghatározott értelmet, és meghatározzuk, hogy ott mi számít megfelelő és elfogadható viselkedésnek. Ezeket a birtokszabályokat azonban folyamatosan áthágják, miközben a domináns diskurzus folyamatosan kezelni próbálja az áthágásokat azzal, hogy igyekszik megerősíteni a helyek „jelentésének hálóját vagy hálózatát”, szembeállítva a transzgressziót a tisztával és helyessel. Ennek a diskurzusnak a tárgya, amint Cresswell (1996: 59) fogalmaz, a „feltételezett transzgresszió, vagyis egy olyan tevékenység, aminek ott nincs helye” – mint például a hajléktalan embereknek azon „privát” tevékenységei (l. Staeheli 1996), amelyek most oly szigorú jogi szabályozás alá esnek. Azáltal, hogy rossz helyen vannak, a hajléktalanok a helyek „megfelelő” jelentését fenyegetik.

Valójában ennél többről van szó. Azáltal, hogy rossz helyen vannak, és azáltal, hogy közterületen végzik a privát ügyeiket, a hajléktalanok nem pusztán magát a teret fenyegetik, hanem azokat az ideálokat, amiken a legitim állampolgárság meglehetősen ingatag fogalma alapul. A hajléktalanok megrémisztenek minket: azt az ideológiai építményt fenyegetik, ami szerint a nyilvánosságnak – és a köztereken való bármilyen tevékenységnek – önkéntesnek kell lennie [lásd Mitchell könyvének 4. fejezetét]. Ezért az olyan kísérletek, mint például Heather MacDonald (1995) munkái, amelyek a hajléktalanság önkéntes voltát igyekeznek bizonyítani, nemcsak a korábban említett okokból lényegesek, hanem azért is, mert ideológiai alapot próbálnak teremteni az állampolgári kiváltságoknak, miközben mindenkit biztosítanak arról, hogy demokráciánk a megsemmisítő gazdasággal járó nyugtalanító lépték-váltások ellenére is működik. Ahogy a hajléktalanság a gazdasági globalizációval párhuzamosan növekszik (amely lebontja a határokat, felkavarja a teret és megkérdőjelezi az otthon, a közösség, a nemzet és az állampolgárság korábban szilárd fogalmait), a hajléktalanok látványa még jobban megrémiszt bennünket. Sorsukat csak Isten kegyelméből, vagy inkább csak a

léépítő, kiszervező vállalatok kegyelméből kerüljük el. Létfontosságú hát, hogy átalakítsuk a városokat, és „semlegesítsük” a hajléktalanságot (Marcuse 1988), miközben fenntartjuk az állam legitimitását, és ami azt illeti, saját befolyásunk érzetét is. A hajléktalanok jogai nem számítanak (ha szembekerülnek a „mi” jogunkkal a rendhez, kényelemhez, pihenést és kapcsolódást szolgáló helyekhez és határtalan vásárlásokhoz), egyszerűen azért, mert nehéz munkával meggyőzzük magunkat arról, hogy a hajléktalan emberek valójában *nem* polgárok abban az értelemben, ahogy a saját tevékenységüket függetlenül irányító, szabadon cselekvő emberek azok.²⁹ A hajléktalanellenes jogszabályok ezt a meggyőződést segítenek intézményesíteni, garantálva, hogy ezek az emberek a köztereken sehol se lehessenek a maguk urai.

A hajléktalanellenes törvények – azáltal, hogy eltörlik azokat a tereket, ahol a hajléktalanok élni kénytelenek és azáltal, hogy úgy szabályozzák a köztereket, hogy a hajléktalan embereknek a szó szoros értelmében nem marad hely – egy szándékosan kirekesztő nyilvánosságot hoznak létre, ahol csak azok számítanak legitim résztvevőknek, akiknek (ahogy Waldron fogalmazza) van egy helyük, ami a tulajdonjog védelme alá esik, és amit sajátjuknak hívhatnak. A rögzített tulajdon, az ingatlan tehát a legitim állampolgárság előfeltételévé válik. A függetlenségüktől megfosztott hajléktalanok státusa olyan, mint a gyerekeké: „a hajléktalan ember mindenkor és teljes mértékben ki van szolgáltatva mások jóakarátának” (Waldron 1991: 229). Természetesen régi taktika, hogy bizonyos társadalmi csoportok tagjainak gyermeki természetét bizonygatják, melyet az amerikai történelem során már a nőkkel, az afroamerikaiakkal, az ázsiai és bizonyos európai bevándorlókkal, valamint a tulajdon nélküli radikális munkásokkal szemben is alkalmaztak.

Ezek a lépések azonban nemcsak alanyaik számára károsak. Mindez a többieket, azaz mindannyiunkat is közvetlenül érint. „Ha értékes számunkra az autonómia” – érvel Waldron (1991: 320),

akkor jelentőséget kell tulajdonítanunk az előfeltételei teljesülésének is; máskülönben az értékeink jelentőségüket veszítik, legalábbis ami a valódi emberek helyzetét illeti. [...] Még ha azt is mondjuk, hogy nincsen semmi különösen méltóságteljes az alvásban vagy a vizeletben, mindenképpen van valami mélyen és elkerülhetetlenül megalázó abban, ha valaki akadályozva van ezekben a tevékenységekben. Minden kínzó tudja ezt: az emberi szellem megtöréséhez ragadd meg az áldozat értelmét az emberi élet banális szükségleteinek apró, de könyörtelen korlátozásaival. Szégyellnünk kellene magunkat azért, hogy hagytuk, hogy a magán- és közösségi tulajdonról szóló törvényeink egymillió vagy annál is több állampolgárt ilyen lealacsonyító helyzetbe hozzanak.

A társadalmat – és a közösségi életet – a kínzómaster mintájára alakítjuk át, hol paternalisztikus érdeklődést mutatva alanyaink élete iránt, hol szervezetten megalázva őket. Gyakorlatilag olyan közszférát teremtünk, amely szabadságtalanságból és emberkínzásból áll. Avagy Mike Davis (1990: 234) dermesztően pontos metaforájával: „A hidegháború a belváros utcáin egyre inkább eszkalálódik”. Ha meg tudjuk győzni magunkat arról, hogy a hajlék-

29 Egyértelműen ki kell mondani: azok a különféle ideológiák, amelyeken keresztül a hajléktalan embereket és a hajléktalanságot értelmezni próbáljuk, ténylegesen ellentmondások. Egyfelől meg akarjuk mutatni, hogy a hajléktalanság önkéntesen vállalt, nem pedig strukturális okokra visszavezethető állapot. Másfelől azt is meg akarjuk mutatni, hogy a hajléktalanok nem polgári, „szabad ágensek” – mely álláspont viszont látszólag aláássa az önkéntesség lehetőségét. Az ellentmondást azonban igen egyszerű feloldani: mivel ezek az emberek maguk vállalták, hogy hajléktalanok legyenek (illetve azok maradjanak), így nem jogosultak legitimációra.

talánok korunk kommunistái,³⁰ akkor ezt a fajta közszférát jogszerűnek és igazságosnak nevezhetjük. Ezzel pedig nemcsak a mások autonómiájának korlátozását legitimáljuk, hanem azt az igazságtalan gazdaságot is, amely létrehozta a körülményeket, amelyek között ilyen döntéseket hozunk.

Tájkép vagy köztér?

Egy város felépítése attól függ, hogyan ötvözik az emberek a hagyományos gazdasági tényezőket: a földet, a munkát és a tőkét. De attól is függ, hogyan alakítják a kirekesztések és jogosultságok szimbolikus nyelvezetét. A városok kinézete és hangulata tükrözni fogja az arra vonatkozó döntéseket, hogy mi – és ki – legyen vagy ne legyen látható, a rend és a rendtelenség fogalmait és az esztétikai hatalom gyakorlását (Zukin 1995: 7).

A megsemmisítő gazdaság és a tér törvényi megsemmisítése közötti kapcsolat, ami a hajléktalanellenes jogszabályokon keresztül válik nyilvánvalóvá, azokban a diskurzusokban a legfeltűnőbb, melyeket tág értelemben „esztétikainak” nevezhetünk. Amikor Patty Murray Washington állambeli demokrata szenátort 1992-ben először beválasztották az amerikai Kongresszusba, megdöbbsent a látványtól, ami a főváros utcáin fogadta: „Ha körbetekintek, egy szedett-vedett várost látok. [...] Az utcákon az emberek poharakat szorongatnak és a piros lámpáknál pénzt koldulnak” (*Washington Post* 1993b). A szenátor szavai után a riportter így folytatja: „A koldusok, akik többsége, bár nem mindegyike, hajléktalan, a város azon kevés látnivalói közé tartoznak, melyeket aligha élveznek a turisták.” Dan Mobley, a Washingtoni Konferenciaszervezők Egyesületének (*DC Convention and Visitors Association*) alelnöke így fogalmaz: „A kéregetők nem egy szép látvány.” Hozzáteszi ugyanakkor, hogy „még senki sem mondta, hogy a kéregetők miatt nem szeretne idejönni” (*Washington Post*, 1993b). Ezzel együtt a „szép látvány” helyreállítása érdekében országszerte rengeteg városban próbálják hatalmas megszállottsággal eltávolítani a hajléktalanokat.³¹

A *Downtown Cincinnati* üzleti szövetség ügyvezetője például így érvel: „Jelenleg a kéregetők miatt számos, akár Cincinnati külvárosából, akár máshonnan érkező látogató képtelen megismerni és élvezni gyönyörű belvárosunkat” (*Cincinnati Enquirer* 1995b). Akron városának polgármestere azért támogatta egy mindenféle (és nem csupán az „agresszív”) kéregetést tiltó jogszabály elfogadását, mert „a város az új konferenciaközpont átadásával, valamint jövőre az Inventure Place (a feltalálók emléksarnoka) várható megnyitásával igyekszik helyreállítani a belváros képét” (*Cleveland Plain Dealer* 1994). Az Atlantai Konferencia- és Turisztikai Iroda (*Atlanta Convention and Visitors Bureau*, ACVB) ideiglenes elnöke is támogatta a „csavargók, huligánok és általában mindenféle birtoksértés elleni átfogó törvények bevezetését”. „Arra bízatom az ACVB-t és az egész közösséget, hogy legelőször a város utcáit tisztítsuk meg, máskülönben nincs az a marketing, ami segíthet rajtunk” – mondta (*Atlanta Journal and Constitution* 1991). „A lehető legtöbb eszközt meg kell ragadnunk, hogy tisztán tartsuk a várost” – fogalmaz George Salamando San Diegó-i rendőrkapitány (Rodgers 1992). És valóban, 2000-re a város az utcák megtisztításának feladatát – legyen

30 A szerző a kommunisták (illetve a kommunistának tartott baloldaliak) elleni Egyesült Államok-beli propagandára és állami erőszakra utal. (A szerk.)

31 Ezek mintapéldáihoz lásd Davis (1990) és Sorkin (1992).

szó szemétről vagy hajléktalan emberekről – kiszervezte a „Tiszta és Biztonságos” név alatt futó, magántőkéből finanszírozott programba, melyet a Városközpont Fejlesztési Vállalat (*Center City Development Corporation*) és a belvárosi Ingatlanalapú Vállalkozásfejlesztési Körzet (*Property-based Business Improvement District*) támogatott (Mitchell és Staeheli 2002). A programot irányító Belvárosi Partnerség leírása szerint az élettelen hulladékot slaggal mossák fel, míg a hajléktalanokat „nagykövetek” útján „bosszantják” és veszik rá arra, hogy hagyják el a belvárosi parkokat és járdákat (idézi Mitchell és Staeheli 2002). Mindez a város vezetése, valamint az ingatlan- és üzlettulajdonosok meggyőződése szerint biztosítja, hogy a kertvárosban élő középosztály és a turisták vonzóznak találják a belvárost, és több időt töltsenek ott.

Valamennyi példa esetében a városi épített környezet kinézete jelenti az aggodalom forrását. A cél olyan látvány kialakítása, amely nem „kelt rossz benyomást a látogatókban, nem kelti azt az érzetet, hogy a belváros utcái veszélyesek” (*Cincinnati Enquirer* 1995a). Ennek elsődleges eszköze – a hajléktalanellenes törvények bevezetése, amelyek végrehajtását sokszor magán-biztonságicégekre bízák – gyakorlatilag nem más, mint a belváros *tájképként* történő rekonstruálása. Mondanivalóm a „tájkép” egy konkrét meghatározásán alapul. Amint arra Denis Cosgrove (1984, 1985, 1993), Stephen Daniels (1993) és mások (vö. Schein 1997) igen pontosan rámutattak, a „tájkép” egyfajta világlátással jár, amely számára a rend és a környezet feletti ellenőrzés fontosabb, mint a hétköznapi élet zűrés dolgai. A tájkép egy olyan „szintér”, ahol a tulajdonnal rendelkező osztályok kifejezésre juttathatják a földterület „birtoklását” és az azt kitöltő társadalmi kapcsolatok feletti befolyásukat. Ebben az értelemben a tájkép a kényelem és a kikapcsolódás, esetleg a nyugodt fogyasztás helye, melyet nem árnyékolhatnak be a munka, a szegénység és a társadalmi küzdelem képei. Cosgrove (1985: 49) megmutatja, hogy a tájkép fogalma egy „burzsoá-racionalista világfelfogásból” fejlődött ki, és azt erősíti. Később Daniels és Cosgrove (1993; lásd még Cosgrove 1990, 1993) feltárták, hogy a „tájképek” nemcsak szöveggént és vizuális reprezentációként működnek, hanem mint az élet „drámájának” „színpadai” is.³² A belvárosok átalakítása és hajléktalanellenes törvényekkel történő védelme azonban olyan színpadot hoz létre, amely – a mintául szolgáló megaplázákhöz és élménypiacokhoz hasonlóan – egy „pacifikált nyilvánosságnak” (Crilly 1993) ad teret [lásd Mitchell könyvének 4. fejezetét]. Ebben az előadásban a hajléktalanok csekély vagy semmilyen szerepet sem kapnak. És valóban, a hajléktalan emberek rendszeres behatolása a város színterébe azt a gondosan kialakított állapotot fenyegeti, amelyben a „közönség” felfüggeszti kételkedését – ami minden színházi előadáshoz elengedhetetlen –, ezzel látszólag elriasztva a közönséget, és más olyan látványosságok felé terelve őket, mint a külvárosi plázák és a szórakoztató parkok (Sorkin 1992).

A hajléktalanellenes törvények szépészeti beavatkozások, melyek a város kinézetéről és formájáról szóló viták részeként jelennek meg. „Az esztétikai ítéletek – írja Harvey (1990: 429) – sokszor a politikai és társadalmi fellépések fontos elemei.”³³ Amikor ilyen esztétikai ítéleteken keresztül a városi tereket nem közterekként, hanem tájként értékeljük, gyakorlatilag duplán „felfüggesztjük a kételkedésünket”:

32 A tájkép földrajzával kapcsolatban a színpad mint metafora részletesebb elemzéséhez lásd Mitchell (2000: 5. fejezet).

33 Erre az állításra különösen jó példát hoz Duncan és Duncan (2001) a New York környéki kertvárosi felsőosztály esetével.

Egy tájkép ereje nem abból származik, hogy látványosságot kínál, hanem abból a tényből, hogy mint egy tükör vagy délibáb, a fogékony szemlélődő számára egy egyszerre igaz és hamis képet nyújt azokról a kreatív kapacitásokról, melyeket az egyén (az Ego) elbűvölő módon saját magának tud tulajdonítani, becsapva önmagát. A táj egyben rendelkezik azzal a csáberővel, amivel minden *kép* rendelkezik, és ez különösen igaz a városi tájkép – mint például Velence – esetében, amely azonnal *műtárgyként* jelenik meg. Innen ered a turistáknak az a tipikus illúziója, hogy egy olyan mű részesei, amelyet tökéletesen értenek, holott pusztán átutazók egy-egy országban vagy tájon, és a látvány meglehetősen passzív élvezői. A mű konkrét valósága, termékei, az azokhoz kapcsolódó termelőtevékenységek mind rejtve maradnak és feledésre vannak ítélve (Lefebvre 1991: 189, kiemelés az eredetiben).

A városi tájkép létrehozása tehát azért fontos, mert helyreállítja a nézőben (legyen az turista, kertvárosi polgár vagy helyi lakos) az épített környezet felett birtokolt irányítás képzetét, melyet a valóságban egy kreatív, látszólag anarchikus és különféle szinteken működő megsemmisítő gazdaság „irányít”, amely ugyanúgy tönkretetheti a néző pályáját és életét, ahogyan a többi „leépített” emberrel tette:

Dallas belvárosa még a konjunktúra idején sem volt egy álom. Az 1980-as évek elején az ingatlanfejlesztők mindent beleadtak, egyre-másra épültek az üveg-, acél- és betonpaloták – de a látogatók csak nem jöttek. [...] Rövidesen a konjunktúrának is vége szakadt. A vállalati fúziók és akvizíciók ideje következett, mely leépítésekkel és összevonásokkal járt, és rengeteg iroda megüresedett. A dallasi belváros hatalmas úrré változott, és megindult az enyészet (*Houston Chronicle* 1995).

A hajléktalanellenes törvények megalkotásával a városi felhalmozás védelmének nevében „teret nyer az abszolút politikai tér”, és a tájképben rejlő „transzparencia érzete” „egyre erősebbé válik” (Lefebvre 1991: 189).

Míg a város tájképpé formálása (a közterek „privatizálásán” keresztül, ami a hajléktalanellenes törvényeket kíséri) egyfelől az ellenőrzés illúzióját tartja fenn, ugyanennek a másik aspektusa a kényelem ideológiájának megerősítése, amit Sennett (1994: 18) az „ellenállástól való megszabadulásnak” nevez. Sennett érvelését folytatva elmondható, hogy a városi táj tervezésének egyre fontosabb aspektusa, hogy nemcsak a tőke áramlását segíti elő, hanem azt is, hogy a „polgárok” képesek legyenek „akadálytalanul, erőfeszítés és interakció [*engagement*] nélkül mozogni” a városban (Sennett 1994: 18).³⁴ „A vágy, hogy megszabadítsuk a testet az ellenállástól”, mondja Sennett (1994: 18), „az érintéstől való félelemmel párosul, melyet jól tükröznek a modern várostervezési szokások”. Ezt a félelmet az „agresszív kéregetésre” vonatkozó törvények körüli viták mutatják meg a legnyilvánvalóbban. Tipikus példája ennek az 1993-ban Washington D. C.-ben elfogadott koldusrendelet, mely szerint tilos „másokhoz olyan módon közeledni, őket megszólítani vagy követni, [...] ami egy átlagemberben fizikai sértéstől való félelmet kelt” (*Washington Post* 1993a; *Roll Call* 1993). Az erőszak természetesen törvénytelen, csakúgy, mint az azzal való fenyegetés. Ez a törvény azonban nem az erőszakot vagy a fenyegetést bünteti, hanem mások kényelmetlen helyzetbe

34 Ebből a szempontból különösen érdekesek a városban mozgó egyén körül biztonságos zónát kialakító „buborék-törvények” [l. Mitchell könyvének 2. fejezetét]: lehet, hogy egy olyan jogi rezsim születésének vagyunk tanúi, ahol az egyén függetlensége egy olyan állapotot jelent, amiben törvényileg elszigeteljük mindentől, amivel nem szeretne találkozni? Könnyű elképzelni egy olyan világot, ahol a jog garantálja az egyének saját „független terét”, mely velük együtt mozog a városban, távol tartva tőlük a koldusokat, szórólapozókat és más idegeneket.

hozását. A kéregetés, a parkban alvás és a sikátorban vizezés mindannyiunk számára – számomra is – kényelmetlen helyzeteket teremt. Ez természetes reakció. A kényelmetlenség azonban sem „bünt”, sem „veszélyt” nem jelent, még ha gyakran össze is mossuk ezekkel a fogalmakkal. „Egy szívességet szeretnék kérni» – mondta. »Nincs pénzem« – válaszoltam. Azt hiszem, ezért szólított meg. A frászt hozza rám még most is” – szól egy idős hölgy beszámolója Memphisből. „Nincs fegyverem, de ezt akkor és ott nagyon bántam” (*Commercial Appeal* [Memphis] 1994). A testi érintkezéstől való félelem gyakran kevésbé egyértelmű, mint ebben a beszámolóban,³⁵ de jól érzékelhető, amikor azon aggódunk, hogy egy belvárosi utcán nem bírunk végigsétálni anélkül, hogy ne ütköznénk hajléktalanokba. „A városi tortúra mondjuk utcánként hat hajléktalant jelent. Néhányan csöndben ülnek a padokon, vagy a falnak támaszkodnak és a járókelők orra elé tolják műanyag poharukat. Többségük – jelekkel, megszólítással – közvetlenebb módon is kéreget” (*Washington Post* 1993b). Még a legpasszívabb koldusok is fenyegetőek: a séta „tortúrává” változik, a néma koldusok pedig az „orrunk elé tolják” poharukat.

Sennett szerint az „a lehetőség, hogy bárhová akadály nélkül eljuthassunk, szabadon vándorolhassunk – egy legjobban az üres térben kiteljesedő szabadság” magának a szabadságnak a definíciójává vált a „nyugati civilizációban”.

A mozgás törvényei hatással vannak a modern élmények széles körére – és ezek a társadalmi, környezeti, vagy éppen személyi ellenállást és az azzal járó kényelmetlenségeket valamilyen értelemben igazságtalansággként és jogtalansággként kezelik. A könnyedség, a kényelem, a „felhasználóbarátság” az emberi kapcsolatokban az egyéni cselekvési szabadság biztosítékává váltak (Sennett 1994: 310).³⁶

Két fontos észrevételt tehetünk ezzel kapcsolatban. Először is, a mozgás ilyen jellegű szabadságát csak az teszi lehetővé, ha másoktól megtagadjuk ezt a jogot (vö. Blomley 1994a, 1994b). A hajléktalanellenes törvényekkel szembeni jogi lépések abból indulnak ki, hogy bizonyos emberek kitiltása a közterekről sérti a hajléktalanok szabad mozgáshoz való alkotmányos jogát (Ades 1989; Simon 1995; Mitchell 1998b). A *mi* mozgásszabadságunk tehát a hajléktalanok röghöz kötésén alapul. A hajléktalanok „akadályozzák” korlátlan mozgásunkat, és kényelmetlenséget jelentenek, amikor a városban közlekedünk. Az a hajléktalan, aki megnehezíti, hogy a túléléséhez való hozzájárulás nélkül elsétáljunk mellette, aligha nevezhető „felhasználóbarátnak”.

A második észrevétel, hogy a szabadságot a kényelemmel és az egyéni mozgással azonosító ideológia megerősíti a „transzparencia érzetét”, amely a városi tájkép megismerhetősége irányába hat, mivel „eltünteti annak termékeit és a termelési tevékenységeket”. „Az ellenállás a test alapvető szükséglete” – állapítja meg Sennett (1994: 310). „A test az ellenállás érzetén keresztül kényszerül megismerni az őt körülvevő világot. Ez a paradicsomból való kiűzetés tanulságának világi változata. A test akkor kel életre, amikor meg kell birkóznia a nehézségekkel.” A *flâneur* [sétáló] tizenkilencedik századi ideálja szerint felépülő várossal

35 Egyáltalán nem állítom, hogy a félelem, amiről a hölgy beszámol, ne lett volna valóságos. A kérdés csupán az: megengedhető-e, hogy félelmeink és kényelmetlenségérzetünk miatt ellehetetlenítsük mások túléléséhez szükséges tevékenységeit? Vajon tényleg az a megfelelő reakció a kéregetésre, ha fegyvert rántunk?

36 Sennett leírásából nyilvánvalóan egy főleg fehér, maszkulin és burzsoá ideológia rajzolódik ki. Az egyesek számára elérhető ellenállásmentes közszféra álma – egy teljesen gyökerét veszített „városhoz való jog” az elkényeztetett osztályok számára – történelmileg egyértelműen egy a többség számára disztópikus *rémálmon* alapult.

kapcsolatban így folytatja (Sennett 1994: 358): „a mozgó, nézelődő egyénekké teli közterületek [...] többé nem jelentettek valamilyen politikai teret”. Az olyan környékek pedig, mint a mai Greenwich Village (ahol Sennett él³⁷), illetve más belvárosi negyedek, „csupán a látvány fórumai”, ahol „a politikai eseményeket nem követi a konkrét gyakorlat az utcákon; és nem sokkal járulnak hozzá ahhoz, hogy a város különféle kultúráit összefogják közös célok érdekében”. Ez természetesen egyre inkább igazgá válik, ahogy a helyi vezetés egyre több városban próbál „életminőségi” kampányok segítségével javítani az utcaképen.

Összefoglalva, az olyan „életminőségi” kezdeményezések, mint a hajléktalanellenes törvények, az esztétika politikáját a túlélés politikája fölé helyezik. A város összes lakójának életét jobbá tenni hivatott józan tervek helyét a városi tájkép makettje veszi át. A „városhoz való jog” helyét – amely mindenkit megillet – átveszi egyeseknek azon „joga”, hogy útjuk során ne kelljen az utcára került emberek idegesítő „ellenállása” ütközniük. Crilley (1993: 157) az olyan óriásépületeket, mint a londoni Canary Wharf vagy a New York-i World Financial Center – melyek tökéletes tervezettség mellett egyfajta nosztalgikaként teremtik újra a városi életet –, szembeállítja a „hagyományos várossal”. „A heterogén és pezsgő társadalmi interakciókkal jellemzett hagyományos város nem »programozható«, nem lehet drótokkal irányítani; a város történelme és emlékei nem redukálhatók néhány esszenciális képre; a város közösségi jelenlét nem irányítható a megfelelő formák alkalmazásával, káprázatos látványokkal, az ingyekenyer és -cirkusz ígéretével.” Mégis, pontosan ezt kísérik meg a városok, amikor lecsapnak a hajléktalan emberekre. A város köztereit egy tájjal helyettesítik, a városi élet (gyakran kellemetlen és nyomasztó) heterogén kölcsönhatásait egy képpel cserélik fel.

Ha a plázák és élménypiacok a – Michael Walzer (1986) szóhasználatával – „zárt gondolkodású” közterek világának egyik oldalát testesítik meg (az olyan terek világát, melyek egyetlen céllal készültek, például a szabadidő kárára történő költekezés, vagy pontosabban a szabadidőn keresztül a költekezésre való ösztönzés céljából), a hajléktalanellenes törvények ugyanennek a világnak a másik oldalát képviselik. Colman McCarthy (1994) újságíró megállapítása szerint „1994-ben számos amerikai városban az utcán lévő számára ez volt az üzenet: leléptek, vagy letartóztatunk”. A helyzet azóta csak tovább súlyosbodott (Foscarinis, Cunningham-Bowers és Brown 1999).

Összefoglalás

A köztér – csakúgy, mint a városhoz való jog – mindig egyezség kérdése (l. Goheen 1993). A hajléktalanellenes törvények növelik a játék tétjét, mivel explicit módon – és egyben törvényi eszközökkel – megpróbálnak egyes embereket eltávolítani a tárgyalóasztaltól úgy, hogy egyszerűen bűnözőkként tüntetik fel őket. Ezeknek a törvényeknek a célja – ha nem is nyilván, de elég világosan – a közjogok újradefiniálása oly módon, hogy csak az otthonnal rendelkezők használhassák a köztereket. Céljuk, hogy a város köztereit *tájképként* értelmezzék újra, egy privatizált látványként, melyben csak a kiválasztottak passzív tekintete gyönyörködhet, miközben igyekeznek meggyőzni magukat arról, hogy amit látnak, az teljesen természetes állapot.

37 Greenwich Village New York egyik belvárosi negyede, ahol sok művész, egyetemista és értelmiségi él. (A szerk.)

Elég egyértelműnek tűnik, hogy ezek a törvények szerves kapcsolatban vannak a polgárság bizonytalanságérzetével a mai „globalizálódó” gazdaságban. Egy olyan korban, amikor a „szimbolikus gazdaság” átvetette a látszólag stabilabb ipari alapú gazdaság helyét, a „városok kultúrája” (Zukin 1995) létfontosságú szerepet tölt be. Ez a „kultúra” – a tájkép – maga is illékony, nem jelent tartós és garantált vonzóerőt a vándorló tőke számára. Ezért aztán – Zukin megfogalmazásával – a „félelem esztétizálása” egy teljesen érthető, bár továbbra is ijesztő folyamat. A felszínen vonzó tájképek tervezésével valójában az elkerülhetetlen ellenküzdünk, megpróbálunk nyerni néhány újabb hónapnyi vagy évnyi prosperitást. De nemcsak a jelenség forrása egyértelmű, hanem az általa okozott károk is. A hajléktalanellenes törvények alighanem a legvilágosabb példái a fausti egyezségeknek, melyeket saját viszonylagos jólétünk védelme érdekében napról napra megkötünk. Ezek legnagyobb kárát természetesen a hajléktalan emberek viselik. De túl nagy árat jelent a brutális közsféra átgondolatlan megteremtése is, cserébe a vonzó belvárosi környezetért. „A félelem önmagát bizonyítja”, idézi William Whyte-ot Mike Davis (1990: 224), hozzátéve, hogy „a társadalom félelemérzete a bűnügyi mutatók helyett a biztonsági intézkedések függvényévé válik”.³⁸ A hajléktalanellenes törvények pontosan azt mutatják, hogy a polgárság érezhető félelmét tükröző közsféra mennyire elvesztette szerepét mint a kritika, a vita és a küzdelem helyszíne – ahol hangot kap a városhoz való jog kiáltása és követelése. Ehelyett a brutális gazdaságot és tájképet igazságos gazdasággként és tájképként feltüntetni igyekvő legitimációs kísérletnek ad teret.

Fordította Koronczay Dávid

Hivatkozott irodalom

- Ades, Paul (1989): The Unconstitutionality of “Antihomeless” Laws: Ordinances Prohibiting Sleeping in Outdoor Public Areas as a Violation of the Right to Travel. *California Law Review* 77: 595–628.
- Atlanta Journal and Constitution* (1991): “Harassing the Harassers?” (július 15., D1).
- Atlanta Journal and Constitution* (1993): “Advocates: City is Trying to Hide the Homeless” (július 12., C4).
- Anderson, Nels (1923): *The Hobo: The Sociology of the Homeless Man*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bahr, Howard (1970): *Disaffiliated man: Essays and Bibliography on Skid Row, Vagrancy, and Outsiders*. Toronto: University of Toronto Press
- Bahr, Howard (1973): *Skid Row. An Introduction to Disaffiliation*. New York: Oxford University Press.
- Balter, J. (1994): “City’s Panhandling Law Becomes a Big Problem for Small Neighborhoods.” *The Seattle Times*, június 5., B5.
- Baltimore Sun* (2001): “Bill Would Ban Night Panhandling” (június 27., 1A).
- Baum, Alice S. és Donald W. Burnes (1993): *A Nation in Denial: The Truth about Homelessness*. Boulder: Westview Press.
- Blau, Joel (1992): *The Visible Poor: The Homelessness in the United States*. New York: Oxford University Press.
- Blomley, Nicholas K. (1994a): *Law, Space, and the Geography of Power*. New York: Guilford Press.
- Blomley, Nicholas K. (1994b): Mobility, Empowerment, and the Rights Revolution. *Political Geography* 13: 407–422.
- Blumberg, Leonard U. et al. (1978): *Liquor and Poverty: Skid Row as a Human Condition*. New Brunswick, NJ: Rutgers Center of Alcohol Studies.
- Calhoun, Craig (1992): Introduction: Habermas and the Public Sphere. In *Habermas and the Public Sphere*. Craig Calhoun (szerk.) Cambridge: Cambridge University Press, 1–48.

38 Ezzel kapcsolatban ismét csak Rosen (2001) *New York Times*ban megjelent cikkét ajánlom.

- Cincinnati Enquirer* (1995a): "City Council OKs Cracking Down on Panhandling" (május 4., B4).
- Cincinnati Enquirer* (1995b): "DCI to Study Panhandlers, Lead Campaign" (április 18., B2).
- Cincinnati Enquirer* (1995c): "Limits on Begging Before Council Today: Effort to Make New Law Temporarily Fails" (május 3., B1).
- Cincinnati Enquirer* (2002): "Panhandling Law Takes Effect Monday" (április 7., B2).
- Cleveland Plain Dealer* (1994): "Other Laws Eclipse City's Panhandling Ordinance" (július 7., 1B).
- Commercial Appeal* (Memphis) (1994): "Other Laws Eclipse City's Panhandling Ordinance" (július 24., B1).
- Cosgrove, Denis E. (1984): *Social Formation and Symbolic Landscape*. London: Croon Helm.
- Cosgrove, Denis E. (1985): Prospect, Perspective and the Evolution of the Landscape Idea. *Transactions of the Institute of British Geographers* 10: 45–62.
- Cosgrove, Denis E. (1990): Spectacle and Society: Landscape as Theater in the Pre-Modern and Post-Modern Cities. In *Vision, Culture, and Landscape*. Paul Gorth (szerk.). Berkeley: Department of Landscape Architecture, University of California, 221–239.
- Cosgrove, Denis E. (1993): *The Palladian Landscape: Geographical Change and its Cultural Representation in the Sixteenth-Century Italy*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Cox, Kevin R. és Andrew Mair (1988): Locality and Community in the Politics of Local Economic Development. *Annals of the Association of American Geographers* 78: 307–325.
- Cresswell, Tim (1996). In *Place/Out of Place: Geography, Ideology, and Transgression*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Cresswell, Timp (2001): *The Tramp in America*. London: Reaktion Books.
- Crilley, Darrell (1993): Megastructures and Urban Change: Aesthetics, Ideology and Design. In *The Restless Urban Landscape*. Paul L. Knox (szerk.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 126–164.
- Crump, Jeff (2002): Deconcentration by Demolition: Public Housing, Poverty and Urban Policy. *Environment and Planning D: Society and Space* 20: 581–596.
- Crump, Jeff (2003): The End of Housing as We Know It: Public Housing Policy, Labor Regulation, and the U.S. City. *International Journal of Urban and Regional Research* 27(1): 179–187.
- Daniels, Stephen és Denis Cosgrove (1993): Spectacle and Text: Landscape Metaphors in Cultural Geography. In *Place/Culture/Representation*. James Duncan és David Ley (szerk.). London: Routledge, 57–77.
- Davis, Mike (1991): *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles*. London: Verso.
- Dear, Michael J. és Jennifer R. Wolch (1987): *Landscapes of Despair*. Princeton: Princeton University Press.
- Dees, Jesse Walter (1948): *Flophouse*. Franconstown, NH: M. Jones Co.
- Denver Post* (1999a): "Colorado Springs Measure Target Street Beggars" (november 2., B5).
- Denver Post* (2000a): "City to Rein in Panhandlers" (május 16., B1).
- Deutsche, Rosalyn (1990): Architecture of the Evicted. *Strategies. A Journal of Theory, Culture, and Politics* 3: 159–183.
- Duncan, James S. és Nancy G. Duncan (2001): The Aestheticization of the Politics of Landscape Preservation. *Annals of the Association of American Geographers* 91: 387–409.
- Ellickson, Robert C. (1996): Controlling Chronic Misconduct in City Spaces: Of Panhandlers, Skid Rows and Public-Space Zoning. *Yale Law Journal* 105(5): 1165–1248.
- Falit-Baiamonte, Anthony (2000): *Identity, Public Space, and Protest: Scales of Challenge*. Kézirat, University of Washington.
- Fraser, Nancy (1990): Rethinking the Public Sphere: A Contribution to Actually Existing Democracy. *Social Text* 25–26: 56–79.
- Groth, Paul (1994): *Living Downtown: The History of Residential Hotels in the United States*. Berkeley: University of California Press.
- Habermas, Jürgen (1971): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Gondolat.
- Hamill, P. (1993): "How to Save the Homeless – And Ourselves." *New York* 26 (szeptember 20.): 34–39.
- Hartman, Chester. (1987): The Housing Part of the Homeless Problem. In *Homelessness: Critical Issues for Policy and Practice*. Jill Kneerim (szerk.). Boston: The Boston Foundation.
- Harvey, David (1982): *The Limits to Capital*. Chicago: University of Chicago Press. London: Verso.
- Harvey, David (1989): *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, David (1990): Between Space and Time: Reflections on the Geographical Imagination. *Annals of the Association of American Geographers* 80: 418–434.
- Harvey, David (2001): Globalization and the "Spatial Fix." *Geographische Revue* 2: 23–30.
- Harvey, David (2009): Az „új” imperializmus: felhalmozás kismimmizés által. *Fordulat* 7: 78–106.
- Henderson, George L. (1999): *California and the Fictions of Capital*. Oxford: Oxford University Press.

- Herscher, E. (1995): "Berkeley Still Struggling With Anti-Panhandling Law: Legal Ruling Has Blocked Enforcement." *San Francisco Chronicle*, június 5., A13.
- Hoch, Charles és Robert A. Slayton (1989): *New Homeless and Old: Community and the Skid Row Hotel*. Philadelphia: Temple University Press.
- Hombs, Mary Ellen és Mitch Snyder (1982): *Homelessness in America: A Forced March to Nowhere*. Washington, DC: The Community for Creative Non-Violence.
- Hopper, Kim és Jill Hamberg (1984): *The Making of America's Homeless. From Skid Row to the New Poor*. New York: Community Service Society.
- Houston Chronicle* (1995): "Big Changes in Big D" (március 19., S1).
- Howland, Philip (1993). Public Space and the Public Sphere: Political Theory and the Historical Geography of Modernity. *Environment and Planning D: Society and Space* 11: 303–322.
- Howland, George (1994): The New Outlaws. Cities Make Homelessness a Crime. *The Progressive* 58 (május): 33–35.
- Johnson, B. és R. Norse (1996): Marathon Protest Defies Santa Cruz Sleeping Ban. *Street Spirit* 2 (augusztus): 1–11.
- Kasinitz, Philip (1986): Gentrification and Homelessness: The Single Room Occupant and the Inner City Revival. In *Housing the Homeless*. Jon Erickson és Charles Wilhelm (szerk.). New York: Center for Urban Policy Research, 241–252.
- Katz, Cindi (2001): Hiding the Target: Social Reproduction in the Privatized Urban Environment. In *Postmodern Geography: Theory and Praxis*. C. Minca (szerk.). Oxford: Blackwell, 94–110.
- Kelling, George L. és Catherine M. Coles (1996): *Fixing Broken Windows: Restoring Order and Reducing Crime in Our Communities*. New York: The Free Press.
- Kirsch, Scott (1995): The Incredible Shrinking World: Technology and the Production of Space. *Environment and Planning D: Society and Space* 13: 529–555.
- Lefebvre, Henri (1991). *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- Leo, John (1993): Distorting the Homeless Debate. *U.S. News and World Report* 115: 27 (november 8.).
- Leonard, Paul A. et al. (1989): *A Place to Call Home: The Crisis in Housing for the Poor*. Washington, DC: Center on Budget and Policy Priorities, Low Income Housing Information Center.
- Lipietz, Alain (1986): New Tendencies in the International Division of Labor: Regimes of Accumulation and Modes of Regulation. In *Production, Work, Territory*. A. Scott és M. Storper (szerk.). Boston: Allen and Unwin, 16–40.
- Los Angeles Times* (1987): "Original 'Skid Row' Homeless Add Sad Note to Gentrified Seattle Area" (március 24., 1.20).
- McCarthy, Colman (1994): "Law vs. the Homeless" *Washington Post* (december 27., 17).
- MacDonald, Heather (1995): San Francisco's Matrix Program for the Homeless. *Criminal Justice Ethics* 14(2): 79–80.
- Mair, Andrew (1986): The Homeless and the Post-Industrial City. *Political Geography Quarterly* 5: 351–368.
- Marcuse, Peter (1988): Neutralizing Homelessness. *Socialist Review* 18: 69–86.
- Marx, Karl ([1867] 1955): *A tőke I*. Budapest: Szikra.
- Marx, Karl (1972): *A politikai gazdaságtan bírálatainak alapvonalai II*. Budapest: Kossuth.
- Massey, Doreen (1995): *Space, Place and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mitchell, Don (1998): Anti-Homeless Laws and Public Space II: Further Constitutional Issues. *Urban Geography* 19: 98–104.
- Mitchell, Don (2000): *Cultural Geography: A Critical Introduction*. Oxford: Blackwell.
- Mitchell, Don (2001): The Devil's Arm: Points of Passage, Networks of Violence and the Political Economy of Landscape. *New Formations* 43, 44–60.
- Mitchell, Don (2003): California Living, California Dying: Dead Labor and the Political Economy of Landscape. In *Handbook of Cultural Geography*. Kay Anderson et al. (szerk.). London: Sage, 233–248.
- Mitchell, Don és Lynn A. Staeheli (2002): Clean and Safe? Property Redevelopment, Public Space, and Homelessness in Downtown San Diego. Előadás a *Politics of Public Space* konferencián, Graduate Center, City University of New York, március 1.
- Molotch, Harvey (1976): The City as a Growth Machine. *American Journal of Sociology* 82: 309–332.
- National Law Center on Homelessness and Poverty (1999). *Out of Sight – Out of Mind? A Report on Anti-Homeless Laws, Litigation, and Alternatives in 50 United States*. Washington, DC.
- New York Times* (1987): "Panhandling Law in Use in Seattle" (november 29., 1.44).
- New York Times* (2001): "The Going Rate: 25 Cents" (július 22–28., 4.2).
- Piven, Francis Fox és Richard Cloward (1992): *Regulating the Poor: The Functions of Public Welfare*. New York: Vintage.
- Raspberry, William (1992): Telling the Truth About Homelessness. *Washington Post*, december 29.
- Rodgers, T. (1992): "Many Panhandlers Not Homeless." *San Diego Union-Tribune*, március 17., B1.

- Rosen, Jeffrey (2001): "A Watchful State." *New York Times Magazine*, október 7.
- Roll Call (1993): "In the Neighborhoods: Shortchanged by the City's New Panhandling Law" (június 17.).
- Rossi, Peter (1989): *Down and Out in America: The Origins of Homelessness*. Chicago: University of Chicago Press.
- San Francisco Chronicle (1994a): "All Sides Ready to Sound Off on Begging Law" (február 15., A13).
- San Francisco Chronicle (1994b): "Santa Cruz Wants to License Beggars" (február 10., A21).
- Schein, R. (1997): The Place of Landscape: A Conceptual Framework for an American Scene. *Annals of the Association of American Geographers* 87: 660–680.
- Schneider, John C. (1986): Skid Row as an Urban Neighborhood, 1880–1960. In *Housing the Homeless*. Jon Erickson és Charles Wilhelm (szerk.). New Brunswick: Center for Urban Policy Research, 67–89.
- Seattle Times (1993a): "Homeless Hit Street to Protest Proposed Ban" (augusztus 28., A9).
- Seattle Times (1993b): "Sidran Details Proposals to Control Street People" (augusztus 3., B1).
- Seattle Times (1993c): "Will Tougher Panhandling Laws Work?" (október 1., A1).
- Sennett, Richard (1994): *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization*. New York: W. W. Norton.
- Sidran, M. (1993): This is the Best of Times to Keep this City Livable. *The Seattle Times*, augusztus 10., B5.
- Simon, Harry (1992): Towns without Pity: A Constitutional and Historical Analysis of Official Efforts to Drive Homeless Persons From American Cities. *Tulane Law Review* 66: 631–676.
- Smith, David M. (1994): A Theoretical and Legal Challenge to Homeless Criminalization as Public Policy. *Yale Law and Policy Review* 12: 487–517.
- Smith, Neil (1990): *Uneven Development. Nature, Capital and the Production of Space*. Oxford: Blackwell (2nd ed.).
- Smith, Neil (1996): *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. New York: Routledge.
- Smith, Neil (1998): Giuliani Time: The Revanchist 1990s. *Social Text* 57: 1–20.
- Sollenberger, Alice Willard (1911): *One Thousand Homeless Men*. New York: Russell Sage.
- Sorkin, Michael. (szerk.) (1992): *Variations on a Theme Park: The New American City and the End of Public Space*. New York: Hill and Wang.
- Spradley, James P. (1970): *You Owe Yourself a Drunk: An Ethnography of Urban Nomads*. Boston: Little Brown.
- Storper, Michael és Richard Walker (1989): *The Capitalist Imperative: Territory, Technology, and Industrial Growth*. Oxford: Blackwell.
- Staehele, Lynn A. (1996): Publicity, Privacy, and Women's Political Action. *Environment and Planning D: Society and Space* 14: 601–619.
- Takahashi, Lois M. (1996): A Decade of Understanding Homelessness in the USA: From Characterization to Representation. *Progress in Human Geography* 20: 291–310.
- Takahashi, Lois M. (1998): *Homelessness, AIDS, and Stigmatization: The NIMBY Syndrome in the United States at the End of the Twentieth Century*. Oxford: Oxford University Press.
- Veness, April R. (1993): Neither Homed nor Homeless: Contested Definitions and Personal Worlds of the Poor. *Political Geography* 12: 319–340.
- Waldron, Jeremy (1991): Homelessness and the Issue of Freedom. *UCLA Law Review* 39: 295–324.
- Walker, Richard (1996): Another Round of Globalization in San Francisco. *Urban Geography* 17: 60–94.
- Warren, Stacy (1994): Disneyfication of the Metropolis: Popular Resistance in Seattle. *Journal of Urban Affairs* 16: 87–107.
- Washington Post (1993a): "D.C. Officers Skeptical of Panhandling Limits" (június 3., B1).
- Washington Post (1993b): "Panhandlers Tap Deep Pockets of Resentment" (május 9., B1).
- Walzer, Michael (1986): Public Space: Pleasures and Costs of Urbanity. *Dissent* 33: 470–475.
- Wilson, David (1991): Urban Change, Circuits of Capital, and Uneven Development. *Professional Geographer* 43: 403–415.
- Wilson, James Q. és George L. Kelling (1982): Broken Windows: The Police and the Neighborhood Safety. *Atlantic Monthly*, március, 29–38.
- Wolch, Jennifer (1980): The Residential Location of the Service-Dependent Poor. *Annals of the Association of American Geographers* 70: 330–341.
- Wolch, Jennifer és Michael Dear (1993): *Malign Neglect: Homelessness in an American City*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Zukin, Sharon (1995): *The Cultures of Cities*. Oxford: Blackwell.

Leonard C. Feldman

A csavargótörvényektől a hajléktalanellenes politikákig

Meg kell tanulnunk a politikai viszonyokban és az általunk még lakott közterekben felismerni a tilalomnak ezt a struktúráját.

Giorgio Agamben (1998: 66)

A koldulás, az utcán alvás és a járdán ülés betiltásának és a hajléktalan-táborhelyek rendőri felszámolásának támogatói általában azzal igazolják az ilyen és ezekhez hasonló büntetőintézkedéseket, hogy a hajléktalan emberek rendbontó és korlátok nélküli elemek, akiknek a törvény fegyelme van szükségük. Ezzel szemben a büntetőpolitikák kritikusai általában magasztos szenvedőkként és a balszerencse tehetetlen áldozataiként ábrázolják a hajléktalan embereket, akiknek szállásra van szükségük, nem pedig büntetésre. Annak ellenére, hogy a kritikusok és a támogatók hajléktalanságról alkotott képe szöges ellentétben áll egymással, abban általában egyetértenek, hogy a mai hajléktalanellenes szabályozások a tizennegyedik századi angol csavargótörvények hagyományát folytatják. A következőkben annyiban szeretném módosítani ezt a bevett történetet, hogy a hajléktalanellenes politikák genealógiájának felrajzolásakor a folytonosságokat és a különbségeket *egyaránt* figyelembe veszem.

A hajléktalan embereket célzó új köztéri rendeletek kritikusai és támogatói egyaránt nagymértékű folytonosságot vélnek felfedezni a mai politikák és a tizennegyedik századi angliai csavargótörvények között. A mai hajléktalanellenes törvények kritikusai számára a modern kori kriminalizáció csupán a „régí dal új köntösben”. Harry Simon szerint „a hajléktalan nélküli megbüntetése nem jelent újdonságot. A csavargást és lézengést tiltó rendeletek több mint hat évszázadon keresztül bűncselekménnyé nyilvánították a látható erőforrások nélküli bolyongást”. Amikor 1972-ben a legfelsőbb bíróság homályosságuk miatt alkotmányellenes-

Forrás: From Vagrancy Law to Contemporary Anti-Homeless Policy. In *Citizens Without Shelter. Homelessness, Democracy, and Political Excursion*. Ithaca: Cornell University Press, 2006, 27–56. © Cornell University Press, 2006. Hungarian translation © Replika. Az eredetivel egybevetette: Udvarhelyi Éva Tessza.

nek nyilvánította a csavargást tiltó rendeleteket, a városi önkormányzatok célzott rendeleteket hoztak, melyek „a hajléktalanok ellenőrzésére irányuló hivatalos törekvéseknek csak a formáját változtatták meg, tartalmát azonban nem” (Simon 1992: 633–634). Hasonlóan sok kritikushoz, akik szerint ezen rendeletek és politikák célja tulajdonképpen ugyanaz maradt – a hajléktalanság és szegénység kriminalizálása és a hontalan szegények ellenőrzése –, Robert Humphreys (1999) is megerősíti, hogy „a modern kori utcai hajléktalanok helyzete megdöbbentően hasonlít a korábbi idők kóborló csavargóinak és vagabondjainak helyzetéhez”. Don Mitchell pedig amellett érvel, hogy a hajléktalanellenes törvények „a deviáns szegények és a becsületes burzsoázia közötti kapcsolatról szóló, régóta fennálló ideológiai és kulturális vélekedésekben gyökereznek” (Mitchell 1997: 306).

A mai politikák támogatói is hasonló történeti folytonosságot állapítanak meg a szegények és otthontalanok ellenőrzését célzó társadalompolitikák között. A kritikusokhoz hasonlóan, a hajléktalanellenes rendeletek egyik prominens szószólója, Robert Tier (1993) is úgy véli, hogy a különböző rendeletek célja alapvetően ugyanaz. Ez a cél azonban nem a hajléktalan emberek elleni háború, hanem az, hogy kielégítsük a társadalmi rend iránti régi-új igényt, és megvédjük a munka és felelősség kultúráját a tétlenség és koldulás rendetlenségétől. Előrelépés csupán a módszerek terén történt: most már jobban fókuszált törvényeink vannak, amelyeket a rendetlenség okaira és következményeire vonatkozó társadalomtudományos ismeretek támasztanak alá, és amelyek közvetlenül alkalmazhatóak a társadalom által már régóta felforgatónak tartott tevékenységekre. Ezért Tier szerint, bár „a nyugati történelem során következetesen próbálták megakadályozni, vagy legalább korlátozni a koldulást”, az új rendeletek „nem a koldus (vagy szegény) státuszát kriminalizálják”, hanem kizárólag „az égbekiáltó, veszélyes vagy toladó cselekedeteket célozzák”. Míg az új köztérrendeletek *alkotmányos* legitimitásukat abból nyerik, hogy elhatárolódnak a korábbi törekvésektől, tágabb *morális* legitimitásuk viszont éppen az ehhez a hagyományhoz való kötődésükből származik. Tier szeretné „megkülönböztetni a jelenlegi törekvéseket a korábbi általánosított intézkedésektől, ugyanakkor bemutatja azt is, hogy azok a köztér biztonságának és kulturáltságának fenntartására irányuló közösségi törekvések hosszú hagyományát követik” (Tier 1993: 300, 303, 294).

Ezért, noha a jogi védelmezők és kritikusok alapvetően ellentétes állásponton vannak a büntetőpolitikák legitimitását illetően, abban általában mégis egyetértenek, hogy létezik történelmi kontinuitás a szegényeket és hontalanokat célzó új és régebbi politikák között. Legyenek akár az új törvények a társadalmi intolerancia és antagonizmus sajnálatos történetének egy újabb fejezete, vagy a társadalom újabb és jobb (célzottabb, alkotmányosan kevésbé problematikus) válaszkísérletei a rendetlenség állandó problémájára – közös történelmi alapjukat minden, a témába vágó jogi folyóiratcikk és számos bírói vélemény is megerősíti.

A történelmi folytonosság narratíváinak – mind a legitimáló védelem, mind a delegitimáló kritika szempontjából – bőven van alapja, hiszen nehéz nem észrevenni a csavargótörvények és az új köztérrendeletek rokon vonásait. A hontalan szegényeket valóban sok helyen és gyakran tekintették fenyegetésnek – ezt a tényt pedig lehet meggyőzően értelmezni mind kritikus szemszögből (mint a szegények elleni háború folytatása), mind pedig a status quó legítimáló módon (mint a társadalom állandó igénye arra, hogy megvédje magát a rend felbomlásától). A jogi vita mindkét oldalának alapos retorikai oka is van arra, hogy hangsúlyozza a történelmi folytonosságot: a kritikusok sikereket érhetnek el a köztérpolitikák

alászásában azzal, hogy az alkotmányellenesség nyilvánított csavargótörvényekhez kapcsolják őket; a támogatók pedig szélesebb morális támogatottságot érhetnek el azzal, hogy a hagyomány bölcsességére hivatkoznak.

Ezek a retorikai stratégiák azonban nagyon széles ecsetvonásokkal rajzolják meg a történelmet, ami pedig hátráltatja az aktuális politikai és kulturális folyamatok megértését. Ebben a megközelítésben a kritikák és igazolások egyfajta időtlen, történelmen kívüli jelleget öltenek.¹ Valóban *ugyanarról* a fenyegetésről van szó különböző társadalmakon és történelmi korszakokon át? Valóban *ugyanaz* az indulat vagy aggodalom motiválja a társadalmi ellenőrzés törekvéseit? Mit fedünk el akkor, amikor a hajléktalan emberek ellen irányuló új büntetőpolitikákat és törvényeket a gazdagok és szegények között dúló háború egy újabb fázisának ábrázoljuk, vagy amikor azokat a kéregetés, a gyökértelesség és a tétlenség elleni társadalmi küzdelem egy fejlettebb megnyilvánulásának tekintjük?

Először is amellet érvelnék, hogy ezek a nézetek megakadályozhatják, hogy megfelelő módon értékeljük azokat a büntetőpolitikák háttérében álló ellentéteket és problémákat, amelyek az „én”, az állampolgáriság és a köztér normatív képzetei körül forognak. Vagyis a folytonosság legitimáló és delegitimáló narratívái egyaránt megakadályozzák a politikai rend kritikus vizsgálatát. Másképpen fogalmazva: annak ellenére, hogy a puszta lét helyzete újra és újra felbukkan a történelmi korok során – a *homo sacer*től a menekültig –, a puszta lét és a politikai szféra szembenállásának konkrét körvonalai meglehetősen drasztikusan változnak. A következőkben nyomon szeretném követni a koldusokat, hajléktalanokat és csavargást övező büntetőpolitikák genealógiáját. Amellet érvelek, hogy a csavargótörvényektől a hajléktalanellenes szabályozás felé történő elmozdulás együtt jár a törvények által célzott probléma vagy fenyegetés azonosításának jelentős átalakulásával is. Ez az átalakulás pedig felfedi a közélet konstrukciójában történt szélesebb körű elmozdulást: a tétlenség miatt aggodó produktív közélettől a fogyasztáson alapuló nyilvánosságig, amelynek legfőbb gondja az esztétikai megjelenés.

Én tehát a csavargótörvényeket és a mai hajléktalanellenes szabályozásokat is a nyilvánosság történelmileg meghatározott konstrukcióihoz, valamint a munkán és fogyasztáson keresztül érvényesülő kormányzási formákhoz kötöm. Ezek a konstrukciók nem teljesen függetlenek egymástól. A „tétlenséggel” kapcsolatos fenntartások összekapcsolják a régi csavargás elleni tilalmakat a mai jóléti reformokról szóló diskurzussal, a hontalan szegények „jövőbeli bűnözése” melletti érvek pedig összekötik a csavargótörvényeket és a hajléktalanellenes szabályozásokat. Ugyanakkor jelentős hangsúlyeltolódás is végbement: ahelyett, hogy (kényszerítő eszközökkel) integrálnánk a tétlenekeket a munka és fegyelem világába, napjaink hajléktalanellenes törvényei (a kirekesztés eszközeivel) megvédik a fogyasztó nyilvánosságot a biztonsága ellen irányuló fenyegetésektől.

¹ Meg kell jegyezni, hogy a szuverén hatalom és puszta lét viszonyáról való leírásomnak [erről részletesebben lásd Feldman jelen tanulmány forrásául szolgáló könyvének bevezető és második fejezetét], mely Agamben gondolatát követi, hasonló módon hibája lehet, hogy a politikai kirekesztés történetetlen dinamikáját előfeltételezi. Agamben megközelítése azonban érzékeny a puszta lét korlátozásaiban történt történelmi elmozdulásokra – például a római törvényben megjelenő *homo sacer*től a modern menekültek viszonyáig a természetjogi és emberi jogi rezsimhez.

Csavargótörvények

Nem célom, hogy teljes körűen áttekintsem a csavargással kapcsolatos törvényeket. Csupán röviden felvázolom a tizenhetedik-tizennyolcadik századi Angliában uralkodó állapotokat annak érdekében, hogy néhány fontos kérdést tehessek fel a folytonosság tézisével kapcsolatban. William Blackstone *Commentaries on the Laws of England* (Magyarázatok Anglia törvényeihez) című 1765 és 1769 között kiadott könyve képezi beszámolóim alapját arról, hogy miként került meghatározásra a csavargás problémája, és milyen aggodalmak, nyugtalanság és kategóriák kapcsolódtak ehhez a problémához. Előbb azonban Michel Foucault megjegyzéseivel kezdem, akinek érdeklődése a tizenhetedik-tizennyolcadik századi csavargás iránt az örültség története iránti érdeklődéséből fakad.

A *bolondság története* című könyvében Foucault azt állítja, hogy az elzárás intézményeit a tizenhetedik századi Európában először a tétlenség elleni fellépés érdekében hozták létre. Bár a tizenkilencedik századra a tétlenség helyett az örültség vált az elzárás fő célpontjává, az elzáró impulzus gyökere és az elzárást övező intézmények és diskurzusok továbbra is a munka és tétlenség problematikáján belül helyezkedtek el. Foucault szerint a tizenhetedik századi intézmények kiindulópontja nem a filantropikus jóindulat volt, hanem „a munkavégeztetés kényszere”. „Emberbaráti hajlamaink folytán szívesebben látnánk a betegséggel szembeni segítő akarat jeleit azokban az intézkedésekben, amelyekben valójában csak a tétlenség elítélése fejeződik ki.” Ebben a „klasszikus” korban, az elzárás koraként megjelenő racionalitás korában „a tétlenség lázadás, még hozzá bizonyos értelemben a legveszedelmesebb lázadás: a kezdeti ártatlansággal járó bőkezűséget várja a természettől [...] a tétlenség bűne a bűnbe esett ember horribilis gögje, a nyomorúság szálnalmas gögje”. Foucault úgy véli, hogy a csavargó és a vagabond elzárásának, kiközösítésének és reintegrálásának rítusai a termelés szférájában reprodukálták a leprások körül korábban kialakított társadalmi határokat: „A munka és a tétlenség a leprásokat kirekesztő korlátot felváltó választóvonalat vont a klasszicista világ terében” (Foucault 2004: 95, 106–107, 107). Nem szabad azonban túl éles határvonalat húzni a klasszikus kor és az azt megelőző korok között. Az uralkodó elitnek a csavargás megfékezésére irányuló törekvései a tizenhetedik századot megelőzően is a tétlenség kérdésére koncentráltak. A. L. Beier történetész leírja, hogy a tizenhatodik században a csavargók tétlenségét az angol társadalom termelékenységét fenyegető veszélyként állították be: „Nemcsak a csavargók száma aggasztotta a hivatalnokokat. Inkább az, hogy felborítják a munkarendszert és a politikai rendet. [...] A csavargók] elsősorban függő helyzetű dolgozók voltak, vagyis szolgák és inasok, akik a korai modern korban Anglia munkaerejének törzsét alkották. Ha ők tétlének, a termelés minden szektorban leáll, és elképzelhetetlen felfordulás következhet.” Beier a tétlenség elítélését nem a funkionalista gazdasági logikára, és nem is arra a protestáns felfogásra vezeti vissza, amely a világi termelékenységet a megváltás jeleként tartja számon. Foucault-hoz hasonlóan a humanizmus egy sajátos formájára vezeti vissza a tétlenség elítélését, valamint a csavargók elzárását olyan intézményekbe, ahol a munka által nemesedhetnek. „A humanisták általában jó dolognak tekintették a világi tevékenységet, és nem láttak értéket a tétlenségben. [...] Ezért a késői középkorban oly erős ferences szegénységideállal ellentétben [...] a humanisták veszélyesnek tartották az anyagi nélkülözést” (Beier 1983: 6, 18).

A tizenhatodik és tizenhetedik században a csavargókat testi fenytéssel (például korbácsolás) és az elzárás új intézményeivel (javítóházak) büntették, annak érdekében, hogy kiirt-

sák „a tétlenség visszataszító szörnyetegét (a vagabondok anyját és nemzőjét)”, írta Robert Hitchcock 1580-ban (idézi Beier 1985: 150). A csavargókat elzárták és megtanították nekik a munka erényeit, szemben a középkorban a kolostorokban és szegényházakban nyújtott adományokkal (Beier 1985: 164).

A tétlenség megelőzése mellett a „jövöbéli bűnözés” megakadályozása volt a csavargótörvények legfontosabb igazolása. Számos szerző felhívja a figyelmet arra a hangsúlyeltolódásra, ami a csavargótörvények alkalmazásában történt a munkaerő mobilitásával és a tétlenséggel kapcsolatos aggodalmak felől a lopás és más bűncselekmények megakadályozása felé. William J. Chambliss ezt a változást a tizenhatodik századra teszi, amikor az átdolgozott angol csavargótörvények a szerencsejátékok és a szabadidő eltöltését is korlátozták, valamint szigorították a büntetéseket (Chambliss 1969: 51–62). Más szerzők későbbre teszik ezt a hangsúlyeltolódást. Tier szerint például „Angliában a csavargótörvények fókuszra” a tizenkilencedik században „került át a társadalom improduktív tagjainak motiválásáról a bűnözés megakadályozására” (Tier 1993: 298).

Ennek ellenére a tétlenséggel kapcsolatos aggodalmak is fennmaradtak. Kenneth Kusmer, az egyesült államokbeli hajléktalanságot elemző történelmi tanulmányában a produktivitást és tétlenséget emeli ki, mint a tizenkilencedik század végén a csavargásra adott társadalmi válasz kulcsfontosságú tényezőit. A korszak hobó és *tramp* (csavargó) szubkultúrájáról azt írja, hogy „bár az ipari társadalomban léteztek, az időszakos munka és pihenés általuk követett mintája, valamint a hobódzsungelek társadalmi szerveződése preindusztriális értékek melletti elköteleződést mutatott”. Mivel a munka és a termelékenység központi értékke kezdett válni, „a csavargóprobléma” „elismert nemzeti ügygé” vált. Ahogy Kusmer írja: „Egy olyan nemzetben, mely ideális esetben életerős *yeoman*ekből [kisgazda], kistőkészekből és felfelé törekvő dolgozó emberekből áll, ott [a csavargó] egy talajvesztett, céltalan vándornak tűnik, aki nem a keze munkájából, hanem az eszéből, és – ami a legrosszabb – a tétlenség kicsapongó módján él” (Kusmer 2002: 137, 38, 47).

A bűnmegeelőzés logikája is folytatódott. Caleb Foote a második világháború után Philadelphiában alkalmazott csavargótörvényekkel kapcsolatban írja, hogy milyen gyakran tartóztattak le embereket ezen rendeletek alapján. Ezt a huszadik század elején a bíróságok gyakran fel is hozták a csavargás elleni rendeletek védelmében. A csavargók letartóztatása a bűnmegeelőzés egy formájának számított, amelyet a járvány és újratermelődésként metaforáival magyaráztak: a csavargórendeletek „kordában tartják egy »parazitajárvány« terjedését”; „a rendeletek által elutasított csavargó életmód a bűn melegágya”; és a csavargóból „mindenféle bűnöző kifejlődhet” (Foote 1969: 310).

Annak ellenére, hogy a vélemények különböznek arról, mekkora relatív jelentősége volt e két szempontnak a csavargás történetében, azt hiszem, biztonsággal állíthatjuk, hogy a tétlenség és a jövöbéli bűnözés hosszú időn keresztül alkották a csavargótörvények alapját.

William Blackstone a *Magyarázatok Anglia törvényeihez* (1796) negyedik kötetének 13. fejezetében foglalkozik a csavargással, melynek címe „A közegészség és a közrend vagy közgazdaság megsértése”. Ebben a fejezetben a kormányzati aggodalmaknak azt a szféráját rajzolja fel, melyet Foucault és Agamben nyomán „biopolitikának” nevezhetünk: a hatalom befektetéseit a „lakosságba” és annak egészségébe, szokásaiba és reprodukciójába. Blackstone a „közegészséget” érintő törvényektől a „közrend és közgazdaság” kérdéseishez jut el, mely alatt a következőket érti: „a birodalom megfelelő belső szabályozása, melynek révén az államban élő egyéneket mint egy jól igazgatott család tagjait, arra kötelezik, hogy általános vi-

selkedésüket az illendőség, a jó szomszédság és a jólneveltség szabályaihoz igazítsák; illetve, hogy saját pozíciójukban tisztességesek, szorgalmasak és béketűrőek legyenek” (Blackstone 1979: 162). Miközben olyan büntetésekre is kitér, mint az eltitkolt házasságok és a bigámia, ennek a fejezetnek jó néhány szakasza a tétlenséggel foglalkozó törvényeket tárgyalja.

A csavargást az angol szokásjogban a tétlenséggel és a produktív munka hiányával azonosítják. Caleb Foote szerint „a szokásjogban a csavargó tétlen ember, aki az önfenntartás minden látható jelét nélkülözi, és aki nem hajlandó dolgozni, annak ellenére, hogy erre képes lenne” (Foote 1969: 299). Blackstone a csavargótörvényeket tárgyaló írásának bevezetőjében a tétlenséget „a köz-gazdaság elleni magas fokú vétségnek” nevezi, és helyesli a csavargók tétlenségét tiltó rendelkezéseket. „A tétlen emberek és vagabondok”, akik napközben alszanak és éjjel sörccsarnokba járnak, három osztályra sorolhatók: „a tétlen és rendetlen személyek, a szélhámusok és vagabondok, és a javíthatatlan gazemberek”. Blackstone szerint mindhárom csoport „megsérti a rendet és szegényfolt bármely királyság kormányzatán”, és „emiatt mind megbüntethetőek [...] a tétlen és rendetlen személyek egyhavi elzárással a javítóházban; a szélhámusok és vagabondok korbácsolással és hat hónapot nem meghaladó elzárással; a javíthatatlan gazemberek pedig hasonló fegyelmezéssel és két évet nem meghaladó elzárással”. Blackstone sokkal megfontoltabban fogalmaz, amikor a csavargásról és kóborlásról a hivalkodó fogyasztást érintő és a fényűzést korlátozó törvények tárgyalására tér át: „továbbra is kérdéses, hogy mely pontig minősül közártalomnak a magánluxus, és mint ilyen, mennyiben esik a köztörvények hatáskörébe”. Habár sok olyan törvényt visszavontak, amely szankcionálta a hivalkodó öltözködést, Blackstone feljegyez egy akkor még érvényben lévő rendeletet, mely tiltotta, hogy egy embernek több mint két fogást szolgáljanak fel vacsorára, kivéve bizonyos ünnepnapokon, amikor a három fogás is megengedett (Blackstone 1979: 169, 170).

Érdekes a csavargást és fényűzést tiltó törvények szoros szövegbeli kapcsolata. Biztosan nem érdemes túl sokat beleolvasni abba, hogy mind a tétlenség, mind pedig a luxus büntetendővé tétele a köz-gazdaság kategóriája alatt szerepel. Blackstone logikus módon összekapcsolja a szerencsejátékot (mely ezután következik) és a fényűzést tiltó törvényeket. „A fényűzés vétké után természetes módon következik a szerencsejáték vétsége, melynek kiindulópontja jellemzően az előbbi révén keletkező költségek előállítására vagy visszaszerzése.” A csavargótörvények és a tétlenséget, valamint a fényűzést és luxust tiltó törvények összekapcsolására azonban nem tesz ilyen jellegű átkötő kijelentéseket. A „köz-gazdasági” fejezet elején elmagyarázza továbbá, hogy a fejezetben felsorolt sérelmek a vétségek és kelemetlenségek egyfajta esetleges gyűjteményét képezik. „A sérelmeknek ez a kategóriája nagyon vegyes kell, hogy legyen, hiszen ez a fejezet gyűjti össze az összes olyan vétket, mely hatással van a köz-társadalomra, és nem esik a korábban említett négy kategória egyike alá sem.” Ennek ellenére nyomon követhető egy bizonyos logika, mely összekapcsolja a csavargást, a fényűzést és a szerencsejátékot, mégpedig a tétlenség kérdése, mely oly hangsúlyos szerepet kap a „köz-gazdasági” fejezetben. Valóban, a fényűzést tiltó törvények tárgyalása után Blackstone visszatér a tétlenség kérdésére, amikor elmagyarázza, hogy a szerencsejáték részben azért „a legriasztóbb jellegű vétségek közül való”, mert az alsóbb néprétegek körében „nyilvános tétlenségre” ösztönöz (Blackstone 1979: 170–171).

Erre a témára ismét visszatér, amikor a köz elleni vétkék utolsó kategóriáját, az orrvadászatot tárgyalja. Blackstone nem ért egyet a vadászattal kapcsolatos törvényekkel, mivel azok „oly számosak és zavarosak, és mert maga a vétség is erősen megkérdőjelezhető jellegű”. Mindazonáltal úgy véli, hogy amennyiben létezik racionális alapja a vadászat korlátozásá-

nak és a föld nélküli orvvadászokat sújtó többletbüntetéseknek, akkor az a tétlenség. „Azért soroltam [a vadászatot] a jelen fejezetbe, mert az egyetlen racionális ok, amely alapján ezt vétségnek tekinthetjük, az, hogy alacsonyrendű és nélkülöző személyeknél elősegíti a tétlenséget, és elvonja őket rendes foglalkozásuktól és kötelességeiktől, mely így a nemzetközösség közrendje és köz-gazdasága elleni vétség” (Blackstone 1979: 174–175).

A tétlenség tehát összekapcsolta a csavargást, a túlzott fogyasztást és szerencsejátékokat és – bizonyos mértékig – az orvvadászatot tiltó törvényeket. Alan Hunt szerint „a tétlenség moralizálása a késő középkor szabályozó diskurzusának központi eleme volt”, összekötve a csavargótörvényeket a fényűző fogyasztást és öltözködést tiltó rendeletekkel. „A szokás-szerű kikapcsolódás és a tétlenség folyamatos moralizálása ugyan szűk értelemben nem a költségek korlátozta, de a tömegek kulturális fogyasztása és gyakorlata ellen irányult, egy olyan moralizáló keretben, amely kényszerítő jellegűvé vált azáltal, hogy a munka szabályozásához kötötték – ami viszont a csavargás elleni törvények gyökerét alkotta.” A fényűzést és költségek tiltó törvényeket, különösen az öltözködésre vonatkozó középkori szabályozásokat, gyakran explicit módon a csavargótörvényekhez kapcsolták. „A luxus és a tétlenség a modernitás határán két egymáshoz kapcsolódó, de sohasem összeolvadó diszkurzív célpont volt. [...] A tétlenség az aggodalmak második fókuszpontjaként különösen jelentős volt, hiszen egybecsengett a fényűzés kritikájával, ugyanakkor viszont határozott támadást jelentett a dolgozó osztályok ellen.” A tétlenség akkor vált a szabályozások központi témájává, amikor „a munkaerőhiány és a feudalizmus felszámolásának felgyorsuló folyamata nyomán a munkaerő szabályozása a kormányzás egyre hangsúlyosabb elemévé vált” (Hunt 1996: 285, 290, 274). A tétlenség és a fényűzés tehát annyiban hasonlóak, hogy mindkettő a produktív tevékenység hiányát jelenti. A csavargó tétlensége ugyanúgy sértette az evilági tevékenység és produktív munka normáit, mint a túlzó fogyasztás.

A csavargótörvények alkotmányellenessége

A csavargótörvények, amelyeket közvetlenül és majdnem szó szerint az angol szokásjogból vettek át, papíron a huszadik század első feléig léteztek az amerikai városokban és államokban. Ezek a törvények egészen 1972-ig hatályosak voltak, amikor is a legfelsőbb bíróság túl homályosnak, és így – a megfelelő eljáráshoz való jog alapján – a floridai Jacksonville csavargást tiltó rendeletét alkotmányellenesnek nyilvánította.² A *Papachristou v. Jacksonville városa* eset során tárgyalta jacksonville-i rendelet célpontja kifejezetten a rendbontó személyek voltak. A rendelet egy színes karaktereket felvonultató katalógus segítségével a csavargás kiterjedt osztályozását nyújtotta:

A szélhámosok és csavargók, vagy züllött személyek, akik kéregetnek, közönséges hazárdjátékosok, olyan személyek, akik zsonglőröködést vagy törvénytelen játékokat űznek, közönséges részegeskedők, közönséges éjszakai járkálók, tolvajok, fosztogatók vagy zsebtolvajok, lopott javak kereskedői, buja, erkölcstelen és kéjvágyó személyek, szerencsejátékok üzemeltetői, közönséges

2 Alacsonyabb szintű bíróságok is hatályon kívül helyeztek csavargótörvényeket azzal az indoklással, hogy egy bizonyos státuszt kriminalizálnak, ami a *Robinson v. California* ügyben (1962) meghatározott státuszbünnök doktrínájának kiterjesztéseként a Nyolcadik Alkotmánykiegészítést sértő kegyetlen és szokatlan büntetésnek minősül (l. Simon 1992: 642).

becsmérlők és ordibálók, mindenféle törvényes szándék és cél nélkül egyik helyről a másikra kóborló és bókászó emberek, megrögzött semmittevők, rendbontó személyek, mindenféle törvényes tevékenységet elhanyagoló és idejüket megrögzötten rossz hírű házak, hazardjátékos vagy alkoholos italokat áruló vagy felszolgáló helyek látogatásával töltő személyek, olyan személyek, akik munkára alkalmasak, de megrögzötten feleségük vagy kiskorú gyermekeik keresetéből tartják el magukat, csavargónak fognak ítéletni, és a városi bíróság ítélete nyomán a D osztályú vétkeknek megfelelő büntetésben részesülnek (idézi: *Papachristou v. City of Jacksonville* 1972: 156–157, 1. lábjegyzet).

Noha a legfelsőbb bíróság ezt a rendeletet annak homályosságára hivatkozva elutasította, figyelemre méltó az egyének és karaktertípusok konkrét és terjedelmes felsorolása.

William Douglas bíró rámutat arra, hogy a floridai csavargótörvény hogyan gyökerezik az angol törvénykezésben, kiemelve a munkaerő szabályozásának központi szerepét. „A feudális nagybirtokok felbomlása Angliában munkahiányhoz vezetett, melynek eredményeként megszületettek a Dolgozórendeletek (Statutes of Laborers). Ezek célja az volt, hogy megakadályozzák a bérek növekedését és stabilizálják a munkaerőt a munkások mozgásának tilalmával (hogy ne tudjanak elköltözni jobb munkakörülmények reményében). Később a csavargótörvények a szegénytörvények bűnügyi elemévé váltak. Az angliai törvények egyre szigorúbbak lettek” (*Papachristou v. City of Jacksonville* 1972: 161). A csavargótörvényeknek a feudális rendszer széthullására történő visszavezetése alapot ad arra, hogy elutasítsuk őket azzal, hogy archaikusak, és nem felelnek meg a mai társadalmi körülményeknek. Douglas ezzel kapcsolatban a *Ledwith v. Roberts* esetet idézi egy lábjegyzetben: „A korai csavargótörvények adott körülmények között jöttek létre, melyek teljesen különböznek korunk körülményeitől” (*Ledwith v. Roberts* 1937, idézi: *Papachristou v. City of Jacksonville* 1972: 162). A csavargótörvényeket a kialakulóban lévő iparosodott rendszerre és a felbomló feudalizmusra jellemző munka- és tétlenségproblematika keretében helyezi el, és így a törvényt idejétmúlttnak és visszamaradottnak ábrázolja.

Miután a rendeletet történelmi anakronizmusnak nyilvánítja, Douglas azt azon az alapon utasítja el, hogy túl homályos, és ezért alkotmányellenes: a rendelet nem biztosítja a jogszerű eljárást, mivel nem teszi lehetővé, hogy valaki előre tudja, hogy cselekvése a rendelet hatálya alá esik-e vagy sem. Ezenkívül „elősegíti az önkényes és téves letartóztatásokat és ítéleteket”, és olyan cselekményeket kriminalizál, melyeket a modern normák szerint ártalmatlannak és a kormányzat rendőri erőinek hatáskörén kívül esőnek tekinthetünk. Douglas olyan cselekvési formákra mutat rá, melyeket kultúránkban semlegesnek vagy éppen pozitívnak szoktunk tekinteni, de előfordulhat, hogy megfelelենek a jacksonville-i rendelet homályos megfogalmazásának. A rendelet ívókra és kocsmázókra vonatkozó része például „szó szerint értelmezve a golfklubok és városi elitklubok sok tagját is érintené”. Douglas Walt Whitmant is idézi, mint a csavargás költői megtestesítőjét, amely romantikus kötődést jelez a vagabond, a nyílt országút szent és szabad hőse iránt. Douglas azonosul a romantikus, csavargó lélekkel, és a vándorlás szabadságát úgy jellemzi, mint az amerikai politikai kultúra egyik „előnyét”, amely a szabadságot, az eltérő nézetek kinyilvánítását és az individualizmust táplálja (*Papachristou v. City of Jacksonville* 1972: 162, 164).³ (A jacksonville-i rendelet az

3 A kaliforniai fellebbviteli bíróság hasonlóan érvelt a *Tobe v. Santa Ana* (1994) ügyben, amelyben alkotmányba ütközően homályosnak és túl általánosnak nyilvánította Santa Ana sátrazási tilalmát [lásd Feldman könyvének 5. fejezetét – a szerk.].

egyeniségek, rendbontó karakertípusok, szélhámosok és csavargók részletes felsorolásával valóban mintha éppen erre az azonosulásra csábítana.)

Douglas azt is megjegyzi, hogy „a jövőbeli bűnözés [...] gyakran jelenik meg a csavargótörvények igazolásaként”, ezt az érvet azonban elutasítja: „Az a feltételezés, hogy azok az emberek, akik sétálnak, csatangolnak, lézengenek, kóborolnak, vagy alkoholt árusító helyekre járnak, akiket a feleségük tart el, vagy akik a rendőröknek gyanúsak tűnnek, később bűnözőkké fognak válni, túlságosan bizonytalan ahhoz, hogy egy törvény alapjául szolgálhasson. Az ilyen általánosító csavargórendeletek implicit feltételezése, hogy a bűnt még csírájában el kell fojtani, túlságosan extravagáns ahhoz, hogy további figyelmet érdemeljen” (*Papachristou v. City of Jacksonville* 1972: 169).

Douglas bíró érvelését, miszerint a csavargótörvények egy előző kor relikviái, tartalmilag helyesnek tartom, de nem az egyéni jogok fejlődésére vonatkozó optimizmusa vagy a vándor – amerikai identitás számára oly fontos – romantikus képe alapján. Véleményem szerint a csavargótörvények akkor válnak idejétmúlttá, amikor az alapjukul szolgáló, tétlenséggel és termeléssel kapcsolatos aggodalom disszonánssá válik a kialakuló posztindusztriális rendszerben. Az amerikai fogyasztói társadalom posztindusztriális terei nem a tétlenség kiiktatását, hanem a nyomorúságos szegénység eltüntetését követelik.

A *Papachristou*-döntés után: fogyasztói terek és rendbontó cselekedetek

A tétlenség a szegényekkel kapcsolatos politikák fontos magyarázata maradt. A szociális ellátások 1990-es évekbeli reformjai – melyek megkísérelték visszaintegrálni a termelőmunka világába a segélyezetteket és a munkához kapcsolni a szálláshoz jutást – tanúsítják, hogy milyen mértékben határozta meg a jóléti politikákat a tétlenség koncepciója, melyet a bér-munka világából való kivonulásként értelmeztek. Módosult formában ugyan, de a jövőbeli bűnözés is a hajléktalanellenes politikák igazolási alapja marad (ezt később részletesen tárgyalom). Viszont a *Papachristou*-ügy utáni hajléktalanellenes rendeletekben felbukkan egy kifejezetten posztindusztriális logika: a hontalan szegények fogyasztói terekből való kirekesztése azt jelenti, hogy az a kolduló és fényűző gyakorlatok közötti kapcsolat, amelyet Blackstone fejtett ki, nem tűnt el, hanem ellenkező irányúvá vált. Míg a korábbi csavargást tiltó törvények diszkurzíva a „hivalkodó” fogyasztás korlátozásához kötődtek, addig az agresszív koldulást, járdán ülést és városi sátorozást tiltó új rendeletek éppen a hivalkodó fogyasztást védik.

Gyakran halljuk, hogy fogyasztói társadalomban élünk, és ezt a megjegyzést gyakran kritikának szánják. Ez a kritika azonban különböző irányokból érkezik. Leghíresebb artikulációja Daniel Belltől származik, akinél a takarékoság, a kemény munka és az önmeztartás értékeinek konzervatív védelme jelenik meg, a hedonizmus, az azonnali jutalmazás és a hitel kialakulóban lévő étoszával szemben (Bell 1976). Az amerikai kultúra teoretikusai, mint például Warren Susman, a „puritán-republikánus, termelő-kapitalista kultúra és a bőség újonnan kialakuló kultúrája” közötti konfliktust vázolják fel (Susman 1984: xx, idézi: Calder 1999: 8–9). Ugyanezt a kritikát baloldali-marxista szempontból is megfogalmazták már, amely szerint a „fogyasztói értékek” kialakulása nem alulról jövő veszélyes anarchista hedonizmus, hanem a normalizálás új rezsimje, mely végső soron a kapitalista felhalmozás céljait szolgálja. Jean Baudrillard szerint a fogyasztás egyfajta fegyelmezési gyakorlat, nem

pedig az egyéni szabadság szférája. „A fogyasztó, a modern állampolgár nem kerülheti el a boldogság és élvezet jelentette korlátozást, amely az új etikában a munkához és a termeléshez kötődő hagyományos korlátoknak felel meg.” Ebben a narratívában a termelői és fogyasztói értékek nem állnak közvetlenül szemben egymással; a termelői takarékoság fogyasztói élvezettel történő felváltása „egy lényegében változatlan rendszeren belüli helyettesítésének” tekinthető (Baudrillard 1999: 49–51).

Nikolas Rose *Powers of freedom* (A szabadság hatalma) című művében a „fejlett liberális” társadalmakról fest képet, amelyben – foucault-i perspektívából – a fogyasztást helyezi a kormányzás középpontjába. Míg a cselekvés szabályozása valaha elsősorban a bürokráciák és a társadalmi mezőbe való szakértői beavatkozások révén történt, addig a neoliberais reformok, a jóléti állam visszahúzódása és a piaci logika kiterjedése a fejlett liberális kormányzás új formáihoz vezetett. „Az egyének a társadalmilag jóváhagyott fogyasztás és felelős döntések aktusain keresztül kapcsolódnak a társadalomhoz; az életmódnak az élet olyan szabályait követő alakításaival, amelyek széles körben elterjedtek, viszont logikájuk vagy technikájuk nem politikai megfontolásokon és stratégiákon múlik” (Rose 1999: 166).

Baudrillard szerint a fogyasztás olyan segédeszközei, mint a hitel, valamint a fogyasztói élvezet ideológiája a kapitalizmus legújabb fegyelmező mechanizmusai, „ez a tizenkilencedik században a vidéki társadalom ipari termelésbe történő nagy indoktrinációjának huszadik századi megfelelője és kiterjesztése” (Baudrillard 1999: 51). Rose szerint a fogyasztói technológiák a legutóbbi időben a szociális állam visszahúzóadásával keletkező szabályozási űrt töltik ki. Ahogy az egyének a választás ideológiája köré építik identitásukat, úgy válnak kevésbé szükségessé a normalizáló kormányzati projektek; legalábbis a fogyasztó és vágakozó egyének *mainstream* nyilvánossága számára. „Ahogy a szabályozás ezen mechanizmusai a lakosság egyre nagyobb szegmenseire terjesztik ki uralmukat a vágy, a fogyasztás és a piac révén, az önalakítás és önfegyelmezés korai bürokratikus és kormányzati mechanizmusai úgy bomlanak fel és helyeződik át fókuszuk a marginalizált egyénekre, akik rosszindulat, inkompetencia vagy balszerencse miatt a »fogyasztói jó szokások« hálóján kívül rekedtek.” Rose ezek után rámutat a kormányzati stratégiák és projektek kettéválására, mely legtöbbünk számára az „identitás és életmód nevében” történő fogyasztás és vágy általi szabályozást jelentik, míg a marginalizált, kismizmizett és „másikká tett” (*otherized*) lakosság számára az explicit módon politikai, államilag finanszírozott szabályozó rezsimet (Rose 1999: 87, 164).

Ezek a stratégiák sajátos terekben valósulnak meg, amelyek tökéletesen megtestesítik a társadalmi ellenőrző stratégiák Rose által megfogalmazott kettéválását. A városi közterek posztindusztriális fejlesztése a fogyasztói és szabadidős tevékenységekre koncentrál, amelyek eredménye – ahogy sok kritikus megjegyezte – a „pszeudoköztér” vagy „privatizált köztér”. A bevásárlóközpontok, amelyek az agora hangulatát akarják megidézni, miközben erősen korlátozzák az önkifejezést és a gyülekezést; a magántulajdonban lévő terek és parkok, melyeket irodaházakhoz kapcsolódóan építenek a „nagyobb sűrűségű beépítésért” cserébe; a repterek és vasútállomások átalakítása a vásárlás és szórakozás terevé; a vállalkozásfejlesztési negyedek, amelyek a magánkormányzás formáit alakítják ki, és privát biztonsági őrköt fizetnek a turisták és vásárlók biztonsága és az utcán élők folyamatos mozgásban tartása érdekében (l. Deutsche 1996; Frug 2000) – ezek a fejlesztések, a korábban tárgyalt köztérrendeletekkel társulva kialakítják az Alexander Kluge és Oskar Negt által „magántulajdonú közsférának” nevezett teret, „melyben »a köz« a fogyasztók és nézők tömegét jelenti” (Negt

és Kluge 1993, idézi: Deutsche 1996: 59, l. még: Frug 2000: 9). Ez a fogyasztói szféra jelenti azt a teret, amelyben kialakulnak a fogyasztói identitások, és amelyben ugyanakkor egyre intenzívebben alkalmaznak rendőri erőt a kirekesztett mások, például a hajléktalan emberek ellen. Ezek a fejlesztések, Susan Bickford szerint, „nemcsak a korábban a közhöz tartozó terek privatizálását segítik elő, hanem meg is tisztítják mind a köz-, mind a privát teret a félelemtől, a kényelmetlenségtől és a bizonytalanságtól” (Bickford 2000: 356).

Amikor a fogyasztói térnek ezt a vízióját a „fogyasztói közszféra” fogalmával jellemzem, kissé eltérek azoktól az elemzőktől, akik „pszeudoköztérként”, „nem publikus városi térként” vagy „posztpublikus térként” utalnak a felújított városközpontok fogyasztói tereire, bevásárlóközpontjaira és vállalkozásfejlesztési negyedeire (Davis 1992: 226; Hayward 2001: 3, 6).⁴ Ezek a kifejezések ugyan szerencsés módon rámutatnak ezeknek a tereknek a tisztító jellegű, súlyosan ellenőrzött, kirekesztő és politikamentes jellegére,⁵ de nem foglalják magukba annak a ténynek az elismerését, hogy ezeket a fogyasztói tereket *köztérként* veszik védelembe, amiket arra terveztek, hogy újjáteremtsék az „elveszett” köztér idealizált vízióját, és melyek egy adott (fogyasztó) alanyban látják „a köz” tagját. Ezáltal, amikor a baloldali kritikusok a közterek privatizációját támadják, tulajdonképpen a városi nosztalgianak ugyanazt a diskurzusát visszhangozzák, mint amit támadni próbálnak. Rosalyn Deutsche érvelése szerint „Ebben az idealizáló perspektívában a fennálló elrendezéstől való eltérés óhatatlanul »a köztér végét« jelzi. Peremvárosok, bevásárlóközpontok, tömegmédia, elektronikus tér [...] a demokrácia bukásával egyenértékűvé válnak.” A köztér *elvesztésének* leírásával Deutsche szerint a kritikus öntudatlanul is azoknak a tervezőknek a cinkostársává válik, akik a városi fejlesztési projektek során a köztér nosztalgikus újjáalkotására törekszenek (Deutsche 1996: 283).

Egy másik kritikai stratégia a köztér végének narratívája helyett azokra a kirekesztésekre és ideológiai képekre mutat rá, amelyek meghatározzák a közszféra egy bizonyos vízióját. Ez a megközelítés leírja a nyilvánosság konstrukciójában történt elmozdulásokat és az ezeket létrehozó kirekesztéseket. A köztér ilyen genealógiája Deutsche szerint elutasítja azt az elképzelést, hogy a nyilvánosságnak vannak olyan esszenciális jellemzői, mint a teljes befogadás vagy a különbözőség jelenléte. „Éppen azért, mert a nyilvánosság »esszenciája« egy folyamatosan növekvő és változó, történelmileg konstruált alak, a nyilvánosság egy retorikai eszköz, amely változatos, sőt akár antagonisztikus módokon is felhasználható.” Ahelyett, hogy felállítanánk az „igazi” köztér ideálját, amelyet a „hamis” vagy „nem autentikus” (nem publikus, posztpublikus) közterek létrehozásával elvesztettünk, a genealógiai vizsgálat felfedi azokat a kirekesztéseket, elmozdításokat, erőszakos cselekedeteket és értelmezéseket, amelyek kialakítják a közterek folyamatosan alakuló változatait” (Deutsche 1996: 290).⁶

Egy ilyen genealógiai megközelítést alkalmazok, mikor leírom a nyilvánosság átalakuló jellegét a produktív közszférától a fogyasztó közszféréig. Fontos azonban, hogy az ember ne hagyja el azokat a kritikus megfigyeléseket, melyeket a „nem publikus” és „posztpublikus”

4 Hayward a „nem publikus” kifejezést támogatja a „posztpublikussal” szemben, éppen azért, hogy elkerüljük az elvesztett „autentikus” köztér iránti nosztalgia veszélyét. A „nem publikus” tér fogalma viszont a végbemenő dinamikának (kizárás, megtisztítás stb.) csak az egyik felét ragadja meg: a „posztpublikus” térhez hasonlóan figyelmen kívül hagyja, hogy önmagában a „publikus” létrehozása is kirekesztő folyamatok révén történik.

5 Hayward ezeket a jellemzőket „nem publikus városi térként” azonosítja (2001: 3).

6 Ez Kawash (2011) megközelítése is annak vizsgálata során, hogy a „testetlen” közösség hogyan jön létre a hajléktalanok elleni háború folyamán.

terek kritikái adnak. Ezen kritikák erejét a köztér vágyott ideálképe adja (mely néha explicit, máskor pedig implicit módon jelenik meg). Clarissa Hayward a demokratikus nyilvánosság ideálját egy olyan térként fogalmazza meg, mely „nem az állampolgári erényt fejleszti (mely feltételezi a szükségtől való szabadságot és közös célokat), [...] hanem egy olyan állampolgári identitást, mely azokban a pillanatokban gyökerezik, amikor szembesülünk a velünk egy városi köztéren osztozó idegenek sokféle perspektívájával, igényeivel és követeléseivel” (Hayward 2001: 14).⁷ Bickford a köztérnek ezt a vágyott ideálját a sokféleség és érintkezés (*exposure*) tereként írja le, amivel megpróbálja ezt az ideált leválasztani az elveszett köztér nosztalgikus felidézéseitől. „Nem azt állítom, hogy a modern városi és külvárosi élet felépítésével »elvesztettük« a köz birodalmát, hanem hogy ezek a gyakorlatok egy sokféle »mi« által lakott nyilvánosság létrehozásának útjában állnak” (Bickford 2000: 358).

A nehéz, de szükséges feladat most az, hogy miközben ragaszkodunk a erőteljes pluralizmust tápláló köztér ideáljához, addig elismerjük, hogy a köztér, Deutsche szavaival élve, „nem csak a diskurzus terepe, hanem egyben egy diszkurzív módon létrehozott terep”, és hogy emiatt sohasem válhat „teljesen befogadó, teljessé tett birodalomma”. Azoknak a kirekesztéseknek a genealógiai vizsgálata, amelyek lehetővé teszik a köztér sajtóságos diszkurzív konstrukcióit, nem összeegyeztethetetlen a demokratikus köztér ideáljával, amely szerint a köztér a pluralitás, az érintkezés és a perspektívák sokféleségének a tere – sőt valójában éppen ez az ideál motiválja a genealógiák felrajzolását. Ez a genealógiai szellem viszont megvédi attól, hogy a demokratikus köztér ideálját a többszörös identitások teljes megvalósulásának tereként „egy teljesen befogadó és teljesen kialakított birodalomként” kezeljük (Deutsche 1996: 289, 322). A cél egy olyan köztér kialakítása, amely a demokratikus pluralizáció szellemét táplálja és abból táplálkozik, de fel kell ismerni (ahogyan Connolly is érvel), hogy a pluralizáció mindig alakuló folyamat, amelyet támogatni kell, nem pedig egy végső állapot (pluralizmus), melyet meg kell védeni vagy meg kell gyászolni (Connolly 1995: xiv).

A fogyasztói köztér nem pluralisztikus, mivel a köztérnek egyetlen természetes és előre adott rendeltetést szán: a javak és személyek körforgását és mozgását. Bell, Baudrillard és Rose elemzése nyomán ez a normalizáló stratégia, ideológia és térbeli szerveződés elmozdulását jelzi a termeléstől a fogyasztás felé. Bickford szerint „a bevásárlóközpontok és felújított belvárosi bevásárlónegyedek terét részben azáltal ellenőrzik, hogy megerősítik egyértelmű és egyetlen funkcióját: a fogyasztást. A funkciók ellenőrzése a jelenlévő közönség meghatározásának egyik módja” (Bickford 2000: 361). A hajléktalan embereket célzó köztérkorlátozások védelmezői által elképzelt köztér kizárja a vita és ellentétek lehetőségét, és a hajléktalan embereket olyan betolakodóknak tekinti, akik megakadályozzák, hogy a köztér betölthesse valódi rendeltetését. Deutsch szavaival élve: „Amikor a közteret organikus egységként ábrázolják, amit a hajléktalan ember kívülről megzavar, akkor a hajléktalan ember annak az elemnek a pozitív megtestesítőjévé válik, mely megakadályozza, hogy a társadalom magába záródjon” (Deutsche 1996: 278).

Az elemzésnek ezen a vonalán továbbhaladva Andrew Mair mellett érvel, hogy a szegények eltávolítása nem véletlen, hanem a posztindusztriális fejlődés szükségszerű velejárója: „A posztindusztriális város jellege *megköveteli* a hajléktalanok eltávolítását.”

⁷ Hayward végső soron fenntartásait fejezi ki a nyilvánosság ezen ideáljával kapcsolatban, és a demokratikus elmélet és gyakorlat újraorientálását sürgeti, mely „az utca ideáljának megvalósítása helyett” arra törekedne, hogy „szót emeljen az önkormányzatok közötti politikai egyenlőtlenségek ellen, melyek a térbeli differenciáltság kontextusában a helyi autonómiából fakadnak” (Hayward 2001: 19).

A posztindusztriális tér jellemzője a termelés és szegénység hiánya; egy olyan tér, melyben az irodai dolgozók élnek, dolgoznak, fogyasztanak, és ahol szórakoztatják őket; „a hajléktalanok pusztája jelenléte súlyos válságot okoz a posztindusztriális tér ideológiai biztonságában”. A köztereknek a középosztálybeli fogyasztás tereiként történő visszakövetelésével a posztindusztriális újjáépítés olyan tér kialakítására törekszik, amely „befelé homogén, [...] és amely el van választva az ipar és szegénység továbbra is létező területeitől”. Mair szerint a hajléktalan emberek éppen azzal fenyegetik a jelentéssel teli teret, amit a státuszhajszoló középosztálybeli dzsentrifkálók szemében jelentenek. A hajléktalanok látszólag „gyakorlatilag minden olyan társadalmi normától eltérnek, amelyek a státuszra törekvő társadalomhoz köthetőek”, mint például a munka, család és nyilvános viselkedés normái (Mair 1986: 352, 362, 363).⁸ A hajléktalan embereknek a posztindusztriális városból történő eltávolítására irányuló törekvések közé tartozik a hajléktalanszállók eltávolítása a dzsentrifkálódó környékekről (amit Mair tárgyalt); a kéregetés kriminalizálása a fogyasztás kulcsfontosságú helyszínei körül (bankautomaták, kiülős éttermek, és az olyan sorok, melyekben „öt vagy annál több személy várakozik egy helyre vagy járműbe való beengedésre”);⁹ a városi sátorozást tiltó rendeletek, amelyek kriminalizálják a nyilvános alvást; a hajléktalanok eltiltása a kormányzati tulajdonként megjelölt nyilvános szemetesektől, valamint az utcai takarítások, melyek során elkobozzák, és szemétté nyilvánítják a hajléktalanok holmiját. Az olyan agresszív kéregetést tiltó rendeletek, mint például a Los Angeles-i, Santa Monica-i és baltimore-i, körülrajzolják a posztindusztriális várost: az illegális új tereinek kialakításával ezek a rendeletek egy veszély- és szorongásmentes övezet létrehozására irányulnak a fogyasztói tér élvezeti és útvonalai mentén azok legitim középosztálybeli használói számára.¹⁰ A posztindusztriális újjáépítés új falakkal veszi körül a városi teret, melyek elválasztják a fogyasztói élvezetet és választási lehetőségeket a szegénységtől és hajléktalanságtól.¹¹

Természetesen a posztindusztriális városokban sem minden tér fogyasztói tér. A geográfusok a következő módon osztották fel a köztereket: az egyik oldalon vannak a középosztálybeli fogyasztás „elsőrendű” vagy „élvezeti” terei, a másikon a dzsentrifkáció által érintetlen „maradvány” vagy „marginális” terek (mint például a hidak és autópálya-felüljárók alatti terek), melyeket néha hajléktalan emberek használnak rögtönzött táborhelyként. David Snow és Leon Anderson megállapítják, hogy egyfajta folytonosság van az elsőrendű és marginális terek között, és hogy ezek a térbeli meghatározások és értéktulajdonítások folyamatosan változnak, és vita tárgyát képezik. A dzsentrifkáció folyamatai csökkentik a marginális terek terjedelmét, és bizonytalanná teszik a hajléktalan ember hétköznapi túlélő stratégiáit. Indio, egy Austinban (Texas) élő hajléktalan férfi így nyilatkozott a két szerzőnek: „Régen sok olyan hely volt erre felé, ahol senki sem zavart. De ez most már nincs így. Túl sok csillogó épületet húznak fel.” Ahogy a marginális területeket fejlesztik, a hajléktalan emberek egyre inkább rákényszerülnek arra, hogy az elsőrendű tereket használják, és így egyre többször kerülnek kapcsolatba lakhatással rendelkező állampolgárokkal. Mindez politikai konfliktu-

8 A hajléktalan népességet ellenálló szubkulturaként leíró etnográfákhoz l. Wagner 1993 és Wright 1997.

9 A kaliforniai Santa Monica agresszív leszólítást tiltó rendelete (idézi: *Doucette v. Santa Monica* 1996). A szövetségi körzeti bíróság alkotmányosnak találta és érvényben hagyta a rendeletet.

10 Az agresszív kéregetést tiltó rendelet elfogadása előtt Baltimore városi tanácsa megrendelt egy tanulmányt, melynek címe „Aggodalmat okozó személyek” volt (idézi: *Patton v. Baltimore City* 1994).

11 A középosztálybeli városi élet fogyasztói útvonalait szegélyező új jogi korlátok még a hulladék fogyasztására is kiterjednek: jó néhány város illegálissá nyilvánította a guberálást.

sokba torkollik, ami aztán például a kéregetést és városi sátrazást tiltó rendeletekhez vezet. A posztindusztriális városi térben navigáló hajléktalan emberek számára a stratégiai mozgás az elsőrendű fogyasztói terek és a marginális terek között kulcsfontosságú a túléléshez. Míg az előbbieket a lakhatással rendelkező állampolgárok számára értéket képviselnek és kiterjedt rendőri ellenőrzésnek vannak alávetve, addig az utóbbiakban az ember magára tud maradni, hogy aludjon, egyen, igyon és felhalmozzon (Snow és Anderson 1993: 104).

Azokban a városokban, ahol az elsőrendű terek esztétikai megjelenését és gazdasági életerejét meg akarják védeni, a büntető jellegű reakció célja, hogy „biztonságos” határt képezzen a normatív fogyasztás terei és cselekvései köré. De mindenkinek fogyasztania kell: a fogyasztás elengedhetetlen az életfolyamathoz. A hajléktalan embereknek is enniük és inniük kell, és ha az utcán élnek életüket, akkor szükséges, hogy felhalmozzanak és fenntartsanak valamennyi személyes tulajdont; mindezt egy olyan hely biztonságára nélkül, amelyet a mások kizárását lehetővé tevő magántulajdon joga véd. Azonban nemcsak a koldulást és alvást tiltó törvények törekuszenek arra, hogy a fogyasztói terekből kizárják a hajléktalan embereket – a hajléktalanok segítségét célzó programok is tagadják az arra való igényüket, hogy fogyasztók legyenek. A hajléktalanok kizárása a fogyasztói identitásból nem véletlen; ez egy folyamatosan működő kirekesztés, mely kijelöli a fogyasztói tér és a fogyasztói identitás határait. Több városban vezettek be olyan programokat, melyek a nem hajléktalanokat arra buzdítják, hogy a hajléktalan kéregetőknek ne pénzt adjanak, hanem szállásra vagy ételre beváltható utalványokat. Volt olyan város is, ahol megpróbálták megakadályozni, hogy a Skid Row-n lévő boltok röviditalokat áruljanak, és gyakran megesik, hogy a hajléktalan emberek tulajdonát elkobozzák, és a közegészségre veszélyes szemétté minősítik.¹²

A Kawash (2010) által az „elszigetelés, összeszorítás és összezsúfolás erőszakos folyamatainak” nevezett törekvések magukban foglalják a hajléktalanok fogyasztásának korlátozására tett kísérleteket is. Kawash mellett érvel, hogy a hajléktalanok fogyasztása miatti aggodalom egy tágabb aggodalom része.¹³ Akkor merül fel, amikor a testnélküli, absztrakt nyilvánosság elképzelt teljessége konfrontálódik a nyomorulttá vált hajléktalan testtel, mely egyszerre önmaga terméke, éppen kizárása által, saját meghatározásának része (constitutive outside), és a fenyegető másik:

A hajléktalan „szennyként” történő megjelenése a közösség szemében abból adódik, hogy ez a test *mint test* veszélyt jelent a közösség homogenitására és teljességére. Az efféle teljesség vágyának vagy ambíciójának szembe kell néznie egy akadállyal, amelyet ideológiai szempontból lehet, hogy nem ismernek el, de amely megkerülhetetlenül materiális formában kihívásként újra és újra felbukkan. A „hajléktalanok elleni háború” végső célja, hogy megtalálja a kivezető utat ebből a zsákutcából: hogy olyan mértékű nyomás nehezedjen a hajléktalan testre, hogy az végül átadja magát az enyészetnek, addig préselődjön, amíg észrevétlenül kicsivé nem zsugorodik, és így a társadalom köre ismét magára zárulhasson (Kawash 2010: 62).

A hajléktalanellenes politikák mögött meghúzódó elképzelés az, hogy a hajléktalan test az összeszorítás és elmozdítás hatására „el fog tűnni”. Másképpen fogalmazva, ez a pusztá lét

¹² Lásd például a *Love v. Chicago* esetet (amelyet Feldman könyvének második fejezete részletesen elemez – a szerk.).

¹³ A hajléktalan emberek fogyasztásának célponttá tétele tükrözi azt a folyamatot, mely Anne Norton (1993: 58) szerint az amerikai populáris kultúrában megjelenő általános aggodalom a marginalizált csoportok fogyasztói szokásaival kapcsolatban.

kiiktatásának és a nyilvánosság „makulátnak” polgárának fantáziaképe. Ez a fantáziakép viszont ismétlésre és kudarokra és még több ismétlésre van ítélve, hiszen a nyilvános fogyasztó-állampolgár identitása éppen a pusztán lét folyamatos kiiktatásával teremődik meg.

A kéregetést korlátozó és a járdán ülést, valamint a közparkokban alvást vagy sátorozást tiltó új köztérrendeletek tehát a fogyasztói köztér büntető árnyoldalát képviselik. Míg a csavargótörvények azt hangsúlyozták, hogy a tétlen embert vissza kell tagolni a termelés által képviselt civilizációba, addig a koldulást és ülést tiltó rendeletek ki akarják zárni a nyomorult szegénységet az „elsőrendű” fogyasztói terekből. Ahelyett, hogy (kényszerítő erő alkalmazásával) betagolnák a tétleneket a munka és fegyelem világába, a mai hajléktalanellenes törvények annak a fogyasztó nyilvánosságnak a biztonságát és örömét védik a fenyegető veszélyektől, amely általuk (a kizárásuk által) jön létre.

A Seattle-ben érvényben lévő járdarendelet és annak jogi védelme jól illusztrálja azt az elképzelést, hogy a köztér előre adott céllal rendelkező „organikus egység”, amelynek célja a javak és személyek kereskedelmi tevékenység során történő akadálytalan mozgása. 1993 őszén a seattle-i városi tanács elfogadott egy rendeletet, amely többek között megtiltotta a járdán ülést Seattle belvárosában és a környező kereskedelmi negyedekben reggel 7 és este 9 óra között.¹⁴ A Mark Sidran városi ügyész által benyújtott rendelet az azzal kapcsolatos aggodalmakra született válaszként, miszerint a „városi hanyatlás” miatt csökkenni fog az életképes városi kereskedelmi tér, és egyben eszköz volt Seattle hajléktalan lakosságának ellenőrzésére annak érdekében, hogy a belváros és más kereskedelmi zónák még inkább fogyasztóbaráttá váljanak. Barbara Rothstein bírő szerint, aki alkotmányosnak találta és érvényben hagyta a rendeletet, a szabály célja az volt, hogy „megkönnyítse a gyalogosok és javak biztonságos és hatékony mozgását a nyilvános járdákon és kereskedelmi területeken” (*Roulette v. City of Seattle* 1994). Mark Sidran, a törvényjavaslat szerzője és legfőbb védője mellett érvelt, hogy a jogi kérdésfelvetés magában foglalta „a járda használatára jogosult emberek jogainak és érdekeinek egyensúlyozását, különösen az idősebb állampolgárokat, hogy ne kelljen az ülő vagy fekvő emberek között botladozniuk” (Mark Sidrant idézi: Angelos 1993).

Seattle önkormányzata a rendelet védelmében a bíróságnak szóló memorandumában bemutatva egy üzletvezető vallomását, aki az akadályozás problémáját hangsúlyozta: „Néha már olyan az utcán végigmenni, mint egy vesszőfutás. A gyalogosoknak ki kell térniük az agresszív koldulás, a trágár és becsmélő megjegyzések, az ürülék, alkohol és még rosszabbak maradványai elől. Ezenkívül *át kell lépniük* a járdán egyedül vagy csoportokban fekvő emberekre” (idézi: Berg 1994: 172). Ezekben a megjegyzésekben a Richard Sennett által „a mozgás mechanizmusának” nevezett elv érvényesül a „szabadság zsigeri tapasztalata” felett. Vagyis a köztérket nem úgy építik, hogy „a tökéletlenségnek, nehézségnek és akadályozásnak a szabadság élményének részeként való elfogadásával [...] felzaklassák a testet” (Sennett 1994: 309–310). A közteret nem úgy kell létrehozni, hogy elősegítse a különbözőséggel való találkozást és a másságnak való kitettséget. A köztér ehelyett a javak, fogyasztók és dolgozók szabad áramlásának eszközévé válnak.¹⁵ A hajléktalanok, akik Sidran leírása szerint „forgalmas járdákon henyélnék”, akadályt képeznek, amin a becsületes állampolgárnak/dol-

¹⁴ A rendelet teljes szövegéhez lásd Berg (1994: 170–171).

¹⁵ A büntető jellegű hajléktalanellenes politikában megjelenő mozgásfogalom ideológiájáról bővebben lásd Waldron (1991: 301).

gozónak/fogyasztónak „át kell lépnie” (Sidran 1994).¹⁶ A „becsületes” állampolgár víziója az utcán élő hajléktalan és koldus pusztá létével szemben kerül meghatározásra, akiket fizikai akadálynak tekintenek, amelyek megakadályozzák az egységes köztér létrejöttét, amelyben a fogyasztói javak és fogyasztók akadálytalanul mozoghatnak. A köztéren ülés ellenáll a test társadalmi fegyelmzésének, mely megköveteli a hatékony és célorientált mozgást. A pihenő (hajléktalan) test nemcsak más mozgásban lévő állampolgárokat akadályoz, de egyben a fegyelmzett, egyenes derekú, mozgásban lévő test ideológiáját is fenyegeti.

A Kilencedik Körzeti Fellebbviteli Bíróság többségi véleménye, mely szintén érvényben hagyta a rendeleteket, a köztér rendeltetésének hasonló nézetét fejezi ki. A precíz meghatározás iránt már-már hobbesi lelkesedéssel viseltető Alex Kozinski bíró véleménye a járdák rendeltetéseként a mobilitást határozza meg. „A bölcsesség első lépése az, ha valamit annak helyes nevének nevezünk” – állítja. [...] Miután megfelelően meghatározta a járdát, mint „egy helyet, ami arra szolgál, hogy az út mentén sétáljunk”,¹⁷ a helyes definíció „bölcsességéből” kiindulva Kozinski arra a következtetésre jut, hogy a járdarendelet a viselkedés legitim jogi szabályozása (*Roulette v. City of Seattle* 1994: 302).

A mobilitás és akadályoztatás ezen diskurzusában a köztérnek csak instrumentális szerepe van, vagyis a javak és emberek mozgásának megkönnyítése az egyik (fogyasztói, otthoni, munkahelyi vagy szabadidős) térből a másikba. A köztéren üléssel egy másik térben (otthon, irodában, parkban) megfelelő cselekvési formát hozunk be a nyilvános, kereskedelmi térbe. Don Mitchell érvelése szerint „azáltal, hogy rossz helyen vannak, és azáltal, hogy közterületen végzik a privát ügyeiket, a hajléktalanok nem pusztán magát a teret fenyegetik, hanem azokat az ideálokat, amiken a legitim állampolgárság meglehetősen ingatag fogalma alapul. A hajléktalanok megrémisztenek minket: azt az ideológiai építményt fenyegetik, ami szerint a nyilvánosságnak – és a köztereken való bármilyen tevékenységnek – önkéntesnek kell lennie” (Mitchell 2010: 89). Az akadályozatlan mozgás diskurzusa tehát az egyik csatorna, amelyen keresztül a köztér, Michael Shapiro (1992) kifejezésével élve, „szentté vált”. A köztér „természetes” funkciót ölt, mely annyira nyilvánvaló, hogy magában a „járdá” szóban kifejezésre jut. Azonban a köztérnek ez a „természetes” és „nyilvánvaló” jelentése természetesen egy olyan jogi döntés politikai terméke, amely mélyen be van ágyazva a tér körüli konfliktusba. A mozgás, kereskedelem és fogyasztás diskurzusában az utcán élő ember a fogyasztói köztér konstitutív külső részévé (constitutive outside), a javak és fogyasztók szabad mozgásának útjában álló akadályává válik mind fizikai, mind ideológiai értelemben. Ez az akadály ugyanakkor egyben a köztér határait is képezi. Kawash szerint a „hajléktalanoknak a közterekről történő és egyre erőszakosabb formákat öltő kitiltása a közösségnek egy [...] szigorúan normatív meghatározásához kötődik. [...] A »hajléktalanok elleni háborút« egyben olyan mechanizmusnak is kell tekintenünk, amelynek célja a közösség létrehozása és védelmezése, a közösség határainak kijelölése, és egy olyan nyomorúságos test megkonstruálása, amellyel szembesítható a tiszta és a közösséghez tartozó állampolgár teste” (Kawash 2010: 54, 58).

¹⁶ Sidran ragaszkodik a „henyelés” szóhoz a Kilencedik Körzeti Fellebbviteli Bírósághoz címzett előterjesztésében a „tétlenség” képeit idézi fel, mely a csavargótörvényekre utal vissza. Sidran állítása szerint azért használja ezt a kifejezést, hogy egyszerre utaljon a járdán ülésre és fekvésre, de a szónak a felelőtlen szabadidőre és passzivitásra utaló konnotációi is vannak, amelyek retorikailag segítik érvelését.

¹⁷ Angolul *sidewalk*, ami szó szerint valami mellett vagy valaminek az oldalán való sétálást jelent. (A szerk.)

A fogyasztás és forgalom által meghatározott köztér körvonalait a járdarendelemben megjelölt kivételek is világossá teszik, hiszen ezek azok az alkalmak, amikor a köz normatív tagjainak oka lehet rá, hogy leüljenek. Le szabad ülni a járdára, ha valaki egészségügyi vész helyzetben van, toléskéket használ, buszra vár, „a nyilvános járdán üzemelő, utcai működési engedélyhez kötött kereskedelmi létesítményt üzemeltet vagy annak ügyfele, vagy [...] olyan felvonuláson, fesztiválon, előadáson, gyülekezésen, tüntetésen, találkozón, vagy más hasonló eseményen vesz részt [...] amely közterületfoglalási-engedélyhez kötött ” (idézi: Berg 1994: 170–171). Azok, akik a mozgó kávéárusok vásárlóiként és felvonulások nézőiként a köz normatív víziójának határain belül esnek, fel vannak rá jogosítva, hogy leüljenek; cselekedeteiket – kivételként – meg kell különböztetni a hajléktalan utcalakók és koldusok kirekesztett viselkedésétől. Annak ellenére, hogy nem mindegyik kivétel takar fogyasztói tevékenységet, a köztér normatív használatának bevezetésével a rendelet meghatározza a legitim használót, azaz a vásárlót, nézőt és irodai dolgozót.

A kéregetést tiltó rendeletek hasonló logikát követnek. Míg a csavargótörvényekbe foglalt koldulási tilalmak történelmileg a tétlenség problematikájára és a fegyelmezett munkaerő létrehozásának szükségességére koncentráltak (és ezáltal azon fegyelmező gyakorlatok összességének részét képezték, melybe beletartozott a szegényház és más, munkára kényszerítő intézmények is), addig a koldulás jelenlegi szabályozásának középpontjában egy másik probléma áll: a fogyasztás letisztult terének megőrzése iránti igény. Seattle járdarendelétéhez hasonlóan, amely a járdán „henyélő” hajléktalan emberek által képzett „akadály” szemben a mobilitás és fogyasztás tereként határozza meg a köztér normatív modelljét, az agresszív kéregetést tiltó törvények jogi korlátokat igyekeznek felállítani a vásárló-állampolgárok és az általuk látogatott terek köré.

Baltimore, Los Angeles és Santa Monica mind elfogadtak „agresszív leszólítás” vagy „agresszív koldulás” elleni törvényeket, amelyek kijelölik a posztindusztriális város élvezeti terreit.¹⁸ A baltimore-i rendeletet a szövetségi körzeti bíróság minden tekintetben megfelelőnek találta, csupán egy kifogást emelt, miszerint nem megengedhető a különbségtétel az agresszív koldulás és a segély- és más szervezetek által folytatott agresszív megszólítás között (ezt az alkotmányos hiányosságot könnyen orvosolták azzal, hogy a rendeletet kibővítették az agresszív megszólítás minden formájának tilalmára). A rendelet – a Santa Monicában és Los Angelesben elfogadott törvényekhez hasonlóan – mind az agresszív módon, mind a bizonyos helyeken való megszólítást tiltja.

A koldulás tiltott formái (vagyis a „módbeli” korlátozások) közé tartozik az olyan módon való kéregetés, „mely észszerű emberekben testi bántalomtól való félelmet kelt”. De tilos a megszólított ember megérintése annak hozzájárulása nélkül, tilos visszautasítás esetén továbbra is szóval tartani vagy követni az illetőt, megszólítás közben akadályozni a továbbhaladás útját, obszcén, sértő nyelvezetet használni, vagy „azzal a szándékkal fellépni, hogy megfélemlítéssel rávegyük a másik embert arra, hogy pénzt adjon” (idézi: *Patton v. Baltimore City* 1994: 6). Ezeknek a korlátozásoknak a célja, hogy jogi falakat építsenek a közterek-

¹⁸ Baltimore városának csavargótörvénye (melyet kb. három hónappal az agresszív koldulást tiltó törvény elfogadása után vontak vissza), a *Papachristou*-ügyben döntő legfelsőbb bíróság által érvénytelenített rendelet visszhangozva a következő definíciókat adja: „nincstelen” az, aki „önfenntartásának nincs tulajdonból vagy saját munkából származó látható alapja, vagy akit nem tartanak el állandó jelleggel a barátai vagy rokonai, és tétlenül él, alkalmazás nélkül”; „megrögzött koldus” az, aki az utcán kéreget; és „csavargó” az, aki állandó lakhely híján van és a köztéren bolyong (idézi: *Patton v. City of Baltimore* 1994: 7).

ben mozgó normatív köz védelmében. Bizonyos köztereken, ahol „eredendően megfélemlítőnek” ítélték a kéregetést, a koldulás „térbeli” korlátozásai teljes körű tilalmat vezetnek be. Ilyen köztérnek minősül például a bankautomaták háromméteres körzete, a buszok és buszmegállók, valamint a forgalmi lámpánál várakozó autók közvetlen környezete. A Santa Monica-i rendelet ezeket a korlátozásokat még továbbiakkal egészíti ki: tilos a megszólítás „az éttermek szabadtéri részén vagy más, helyszíni fogyasztásra ételt árusító létesítmények környékén”, és ott, ahol „öt vagy több ember várakozik arra, hogy egy helyre vagy járműbe bejusson, illetve egy tárgyat vagy belépőjegyet megvásároljon” (idézi: *Doucette v. Santa Monica* 1996: 1201).

Ezek a kriminalizálást és kirekesztést célzó büntető jellegű intézkedések „együtt érző”, a kriminalizáció helyett az asszimiláció logikáját követő alternatívákkal párosulnak.¹⁹ Noha ezeknek az asszimilációs stratégiáknak a célja a – sérült vagy nem teljes alanyoknak tekintett – hajléktalan emberek gazdasági cselekvőként való reintegrációja a teljes jogú állampolgáriságba, valójában a kriminalizációhoz hasonló törésvonalat hoznak létre a tisztességes állampolgárok és a hajléktalanok között. Jó példát szolgáltatnak erre azok az utalvány- és beutalórendszerek, amelyeket jótékonyági szervezetek, vállalkozásfejlesztési negyedek és szomszédsági társulások hoztak létre. Az ilyen programokban a fogyasztó-polgárok természetbeni segítséget nyújthatnak a bevásárlónegyedek kéregetőinek, ezzel biztosítva, hogy a kapott támogatást nem kábítószerre vagy alkoholra költik. Annak ellenére, hogy az utalványrendszerek nem követik a szó szerinti kirekesztésnek azt a logikáját, mint amikor a kéregetés, járdán ülés, köztéren alvás szabályozásának erejével rekesztik ki a hajléktalan embereket az értékes fogyasztói terekből, végső céljuk mégis az, hogy elűzzék a hajléktalan embereket, miközben elzárják a liberális lelkiismeret-furdalás csapjait. Ezenkívül ezek a programok szimbolikusan is leválasztják a hajléktalan embereket a fogyasztó státuszáról (aki a fogyasztói köztér legitim használója), ami megerősíti a kapcsolatot a hajléktalan emberek és a szociális szolgáltatások nem piaci szereplői között. Például a „Segítő kezek kolduskártya” (Helping Hands Panhandling Cards) elnevezésű program keretében egy durhami (Észak-Karolina) üzleti társulás szociális szolgáltatásokkal kapcsolatos információkat tartalmazó kártyákat ad a fogyasztó-polgároknak. Kawash kiemeli, hogy a kampány „mi”-ként szólítja meg a fogyasztó-polgárokat, akiket tájékoztatnak arról, hogyan kerüljék el, hogy pénzt kelljen adni „nekik” (Kawash 2010: 54).

Egy ennél kidolgozottabb programot alakítottak ki San Francisco North Beach városrészében, ahol az ún. Közösségi Kuponok többet nyújtanak egy egyszerű beutalónál. Az utalványok, amelyeket a környékbeli lakosok osztogatnak a kéregetőknek, a hajléktalanellátó központban szolgáltatásokra és készpénzre válthatóak. A kuponok beváltásához az illetőnek be kell iratkoznia a központ rehabilitációs programjába: „Ha a személy megtagadja a programban való részvételt, nem tudja felhasználni a kupont. A dolog pozitív oldala, hogy ebben az esetben az ellátási központ a kupon teljes értékét megtarthatja, miközben egy hajléktalan személyt tájékoztattunk szolgáltatásainkról és létezésünkről.” A Közösségi Kuponok rendszere különbséget tesz egyrészt az otthonnal rendelkező lakosok és a segítségre szoruló hajléktalan ügyfelek között, másrészt pedig a városrészhez tartozó (érdemes) hajléktalan

19 A pusztán léte korlátozó tiltások és az asszimiláció normalizáló stratégiáinak kombinációja az (agambeni) szuverenitás és a (foucault-i) biopolitika kombinációja – ami Fitzpatrick (2001: 14. bekezdés) megfogalmazásában „a halálra és az életre, vagyis a tagadó kirekesztésre és a körülölelő befogadásra való parancsolat”. Ezen két stratégia foucault-i fogalmakkal való tárgyalását lásd Arnold (1998).

ügyfelek és az (érdemtelen) „átutazók” között: „Ahogy a kuponokról egyre több ember értesül, egy-egy kupon elutasítása jelzés lehet annak eldöntésére, hogy az illető »helyi« lakos-e, akinek segítségre van szüksége, vagy egy átutazó személy, aki nincs tisztában közösségünk proaktív, változást elősegítő kampányával.”

Másképpen fogalmazva, a North Beach-i Lakosok szervezete összemossa a „helyi lakos” és az „átutazó személy” közötti különbséget az *együttműködő* és *ellenálló* közötti különbséggel. A program a Közösségi Kuponok fegyelmező vonatkozásainak ellenálló helyi hajléktalan polgárt átutazó kívüllállóvá változtatja. Így végül az asszimilációt elősegítő projektnek is megvan a maga kirekesztő ereje azáltal, hogy ellenálló alanyát kívüllállóvá teszi. Amikor valaki elfogadja a kupont és bejelentkezik a rehabilitációs programba, „bekerül a North Beach-i lakosok adatbázisába”, és kap egy fényképes igazolványt is. Egy otthonlakó (home-dweller) számára a North Beach-i „állampolgárság” természetesen a fizikai ott lakásból adódik. Egy utcán élő ember számára viszont a városrészhez tartozás attól függ, hogy hajlandó-e rehabilitációra szoruló sérült alanyként belemenni egy szociális munkás-ügyfél viszonyba (North Beach Citizens, 2001b).²⁰

Ez a rehabilitációs program nagy adag normalizáló asszimilációt tartalmaz, csekély ellátással kiegészítve: egy takaró, ruhák és étkezés az első lépésben; tanácsadás, találkozók, buszjegyek és mosoda a másodikban. A terápiás normalizáló diskurzus és a hajléktalanok „állampolgárként” való áltiszteletének nehézkes kombinációja jellemzi azt a leírást, melyet a North Beach-i Lakosok honlapján olvashatunk az első lépésből a másodikba történő átmenetről: „Ahogy fejlődik a büszkeség, a bizalom és a változásra való fogékonyság, a lakosok motiválttá válnak arra, hogy továbbljepjenek a szolgáltatások következő szintjére” (North Beach Citizens 2001a). Az állampolgárság nyelvént használni ebben az esetben valójában kép-mutatás, hiszen a program világossá teszi, hogy a *hajléktalan* állampolgársága nem születés vagy tartózkodási hely alapján szerzett jogosultság, hanem egy függő és alávetett státusz, melynek előfeltétele, hogy az illető készségesen alávesse magát egy hierarchikusan strukturált normalizáló programnak. Ezáltal a hajléktalan kéregető fogyasztói közszférától való elválasztását nemcsak a jogi kirekesztés és a rendőrség erejével érik el, hanem a „civil társadalomnak” azon együtt érző törekvései által is, melyek a hajléktalan embert a normális állampolgári státuszba kívánják asszimilálni. Így az otthonnal rendelkező állampolgárok, a fogyasztói köztér legitim használói is részesei ennek a projektnek. A hajléktalanok ki vannak zárva a piacról és a pénzgazdaságból, és szükségletekkel rendelkező kliensekké, a bürokratikus szociális ellátórendszer alanyaivá válnak.

Mint ahogy már írtam, meglátásom szerint a csavargótörvényektől a hajléktalanellenes törvényekig történt átmenet egy szélesebb hangsúlyeltolódás része a termelőközpontú ipari rendtől a posztindusztriális fogyasztóközpontú társadalomig. Politikai kontextusban ez érthető úgy is, hogy a hajléktalanellenes intézkedések a liberális jóléti és szabályozó állam neoliberais és neokonzervatív visszaszorításának büntető jellegű hátoldalát jelentik (a büntető mechanizmusok a démonizált „másikra” fókuszálnak, miközben a lakosság nagy részét felszívja a fogyasztói társadalom) (lásd Davis 1992: 224).²¹

20 Köszönettel tartozom Patchen Markellnek, hogy felhívta a figyelmem erre a programra.

21 A jóléti állam visszahúzóadásának és a büntető állam erősödésének kombinációjáról ír Andrew Gamble (1994) is, *The Free Economy and the Strong State* (A szabad gazdaság és az erős állam) című könyvében.

Azzal, hogy a termelői társadalomból a fogyasztói társadalomba való átalakulást a jóléti állam neoliberais reformjának kontextusába helyezzük, világossá válik, hogy a tétlenséggel és produktivitással kapcsolatos aggodalmak nem tűntek el. Sőt a tétlenség kérdése központi szerepet tölt be a munkához kötött jóléti ellátások elvét követő programokban és a fegyelmező és normalizáló integráció különböző formáiban is (munkára felkészítő tréning, átmeneti lakhatás, „életkészségek”-óra, szenvedélybetegségek kezelése), amelyek célja, hogy a hajléktalan embert „a társadalom produktív tagjává” tegyék. De, ahogy Robert Desjarlais is megállapítja, ezek az aggodalmak leginkább egy régi rend maradványainak tekinthetőek. Desjarlais egy bostoni hajléktalanszállón belüli és körüli társadalmi ellenőrzés leírásával elméleti keretbe foglalja az átmenetet a produktív/fejelmező társadalomból korunk társadalmába, mely a régi hagyománynak csak nyomait tartalmazza: „A fejelem kora »az emberiséget tekintette mércének«, az emberi tevékenység pozitív hozadékait ünnepelte, és az emberi gondolkodás és cselekvés részletes megszervezését támogatta. A mai kor, mely a kormányzati költségvetést tekinti mércének, fenntartja e hagyomány néhány maradványát. [...] Ma már nincs mindenkire szükség produktív erőként. Többé nem szükséges vagy fontos a társadalom teljes lakosságát beledolgozni a testi fejelem pozitív gazdaságába” (Desjarlais 1997: 104). Ennek ellenére a fejelem régi rendszerének „maradványai” fennmaradnak. Sanford Schram szerint például az 1990-es években a munkavégzéshez kötött juttatásokat bevezető reformok arra tettek kísérletet, hogy a posztindusztriális valósággal szemben fenntartsák az elhalványuló indusztriális rend képét (Schram 2000). Jogos tehát azt állítani, hogy a hajléktalan emberek a célpontjai mind a posztindusztriális fogyasztói köztterek biztosítását célzó kirekesztő és büntető politikáknak, mind pedig a munka világába történő fejelmező reintegrációs törekvéseknek.

Bírók, jogi aktivisták, és akik a „rend” fenntartását hangsúlyozzák, mind azt állítják, hogy az új köztérrendeletek a „viselkedést” célozzák, és nem a „státuszt”. Így álláspontjuk szerint az új törvények megfelelnek az Alkotmánynak: nem alkotmányellenesen homályosak – mint a legfelsőbb bíróság által elutasított jacksonville-i csavargórendelet –, és nem egy státuszt (mint például „a csavargót”) céloznak, ami szintén alkotmányba ütközne.²² George Kelling és Catherine Coles azt hangsúlyozzák, hogy a köztér ellenőrzésének „rendfenntartó” megközelítése abban különbözik a csavargótörvények korának szabályozásától, hogy a rendfenntartás – amennyiben azt megfelelően végzik – a cselekvést célozza, és nem pedig a csavargás, hajléktalanság vagy szegénység státuszát: „A kéregetés *aktusa*, a köztéren ivás *aktusa* képezik az aggodalomra okot adó rendellenes viselkedést – nem pedig az, ha valaki szegény, vagy akár széles körben prostituáltként vagy nyilvános részegeskedőként ismert. A problémát a viselkedés jelenti.” A viselkedés büntetése állításuk szerint éles ellentétben áll a csavargótörvényekkel, melyek „a státuszt büntetik – a szegényeket, a tétlenekeket, a munkára képes, de nem dolgozó egyéneket. Nem volt szükség illegális cselekedetre: a csavargás önmagában elegendő okot adott a letartóztatásra.” Azok a városok, melyek fenn akarják tartani a rendet a köztéren, és csökkenteni akarják a félelmet, szűken célzott rendeleteket alkal-

22 Míg a *Papachristou v. Jacksonville* ügyben a legfelsőbb bíróság homályosság miatt hatályon kívül helyezett egy csavargótörvényt azzal az indoklással, hogy az nem tájékoztatja az állampolgárt előre, hogy mely cselekvés tilos, és olyan tevékenységeket kriminalizál, amelyek a modern mérce alapján ártalmatlannak tekinthetőek, addig ezzel nagyjából egy időben alacsonyabb szintű szövetségi és állami bíróságok szintén hatályon kívül helyeztek több csavargótörvényt arra hivatkozva, hogy azok státuszt és nem viselkedést büntetnek, ami a [kegyetlen vagy szokatlan büntetéseket tiltó] Nyolcadik Alkotmánykiegészítésbe ütközik.

maznak, amelyek előírják a viselkedés bizonyos formáit: „A homályos és túlzottan általános, státuszon alapuló szabályozás megengedhető alkotmányos alternatíváját a konkrétabb megfogalmazás és a cselekvésre irányuló rendeletek és törvények jelentették” (Kelling és Coles 1996: 40, 51, 57).

A státuszról a cselekvés felé történő elmozdulás annak az alkotmányjogi forradalomnak a lenyomata, amely az Egyesült Államokban az 1960-as és 1970-es években a „jogszerű eljárás” és az „egyenlő védelem” elvei körül ment végbe. Ez az átmenet egy teljesebb liberalizmus felé való elmozdulást jelent, melyben az egyének csak konkrét és önkéntes cselekedeteikért vonhatók felelősségre, és nem vethetőek büntetőjogi szankciók alá olyan státusz miatt, amely felett nem rendelkeznek befolyással, vagy egy olyan homályos, mindenre ráhúzható kategória alapján, amelyet rendőri belátás alapján, ellenőrizhetetlenül lehet alkalmazni. A státusz szabályozásától a cselekvés szabályozása felé való elmozdulás úgy *tűnhet*, hogy felülkerekedik a pusztán létet célzó szabályozások kínos helyzetén. Arendt érvelése szerint a „pusztán embernek levés” jog nélküli állapotának kulcseleme minden felelősség hiánya – a pusztán lét nem „vétkes”, csak felesleges; azonban veszélyesebb az emberiség szerencsétlen feleslegének része lenni, mint ha valaki vádolt bűnöző, akit a felelősség mércéjéhez mérnek. Arendt szerint az állampolgárság védelmi szerkezetének hiányában szenvedő menekült helyzete valójában *javul*, amikor bűncselekményt követ el, mivel ezáltal elnyeri a törvény által vádolt felelős polgár státuszát (Arendt 1973: 286).

Viszont Arendt érvelése és a szokásos liberális narratíva ellenére (mely a „homályos” státusztörvényektől a „konkrét” cselekvési törvények felé való elmozdulást progresszívnek tekinti) a hajléktalan emberek felelőssé tétele a tiltott tetteket szabályozó diskurzuson keresztül sokkal kevésbé jelenti azt, hogy ezzel felelősségteljes, cselekvő aktorokként tiszteljük őket, mint inkább azt, hogy kiszélesíti és megerősíti a zaklatás és üldözés jogi hálóját. Egyrészt megteremti a hajléktalan embernek azt az ideológiai figuráját, aki szándékosan és felelőtlenül akadályozza a fogyasztói terek „közösségi” élvezetét, másrészt dekonstruálja a hajléktalanság „státuszát” annak alkotmányosan szabályozható alkotóelemeire, a „cselekedetekre”. Így a jogszerű eljárás forradalmának cinikus, kiemelkedően praktikus és megtorló termékeként az identitás „cselekvésre” és „viselkedésre” válik szét, melyekért az egyént, mint választót felelősségre lehet vonni. Vagyis amellelt érvelek, hogy a tetteket szabályozó rezsim nem emelkedik felül a pusztán lét kérdésén. Ehelyett azt a pontot képviseli, ahol a liberalizmus akarattal rendelkező, választó, felelős „én”-je találkozik a pusztán lét politikájával. E találkozás eredménye a felelős, választó énnel egy olyan verziója, akit felelősségre vonnak, amiért a pusztán létet választotta – vagyis azt, hogy köztéren aludjon és kéregessen – és ezáltal egy alacsonyabb rendű jogi és politikai státuszba van vetve: a törvényen kívüli állampolgár státuszába.²³

23 A hajléktalan embereknek ez a kriminalizációja az „egyéni felelősség” más büntető politikáihoz – például az jóléti ellátások reformjához – kapcsolódik. A jóléti megszorítások kontextusában és a „személyes felelősség” kapcsán Schram (2000: 53) amellelt érvel, hogy „A viselkedés elsődleges tartalmának (text) szüksége van az identitás mögöttes tartalmára (subtext), mely az adott tényhez hozzárendelve koherenciát ad neki”. Itt lép be a „jóléti királynő” (welfare queen) alakja, vagyis a felelőtlen tettek mögött álló, felelősségre vonható, döntést hozó alany: „A segélyezésről szóló diskurzus létrehozta saját jóléti királynőit, hogy kritikáját meggyőzővé és az elítélt viselkedést emberek tudatos döntéseinek eredményévé tegye.” A státusz/viselkedés különbségtétel kialakulása ezenkívül összekapcsolja a hajléktalanellenes politikákat a fegyveres erők melegeket és leszbikusokat érintő „Ne kérdezd, ne mondd, ne gyakorold” („Don't Ask, Don't Tell, Don't Pursue”) politikájával. Míg a haderőre vonatkozó korábbi politika szerint önmagában az is okot adott a leszerelésre, ha valaki meleg vagy leszbikus volt, és a csavargótörvények

A hajléktalan emberek (cselekedetei) kriminalizálásának közvetlenül nincs köze sem tétlenségükhöz, sem Isten elleni vétükhöz, amiért kibújnak a termelés alól; a kriminalizáció a köztéri viselkedés normáinak szándékos megsértését célozza. Mark Sidran, a seattle-i járdarendelet szerzője és védelmezője tisztességgént határozza meg az állampolgárságot, és megpróbálja a járdán ülést az illetlenség égbekiáltó cselekedetévé változtatni. Egy a *Seattle Times* véleményrovatában megjelent cikkében egy hajléktalan ember, David Todd esetét tárgyalja, aki (legalábbis Sidran szerint) a többi polgár felé való teljes közönyét fejezi ki azzal, hogy önző módon eltorlaszol egy forgalmas járdát, mely „a város egyik legforgalmasabb gyalogos kereszteződése”. „Ahelyett, hogy egy tömbbel arrébb, a Westlake parkban feküdne vagy ülne, az »ő« sarkát kedveli, tekintet nélkül a gyalogosok érdekeire; ideértve a fogyatékkal élőket, a látáskárosultakat és az időseket, akik számára biztonsági kockázatot jelent. Arra sincs tekintettel, hogy viselkedése milyen módon ássa alá a gazdaság életképességét azáltal, hogy elriasztja az embereket a járdá használatától” (Sidran 1994). Ez az új, felelőtlen hajléktalan: ragaszkodik hozzá, hogy ott kéregebben, ahol elhaladnak emberek, és nem tanúsít semmilyen érdeklődést a fogyasztói köztér gazdasági vitalitásával kapcsolatban.

Az állampolgárságnak ebben a modelljében a közösségi kötelességeket a tisztelet jeleként sózzák rá a hajléktalan emberekre. A személyes felelősség és udvariasság a „tisztességgel” válik egyenlővé, míg a „járdán henyélő” hajléktalanok a köztér törvényen kívüli profán elemei, akik megtagadják a közösségi normákat, és figyelmen kívül hagyják a becsületes, mozgásban lévő állampolgárok igényeit. Ahhoz, hogy valaki a közösség becsületes tagjává válhasson, szó szerint „fel kell állnia”²⁴. Azoknak a hajléktalan embereknek az esetében, akik nem hajlandóak önkéntes módon alkalmazkodni az állampolgáriság kötelezettségeihez, a törvény közbelép, hogy még egy lökést adjon az öngondoskodásnak.²⁵

Az új politikák kriminológiai igazolása: betört ablakok, lakossági félelem és jövőbeli bűnözés

A rendbontás és bűnözés „betört ablakok”-elmélete, illetve ennek rendfenntartási előírásai jelentős szerepet játszottak az új köztérrendeletek igazolásában. Például a *Young v. New York városa* esetben, mely a New York-i metróban való kéregetés tilalmát vizsgálta, a New York-i szövetségi bíróság tanúként hallgatta meg George Kellinget, a *Fixing Broken Windows* (Betört ablakok megjavítása) egyik szerzőjét, és elismerően hivatkozott erre a tanulmányra,

bűnnek tekintették, ha valaki csavargó vagy „megrögzött léhűtő” volt, addig az újabb politikák középpontjában a cselekvés áll. Ennek ellenére mindkét típusú politika kettős gesztust tesz: azt állítja, hogy a pusztán valamilyen „létnek” biztonságot nyújt azáltal, hogy „csak” bizonyos ártalmas és zavaró „cselekvéseket” tilt, de a lét különféle cselekvésekre való lebontásával magát a cselekvő egyént célozza. A hadsereg „Ne kérdezd, ne mondd, ne gyakorold” politikája, hasonlóan a kéregetést és nyilvános helyen alvást tiltó köztérrendeletekhez, jól illusztrálja, hogyan lehet a státusz/viselkedés különbségtételt olyan módon manipulálni, hogy ezek a rendelkezések a felszínen megfeleljenek a hátrányos helyzetű kisebbségek védelmének, míg valójában csak kiterjesztik az illegális hálókat. Janet Halley rámutat, hogy a státuszon alapuló szabályozástól a cselekvésen alapuló szabályozás felé való elmozdulás tulajdonképpen rosszhiszemű érvelés, mely lehetővé teszi, hogy a státusz szabályozása „új kifinomultsággal” folytatódhasson (l. Valdes 1994: 473–474 és Halley 1999: 63).

²⁴ Utalás az angol *'upstanding'* (itt becsületesnek fordított, szó szerint 'felemelkedett, álló') kifejezésre. (A szerk.)

²⁵ Ebben a diskurzusban a harmóniát hangsúlyozó „közösség mítoszának” és a személyes felelősséget hangsúlyozó küzdelmes individualizmus etikájának kombinációja nyilvánul meg (l. Greenhouse et al. [1994] könyvének záró fejezetét).

amikor kihirdette a tilalmat érvényben hagyó döntését. Más bíróságok is tekintetbe vették a köztereken való „rendbontás” „betört ablakok”-magyarázatát annak megállapításánál, hogy jelentős vagy kényszerítő erejű kormányzati érdeket szolgál-e az éppen vizsgált rendelet. Úgy vélem, hogy a betört ablakok elmélete a csavargótörvények jövőbeli bűnözéssel kapcsolatos hivatkozásának módosított változata. Az a kriminológiai elmélet, miszerint bizonyos látszólag ártalmatlan viselkedések (például a lófrálás, kéregetés, ülés vagy koldulás) a bűnözés melegágya, végigkíséri mind a csavargás/termelés, mind a hajléktalanság/fogyasztás rezsimjeit. Van viszont egy lényeges különbség. Míg a csavargás/termelés megközelítés háttérben álló kriminológiai elmélet *közvetlen* kapcsolatot állapított meg a csavargás és bűnözés között (a kényszermunka fegyelme nélkül a csavargók bűnözőkké válnak), addig a jelenlegi hajléktalanelenes megközelítés *közvetett* kapcsolatot állapít meg: a koldusok a rendtelenség látszatát keltik, és ez mások (a bűnözők) számára azt jelenti, hogy az adott terület nem rendelkezik a bűnözés megakadályozásához szükséges társadalmi kontrollal.

A betört ablakok érvelése egy metaforával kezdődik – egy olyan metaforával, mely más metaforákat juttat az ember eszébe, mint például dominókat és csúszós lejtőket, melyek a rendnélküliségbe való lecsúszás veszélyét jelzik, ha egy kezdeti eseményt nem akadályozunk meg. Az állítás az, hogy akár egyetlen betörve hagyott ablak is azt a benyomást kelti a járókelőben, hogy az senkit sem érdekel, ezért a további ablakok betörése nem jár semmilyen veszéllyel; ennek analógiájára a szabadjárá engedett köztéri rendbontás a társadalmi ellenőrzés mechanizmusainak felfüggesztését, és így azt jelzi, hogy szabad a pálya a különböző bűncselekmények számára. Kelling és Coles azt állítják, hogy „a szabályozatlan és ellenőrizetlen rendbontó viselkedés azt jelzi a lakosoknak, hogy a terület nem biztonságos. Az erre megfontoltan és félelemmel reagáló lakosok nem mennek majd ki az utcákra, elkerülnek bizonyos helyeket, és korlátozzák rendes tevékenységeiket és összejöveteleiket”. Ezek a megfontolt és féltő lakosok, azáltal, hogy visszahúzódnak a köztérről, „egyben a kölcsönös támogatás szerepeiből is visszahúzódnak [...] és felhagynak azzal a társadalmi ellenőrzéssel, amelynek fenntartásához korábban hozzájárultak”. Ennek eredménye „még több rendbontó viselkedés és a komoly bűnözés beáramlása” (Kelling és Coles 1996: 20).

Az eredeti, *Atlantic Monthly*-ban közölt cikkben, mely a bűnözés betört ablakok elméletét tárgyalja, Kelling és James Q. Wilson látszólag azt sugallják, hogy a rendbontó viselkedés, mint például a közterületi alkoholfogyasztás, fiatal csoportok lézengése és a koldulás (mely legfőbb gondjuknak tűnik), két különböző jelet küld két különböző csoportnak. A „lakosoknak” szóló üzenet az, hogy tartsák távol magukat és féljenek. A „bűnözőknek” szóló üzenet pedig az, hogy jöjjenek és húzzanak hasznát az informális társadalmi ellenőrzés mechanizmusainak hiányából: „A szabályozatlan és ellenőrizetlen rendbontó viselkedés azt jelzi a lakosoknak, hogy az adott terület nem biztonságos, [míg] a rablók és tolvajok, legyenek alkalmiak vagy professzionálisak, azt gondolják, hogy csökken a lebukás esélye [...] ha olyan utcákon működnek, ahol a potenciális áldozatok a fennálló körülmények miatt eleve meg vannak félemlítve. Ha a környék nem tudja megakadályozni, hogy egy zavaró koldus bosszantsa a járókelőket, akkor még kevésbé valószínű – a tolvaj lehetséges észjárása szerint –, hogy felhívják a rendőrséget és azonosítják a potenciális rablót.” A betört ablakok elméletében a koldusok nem válnak bűnözőkké, viszont vonzzák a bűnözést. Megrémítik a becsületes lakosokat, a félelem és megfélemlítés légkörét hozzák létre, mely fogékony a bűnözésre, és jeleket küldenek a bűnözőknek arról, hogy fennáll ez a légkör: „A komoly utcai bűnözés olyan városrészekben virágzik, ahol a rendbontó viselkedés ellenőrizetlen

marad. Az ellenőrizetlen kéregető valójában az első betört ablak” (Wilson és Kelling 1982: 34). A csavargás morális mételeyétől, ami a bűnözés melegágya, a kéregetőig, aki „az első betört ablak”: mindkét metafora a jövőbeli bűnözésről szól, de a betört ablakok elmélete a lakosok félelmét és visszahúzódását jelöli meg közvetítő kapocsként a kéregetés és a súlyosabb bűnözés között.

A jövőbeli bűnözés érveinek (melyeket a *Papachristou*-ügyben Douglas bíró elutasított) ez a komplikáltabb verziója a csavargás „morális fertőjét” visszaforgatja a közterek viselkedési szempontból történő elemzésébe. Ugyanúgy, ahogy a „viselkedés” hangsúlyozása elkerüli a gyanús identitások nyílt kriminalizálását, a viselkedésalapú rendeletek betört ablakok elméletére hivatkozó igazolása elkerüli a csavargó vagy koldus jellemére és erkölcsstelenségére vonatkozó állításokat; ez egy új kriminológiai vízió vagy elmélet, melyet nem kötnek a patológia és a bűnözői identitás nehéz láncai. A betört ablakok elmélete ennek ellenére sikeresen osztja két csoportra a világot: az egyik oldalon vannak a becsületes, de félelemben élő állampolgárok, akik körültekintően elkerülik a rendetlen köztereket, a másikon pedig a hajléktalan koldusok, akik a betört ablakokat testesítik meg. Bár Kelling és Coles azt állítják, hogy a viselkedés középpontba állításával elkerülik a státusz kriminalizálását, „a viselkedésről szóló szövegüknek szüksége van az identitás mögöttes tartalmára”, ahogyan Schram a jóléti ellátások reformjával kapcsolatban fogalmaz (Schram 2000: 53). Ezt a betört ablakot megtestesítő felelőtlen koldusban találják meg.

Ha a rendtelenség és a bűnözés közötti fő közvetítő a lakosok rendtelenségtől való félelme, akkor felmerülhet a kérdés, hogy vajon jogos-e a koldusoktól való félelem. Vajon a rendtelenség bizonyos formáitól való lakossági félelem körültekintést jelent, míg más formáitól való félelem előítéletességet? Ilyen kérdéseket a betört ablakok elméletén belül nem lehet feltenni, mivel a rendtelenségtől való lakossági félelem önmaga igazolásává válik. Kelling és Coles szerint „ez a reakció se nem ésszerűtlen, se nem túlzó, mivel a rendtelenség valóban a súlyos bűnözés és városi hanyatlás előzménye vagy velejárója” (Kelling és Coles 1996: 26). Érvelésük szerint viszont a rendtelenség *azért* vezet bűnözéshez, mert a lakosok félnek tőle, és visszahúzódnak a közterekről. Ezáltal a rendtelenség egybemosott kategóriáját hozzák létre, és körkörös érvelésükkel kizárják a lakossági félelem megalapozottságára vonatkozó kérdéseket.

A baltimore-i városi tanács agresszív megszólítást tiltó rendeletének elfogadásához vezető folyamaton jól nyomon követhető, hogy a hajléktalan és kolduló emberektől való lakossági félelem valóban központi szerepet játszik a köztérrendeletek létrehozásában. Létrehoztak egy „Biztonsági Különítményt”, melynek tagjait a Belvárosi Partnerség képviselői (mely egy „különleges adózási övezet” ellenőrzését végzi, és a városi terek privát/közösségi határai elmosásának részeként „kiegészítő biztonsági szolgáltatásokat” nyújt), városi tisztviselők, rendőrök és a „közösség képviselői” alkották. Ez a különítmény kiadott egy jelentést az „aggodalmat okozó emberekről”, mely megállapította, hogy „bizonyos személyek két jól elkülöníthető csoportja [...] okoz problémát a belvárosban: az agresszív kéregetők és koldusok, akik megfélemlítenek és zaklatnak másokat, illetve a megrögzött utcai hajléktalanok, akik helyzetét a gazdasági, fizikai és szociális problémák egész sora súlyosbítja” (idézi: *Patton v. Baltimore City* 1994: 5).

Még ha el is ismerjük Kelling és Coles azon állítását, hogy a kéregető és hajléktalan emberektől való lakossági félelem bűnözéshez vezet, mert a félelemben élő lakosok visszahúzódnak a közterekről és ezáltal bűnözésre alkalmas körülményeket teremtenek, az erre adható

válaszaink akkor sem korlátozódnak a kéregetés és a köztéren alvás megtiltására. Ehelyett ki is törhetnénk ezen érvelés körköröségéből, és megkérdőjelezhetnénk, hogy ez a félelem megalapozott-e. Azt is felvethetnénk, hogy nem lenne-e a lakhatással rendelkező lakosok részéről megfelelőbb válasz, ha nem menekülnének a félelembe, és jelen maradnának a „társadalmi rendetlenséggel” terhelt köztereken.

Ez Richard Sennett (1970) javaslata, aki *The Uses of Disorder* (A rendetlenség haszna) című művében arra szólítja fel a városlakókat, hogy kerekedjenek felül a teljes ellenőrzés és bizonyosság iránti vágyukon, és legyenek nyitottak a rendetlenségre, bizonytalanságra és különbözőségeire. Sennett szerint a várostervezésnek és a várospolitikának arra kellene törekednie, hogy elősegítse az idegenek közötti véletlen találkozásokat, és ezáltal segítsen nekik felülkerekedni a rendetlenségtől és különbözőségtől való félelmükön. Ezek a véletlen találkozások lehetővé tennék a különbözőség megtapasztalását egy olyan környezetben, amely megakadályozza, hogy ezek a különbözőségek mássággá alakuljanak át. Sennett szerint „a városi életben a személyes találkozásokon keresztül társadalmi kapcsolatoknak kellene létrejönniük, és különösen olyan kapcsolatoknak, amelyek társadalmi konfliktust foglalnak magukban”. Érvelése szerint, amennyiben elmarad a mindennapos, konfliktusos találkozás az idegenekkel (akik a különbözőség hordozói), akkor tárgyiasult, vegytiszta identitások fognak kialakulni. Ezek a vegytiszta ének, amelyek „nincsenek hozzászokva a konfrontáció mindennapos sokkjához és a kiirthatatlan konfliktus kifejeződéséhez, feszülten reagálnak az elnyomott városi csoportok rendetlenségére, és az alulról jövő ellenségességre elnyomással válaszolnak”. A mindennapos kapcsolat az idegenekkel megakadályozza, hogy teljesen „mássa” váljanak – nem azért, mert ezáltal „túllátunk” a különbségen és „felfedezzük”, hogy „igazából” nem is különböznek tőlünk, hanem inkább azért, mert a közös túlélés igénye, a kölcsönös függés valósága és a visszahúzódas lehetetlensége megakadályozzák, hogy az identitás/különbözőség dinamika csúnya fordulatot vegyen. „Valószínűnek tűnik, hogy amikor szembesülünk annak szükségességével, hogy cselekedjünk, hogy a túlélés érdekében az emberek különbségeit kezeljük, akkor a mitikus szolidaritás iránti vágyat éppen a túlélésnek ez a szükségessége győzi majd le” (Sennett 1970: 138–139, 82, 145).

Sennett érveléséből az következik, hogy még akkor is, ha a betört ablakok ellenőrzésével sikeresen kizárják a fogyasztói közterekből a társadalmi rendetlenséget, a lakhatással rendelkező lakosok rendetlenségtől való félelme csak tovább fog növekedni, mivel elszoknak a különbözőséggel való közvetlen találkozástól, és ahogyan arra Susan Bickford (2000) is rámutat, a megtisztított terekből kizárt emberek és csoportok reprezentációjában kizárólag a média-sztereotípiákra hagyatkozhatnak majd. Bickford ugyanakkor figyelmeztet a „félelem mélységesen antidemokratikusként történő démonizálása” ellen is. Nem könnyű feladat meghatározni, hogy mely lakossági félelmek megalapozottak és melyek nem azok. „Bizonyos esetekben a demokratikus politika elvárja az állampolgároktól, hogy a félelem és kockázat ellenére egy bizonyos módon cselekedjenek, és a bátorság politikai etikája segíthet abban, hogy felélessze egy egyenlőtlen társadalom demokratikus politikáját. De a közélet bizonyára nem várhatja el tőlünk, hogy soha ne cselekedjünk a félelmeinknek megfelelően. Honnan tudjam, hogy mikor cselekedjek a félelmeimnek megfelelően vagy éppen azok ellen, és honnan tudjam, hogy félelmem mikor alapul olyan felismerésen, amelynek irányítania kellene cselekedeteimet? Ezek a kérdések kihívást jelentenek és zavarba hozóak. A bekerített terek révén elkerülhető bizonytalanság egy része éppen az azzal kapcsolatos bizonytalanság, hogy hogyan reagáljunk egy megzavaró idegenre” (Bickford 2000: 363, 365, 366).

Fontos, hogy ne hagyjuk figyelmen kívül a lakhatással rendelkező lakosok rendetlen közterekkel kapcsolatos félelmeit. Viszont az is fontos, hogy a rendetlenségtől való félelmet ne fogadjuk el a közpolitikák megkérdőjelezhetetlen alapjaként, hiszen a betört ablakok elvén alapuló ellenőrzés és a hajléktalanellenes rendeletek által a lakhatással rendelkezők számára a köztéren megteremtett biztonság a fogyasztói közterekből kizárt csoportok számára éppen a biztonság felszámolását jelentik. „Ha a fogyasztó fehér középosztály nyilvánossága úgy érzi, hogy veszélyeztetni azok jelenléte, akik nem úgy néznek ki és nem úgy viselkednek, mint ők, akkor a köztér veszélytől való megtisztítása egyben a veszély és kényelmetlenség növekedését, vagy egyenesen a kirekesztést jelenti azok számára, akiket idegenként vagy ismeretlenként jelöltek meg” (Bickford 2000: 362). A betört ablakok érvelése ezt a gondolatmenetet egy önmagába záródó érveléssel zárja le, mely szerint a lakossági félelem egyszerűen a bűnözés (közvetett) kiváltó oka, és a rendetlenség ellenőrzésének igazolási alapja. Bár egyetértek Bickforddal abban, hogy nincs egyértelmű válasz arra a kérdésre, hogy a rendetlenségtől való lakossági félelem mikor megalapozott, és mikor kell rajta felülkerekedni, azt gondolom, hogy ezt a problémát jobban meg lehet ragadni, ha szétválasztjuk a rendetlenség azon formáit, melyeket Kelling és Coles következetesen összemossnak.

Egy New York-i kéregetőkről és utcai árusokról szóló nemrég kiadott elemzés felveti, hogy a betört ablakok elméletében a rendetlenség pontatlan definíciója okoz problémát. *Sidewalk* (Járda) című könyvében Mitchell Duneier a kéregetők, a könyv- és magazinárusok és a náluk vásároló, lakhatással rendelkező emberek komplex városi ökológiáját mutatja be. Duneier szerint gyakran előfordul, hogy a kéregetők és utcai árusok válnak az utcán a társadalmi rend fenntartását segítő szemekké és fülekké. Bizonyos árusok és kéregetők valóban sértően viselkednek, és meg akarják félemlíteni a járóelőket, de Duneier szerint az esetek többségében „utcai jelenlétük megerősíti a társadalmi rendet”. Jelenlétük továbbá elősegíti azokat a társadalmi és kulturális határokon átívelő találkozásokat is, melyekről Sennett azt írja, hogy segítenek a lakosok félelmeinek legyőzésében: az árusok standjai „az interakció helyszíneivé váltak, melyek elősegítik a hatalmas társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek által szétválasztott emberek közötti társadalmi korlátok lebontását” (Duneier 1999: 43, 71).

Duneier nem a betört ablakokkal fémjelzett megközelítés elvetését javasolja, hanem azt, hogy az legyen célzottabb annak érdekében, hogy elkerüljük az utcán élők, kéregetők és utcai árusok általános zaklatását. Ehhez arra van szükség, hogy elutasítsuk azokat a mechanizmusokat, amelyek a rendetlenség fizikai formáit – igazi betört ablakok, graffiti vagy más vandalizmus – ily könnyedén azonosítják élő emberekkel. „Honnan tudja Wilson és Kelling, hogy mikor látják a *társadalmi* betört ablakok eseteit, melyek a potenciális bűnözőknek azt az üzenetet közvetítik, hogy meg lehet szegni a törvényt? A »társadalmi rendetlenség« nem ugyanolyan, mint egy megrongált utcai telefon. A Hatodik Sugárúton dolgozó férfiakat tekinthetjük betört ablakoknak, de jelen kutatás rámutatott, hogy többségük nyilvános figurává vált, akik egymás között és az idegenek felé is azt az elvárást közvetítik, hogy »valaki figyel«” (Duneier 1999: 289). Míg Wilson és Kelling azon állítása, hogy „a kéregető az első betört ablak”, a csavargótörvények jövőbeli bűnözésre hivatkozó igazolásának csak egy újabb verziója, addig Duneier tanulmánya amellet foglalt állást, hogy a „társadalmi rendetlenség” ilyen formái se nem igazolják a lakhatással rendelkező lakosok félelmét és visszahúzódsát, se nem közvetítenek bátorító üzenetet a csak a lehetőségre váró bűnözők felé.

A csavargótörvényektől a hajléktalanellenes politikákig való átmenetben felfedezhető a folytonosság és annak hiánya is. Először is, a csavargótörvények központjában a munka és tétlenség kérdése állt, és a céljuk az volt, hogy kényszerítő mechanizmusokon keresztül biztosítsák a stabil dolgozó népességet a termelő szféra számára. Ezeket a törvényeket diszkurzív szinten összekapcsolták a fényűzés és túlzó fogyasztás tilalmával. A hajléktalanellenes törvények a fogyasztás és megjelenés kérdéseire irányulnak, a fogyasztói tevékenység „súrlódásmentes” zónáit biztosítják a posztindusztriális város középosztálybeli használói számára, és az utcán élő hajléktalan személyek és cselekedeteik folyamatos kirekesztésével a normatív nyilvánosság vízióját hozzák létre.

Másrészt a csavargótörvények részét képezte a gyanús identitások és léthelyzetek meghatározása, gyakran részletesen meghatározva, hogy „ki ítéltessen csavargónak”. A hajléktalanellenes törvények a tiltott cselekedetek tipológiáját teremtik meg. Az identitástól és státustól a cselekvés és viselkedés felé való elmozdulást tükrözik az olyan alkotmányértelmező végzések, mint a *Papachristou*, mely alkotmányba ütköző homályossága miatt elutasította a csavargás széles körű, identitáson alapuló tiltását vagy a *Robinson v. California* ügyben hozott döntés, mely a Nyolcadik Alkotmánykiegészítésre hivatkozva kegyetlen és szokatlan büntetésként utasította el a státusz kriminalizálását. Ez a hangsúlyeltolódás nem a jogi alanyisággal kapcsolatos aggodalmak elhagyását jelenti, hanem az alárendelt jogi alany és a felelősségre vonás új formáinak létrehozását, melyet részben azzal értek el, hogy az identitást lebontották annak alkotmányosan kriminalizálható alkotóelemeire.

Harmadrészt az új köztérrendeletek legitimációs alapja a csavargótörvényeket igazoló jövőbeli bűnözés érvének egy módosított változata. A „rendetlenség” és „bűnözés” közötti kapcsolat közvetítésével ez a módosított verzió elkerüli a hajléktalan emberek bűnöző jellemére vonatkozó állításokat, és ehelyett a kéregetés és a súlyosabb bűnözés közötti közvetítő elemként bevezeti a lakosok félelmét – ez a kapcsolat azonban egy körkörös logikában önmagát legitimáló érvnek bizonyul, mely a normatív nyilvánosság félelmeit közpolitikák és ellenőrzési stratégiák alapjává teszi.

Azzal, hogy a legfelsőbb bíróság történelmi anakronizmusként elutasította Jacksonville csavargótörvényét, még nem győzte le teljesen a gyökértelen szegényekkel kapcsolatos büntető megközelítést – sőt akaratlanul is új irányt adott a büntetőpolitikáknak. Ez az új irány identitásalapú helyett cselekedetalapú, és a felújított városi központok posztindusztriális fogyasztói tereinek védelmére irányul. Ezzel együtt az olyan cselekedetalapú rendeleteket is megtámadták több körzeti és fellebbviteli bíróságon, amelyek tiltják a járdán ülést, a kéregetést és a nyilvános helyen való alvást és sátrazást.²⁶

Fordította Pósfai Zsuzsanna

26 Amit Feldman könyve következő fejezetében elemez. (A szerk.)

Hivatkozott bírósági döntések

- Doucette v. Santa Monica*, 955 F. Supp. 1192 (C.D. Cal. September 30, 1996).
Love v. City of Chicago, No. 96-C-0396, 1966 U.S. Dist. LEXIS 16041 (N.D. Cal. August 18, 1996); WL 60804, 1998 U.S. Dist LEXIS 1386 (N.D. Ill. February 6, 1998).
Papachristou v. City of Jacksonville, 405 U.S. 156 (1972).
Patton v. Baltimore City, Civil No. S93-2389 (D. Md. August 19, 1994) (Memorandum Opinion).
Robinson v. California, 370 U.S. 660 (1962).
Roulette v. City of Seattle, 850 F. Supp 1442 (W.D. Wash. 1994); affirmed, 97 F. 3d 300 (9th Cir. 1996)
Tobe v. City of Santa Ana, 27 Val. Rptr. 2d 386 (Cal. App. 4 Dist. 1994); reversed, 40 Cal. Rptr. 2d 402 (Cal. 1995).

Hivatkozott irodalom

- Agamben, Giorgio (1998): *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Angelos, Constantine (1993): Opponents of Sidewalk Ordinance File Challenge. *Seattle Times*, november 11., B1.
- Arendt, Hannah (1973): *Origins of Totalitarianism*. San Diego: Harcourt, Brace.
- Arnold, Kathleen (1998): Homelessness, Citizenship, and Identity. PhD-disszertáció, University of California, Los Angeles.
- Baudrillard, Jean (1999): Consumer Society. In *Consumer Society in American History: A Reader*. Lawrence B. Glickman (szerk.). Ithaca: Cornell University Press.
- Beier, A. L. (1985): *Masterless Men: The Vagrancy Problem in England, 1560–1640*. London: Methuen.
- Beier, A. L. (1983): *The Problem of the Poor in Tudor and Early Stuart England*. London: Methuen.
- Bell, Daniel (1976): *The Cultural Contradictions of Capitalism*. New York: Basic Books.
- Berg, William M. (1994): *Roulette v. City of Seattle: A City Lives with Its Homeless*. *Seattle University Law Review* 18: 147–195.
- Bickford, Susan (2000): Constructing Inequality: City Spaces and the Architecture of Citizenship. *Political Theory* 28: 355–376.
- Blackstone, William (1979): *Commentaries on the Laws of England*, vol. 4. (*Of Public Wrongs*). Az első kiadás (1765–1769) mindenben megegyező másolata. Chicago: University of Chicago Press.
- Calder, Lendol (1999): *Financing the American Dream: A Cultural History of Consumer Credit*. Princeton: Princeton University Press.
- Chambliss, William J. (1969): The Law of Vagrancy. In *Crime and the Legal Process*. William J. Chambliss (szerk.). New York: McGraw-Hill.
- Connolly, William (1995): *The Ethos of Pluralization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Davis, Mike (1992): *City of Quartz*. New York: Vintage.
- Desjarlais, Rovert (1997): *Shelter Blues: Sanity and Selfhood among the Homeless*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Deutsche, Rosalyn (1996): *Evictions: Art and Spatial Politics*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Duneier, Mitchell (1999): *Sidewalk*. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- Fitzpatrick, Peter (2001): Bare Sovereignty: Homo Sacer and the Insistence of Law. *Theory & Event* 5(2).
- Foote, Caleb (1969): Vagrancy-Type Law and its Administration. In *Crime and the Legal Process*. William J. Chambliss (szerk.). New York: McGraw-Hill.
- Foucault, Michel (2004): *A bolondság története*. Budapest: Atlantisz.
- Frug, Gerald (2000): *Public Cities/Private Cities*. Előadás a Law and Society Association éves találkozásán, Miami, Florida.
- Gamble, Andrew (1994): *The Free Economy and the Strong State*. London: Macmillan.
- Greenhouse, Carol J. et al. (1994): *Law and Community in Three American Towns*. Ithaca: Cornell University Press.
- Halley, Janet E. (1999): *Don't: A Reader's Guide to the Military's Anti-Gay Policy*. Durham, NC: Duke University Press.
- Hayward, Clarissa Ryle (2001): *Between 'The Street' and 'The Mall': Social Space and Democratic Possibility*. Előadás a Midwest Political Science Association találkozásán, Chicago, Illinois.
- Humphreys, Robert (1999): *No Fixed Abode: A History of Responses to the Roofless and Rootless in Britain*. New York: St Martin's.

- Hunt, Alan (1996): *Governance of the Consuming Passions: A History of Sumptuary Law*. New York: St. Martin's.
- Kawash, Samira (2010): A hajléktalan test. *Replika* 71: 53–70.
- Kelling, George L. és Catherine M. Coles (1996): *Fixing Broken Windows*. New York: Free Press.
- Kusmer, Kenneth (2002): *Down and Out, On the Road: The Homeless in American History*. Oxford: Oxford University Press.
- Mair, Andrew (1986): The Homeless and the Postindustrial City. *Political Geography Quarterly* 5 (október): 351–368.
- Mitchell, Don (1997): Annihilation of Space by Law: The Roots and Implications of Anti-homeless Laws in the United States. *Antipode* 29: 303–355.
- Mitchell, Don (2010): A tér törvényi megsemmisítése. A hajléktalanellenes törvények és a jogok csökkenő tere. *Replika* 71: 71–100.
- Negt, Oskar és Alexander Kluge (1993): *Public Sphere and Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- North Beach Citizens (2001a). *About Us*. Elérhető: <http://northbeachcitizens.org/html/au.html#step>
- North Beach Citizens (2001b). *Community Coupons*. Elérhető: <http://www.northbeachcitizens.org/html/cc.html>
- Norton, Anne (1993): *Republic of Signs*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rose, Nikolas (1999): *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Schram, Sanford. F. (2000): *After Welfare: The Culture of Postindustrial Social Policy*. New York: New York University Press.
- Sennett, Richard. (1970): *The Uses of Disorder*. New York: Norton.
- Sennett, Richard (1994): *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization*. New York: Norton.
- Shapiro, Michael (1992): Spatiality and Policy Discourse: Reading the Global City. In *Reading the Postmodern Polity: Political Theory as Textual Practice*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Sidran, Mark (1994): Establishing Standards on Civil Behavior. *Seattle Times*, augusztus 10., B5.
- Simon, Harry (1992): Towns without Pity: A Constitutional and Historical Analysis of Official Efforts to Drive Homeless Persons from American Cities. *Tulane Law Review* 66: 631–676.
- Snow, David A. és Leon Anderson (1993): *Down on Their Luck: A Study of Homeless Street People*. Berkeley: University of California Press.
- Susman, Warren I. (1984). *Culture as History: The Transformation of American Society in the Twentieth Century*. New York: Pantheon.
- Tier, Robert (1993): Maintaining Safety and Civility in Public Spaces: A Constitutional Approach to Agressive Begging. *Louisiana Law Review* 54: 285–338.
- Valdes, Francisco (1994): Sexual Minorities in the Military: Charting the Constitutional Frontiers of Status and Conduct. *Creighton Law Review* 27: 384–475.
- Wagner, David (1993): *Checkerboard Square: Culture and Resistance in a Homeless Community*. Boulder, Colorado: Westview.
- Waldron, Jeremy (1991): Homelessness and the Issue of Freedom. *UCLA Law Review* 39: 295–324.
- Wilson, James Q. és George Kelling (1982): Broken Windows: The Police and Neighborhood Safety. *Atlantic Monthly*, március, 29–38.
- Wright, Talmadge (1997): *Out of Place: Homeless Mobilizations, Subcities, and Contested Landscapes*. Albany: State University of New York Press.

Hajléktalanság és közösség

I. Bevezetés

Nem vagyok kommunitariánus, de egy néhány évvel ezelőtti kaliforniai találkozás a Jogok és Kötelezettségek Amerikai Szövetségével (The American Alliance for Rights and Responsibilities, AARR) a hajléktalanság és a közösség viszonyával kapcsolatos kérdések felvetésére készítetett. Az AARR a Kommunitariánus Hálózat (Communitarian Network)¹ aktivista szervezete, amely azoknak a helyi és önkormányzati kezdeményezéseknek biztosít jogi védelmet, amelyekről úgy vélik, hogy a biztonság, a jó szokások és a közösségi felelősségvállalás erősödését segítik elő.² Az AARR egy a San Franciscó-i önkormányzatot tá-

Forrás: Homelessness and Community. *University of Toronto Law Journal* 50: 371–406. Copyright © University of Toronto Press 2000. Hungarian translation © Replika. Az eredetivel egybevetette: Udvarhelyi Éva Tessza.

1 „A Kommunitariánus Hálózat létrehozott egy aktivista szervezetet – a Jogok és Kötelezettségek Amerikai Szövetségét (American Alliance for Rights and Responsibilities, AARR) –, hogy alulról jövő kezdeményezések szintjén is elősegítse eszméi megvalósítását” (Kopel és Little 1997: 443). Az AARR egy 1988-ban alapított nonprofit szervezet, amelynek célja – egyik ügyvédjének megfogalmazásában – „a közösség szellemének visszaállítása az Egyesült Államokban. Az AARR tevékenysége során igyekszik felismerni, támogatni és megvédeni azokat az új kezdeményezéseket, amelyek révén a polgárok a megoldás részévé válnak, és megpróbál egyensúlyt tartani egyfelől a jogok túlzó követelése, másfelől azok között, akik hajlandóak feláldozni a polgári szabadságjogokat más célok oltárán” (*Escalera v. NYCH* 1996; idézi Golden 1988: 552). Az utóbbi években az AARR új nevet vett fel: Közösségi Érdekek Központja (The Center for the Community Interest), lásd Fahringer (1998). Az AARR vezető ügyvédjének, Robert Teirnek az írásai (Teir 1998, 1993) jól összefoglalják a szervezet küldetését.

2 Az AARR a következő perekben vállalt képviseletet: *Asquith v. City of Beaufort* (1998), amelyben Dél-Karolina kormányzatának csendrendeletét védte az utcai prédikátorokkal szemben; *Johnson v. Rodriguez* (1997), amelyben Texas feltételes szabadlábba helyezést elbíráló testületének azt a jogát védte, hogy figyelembe vegyék azokat az állampolgári leveleket, melyekben elleneztek bizonyos fogvatartottak szabadlábba helyezését; *Doe v. Pataki* (1997), amelyben a szexuális bűnelkövetők nyilvántartását elrendelő ún. „Megan’s Law”-t védte; *Hutchins v. District of Columbia* (1996), amelyben a fiatalokra vonatkozó kijárási tilalmat védte; *Herndon v. Chapel Hill–Carrboro City Board of Education* (1996), amelynek kapcsán a középiskolás tanulók számára kötelező közmunkaprogramot védte; *Roulette v. City of Seattle* (1996), amelyben a járdák elfoglalását tiltó városi rendeleteket védte; *Montana v. Egelhoff* (1996), amely kapcsán a vádlottak azon jogát támadta, hogy önkéntes alkoholfogyasztásuk bizonyításával csökkenthessék felelősségüket; *Nunez v. City of San Diego* (1995), amelyben a tizennyolc év alatti fiatalok időszakos kijárási tilalmát

mogató *amicus curiae* levelet³ nyújtott be abban a perben, amelyet a hajléktalan jogvédők kezdeményeztek a volt polgármester, Frank Jordan Mátrix programjával szemben (*Joyce v. City of San Francisco* 1994). Ennek a programnak a célja a hajléktalan emberek táborainak eltávolítása volt San Francisco központjából (és különösen a kormányzati negyed környékéről), a rendőrség és a szociális intézmények összehangolt intézkedéseinek segítségével.⁴ Egy volt tanítványom az alperes képviseletében vett részt a perben, és miután olvasta a hajléktalanság kérdéséről írt tanulmányomat (Waldron 1991), megkérdezte, nem tudnék-e egy választ írni az AARR beadványára. Természetesen a kereset sikertelen volt, és végül az egész ügy aktualitását veszítette, amikor Willie Brown 1995-ös polgármesterré választása után az önkormányzat felfüggesztette a szóban forgó program végrehajtását. A Jogok és Kötelezettségek Amerikai Szövetségével való vitámban felmerült problémák azonban továbbra is foglalkoztatnak, és ezek egy részét szeretném megvitatni ebben az esszében.

II. A közterek közösségi felügyelete

Az AARR által képviselt irányvonal ismerős volt a számomra, hiszen az Egyesült Államok számos városában követték.⁵ Jordan polgármester Mátrix programja, mint mondták, arra irányuló kísérlet volt, hogy a város köztereit visszaszerezze a közösség számára. Amíg a város utcáin, terein és parkjaiban hajléktalanok táboroznak, addig azokat sátrak, koszos hálósáskok, kartondobozokból eszkábált menedékek és lopott bevásárlókocsik lepik el, és vizelettől, ürüléktől, kábítószeres kellékektől szennyesek. Ilyen körülmények között komoly akadályokba ütközik, hogy az egyszerű polgárok egyénileg vagy családosan, rendeltetészerűen használhassák ezeket a helyeket. A problémát súlyosbítja a kéregetés, italozás és a zavaró viselkedés különböző formáinak jelenléte, amelyek nem csupán kellemetlenné, hanem barátságtalanná és esetleg veszélyessé is teszik a város közterületeit. Mindennek eredményeként a közterek, amelyek valaha az egész közösség számára létesültek, mára a „társadalom peremén élők területévé váltak” (AARR 1994).

Az AARR szerint a közösségnek joga van a nyilvános tereken való viselkedés szabályozására, és megtilthat olyan tevékenységeket, mint az italozás, kéregetés, padon alvás, szökőkútban mosakodás, vagy a közterek illemhelyként való használata. Állításuk szerint ezek a korlátozó intézkedések nem a hajléktalanok elnyomására vagy szabadságuk csorbítására irányulnak, hanem a kellemetlenségek enyhítésére, és annak biztosítására, hogy minden polgár használhassa városának köztereit, és hogy a parkok és terek újra a társadalom közéletének egészséges központjává váljanak. Az AARR szerint a közösségek számára hasznosak az elfogadható állapotú közterek, melyek nyilvános találkozóhelyként szolgálnak, és ahol az em-

támogatta; *Johnson v. City of Dallas* (1995), amelyben a nyilvános helyen alvást tiltó városi rendeleteket védelmezte; *Loper v. NYPD*, (1993), amelyben a kéregetőkkel szembeni rendőri fellépést támogatta; *Michigan Department of State Police v. Sitz* (1990), amelyben az autópályákon felállított alkoholszint-ellenőrző pontokat védte.

3 A perben egyébként nem részes személy vagy szervezet állásfoglalása, amit a bíróság figyelembe vehet az eljárás során. Az *amicus curiae* latin kifejezés szó szerinti jelentése 'a bíróság barátja'. (A szerk.)

4 Wright (1995: 180–181) kiválóan összefoglalja a San Franciscó-i Mátrix programot és annak visszhangját.

5 Lásd a 2. lábjegyzetet; kiemelendő a *Roulette v. City of Seattle* (1996) ügy, amelyben az AARR a járdafoglalás elleni városi rendeleteket, illetve a *Johnson v. City of Dallas* (1995), amelyben a nyilvános helyen alvást tiltó városi rendeleteket védte.

berek szabadon tölthetik idejüket. A beadvány ékesszólóan ecseteli azt a jövőt, amelyben minden polgár köztereken töltheti majd a szabadidejét, a parkok és sugárutak pedig „az érintkezés, az integráció, a pihenés és az elmélkedés” helyeivé válnak (AARR 1994). A szervezet arra buzdította a bíróságot, hogy engedélyezze a városnak a kommunitariánus közter-használat visszaállítására irányuló erőfeszítései folytatását.

Ezekkel a törekvésekkel kapcsolatban fontosnak tartom megjegyezni, hogy bár kétségkívül igaz (amint azt az AARR állítja), hogy a „kormányzatnak joga van a közterületeken való viselkedés bizonyos fajtáinak szabályozására, illetve annak biztosítására, hogy a parkok és sétányok mindenki számára hozzáférhetőek legyenek”, és a városnak vállalnia kell a felelősséget a közterek állapotának megóvásáért, ahogyan az ott történő dolgokhoz sem viszonyulhat közömbösen, azért a közterek szabályozása mégis mást jelent egy olyan közösség esetében, amelynek egyes tagjai nem rendelkeznek olyan privát térrel, ahova visszavonulhatnak, mint egy olyan közösség esetében, amelyiknek minden tagja hozzáfér mind a közterekhez, mind pedig olyan magánterekhez – *saját otthonhoz* –, ahol kedvük szerint élhetik életüket, és ahol szükségleteiket ki tudják elégíteni. Ebben az utóbbi típusú társadalomban, amelyben mindenkinek rendelkezésére áll egy olyan privát tér, ahová visszavonulhat, talán indokolt arról beszélni, hogy a nyilvános tereken végzett tevékenységek *kiegészítik* a magánterekbe tartozó tevékenységeket – vagyis hogy ezek két komplementer csoportot alkotnak. Az előbbi társadalomban azonban, amelyben vannak olyan emberek, akiknek nincs más választásuk, mint hogy teljes életüket nyilvános tereken éljék le, ez a kiegészítő jelleg nem érvényesülhet. Később részletesebben kifejtem azt a – „nyilvános” és „privát” egymást kiegészítő voltát hallgatólagosan feltételező – érvet, amely véleményem szerint a legtöbb nyilvános terekről szóló kommunitariánus irodalom alapját képezi (és attól tartok, ide sorolhatók bizonyos baloldali kommunitariánus írások is).

III. Robert Ellickson

Mielőtt rátérnék az előbb említett évrre, szeretnék egy másik olyan eseményről beszélni, amely meghatározta a témáról való gondolkodásomat. Ez egy sokkal inkább szakmai jellegű esemény volt: a Yale Egyetem jogászprofesszorának, Robert Ellicksonnak 1996-ban a *Yale Law Journal*-ban megjelent „Controlling Chronic Misconduct in City Spaces: Of Panhandlers, Skid Rows, and Public Space Zoning” (Az állandósult rendbontás szabályozása a városi tereken: Kéregutó, szegénynegyedek és a nyilvános terek övezetekre való felosztása) című terjedelmes írása (Ellickson 1996). Ellickson professzor sok olyan témát felvetett, amit az AARR is a *Joyce*-ügyben, de egy hosszú jogi tanulmány keretei lehetővé tették, hogy a problémákat részletesebben és érveit meggyőzőbben fejtsse ki, egyszersmind az olvasónak is jobb lehetőséget kínált ezek mélyebb vizsgálatára. (Hozzá kell tennem, hogy Ellickson érdeklődése túlmutat a közterek szabályozásának kérdésén, és kiterjed az ehhez kapcsolódó olyan elvontabb problémákra is, mint például a szűkebb értelemben vett jogi normákkal szembeállított társadalmi normák keletkezése és hatékonysága.)⁶

⁶ Lásd Ellickson (1991). Ellickson írásainak ezt az oldalát az utcai antiszociális viselkedéssel kapcsolatban a IX. szakaszban fogom tárgyalni.

Hadd idézzek fel néhány részletet Ellickson tanulmányából, hogy érzékeltessem, alapvetően miről szól:

Az Egyesült Államok nagyobb városaiban a fejlesztett területek durván 45%-a áll az önkormányzat tulajdonában, és ezeknek a köztulajdonban álló területeknek nagy részét utcák és közutak teszik ki. [...] Minden társadalomnak – különösen egy az amerikaihoz hasonló sokszínű társadalomnak – rendelkeznie kell olyan helyekkel tagjai szocializálása érdekében, amelyekben a különböző háttérrel rendelkező emberek érintkezhetnek egymással. [...] Egy liberális társadalomnak, amely esélyegyenlőségre és általános politikai részvételre törekszik, még a legutolsó egyén számára is meg kell adnia a jogot a közlekedésre szolgáló utak és a szabadon elérhető nyilvános terek használatára.

Persze egy olyan tér, amit bárki használhat, azt is jelenti hogy bárki visszaélhet vele. Ezért állítanak fel a társadalmak szabályokat a közterek használatára. [...] Az utcán való helyes viselkedés szabályai nem a szabadságot korlátozzák, hanem annak alapjait jelentik. [...] Ahhoz, hogy egy köztér valóban nyilvános legyen, megfelelően rendezettnek kell lennie, hogy az oda érkezők nagy többsége számára elfogadható és vonzó legyen. Ahogy egy városi közgyűlésen a bomlasztó elemek csökkenthetik a polgárok részvételi arányát, a rendszeres kéregetők, a padokat elfoglaló hajléktalanok és más rendbontó emberek ugyanúgy elrettenthetik a polgárokat attól, hogy összegyűljenek az agorán (Ellickson 1991: 1176).

Az utcán történő legsúlyosabb eseményekről, a fegyveres rablásokról, a kábítószer-terjesztésről és az utcai lövöldözésekről azonnal beszámol a média. Ez a tanulmány [írja Ellickson] olyan problémákra koncentrál, amelyek ezekkel a példákkal szembeállítva jelentéktelennek tűnnek: a krónikus utcai kellemetlenségekre (chronic street nuisance). A krónikus utcai kellemetlenségek akkor jönnek létre, amikor valaki rendszeresen úgy viselkedik a köztereken, hogy azzal zavarja – de pusztán csak zavarja – ezeknek a tereknek a többi használóját, és ezt a tevékenységét hosszabb időn át folytatja (Ellickson 1991: 1168–1169).

Ellickson a következő módon határozza meg a tanulmányának fókuszát alkotó jelenséget:

Az a személy követ el állandósult utcai kellemetlenséget, aki a köztereken ismételten oly módon sérti meg az uralkodó társadalmi normákat és viselkedési szabályokat, hogy azzal egyre növekvő mértékben zavarja az ugyanazon tereket használó átlagos érzékenységu egyéneket (Ellickson 1991: 1185).

Amennyiben az ilyen utcai kellemetlenségek elszabadulnak, mondja Ellickson, és amennyiben a városlakók a belvárosi köztereken nem élvezhetik „az illemszabályok alapvető minimumát, akkor a belváros lakói ezekről a helyekről egyre nagyobb számban fognak elmenekülni a kibertér, a külvárosi bevásárlóközpontok és a fallal elkerített lakóparkok irányába” (Ellickson 1991: 1172). A retorika többé-kevésbé ugyanaz, mint amit az AARR *amicus curiae* levele használ, és amelyet a *Roulette v. City of Seattle* (1996) ügyben idézett a bíróság: „amint azt az AARR a város megbízásából írott beadványában kifejti, »a belváros veszélyessé vált a járókelők biztonságára és a gazdasági prosperitásra nézve. Bizonyos egyének eltorlaszolják a közterületek járdáit, és ezzel biztos hanyatlást idéznek elő, mert a város lakói és a turisták más helyet keresnek a találkozásra, vásárlásra és étkezésre«.”

Az Ellickson (1996) cikkére adott általam ismert reakciók többsége az olvasók számára megfontolásra ajánlott konkrét közpolitikai javaslatra reagált:⁷ a közterületek övezetekre való felosztására, amely megengedné a kéregetést és egyéb tolakodó viselkedésmódokat az

7 A kérdéssel kapcsolatos legjobb írás: Munzer (1997). A témával kapcsolatos rendkívül hasznos beszélgetésért hálával tartozom Munzer professzornak. Lásd még: Rosen (1999: 1135); Gold (1998: 1330); Austin (1998: 705); White (1996: 439); Frug (1998: 78); illetve Foscarinis (1996: 3).

Ellickson által „piros zónáknak” nevezett övezetekben, míg a „sárga zónákban” időszakosan engedélyezné, a „zöld zónáknak” nevezett köztereken pedig teljesen tiltaná azokat.⁸ Nem akarok hosszan időzni ennél a javaslatnál, mert részben nem teljesen világos, hogy azt Ellickson csupán gondolat kísérletnek szánta-e, de főként azért nem, mert úgy gondolom, Ellickson közpolitikai következtetéseinek értékelésénél sokkal fontosabb bizonyos előfeltevéseinek vizsgálata.⁹ Annál is inkább, mert az a benyomásom, hogy Ellickson előfeltevéseit azok közül is nagyon sokan osztják, akik esetleg nem fogadják el az övezetekkel kapcsolatos javaslatát.

IV. Költségek és előnyök

Ellickson írásában és az AARR érvelésében közös elem a hajléktalan emberek köztéri jelenléte és tevékenységei által az egyszerű polgároknak okozott *kellemetlenség* miatti aggodalom. (Ellickson professzor nem kommunitariánus ideológusként ismert, és bár munkáiban vannak jellegzetesen kommunitariánus témák,¹⁰ ideológiai kerete inkább a „law and economics” irányzathoz¹¹ áll közel). Fejtegetésemet szeretném annak vizsgálatával kezdeni, hogy milyen módon kategorizálja közgazdasági jellegű elemzésében a „rendbontásnak” nevezett jelenséget.

Tanulmánya elején Ellickson a közgazdászok költség-haszon elemzésével kísérli meg keretbe helyezni a krónikus utcai rendbontást (chronic street misconduct). Ennek alapján mind a kéregetés, mind a padok elfoglalása különböző felek számára jelent hasznot. Ahogy az efféle elemzések szaknyelvét használva Ellickson kifejti:

A kéregetők és a nekik pénzt adók egy része számára a koldulás hasznot jelent. Ennek a haszonnak a mértéke attól a használdozati költségtől függ, amit a kéregetés megszűnése jelentene, mely esetben mind a kéregetőknek, mind az adományozóknak a koldulás legjobb helyettesítőjéhez kellene fordulniuk (Ellickson 1996: 1179).

A kéregetők számára a hasznot a kéregetés és (például) a visszaváltható üvegek és dobozok gyűjtése közötti különbség jelenti, míg azon adományozók számára, akik „önmegerősítő örömet éreznek az alamizsna kérésének kielégítésekor”, a haszon nagysága a „játékonykodás egyéb rendelkezésre álló lehetőségeitől függ (Ellickson 1996: 1179-80). Ehhez hasonlóan a padok elfoglalásának is van közgazdasági haszna:

8 Ellickson övezetekkel kapcsolatos javaslatának központi gondolatát az amerikai városok különböző részein hagyományosan érvényesített társadalmi normák sokszínűsége ihlette: mivel a köztterekkel szemben támasztott igények nagyon változatosak, a városi lakosság történetileg igyekezett eltérő viselkedési szabályokat kialakítani egyes sétányok, parkok és terek esetében. Néhány környéket, mint a *skid row*-kat [kb. szegénynegyed – *a szerk.*], a problémás egyének menedékeként jelölték ki. Más helyek, mint például a játszóterek, az érzékenyebb egyének menedékei. Egy olyan doktrína, amely egységes törvényt akar rákényszeríteni a közterekre, ugyanannyira ostobaság, mintha a közlekedésben az összes utcán és úton egyforma volna a megengedett sebesség (Ellickson 1996: 1247).

9 Ellickson (1996) övezetekkel kapcsolatos javaslatát így vezeti fel: „*Gondolat kísérletként* képzeljük el, hogy egy város számára az utcán való magatartásra vonatkozó három, eltérő szigorúságú szabály lenne kívánatos” (kiemelés Waldrontól). Ez a megfogalmazás azt sugallja, hogy nem kell valódi szakpolitikai javaslatként komolyan venni. Másol azonban írásának „központi tételeként” hivatkozik arra a gondolatra, hogy a város viselkedési szabályait a térbeli különbségeknek megfelelően – utcáról utcára, parkról parkra, járdáról járdára – kell kialakítani.

10 Lásd Ellickson (1996). Lásd még Ellickson (1998a), amelyben a szomszédságok szintjén szerveződő közösségeket védelmezi a liberális kritikákkal szemben; valamint Ellickson (1993), amelyben a tulajdonnal kapcsolatos kommunitariánus érveket fejti ki.

11 A jogrendszerrel neoklasszikus közgazdasági módszerekkel elemző irányzat. (A szerk.)

Ennek mértéke a padokat elfoglalók lehetőségeitől függ. Például elfoglalhatnak más, hosszú távú megtelepedésre alkalmas köztereket; ingázhatnak több köztér között [...]; tölthetnek több időt fedett helyen (bentlakásos intézményben, nappali melegedőben, albérltetben vagy hozzátartozók otthonában); vagy önkéntesen bevonulhatnak egy intézménybe. Minthogy az elsőként felsorolt lehetőségek egymással könnyen helyettesíthetők, a padok egy bizonyos környéken történő elfoglalásának haszna [...] feltehetőleg csekély (Ellickson 1996: 1183).¹²

Ezek a hasznok. De mik a károk? A károk Ellickson szerint „kisebb rendbontásokból” állnak, amelyek azonban sok embert hosszú időn át folyamatosan érintve összeadódnak. „Kéregetéssel találkozva” – írja – „egy átlagos érzékenyséű járókelő a következő érzéseket tapasztalhatja: bosszankodást, amiért a magánszféráját megzavarják, neheztelést, mert a kéregető könyörgése nagy valószínűséggel valótlan, és félelmet” (Ellickson 1996: 1181). A félelem a régóta ismerős kéregetővel való találkozáskor talán nem jelentkezik, bár

más vonatkozásban [...] a találkozás kellemetlenebb lehet, mintha egy ismeretlen kéregető jönne szembe. A járókelő egy rendszeres kéregetőt látva mindinkább bosszúsá válhat, azt gondolva, hogy a koldus miért nem inkább azoknál a jótékonyági és szociális intézményeknél keres segítséget, amelyek jobban meg tudnák ítélni az érdemesség kérdését (Ellickson 1996: 1182).

Egy ilyen kéregető azért is kellemetlen lehet, mert tevékenysége a járókelőt szembesíti az általa becsben tartott társadalmi normák – mint például a munkamorál – csődjével (Ellickson 1996: 1182). A padok elfoglalásával okozott kellemetlenségről Ellickson a következőket írja:

A legbotrányosabb esetek egyszerre több érzékszervet is bántanak. Az a személy, aki egy forgalmas helyen szeméttel teli bevásárlókocsi között ül, testszagtól bűzlik és nyilvánosan műanyag flakonba vizez, valószínűleg gyakran vált ki panaszokat a rendőrség felé. Az a nő, aki forgalmas járdán alszik, ürüléktől bűzlik, és trágárságokat ordít, kétségkívül sértő magatartást tanúsít... (Ellickson 1996: 1183).

Nos, ezek mind jelentéktelen károknak tűnhetnek – inkább kellemetlenségnek, mint komoly sérelemnek. Ellickson ugyanakkor jogosan hangsúlyozza, hogy a károk összességét egy közpolitikai elemzés nem hagyhatja figyelmen kívül csupán azért, mert külön-külön azok csekély mértékűek. Ahogy azt Derek Parfit morálfilozófus hangsúlyozza – és amint azt mindenki tudja, aki foglalkozott a kollektív cselekvés problémáival –, az apró sérelmek figyelmen kívül hagyása súlyosan torzíthatja a következményelvű elemzések eredményét (Parfit 1984: 3. fejezet). Az egyes gépjárművezetők munkahelyükre utazva csupán kis mennyiségű mérgező anyagot juttatnak a környezetbe. Együttes hatásuk mégis halálos légszennyezéssé adódhat össze, ha egy adott napon autósok százazrei haladnak az utakon. Sőt mi több, ezt a problémát kizárólag úgy lehet megoldani, ha minden autóst alávetünk bizonyos szabályoknak (pl. érvényes zöldkártya megkövetelésével), és ha nem felelnek meg az előírásoknak, akkor külön-külön büntetéseket szabunk ki rájuk – annak ellenére, hogy az egy-egy autós által okozott kár szinte elenyésző. Ily módon Ellickson elemzése teljes joggal veszi figyelembe azt a tényt, hogy mivel bizonyos (önmagukban viszonylag jelentéktelen) utcai rendszegések „a köztereken történnek, egyetlen óra alatt akár több száz vagy ezer embert is érinthetnek”, ahogy azt is, hogy „az órákból napok és a napokból hetek lesznek, és ezzel párhuzamosan a kellemetlenségek is összeadódnak” (Ellickson 1996: 1177). Nem kétséges, hogy további

12 Nem kommentálom ennek az elemzésnek a helytállóságát – vagy hangnemét.

kérdéseket vet fel, hogy a társadalmi költségek kiszámításában mekkora morális jelentőséget kell tulajdonítanunk a kis sérelmek összeadódásának. Mondhatjuk-e például, hogy egy egyetlen személyt érő nagyon súlyos sérelem (például kínzás) egyenlő egy N számú személyt (ahol az N egy nagyon nagy szám, mondjuk egymillió) érő kis sérelmek összegével (Parfit 1984: 75–82)? Ha nem, akkor vajon egyetlen embert érő valamivel enyhébb egyéni sérelmet, mint például egy letartóztatást, felülmúlják-e azon környezeti kellemetlenségek ezrei, amelyeket az Ellickson példájában szereplő gyalogosok szenvednek el? Amennyiben ez utóbbi kérdésre igennel válaszolunk, akkor milyen elv alapján teszünk különbséget? Ezek mind izgalmas kérdések, és mind az utilitárius elemzés alapjait érintő problémák felé vezetnek.¹³ De az a probléma, ami Ellickson elemzésében rejlik, és amit most vizsgálni szeretnék, már az elemzés egy korábbi fázisában jelentkezik.

V. Kárnak tekinthető-e a kényelmetlenség?

Felmerül a kérdés, hogy az a kényelmetlenség, amit a hajléktalanok jelenlétükkel és tevékenységükkel az egyszerű járókelőknek okoznak, egyáltalán kárnak tekinthető-e.

A kérdés ebben a formában abszurdnak tűnik. Nyilván kárnak számít, ha valami kényelmetlen vagy idegesítő. Lehet, hogy ezek nem komoly károk – kivéve, ha összeadódnak –, de minden valószínű utilitárius számítás bizonyosan a költségoldalón tüntetné fel azokat.

Én azonban nem vagyok ennyire biztos ennek a helyességében. Gondoljuk csak végig. Képzeljük el, hogy egy országban, ahol a hajléktalanság csak mostanában vált problémává, egy polgár, aki azelőtt nem volt tudatában a társadalmában jelenlévő szegénység mértékének, elhalad egy szennyben és mocsokban élő hajléktalan ember mellett. A látvány valószínűleg kényelmetlenül érinti, ez azonban a következőképpen is megnyilvánulhat: „Ez szörnyű. Örülök, hogy tudomást szereztem erről”, és lehet, hogy az őt ért borzalomtól indítva megpróbál tenni valamit az ügyben.¹⁴ Vajon ez a kellemetlenség *kárt* jelent-e a polgár számára, olyasvalamit-e, amit az utilitárius számításban a szegénységgel kapcsolatos felfedezésével szemben kellene szerepeltetni, és ami érvként szolgálna amellett, hogy megvédjék ettől a felfedezéstől? Úgy gondolom, hogy erre *nemmel* kell válaszolnunk – még csak arról sincs szó, hogy esetleg a megszerzett tudásából származó haszon által felülmúlt kicsiny kár érte volna. Éppen ellenkezőleg, világos, hogy egy másik ember szenvedése láttán érzett kellemetlenség inkább jó, mint rossz (éppúgy, ahogy egy másik ember szenvedése felett érzett gyönyör rossz, és nem jó). Ha környezetünkben elsőrendű szenvedés van jelen, akkor jobb, ha az látható és nyugtalanítja az embereket, mintha a szenvedést közvetlenül elszenvedő kivételével mindenki számára láthatatlan marad. Egy olyan világ, amely a mi világunktól csak abban különbözne, hogy a szenvedés látványa nem indítaná meg szemlélőit, ennyi-

¹³ Lásd még a kompromisszumokkal kapcsolatos vitát: Waldron (1989: 208–211).

¹⁴ Vö.: Shakespeare, Lear király, III. felvonás, IV. jelenet

Lear: Szegény meztlenek, bármerre vagytok,

kik tűritek gonosz vihar verését,

tetőtlen főtök, étlen testetek,

ablakkal telt ruhátok mit segít

ily évszak ellen?

(Mészöly Dezső fordítása)

ben rosszabb világ lenne. Ezt a *helyénvaló kényelmetlenség* elvének (Appropriate Distress Argument) nevezem.

De a helyzetet a következőképpen is végiggondolhatjuk. Egy járókelő egy megrögzött padon alvó mellett elhaladva a következőképpen érzi magát kellemetlenül: mérgesen és felháborodottan azt gondolja magában, „*felháborító*, hogy az ilyen emberek tétlenül üldögélnek itt, ahelyett, hogy munkát keresve és a társadalmi termeléshez hozzájárulva teljesítenék erkölcsi kötelességüket”. Ha azonban valaki megkérdezné, hogy a padot elfoglaló hajléktalannak a munka *miért* erkölcsi kötelessége, akkor kétségkívül hibásan próbálnánk felhozni utilitárius érvként a járókelő felháborodását: „Az embereknek dolgozniuk kell, hogy ne háborítsák fel azokat, akik azt gondolják, hogy nekik dolgozniuk kell”. Ez körkörös érvelés volna: a kényelmetlenség olyan formáira utalva próbálnánk igazolni egy erkölcsi jellegű állásfoglalást, amelyek léte feltételezi, hogy ez az állásfoglalás helyénvaló. Ezt neveztem a *külső preferenciák elvének* (External Preference Argument). Mindkét érvelés alkalmazható Ellickson elemzésére – kritikaként. És mindkét esetben felhozható Ellicksonnak a köztereken előforduló rendbontó magatartások által okozott „haszonnal” és „károkkal” kapcsolatos – egyébként igen ötletes – elemzésével szemben, hogy figyelmen kívül hagyja azokat az érdekes morálfilozófiai munkákat, amelyek a preferenciák és vélelmezett károk társadalmi számításokban való figyelembevételével kapcsolatban az utóbbi időben születtek.

VI. A helyénvaló kényelmetlenség elve

A John Stuart Mill *A szabadságról* című művében javasolt „kárelv” alkalmazásával kapcsolatban ismeretes egy közismert ellenvetés. Tegyük fel, hogy valakit zavar egy másik ember viselkedése – például képzeliük el, hogy ez az ember minden esetben megbotránkozást és undort érez, ha két férfit lát csókolózni. Vajon ezt a kellemetlenséget – mely kétségkívül fájdalmas élmény – *kárnak* kell-e tartanunk annak az elvnek az értelmében, miszerint „az egyetlen cél, amelynek érdekében jogosan lehet egy civilizált közösség bármely tagjával szemben – akarata ellenére – erőszakot alkalmazni: mások sérelmének megakadályozása” (Mill 1994 [1859])?

Erre a kérdésre – amint azt néhány évvel ezelőtt magam is állítottam (Waldron 1987a) – a legkézenfekvőbb válasz a határozott *nem*. Mill *A szabadságról* című művében javasolt elvének értelmében ezt a fajta kényelmetlenséget a társadalmi *haszonhoz* kell sorolni. Nem azért, mert önmagában jó lenne a homofóbok szenvedése, hanem mert fontos, hogy az emberek olyan gondolatokkal és életmódokkal szembesüljenek, amelyek kényelmes előítéleteik számára kihívást jelentek. Az etikai konfrontáció – a gondolatok és életmódok konfrontációja – Mill szerint hasznos dolog. Ugyanakkor természetesen nem fájdalommentes. Egy vitában való konfrontáció fájdalommal jár, ha valaki komolyan veszi az általa vallott nézeteket, és olyan életmódokkal szembesül, amelyek alapjaiban jelentenek kihívást saját meggyőződéséi számára. Ezek a viták az emberekre természetesen nyugtalanítóan hatnak. Ha egy vita senkit sem nyugtalanít, hoz zavarba vagy bánt meg, az az éles etikai összeütközés hiányát jelzi. Ez azonban Mill véleménye szerint egyben azt is mutathatja, hogy civilizációnk szellemi élete, illetve erkölcsi és kulturális fejlődése hanyatlani kezdett. Ezért tekint Mill gyanakvással minden olyan kikötésre, amely szerint „meg kell ugyan engedni minden vélemény szabad

kinyilvánítását, de csak akkor, ha a véleménynyilvánítás mérsékelt, és nem hágja át a tisztes-séges vita határait” (Mill 1994 [1859]: 18):

ha a mérték azok sérelme lenne, akiknek a nézeteit támadják, azt hiszem, a tapasztalat azt mutatná, hogy ez a sérelem mindig fennáll, amikor a támadás erőteljes és hatásos, s hogy a megtámadottak előtt minden ellenfél gátlástalannak rémlene, aki sarokba szorítja őket, s akiknek nem tudnak válaszolni, különösen, ha erős érzelmeket mutat a tárggyal kapcsolatban (uo.).

A vehemenciára, és az ezzel elkerülhetetlenül együtt járó sértésre feltétlenül szükség van a konfrontációhoz és ahhoz a haladáshoz, amit csakis a konfrontáció mozdíthat elő. Gondoljuk el, hogy mi következik egy olyan interpretációból, amely szerint egy ilyenfajta sérelem átlépi a kárelv határát. Ezt az interpretációt elfogadva mindaz, amit annak bizonyítékaként kellene elfogadnunk, hogy a gondolat és életmód szabadsága előmozdítja a haladást, éppen ennek a szabadságnak a korlátozása mellett szóló érvvé változna. Az életereői jelei az életrevalóság legitím elnyomásának feltételeivé változnának. A haladás jelei pedig a haladás megakasztását igazolnák. Mill aligha érthetett ezzel egyet.

Fel lehet ezzel szemben hozni, hogy Mill utilitárius volt. Miként lenne lehetséges, hogy egy utilitárius a kényelmetlenséget és az undort ne tekintse fájdalomnak (vö. Honderich 1982)? Hogy volna lehetséges az, hogy ezeket egy utilitárius számítás ne a kiadás, ne a költség oldalára sorolja – ahogy azt Ellickson teszi? Hogy ezt a kérdést megválaszoljuk, figyelembe kell vennünk az utilitarizmusnak azt a válfaját, amelyhez Mill tartozott. Mill utilitarizmusa nem a benthamiánus öröm-fájdalom egyenleg vagy a mindenfajta kielégülés és kielégületlenség mérlege. Mill számára kétségkívül a hasznosság az az érték, amelyre a (kárelv által védett) szabadság alapul. Azonban amint *A szabadságról* bevezetőjében írja: „A hasznosságot tekintem minden etikai kérdés végső alapjának: a szó legtagabb értelmében, mely szerint a fejlődő lénynek tekintett ember állandó érdekein alapul” (Mill 1994 [1859]: 18–19). Úgy vélem, hogy ez a szövegrész nem csupán Mill utilitárius kalkulációjának sajátosságára – így például a hosszú távú szemléletet előnyben részesítésére a rövid távúval szemben – vet fényt, de utilitárius értékeinek tartalmára és jellegére is. Ha elfogadjuk a haladás fontosságával kapcsolatos, *A szabadságról* második fejezetében, illetve az egyéni spontaneitást hangsúlyozó harmadik fejezetben kifejtett érveit, akkor nem állíthatjuk, hogy az a kellemetlenség, amelyet valaki előítéleteinek megkérdőjeleződésekor tapasztal, szemben áll az egyén mint fejlődő lény érdekeivel. Az a lény, amely érdekeit – akár csak részben – abban látja, hogy mentesüljön az erkölcsi viták megrázkódtatásaitól, illetve a saját életmódjának alapjait és értékét érintő szorongástól, olyan volna, mint Mill *Haszonelvűségének* önelégült „bolondja” (Mill 1882: 312).

Nos, nem állítom, hogy Ellickson járókelői számára valóban hasznos a padokat elfoglalók és mások szokatlan életmódjával való szembesülés (bár valószínűleg igen). Elsősorban azért idéztem fel Mill érvelését, mert több olyan lehetőségnek is utat nyit, amelyen elindulva elutasíthatjuk Ellickson leegyszerűsítő érvelését, ami az összes járókelő esetében kárként határozza meg ezt a kényelmetlenséget.

Konkrét érvem tehát úgy szól, hogy ha Ellickson járókelőit – Mill kifejezésével élve – fejlődő lényeknek tartjuk, akkor nem mondhatjuk, hogy érdekük volna társadalmuk valódi helyzetének – annak az állapotnak, amelyben egyes polgártársuk élni kényszerül – nem ismerete vagy nem érzékelése csupán azért, mert ez a tudás vagy ennek érzékelése felkavaró számukra. Ha a társadalomban vannak olyanok, akik nyugtalanító helyzetben élnek, akkor

fontos, hogy a többiek is nyugtalanodjanak emiatt, és ha vannak, akiknek kényelmetlen a társadalmi helyzete, akkor fontos, hogy emiatt mások is kényelmetlenül érezzék magukat.¹⁵

(Ugyanezen az alapon egy megfelelő társadalmi számításban nem lehet kárnak tekinteni azt a kellemetlenséget, amelyet történelmünk néhány kellemetlen tényének felfedezése okoz. Örültségnek hangzik, de úgy tűnik, Ellickson elemzéséből implicit módon az következik, hogy a megfelelő érzékenységű emberekre nézve ártalmas az olyan, kellemetlen érzéseket keltő történelmi tények ismerete, mint például a rabszolgaság vagy a népiirtások) (vö. Fullinwider 1996: 203).

Másképpen fogalmazva, ha erkölcsi értékeink alapja, amint azt Rousseau állítja, az embertársunk szenvedése láttán érzett természetes iszonyat, akkor fontos, hogy ezt a fajta ellenérzést ne tekintsük oly módon önmagában való rossznak, mint azt a szenvedést, amelyet a közvetlenül elszenvedett fájdalom vált ki (Rousseau 1978: 77). Vagy legalábbis fontos, hogy ne *önálló* rossznak tekintsük, vagyis olyan rossznak, amely önmagában is enyhíthető vagy megelőzhető. Egy másik lény szenvedése által bennem kiváltott szenvedés (amit „válaszszenvedésnek” nevezhetnénk) enyhíthetésének vagy megelőzésének egyetlen megfelelő módja az azt kiváltó elsőrendű szenvedés enyhítése vagy megelőzése. Ha ezzel szemben a válaszszenvedést valaki különálló dologként próbálná enyhíteni vagy megelőzni, akkor mindent megtenne annak érdekében, hogy az elsőrendű szenvedés a lehető legtávolabb történjen, észrevétlenül azok számára, akiket megindíthatna. (Vagy megkísérelné nevelés vagy kondicionálás útján tompítani az elsőrendű szenvedéssel kapcsolatos érzelmi reakciókat azokban, akik számára az továbbra is látható marad.) Azonban minden olyan kísérlet, amely az elsőrendű szenvedést láthatatlanná akarja tenni vagy az arra adott normális válasz meggátolására törekszik, a válaszszenvedés és az együttérzés okozta stressz emberi lényekben játszott szerepével kapcsolatos tudatlanságról árulkodna. Pontosan ezt látom Ellickson osztályozásában, amely minden negatív érzetet *kárként* határoz meg, éppen ezt a fajta félreértést mutatva – amit véleményem szerint nem enyhít az olyasfajta zsargon használata, mint a „résztvétfáradtság” (compassion fatigue).¹⁶

Az igazság kedvéért hozzá kell tennem, hogy Ellickson írásának középpontjában nem a hajléktalan ember láttán fellépő együttérzés és nyugtalanító érzés áll, amikor az utcai rendbontás vélt költségeit veszi szemügyre. Ezenkívül megemlíti a – testszag, valamint a vizelet és ürülék szaga által keltett – undort, illetve bosszúságot is.

Amennyiben tekintetbe vesszük a szagok okozta undort, a probléma összetettebbé válik. Természetes dolog köztéren visszahőkölni a vizelet- és ürülékszagtól. Ennek a fajta érzékszerveket irritáló érzetnek megvan a maga szerepe, mégpedig az, hogy amennyire csak lehet, biztosítsuk, hogy az emberi ürüléktől és vizelettől közegészségügyileg megfelelő módon lehessen megszabadulni. A nyilvános illemhelyek létesítése mellettí érv részben az ilyen kellemetlenségek elkerülésének fontosságán alapul.¹⁷ A hajléktalan emberek szemszögéből ez

15 Egyetértek Munzerrel (1997: 33), amikor a következőket írja: „Látva azoknak az embereknek fájdalmát, akik kéregetnek vagy padokon alszanak, ez nem, vagy nem csupán kellemetlenség. Inkább, vagy szintén tekinthető információgazdag tapasztalatnak az amerikai szegények jelentős részének életéről, és ezt racionális ember nem tekintheti társadalmi kárnak.”

16 Lásd például Ellickson (1996); hasonló nyelvezetet használ az AARR, lásd például Teir (1993). Millich (1994) kritizálja ennek a kifejezésnek a használatát.

17 A nyilvános illemhelyek hiányával az Egyesült Államokban és ennek a hajléktalanokra gyakorolt hatásával kapcsolatos vitához lásd: Davis (2010); Foscarinis et al. (1999: 154); Sossin (1996: 653).

azonban csupán egy részét alkothatja az érvelésnek. Amint azt korábban hangsúlyoztam, az illemhelyek létesítése mellett szóló érvnek azoknak a közvetlen kényelmetlenségérzetén és méltánytalan helyzetén kell alapulnia, akik szinte egész életüket olyan köztereken élik, amelyek nincsenek ellátva ilyen létesítményekkel (Waldron 1993: 334). Erre később visszatérek.¹⁸ Most azt szeretném hangsúlyozni, hogy miután olyan tudatos politikai döntés született, hogy *nem* hoznak létre ilyen létesítményeket – legalábbis az Egyesült Államokban (meg kell mondanom, számomra teljesen érthetetlen okokból);¹⁹ a fejlett társadalmak többségében más a helyzet –, kissé túlzás az állandósult bűzre való panaszkodás azok részéről, akik a szociális gondoskodásnak még ezt a apró jelét sem biztosítják a hajléktalan emberek számára, és amit aztán a hajléktalanokat sújtó *további* korlátozások és szigorítások megokolására használnak.

VII. Kognitív disszonancia

És mi a helyzet a kellemetlenséggel? Úgy gondolom, hogy az Ellickson által vizsgált tehetetlenségérzetből fakadó düh jelentős részben kognitív disszonanciából ered, amelynek forrása mindannak a látványos cáfolata, amit az amerikaiak oly büszkén állítanak társadalmukról.²⁰ Azt mondják, hogy társadalmuk igazságos és prosperáló, az esélyegyenlőség társadalma; azt állítják, hogy a kapitalizmus és a piacgazdaság kitűnően működik. Azonban városaik utcáin olyan emberek ezreivel szembesülnek, akik a civilizált lét legszűkebb periferiáján élnek, sőt magának az életnek a határán – akik személyében a legsötétebb kilátástalan nyomor tüntet, kicsúfolva az amerikai társadalom és az amerikai álom eszméjét. Az, hogy jól érezzék magukat amerikaiként, nagyban függ attól az illúziótól, hogy *ezek a dolgok nem létezhetnek*, ezért a hétköznapi emberek hajlamosak arra, hogy mindennek létezésével szembesülve bosszúsággal és dühvel reagáljanak. Nos, én nem azt akarom mondani, hogy az Egyesült Államok váltsa valóra az eszméit – ez szinte teljesen valószerűtlen vállalkozás lenne. De azok a politikai és társadalomelméletek, amelyek – társadalompolitikai megfontolásokból – *kárnak* tekintik a bosszúság és düh negatív érzését, amelyet az emberek annak látján éreznek, hogy társadalmuk nem felel meg saját eszméinek, és a megoldást abban látják, hogy mindezt lehetőség szerint megelőzzék az ellentmondás érzését kiváltó látvány eltávolításával – ezek az elméletek nagyon veszélyes úton járnak. A felvilágosodás óta a helyes társadalom- és politikai elméletek alapelve, hogy a társadalmi rendet az *átláthatóság* elvének kell alárendelni – ami megközelítőleg azt jelenti, hogy a társadalom stabilitása nem függhet a társadalmi valóságnak bármiféle alapvető félreértésétől a polgárok részéről (l. Rawls 1971: 454; Waldron 1987b). Egy jól rendezett társadalomban, mutat rá John Rawls, semmit sem kell elrejtteni (Rawls 1983: 68).²¹ Persze mindannyian tudjuk, hogy legalábbis az Egyesült Államokban a társadalmi stabilitás nagymértékben függ a valóban fennálló társadalmi körülmények félreértésétől és a hamis

18 Lásd a X. szakaszt, különösen a 42–44. lábjegyzeteket és az azokhoz tartozó szöveget.

19 Lásd Habermas (2000); Hagedorn és Green (1990). Lásd még a *Lucas v. Dinkins* (1994) ügyet, amely szerint nem jogos a hajléktalan emberek azon vádja New York városával szemben, hogy az önkormányzat elmulasztotta a nyilvános illemhelyek biztosítását.

20 Egy hasonló kanadai jelenséggel kapcsolatban lásd Stackhouse (1999) cikkét, illetve az azt követő vitát.

21 Rawls (1983: 68–69) hozzáfűzi, hogy „egy szabad társadalomban, amelyet mindenki igazságosnak ismer el, nincs szükség az ideológia illúzióira és téveszméire ahhoz, hogy a társadalom jól működjön és polgárai önként elismerjék. Ebben az értelemben egy jól szervezett társadalomból hiányozhat az ideologikus vagy hamis tudat”.

ideológiai felfogástól. Az viszont kifejezetten ritka, hogy egy teoretikus erényt kovácsoljon ebből, nem hogy még azt is kijelentse, hogy az illúzió lerombolása olyan költséget vagy kárt jelent, amit szükség esetén a rendőrségnek és a büntetőjognak kell megakadályoznia.

Természetesen Ellickson ezt nem így fogalmazná meg. Ehelyett a law and economics irányzat egyszerű utilitárius frázisaihoz fordul. Cikkének gyenge pontja, hogy társadalmi kárként vette egy kalap alá a kellemetlenségek minden formáját, és nem gondolta végig ennek jelentőségét. A law and economics tipikus képviselői gyakran gyakorlatias és józan embereknek állítják be magukat, akik szentimentális filozofikus ellenfeleiknél sokkal tisztábban akarják látni, hogy mi is történik valójában.²² Azonban ezt az önmagukról sugallt képet meghazudtolja, ha a law and economics gyümölcse egy olyan társadalomelmélet, amely a hasznosság vagy társadalmi költségek minimalizálásának nevében támogatja az emberek azon vágyát, hogy fenntartsák a társadalmukról alkotott illúzióikat.

VIII. Betört ablakok

Talán ezen a ponton kell valamit mondanunk a hajléktalanság látható jelenlétének és a közösségi rendészet (community policing) elméletének kapcsolatáról, amelyre olykor a „betört ablakok elméleteként” hivatkoznak,²³ és ami George Kelling és James Q. Wilson híres, 1982-es cikkében jelent meg először. Ebben amellet érveltek, hogy a karbantartás és a közösségi figyelem hiányának látható jeleit – például betört ablakok, el nem szállított szemétkupacok, gazdátlan bútorok vagy autók – magukon viselő utcák nagy valószínűséggel további rendezetlenséget, illetve bűnözést vonzanak magukhoz, mert minden ebben érdekelt számára jelzik, hogy azon a helyen gyenge vagy csökkent a társadalmi kontroll (Wilson és Kelling 1982). Az elmélet néhány képviselője szerint a lezüllött emberi lények durva viselkedése csupán egy további jele a rendezetlenségnek:

Éppúgy, ahogy az épületek betört ablakai azt jelezhetik, hogy senki sem törődik azokkal, ami további vandalizmushoz és károkhhoz vezethet, úgy a felügyelet alól kiszabadult rendbontó viselkedés szintén azt üzenheti, hogy az senkit sem érdekel (vagy senki sem akar vagy tud tenni a rendbontás ellen), ami erősödő agresszív bűnözői és veszélyes fosztogató viselkedéshez vezet.²⁴

Ezen az alapon a „bűdös részeg [vagy a] toladó kéregető tulajdonképpen az első betört ablak” (Wilson és Kelling 1982). Vagy ahogy Ellickson (1996) fogalmaz, „a rendszeres kéregető hasonló a betört ablakhoz – a hatékony társadalmi kontrollmechanizmus hiányának jele az adott nyilvános térben”.

Nos, azt gondolom, hogy nagyon óvatosnak kell lennünk azokkal a közösségi ellenőrzésről szóló (community control) elméletekkel, amelyek, akár csak képletesen is, emberi lényeket olyan *dolgokkal* hasonlítanak össze, mint az elszállítatlan szemét vagy a bezúzott ablaktábla. (Ha Kelling és Wilson a „Megtört emberek” címet adta volna cikkének, talán más hatása lett volna?) Amennyiben mégis megengedjük, hogy a közpolitika a megtört emberekről a betört ablakok mintájára beszéljen, két súlyos kérdést kell feltennünk:

22 Végül is a racionális döntés elméletének atyja, maga Thomas Hobbes volt az, aki az átláthatóság elvét megalakította és védte (lásd Hobbes 1991: 231–232). Lásd még Waldron (1998) és Waldron (2001).

23 A kérdéstről jó áttekintést adnak a következő írások: Livingston (1997) és Harcourt (1998).

24 Kelling (1987), idézi az AARR tanácsadója, Rob Teir (1993).

(1) Milyen renddel kapcsolatos normák alapján határozhatók meg a padokat elfoglalók, a kéregetők vagy a rossz szagot árasztó utcai emberek a „rendetlenség jeleiként”? Ezek a renddel kapcsolatos normák nem annak a társadalomnak az önelégültségét és képmutatását szolgálják, amelynek sikeresebb tagjai kétségbeesetten próbálják fenntartani a szegények helyzetével kapcsolatos illúziókat? Vagy egy olyan társadalom renddel kapcsolatos normái ezek, amelynek tagjai jóhiszeműen próbálnak becsületes életet élni a világban, amelyben egyszerre van jelen a fényűző gazdagság és a mélyszegénység? Bizonyos társadalmakban, amelyeknek tagjai megszokták a nagyfokú és az adott társadalomra jellemző szegénységet – India jut például eszembe –, az emberek az utcai kéregetést *normális* tevékenységnek tekintik, és semmiképpen sem rendbontásnak. Ezzel a „rendbontással” kapcsolatos bármilyen panaszra így felelnének: „Adott a szegénység létezése (amivel semmit nem szándékozol tenni), mit vársz?” Azt hiszem, méltóságteljes ez az őszinteség, legalábbis az amerikai utcákon látható szegényletes és szemforgató valóságtagadással, vagy a látszatnak a valósággal szemben való infantilis előnyben részesítésével összehasonlítva – ami a kapcsolódó amerikai diskurzust jellemzi. Így az első kérdés ez: A normák – amelyek alapján emberi ablakok „töröttnek” tűnnek – vajon egy olyan társadalom normái-e, amelyben vélelmezve van, hogy mindenkinek van otthona, ahova hazamehet? Vagyis, vajon ezek a normák a magán- és közterben végzett tevékenységek egymást kiegészítő jellegének – írásom harmadik szakaszában említett – elvén alapulnak-e? Ezek a renddel kapcsolatos normák vajon egy egyenlőtlen társadalomban meglévő gazdasági valóság őszinte megértésén alapulnak?

(2) A második kérdés a következő: bármelyik norma is számít megfelelőnek, mi számít (Kelling és Wilson megközelítésének szellemében) az ablak „megjavításának”, ha ez a „betört ablak” egy emberi lény? Egy kéregetőnek pénzre van szüksége, vagy legalábbis ő így gondolja. A pénzadományozás a betört ablakok elve szerint nem az „ablak megjavítása”. De akkor mi lenne az? Tegyük fel, hogy egy elhanyagolt környéken rendszeresen vizelettől és ürüléktől büzlő emberekkel találkozunk. Kelling és Wilson szemlélete szerint ez egy betört ablak. Nos, hogyan hozzuk helyre? Valamilyen okból kifolyólag úgy tűnik, hogy – legalábbis az Egyesült Államokban – senki (azok legalábbis biztosan nem, akik ezt az elméletet vallják) sem véli úgy, hogy a megfelelő válasz a nyilvános illemhelyek és zuhanyzófülkék felállítása lenne. Ehelyett azt értik az ablak megjavításán, hogy bosszankodnak a bűdös egének miatt, és el akarják távolítani őket a nyilvános parkokból vagy városi terekről. (Ez olyan, mintha egy valódi betört ablak megjavításának legbölcsebb módja az egész épület elbontása lenne, vagy a város szélére való elszállítása.)

Sok minden más is felvetődik a betört ablakok elméletével kapcsolatban. Így például megkérdőjelezhető az elméletnek az a determinisztikus előfeltevése, hogy az eszkalálódó, agresszív bűnözés potenciálisan állandóan jelen van, és a városban bolyongva keresi a rendetlen, elhagyatott helyeket, ahol tanyát verhet. Beszélhetünk arról a módról is, ahogyan Ellickson, Teir és mások átformálták (vagy, pontosabban fogalmazva, elferdítették) a rendészeti prioritásokra (policing priorities)²⁵ vonatkozó elméletet, és alakították át a törvényhozás elméletévé, amely arról szól, hogy milyen fajta dolgokat (pl. kéregetés, nyilvános helyen való alvás) kellene szabálysértéssé nyilvánítani. Ebben a tekintetben annak az etikusságán is elgondol-

25 Arról az elmületről, amely mind a kisebb, mind a súlyosabb bűnökre koncentráló rendőrség fontosságáról szól, lásd pl. Bratton (1995).

kozhatunk egy kicsit, amikor egy csoport bizonyos tevékenységeit azért kriminalizáljuk, hogy azok ne teremthessenek más elkövetők számára esetlegesen vonzó körülményeket.²⁶

Alapvetően a következőket tartom fontosnak elmondani a betört ablakok elméletével kapcsolatban. A gazdag nyugati társadalmak, különösen az Egyesült Államok (bár mosztanában egyre nagyobb mértékben Kanada, az Európai Unió, Ausztrália és Új-Zéland is) az ördöggel cimborálnak. Évtizedeken át sejtettük, hogy néhány ember nyomora végül mindenkit érintő életminőség-romláshoz vezethet, a gazdagokat és biztos jövedelemmel rendelkezőket is beleértve. Ennek a feltevésnek az alapján kerestük annak a módját, hogy miként lehetne enyhíteni az egyenlőtlenség legkárosabb hatásait. Ebben részben a saját érdekeink, részben altruista és a társadalmi igazságosságot szem előtt tartó megfontolások vezettek minket. Hittünk abban, hogy ha nem törekedünk erre, az vissza fog ütni, mindannyiunk kárára. 1980 óta azonban először az Egyesült Királyság, majd az Egyesült Államok, végül őket követve más államok is úgy döntöttek, hogy ezt az előfeltevést felülvizsgálják, és amennyiben lehetséges, elutasítják (erre céloztam az ördöggel való cimborálással). Most egy másik feltevessel dolgozunk: talán el lehet tūrni a szélsőséges nyomort úgy, hogy az a társadalom tehetősebb része számára nem jár különösebb következményekkel, és nem veszélyezteti (hosszú távon sem) a leggazdagabbak biztonságát és életminőségét, illetve gyermekeik kilátásait. A közrendet szabályozó agresszív stratégiáknak talán az az értelme, hogy anélkül élvezhessük egy sikeresnek *tűnő* társadalom minden dicsfényét, hogy túlságosan sokat kellene tennünk – talán még sokkal kevesebbet, mint amit a múltban tettünk – a szegények, a szerencsétlenek és azok megsegítéséért, akik végzetesen rossz döntéseket hoztak. És ki tudja, talán ez a feltevés a helyes. Lehet, hogy helyes döntés volt lepaktálni az ördöggel, ami – a részvétfáradtság valamiféle osztalékán keresztül – nagy nyereséget hoz majd a tehetőseknek.

Ez talán igaz is. De kissé túlzónak – vagy valójában inkább lelketlennek – tűnik, hogy amiatt panaszkodjunk és bélyegezzük meg a szegények legszegényebbjét, mert elutasítják az együttműködést az igazságtalanság kozmetikázására irányuló kísérletünkben, és mert elutasítják, hogy eljåtsszák a szerepüket abban az új forgatókönyvben, amelyben mi eltūrjük az egyenlőtlenséget és hasznot húzunk belőle, miközben érzékenységünket és illúzióinkat védelmezzük. Kissé túlzónak tűnik a szegények legszegényebbjének „betört ablakokként” való jellemzése a tisztességes jólét és rend magunkról alkotott képével szemben, miközben nem teljesen világos – vagyis kísérletünk célja éppen az, hogy világossá váljon –, hogy vajon jogunkban áll-e ilyen képet festeni.²⁷

26 Vö. Foscarnin et al. (1999): „Ez a büntetésközpontú megközelítés komoly aggodalomra ad okot a méltányosság alapvető kérdéseivel kapcsolatban. [...] Összeegyeztethetetlen a büntető igazságszolgáltatás rendszerének alapját jelentő méltányosság alapelveivel, hogy azért büntessük emberek egy csoportját, hogy így mások által a jövőben elkövetendő bűncselekményeket elözzünk meg.”

27 Valaha az egyenlőtlenségre és mélyszegénységre önmagukban is úgy tekintettek, mint a társadalmi rendszer zavarára, illetve mint a jól szervezett társadalom szövetébe ékelődő „betört ablakokra”; úgy vélték, ha eltüntetik szem elől, az éppen hogy nem enyhíti, hanem súlyosbítja a problémát. Itt egyetérték Munzerrel, amikor ezt írja: „Annak a megléte, amit Ellickson »utcai rendezettségnek« nevez, nem pusztán romboló hatással van a harmonikus városi élet által megtestesített közjóra, hanem egyben a társadalmi igazságtalanság fokmérője is. Állandóan emlékeztet arra, hogy a társadalommal valami súlyos baj van, ha ilyen elképesztő számú hajléktalan és kéregető létezik.”

IX. A külső preferenciák elve

Ellickson – a kellemetlenségnek és bosszúságnak társadalmi költségként való – meghatározásával szemben két érvet említettem. Az első a „helyénvaló kényelmetlenség elve” volt, amit a VII. szakaszban fejtettem ki. A második érv, amelyet „külső preferenciák elvének” neveztem, Ellickson azon állításával kapcsolatos, amely szerint „a járókelő egy rendszeres kéregetőt látva mindinkább bosszússá válhat, azt gondolva, hogy a koldus miért nem inkább azoknál a jótékonyági és szociális intézményeknél keres segítséget, amelyek jobban meg tudnák ítélni az érdemesség kérdését”, és szemében ez a „bosszúság” vagy „bosszús állapot” fenyegetést jelent a „bosszankodóra” (Ellickson 1996: 1182).

A külső preferenciák elve eredetileg Ronald Dworkintól ered, aki kritizálta azokat az utilitárius számításokat, amelyek egy szinten kezelik az emberek arra vonatkozó preferenciáit, hogy mit kell *másoknak* tenniük (ezeket nevezte Dworkin „külső preferenciáknak”), és az emberek azon preferenciáit, amelyek saját magukra vonatkoznak („személyes preferenciák”) (Dworkin 1977: 234 és 275–276). A szegregált oktatással kapcsolatos vitában például úgy gondolta, hogy helyénvaló volt egyaránt tekintetbe venni az integráció költségeit és hasznát, azonban úgy vélte, hogy helytelen volt az integráció költségeként számításba venni egyes rasszisták csalódását, akik szerint a feketék kevesebbet érnek, vagy meg kell tagadni tőlük az egyenlő oktatás lehetőségeit. Az ilyen preferenciák számbavétele aláássa az utilitárius kalkulációk hitelességét mint a költség-haszon számítások méltányos alapját. Az utilitárius kalkuláció erkölcsi jogosítványának egyik alapja az utilitáriusok elkötelezettsége az egyenlőség mellett, legalábbis az input oldalon: minden egyén egynek számít és senki sem többnek.

Ha egy utilitárius érvelés a külső preferenciákat a személyes preferenciák mellett veszi számba, akkor az érvelés egalitárius jellege csorbul, mert ebben az esetben annak esélye, hogy valakinek a preferenciája érvényesüljön, nem mások személyes preferenciáinak a szűkös erőforrásokra támasztott igényétől fog függeni, hanem attól, hogy őt és az ő életmódját elfogadják vagy tiszteletben tartják-e. Ha a külső preferenciák felborítják az egyensúlyt, akkor az, hogy egy bizonyos közpolitika utilitárius értelemben előnyös a társadalom számára, még *nem* igazolná azt oly módon, ami összeegyeztethető lenne a közpolitika által hátrányosan érintettek egyenlőként kezelésével (Dworkin 1977: 235).

Nem térek ki bővebben arra, hogy Dworkin innen hogyan érvelt tovább, illetve hogy az miként játszik központi szerepet a jogról mint a hasznosság felett álló fogalomról szóló elméletében.²⁸ Azt azonban szeretném hangsúlyozni, hogy mindez nemcsak az olyan erkölcsstelen külső preferenciákra vonatkozik, mint az említett rasszista preferencia, hanem az erkölcsös, sőt csodálatra méltó preferenciákra is. Dworkin érvelésével kapcsolatos híres kritikájában Hart (1979: 86) úgy érvelt, hogy a külső preferenciák tekintetbevétele a társadalompolitikai döntéshozatal során valójában tökéletesen megfelelő eljárásnak tekinthető. Hart szerint a külső preferenciák figyelembevételének fontosságát mutatja az 1960-as években Angliában a homoszexualitásról hozott törvény is, ahol, mint állítja, teljességgel lehetséges, hogy „azoknak a liberális heteroszexuálisoknak az elfogulatlan külső preferenciái, amelyek szerint a homoszexuálisokat is megilleti ugyanaz a szabadság, billentették a mérleget az elfogadás javára azoknak a heteroszexuálisoknak a preferenciáival szemben, akik meg szeretnék volna tagadni tőlük ezt a szabadságot” (Hart 1979: 92–93). Hogy panasz-

28 De lásd Dworkin (1977: 274–278 és 356–359). Az összefüggés kifejtéséhez lásd: Waldron (2000).

kodhatna bárki a külső preferenciák figyelembevételével kapcsolatban ebben az esetben? És ha itt számításba vettük, akkor miért ne vegyük számításba bármilyen esetben, beleértve az Ellickson által említett eseteket is?

Hart kritikája sokakat meggyőzött.²⁹ Én azonban úgy gondolom, hogy Dworkin Hartnak adott válasza tökéletesen helytálló volt, és az általunk vizsgált esetre is alkalmazható. Dworkin elismeri, hogy az utilitarizmus egy naiv fajtája számításba *vehetné* a külső preferenciákat: „egyszerű adatokként számításba venné a tizenkilencedik századi liberálisok vonzó nézeteit, hogy mérlegre tegye mások kevésbé vonzó meggyőződéseivel szemben, hogy lássa, a számok és az intenzitás versenyében ki győzött” (Dworkin 1984: 162). Az 1960-as évek liberálisai azonban biztosan nem ilyen módon akarták, hogy számba vegyék érveiket.

Természetesen *kifejezték* saját politikai preferenciáikat szavazataikban és érveikben, de nem *hivatkoztak* céljuk elérése érdekében ezeknek a preferenciáknak a népszerűségére, mint ami önmagában is érvet jelentett volna, amint arra az általam kritizált, korlátokat nem ismerő utilitárius érvelés bátorította volna őket (Dworkin 1984: 162).

A meleg jogainak liberális támogatói által felhozott érvek alighanem elvi érvek voltak – olyan érvek (például a szabadsággal és a magánélettel kapcsolatosan), amelyek önmaguk érvényességére támaszkodnak, és nem annak pusztá tényére, hogy vannak, akik vallják és támogatják azokat. Dworkin kétségkívül nem azt mondja, hogy az emberek tartózkodjanak külső preferenciáik vagy elvi meggyőzödések kifejezésre juttatásától; nem az önérdekvezérelt politika mellett érvel.³⁰ Inkább azt vallja, hogy az utilitárius kalkulusnak speciális szerepe van a politikában, és alkalmazásakor a személyes preferenciák tartományán belül kell maradnia, hogy megállapítsa azok körét, akiket hátrányosan vagy előnyösen érint annak fényében, hogy mit várnak saját maguk számára az egyes politikai javaslatoktól. Csak ezután lehet alkalmazni politikai javaslatok védelmére vagy bírálataira, és lehet rá hivatkozni mint a javaslatok elfogadásának alapjára.³¹ Feladatát azonban csak akkor láthatja el, ha a politikai

29 Lásd pl. Ely (1983); Morawetz (1986: 1017); és Johnson (1984: 276). Jóval alaposabb képet nyújt Hart kritikájáról Raz (1989: 772–774).

30 Lásd Dworkin (1977: 358): „Semmi sem áll tőlem távolabb, mint az a gondolat, hogy az embereknek kizárólag saját, és sohasem gyermekeik, szeretteik, barátaik vagy az emberiség érdekei szerint kell cselekedniük; vagy hogy szavazataikban ne az igazságossággal kapcsolatos eszméik vagy egyéb politikai meggyőzödések jelenjenek meg, hanem saját öns érdekeik.”

31 A szavazatok és a külső preferenciák közötti összefüggés rendkívül bonyolult és fontos. Az emberek elkerülhetetlenül – és helyesen – a külső preferenciáiknak megfelelően szavaznak. Dworkint (1977) idézve: „Azokra a jelöltekre szavaznak, akik osztják a politikai igazságosságról vallott elméleteiket. Milyen más módon dönthetnék el, hogy kikre szavazzanak? Am megválasztásuk után ezek a jelöltek azzal a kérdéssel szembesülnek, hogy az utilitárius preferenciák milyen mértékben képesek igazolni döntéseiket, azaz mennyiben kell érvnek tekinteni, hogy a többség egy adott állapotot tart kívánatosnak (tehát nem ennek az állapotnak az igazságosságát), ennek az állapotnak az előmozdítására irányuló politikai döntések meghozatalával kapcsolatban”.

Ez a szövegrészlet figyelmes olvasást igényel. Népszavazás esetén a többség támogatásának ténye törvényerőre emel egy javaslatot, míg választások esetén egy politikai irányzat iránti többségi támogatás képviselői mandátumot eredményez. Am ezek egyik esetben sem szolgálnak szükségszerűen *érvként* (például olyan érvként, amely esetleg meggyőzheti az állampolgárt arról, hogy inkább az egyik lehetőségre szavazzon, mint a másikra). Hogy érvként szolgál-e, az attól függ, elfogadható-e az adott terület társadalompolitikája számára az utilitarizmushoz hasonló érvelés, és ez a külső preferenciák dworkini kizárásának problémájával függ össze. Másként megközelítve a kérdést, a szavazás önmagában nem *igazol* semmilyen politikai álláspontot (bár bizonyos körülmények esetén lehet rá hivatkozni, mint az utilitárius igazolás bizonyítékára). Inkább a politikai álláspont választásának egy módját jelenti a társadalom számára olyan körülmények között, amikor az emberek között nincs egyetértés abban, hogy mit is in-

igazolás megkülönböztetett formájaként tekintenek rá, és nem mint az emberek által már vallott és [egy-egy vélekedés népszerűségétől] függetlenül igazolt erkölcsi meggyőződések felett működő funkcióra.

A lényeg tehát a következő. Azokban az esetekben, amikor bizonyos elvi kérdésekkel kapcsolatban az embereket szenvedélyes indulatok fűtik – örülnek, mert beigazolódott az általuk vallott elv, vagy éppen sértve érzik magukat, mert kétségbe vonták ezeket az elveket –, majdnem minden esetben nézeteik félreértéséhez vezet, ha azt mondjuk, hogy az igazolásból eredő öröm vagy a kétségbevonás fájdalma önmagában bármiféle igazolását jelentené a kérdéses elvnek. Az elvek igazolásának szempontjából az ilyen jellegű fájdalmak és örömök pusztán másodlagos tünetek. Ez nem jelenti azt, hogy az elveknek ne lehetne utilitárius igazolásuk, de ez nem ilyen jellegű igazolás.

Ezt a külső preferenciák kérdését érintő vitával kapcsolatos kitérőt azért tettem, hogy megmutassam, hogy Ellicksonnak a kéregetés és padfoglalás által okozott károkról szóló érvelése valójában mennyire átgondolatlan. Már láttuk, hogy nem tekinthető kárnak az abból eredő bosszúság, amikor valaki szembesül a társadalomról vallott elképzelését kétségbe vonó másik emberrel. Ha egyáltalán tekinthető valaminek, akkor haszonnak, bár valószínűleg helyesebb azt állítani, hogy a naiv költség-haszon ellentét eléggé alkalmatlan ennek a kérdésnek a megoldására. És most már azt is láttuk, okkal vonható kétségbe, hogy az Ellickson járókelőit érő bosszúság normatív, elitélő oldalát kárnak kell tekintetni a hajléktalanokat érintő korlátozások utilitárius igazolásaként.

A járókelőt zavarja, hogy a padot elfoglaló ember naplopó. Nem gondolja, hogy az ilyen naplopást meg kellene engedni, így a padfoglalás elleni törvények mellett kampányol, esetleg a segélyek munkavállaláshoz kötésével együtt, amely hathatósan véget vetne a naplopásnak. Nos, lehetnek jó indokok a törvényi szabályozás megváltoztatása mellett. Ha a járókelő tudatában van ezeknek, akkor minden bizonnyal azok az indokok fognak nála latba esni, amelyek magyarázatot adnak arra, miért bosszantja őt a padfoglalás elsősorban. Azonban az öntudatos járókelő nem fogja azt gondolni, hogy ez a bosszúság igazolja a törvényi szabályozás megváltoztatására tett javaslatot; ehelyett azt fogja gondolni, hogy azok az okok, amelyek indokolják a bosszúságot, egyben az indítványt is igazolják.

Tegyük most fel, hogy a munkakényszert előíró és a padfoglalást tiltó törvény indokolása tökéletesen kiegyenlített. Az egyik oldalon állnak a felsorakoztatott érvek – É1, É2, É3 –, amelyek meggyőzték a járókelőt. A másik oldalon különböző humanitárius és adminisztratív jellegű érvek állnak – nevezzük őket É5, É6, É7-nek. Ha az ügy állása ily módon tökéletesen kiegyenlített, hozzá kéne vennünk azt a tényt is, hogy a javasolt törvény enyhítené a járókelő bosszúságát, mintegy további É4 érvként, amely valószínűleg az első csoport javára billentené a mérleg nyelvét. Bizonyosan nem. A járókelő bosszúsága nem egy további tényező a törvény javára az É1, É2, É3 indokokon felül. A járókelő bosszúsága inkább egyszerűen annak a következménye, hogy valaki úgy véli, hogy az É1, É2, É3 érvek nem voltak megfelelő módon figyelembe véve.

Ez nem azt jelenti, hogy az Ellickson járókelője által érzett harag elitélő jellege ne lenne fontos, vagy ne érdemelne figyelmet. Igenis fontos. De ami figyelmet érdemel benne, az az

dokolt tenni. Azonban az utilitarizmus igényt tart az igazoláselmélet státuszára, és ezért van valami nagyon gyanús abban, hogy egy elv igazolásának részeként azok preferenciáira és érzéseire hivatkoznak, akik beállítottságuknak megfelelően már eleve feltételezik a kérdéses elv igazolt voltát. Az elsőszintű érvek és a másodsztintű igazolás kérdéséről lásd még Waldron (1997: 9–12) és Waldron (1999: 195–198).

igazolás kérdése. Ha Ellickson járókelőjét az a tény bosszantja, hogy a hajléktalan emberek megsértik a nyilvános tereken való viselkedés szabályait, akkor meg kell kérdeznünk, hogy mik ezek a szabályok és mi igazolja őket; nem szabadna ezen szabályok mellett szóló érvként elfogadnunk a járókelők bosszankodását.

A külső preferenciák elve máshogyan is szerepet játszat az Ellickson által leírtakban. Sokan azok közül, akiket bosszantanak az utcán élők követelései, abban a hitben nevelkedtek, hogy a nagylelkűség erény, és hogy van abban valami rossz, ha valaki egyszerűen hátat fordít az alamizsnát kérőknek.³² Amikor azonban a segítségkérés látszólag mindent eláraszt, akkor az arra adott válaszként az alamizsnaadás kötelességével szembeállítják azt az erkölcsi ítéletet, amely szerint a szegényeknek vállalniuk kell a felelősséget saját helyzetükért. És akkor a koldusok mellett elhaladva következő modern mantrát ismételtetjük magunkban dühösen: „Az ő hibájuk, az ő hibájuk.” Ezeknek az elveknek a szembenállását az új közgazdasági bölcsesség és az erkölcsi neveltetés összeütközésén keresztül felkavaró és szorongáskeltő érzésként élhetjük meg. Többségünk *rosszul érzi* magát minden ilyen találkozás vagy minden egyes hátat fordítás alkalmával. Azonban helytelen volna ezeket az érzéseket felhozni, mint egyet az utcai rendbontás költségei közül. Ez nem egy független tényező az erkölcsi kalkulásban, legfeljebb egy, az annak alkalmazása által kiváltott tünetek közül.

X. Visszatérve a komplementaritáshoz

Most visszatérek az AARR-rel folytatott vitámhoz. Álláspontjuk előfeltevése az volt, hogy „a kormányzatnak joga van a köztéri viselkedés bizonyos formáinak szabályozásához, hogy mindenki számára biztosítsa a parkok és sétányok használatát” (AARR 1994). És ahogy a II. szakaszban kifejtettem, magam is egyetértek ezzel. A kérdés az: milyen módon? Milyen alapra helyezze vezessük be ezeket a rendszabályokat?

Ha közösségünkben nem volnának hajléktalan egyének – azaz ha mindenkinek, aki városainkban él, rendelkezésére állna egy privát lakó- vagy szálláshely, ahol aludhat, tisztálkodhat stb. –, akkor a következő alapokon lehetne szabályozni a köztereket. Mivel mindenki rendelkezne magánlakással, azokat a tevékenységeket, amelyeket kiemelten a magánszférához tartozónak vélünk – mint például az alvás, szexuális élet, tisztálkodás, testi szükségletek stb. –, erre a területre korlátozhatnánk. A köztereken tilosak lennének az ilyen tevékenysé-

32 A keresztény szemlélettel kapcsolatban lásd Máté 25: 31–46: „Amikor előjön dicsőségében az Emberfia [...] Elébe gyűlnek mind a nemzetek, ő pedig különválasztja őket egymástól, ahogy a pásztor különválasztja a juhokat a kosoktól. A juhokat jobbjára állítja, a kosokat pedig baljára. Aztán így szól a király a jobbján állókhöz: Jöjjetek, Atyám áldottai, vegyétek birtokba a világ kezdetétől nektek készített országot! Éhes voltam, és adtatok ennem. Szomjas voltam, és adtatok innom. Idegen voltam, és befogadtatok. Nem volt ruhám, és felruháztatok. Beteg voltam, és meglátogattatok. Börtönben voltam, és fölkerestetek. Erre megkérdezik az igazak: Uram, mikor láttunk éhesen, hogy enned adtunk volna, vagy szomjasan, hogy innod adtunk volna? Mikor láttunk idegenként, hogy befogadtunk volna? Mikor láttunk betegen vagy börtönben, hogy meglátogathattunk volna? A király így felel: Bizony mondom nektek, amit e legkisebb testvéreim közül eggyel is tettetek, velem tettétek. Ezután a balján állókhöz is szól: Távozzatok színem elől, ti átkozottak, az örök tűzre, amely a sátnak és angyalainak készült. Mert éhes voltam, s nem adtatok ennem. Szomjas voltam, s nem adtatok innom. Idegen voltam, s nem fogadtatok be. Nem volt ruhám, s nem ruháztatok fel. Beteg és fogoly voltam, s nem jöttetek el meglátogatni. Ekkor ezek is megkérdezik: Uram, mikor láttunk éhesen vagy szomjasan, idegenként vagy ruhátlanul, betegen vagy börtönben, s nem voltunk szolgálatodra? Erre majd ezt feleli: Bizony mondom nektek, amit a legkisebbek valamelyikével nem tettetek, velem nem tettétek. Ezek örök büntetésre mennek, az igazak meg örök életre.”

gek; a közterület kizárólag olyan tevékenységekre lenne fenntartva, amelyek *kiegészítenék* azokat, amelyeket a polgárok saját otthonaikban végeznek. (Ez az a komplementaritási elv, melyről írásom elején tettem említést.)³³ A köztetek olyan dolgoknak adnának teret, mint a sétálás, piknikezés, találkozások, kutyasétáltatás és a gyerekek játéka. Érthető lenne azok részéről, akik élvezni szeretnék a közteteket, ha nem akarnának alvó, főző, holmijukat tároló embereket látni, nem akarnának emberi vizelet vagy ürülék nyomaival találkozni. Joggal feltételezhetnék, hogy mindenkinek van otthona, ahol ezeket a tevékenységeket elvégezheti. A sétányokon és közparkokban való alvást és a személyes holmik tárolását tiltó törvényeknek és rendeleteknek anélkül lehetne érvényt szerezni, hogy az következményeit tekintve egyenlőtlen lenne.

Nézetem szerint ugyanebben a szellemben íródott az AARR (1994) beadványa, amely olyan időkről álmodik, amelyben a társadalom minden részéből jövő polgárok – „az Armani öltönyt viselők, az orrpiercinget hordók, az idősek és a meleg párok; helyiek és látogatók, gazdag, közép- és törekvő osztályok” (Teir 1993: 290) – egyaránt a közteteken töltik szabadidejüket. Ez egy szép elképzelés a közteterekről, amely találkozóhelyül szolgálna nemcsak a barátok, de az idegenek számára is;³⁴ és mint ilyen, kívánatosabb, mint a kommunitariánus irodalomban jellemző *Gemeinschaft* (közösség) iránti szokásos nosztalgia (lásd még Waldron 1993: 193). Ahogy Rob Teir, az AARR ügyvédje fogalmaz:

A városi parkokat és sétányokat közösségi találkozóhely céljára hozták létre, ahol a legkülönbözőbb bőrszínű, vallású, nemzetiségű, társadalmi-gazdasági háttérű és politikai nézeteket valló emberek gyűlnek össze, és közösen élvezik a köztetek előnyeit. Ezek a helyszínek az integráció, az asszimiláció, a társadalmi osztályok keveredésének színterei, és ellensúlyozzák a társadalom növekvő fragmentálódását (Teir 1993: 289).

Az AARR által felrajzolt világban elképzeljük, hogy különféle polgárok kijönnek a parkokba és a sétányokra, ahol szabadidejüket élvezik, „párbeszédet folytatnak polgártársaikkal, és maguk mögött hagyják elszigeteltségüket és elkülönültségüket” (Teir 1993: 337), mielőtt újra visszatérnének magánvilágukba. Kétségkívül magával ragadó kép. Ám sajnos nem megfelelő kiindulópont a köztetek szabályozására egy olyan társadalom esetében, ahol nagyszámú hajléktalan ember él. Egy ilyen társadalomban a közteteket némileg más alapokon kell szabályozni. Annak a felismerésnek a fényében, hogy bizonyos emberek nem rendelkeznek magántérrel – még olyan ideiglenes magánszférával sem, amit egy hajléktalanszálló tudna nyújtani –, ahonnan kijöhetnének, és ahova visszatérhetnének. A tisztesség megkívánja, hogy a közteteket annak figyelembevételével szabályozzák, hogy sokaknak nincs más választása, mint ott maradni és *egész életüket* a nyilvánosság előtt élni. Ezekkel az emberekkel kapcsolatban teljességgel lehetetlen a magán- és nyilvános tér használatának egymást kölcsönösen kiegészítő jellegéről beszélni, és ha csak nem akarunk elkövetni égbekiáltó igazságtalanságot, egyszerűen nem vagyunk abban a helyzetben, hogy ezt a kiegészítő jelleget tegyük meg a szabályozás alapjául.³⁵

33 Lásd fentebb a II. szakasz vége felé.

34 A vitával kapcsolatban lásd még Ignatieff (1984: 139).

35 Az más kérdés, hogy ez használható-e alkotmányos érvként, mint a *Pottinger v. Miami* (1992) ügyben: „a hajléktalan egyének őrizetbe vételének gyakorlata ártalmatlan köztéri viselkedésért, holott nincs hova menniük, kegyetlen és ellentétes az Egyesült Államok alkotmányának nyolcadik kiegészítésével, továbbá az ártatlanokat érő rendőrségi túlkapas sérti az alkotmány tizennegyedik kiegészítésének a jogszerű eljárásról rendelkező cikkelyét,

Érdemes itt kitérnünk a méltányosság kérdésére. Ellickson professzor elismeri, hogy ez egy nehéz és meghatározó kérdés, ezzel szemben Robert Teir, az AARR munkatársa határozottan a következőket állítja:³⁶

Nincsen semmi méltánytalan vagy rosszakaratú abban, hogy meg akarunk szabadulni a zaklatástól és fenyegetéstől, hogy olyan városi parkokat akarunk, ahol a gyerekek játszhatnak és a felnőttek élvezhetik a nyugalmat és a csendet, vagy hogy olyan városi parkokat akarunk, amelyeket nem önt el a szemét, emberi ürülék, fecskendőtűk és használt óvszerek [...] ezeket a szabályokat azért kell felállítani, hogy mindenki otthon érezze magát a köztereken (Teir 1998: 290).

Ebben igaza van. Önmagában az általa említett törekvés helyes és nagyszerű. Mindez akkor válik méltánytalanná, ha a hajléktalanság kontextusában vizsgáljuk. Ám Teir ezt ugyancsak elutasítja. Az állítja, hogy gyakran inkább az otthonnal rendelkező szegényeket, mintsem a legtehetősebbeket érinti hátrányosan a közterek állapotának romlása; és ez nem a szegények gazdagokkal szembeni diszkriminációjának esete, hanem legrosszabb esetben is a szegények egyik osztályának egy másikkal szembeni diszkriminációja.³⁷ De bárhogy álljon is a dolog, érvel Teir, az itt tárgyalt szabályok nem a hajléktalanok ellen irányulnak. Inkább egy *maga-tartás* ellen, és csupán azokra vonatkoznak, akik a szabályozás tilalma alá eső cselekményekbe bocsátkoznak (Teir 1998: 191).

Ebben megint csak igaza lehet – legalábbis ami a szándékot illeti.³⁸ Csakhogy jogunkban áll felvetni azokat a nyilvánvaló és előrelátható aránytalanságokat, amelyek a különböző

végül ellentétben áll a tartózkodási hely szabad megválasztásának alkotmányos alapjogával és így sérti az alkotmány tizennegyedik kiegészítésének egyenlő védelemről szóló cikkelyét” (*Pottinger v. Miami* 1992: 1583). Ezt a sikeresnek bizonyult érvelést érdemes összevetni azzal az érveléssel, amelyet a *Joyce v. San Francisco városa* (1994) perben elutasítottak.

De még ha el is fogadjuk, hogy nem jár sikerrel az alkotmányos jogokra való hivatkozás stratégiája, a törvényhozás alkotmányosságának ténye még nem jelenti, hogy az egyúttal méltányos volna. Ez az írás a méltányosság ügyéről szóló tanulmányként olvasandó, amely nem igazán foglalkozik azzal a politikai fórummal, amelyen ezt a kérdést esetleg megvitathatják.

36 „Az egyéni jogoknak és a közösségi értékeknek az utcán való összeegyeztetése egy rendkívül összetett probléma” (Ellickson 1996: 1247).

37 Teir (1998: 290–291) a következőket mondja: „Ezek közül az intézkedések közül semelyik nem érinti igazságtalanul a szegényeket. [...] Ezeknek az intézkedéseknek gyümölcse nem a legtehetősebbek élvezik. A gazdagok amúgy is gondoskodnak magukról. Az ő pihenésük általában nem függ a parkok állapotától. Sokuk védett lakóparkokban él, biztonságos és kényelmes helyeken vásárolnak. És ha egy hely elviselhetetlené válik számukra, el tudnak költözni. Sokkal inkább a középosztály és a szegények azok, akik számára fontos a közterek biztonsága és rendezettsége. Kevesebb lehetőségük van arra, hogy elköltözzenek, iskolát válasszanak, és kevesebb hely áll rendelkezésükre, ahol szabadidejük tölthetik.”

Ellickson (1996: 1189–1190) hasonlóan érvel cikkében: „A legtöbb kéregető és padon alvó hajléktalan gazdasági és társadalmi helyzete nyomorúságos. Azok számára, akik elsősorban az elosztási igazságtalanság felől közelítik meg a kérdést, a mélyszegénység [...] elégséges érveként szolgál ahhoz, hogy az antiszociálisan viselkedő utca emberének fogják pártját minden közpolitikai kérdésben. Ez egy nem átgondolt álláspont, hiszen a legszegényebbek előnyben részesítése hátrányosan érintheti azokat a szegényeket, akik ugyannyira elégedetlenek az utcákon tapasztalható állapotokkal, mint a társadalom többi része. Mivel a szegény városrészek lakói társadalmi érintkezésük során különösen gyakran használják az utcákat és a járdákat, rendkívül komoly érdekük fűződik az utcai antiszociális magatartás megelőzéséhez.”

Ezek tökéletesen ésszerű meglátások. A méltányosság kérdése a szóban forgó szövegben nem a szegény/gazdag szembeállítás mentén, hanem a hajléktalanokra és az otthonnal rendelkezőkre (akár gazdagok, akár szegények) a közterek szabályozása miatt háruló terhek közötti hatalmas különbséggel kapcsolatban merül fel.

38 Bizonyos kételyekkel kapcsolatban lásd Waldron (1991: 313–314). Négy érvelt sorokel fel azzal kapcsolatban, hogy miért kétséges a köztereken való alvás betiltásáért lobbizók szándékainak pártatlansága.

osztályoknak a Teir által bevezetni szándékozott normákhoz való alkalmazkodása során jelentkeznének. Még ha nem is következik az alkotmányosságból, az igazságosság akkor is megköveteli, hogy azok, akiknek hatalmában áll a közterek szabályozása, tekintettel legyenek arra, milyen eltérő következményekkel jár az adott rendszabály arra a személyre nézve, akinek van otthona, és arra, aki hajléktalan. Egy otthonnal rendelkező ember számára például csupán annyit jelent a köztéren való alvást tiltó rendelkezés, hogy ezentúl otthon fog aludni. Azonban az az ember, akinek nincs otthona, és mondjuk hajléktalanszállóra menni sincs lehetősége,³⁹ egy ilyen rendszabálynak csak úgy tud eleget tenni, ha *nem alszik* (mivel már *nincs olyan hely*, ahol megengedett módon alhatna).⁴⁰ Lehet, hogy ez nem áll egyetlen keményvonalas rendpárti vagy kommunitariánus lobbicsoport szándékában sem, mégis ez a könnyen előrelátható eredménye számos hasonló szellemiségű korlátozásnak.⁴¹ És ez bizony az otthonnal rendelkezőkhöz képest egy hajléktalanra nézve minőségében olyannyira más hatással jár, hogy az már majdhogynem azzal ér fel, mintha külön törvények vonatkoznának rájuk. Az biztos, hogy egy ilyen rendelet kegyetlensége a hajléktalan emberekre nézve (akik számára egész egyszerűen *megtiltaná* az alvást), össze sem volna hasonlítható azzal a csekély kellemetlenséggel, amit egy olyan embernek okozna, akinek van lehetősége máshol aludni. És végül, az alvás betiltásának hathatós betartatása természetesen fiziológiailag lehetetlen.⁴² (Mindennek fényében Ellickson megfigyelése, mely szerint „Míg senkinek

39 Erről az állapotról lásd alább a X. szakasz utolsó előtti bekezdést.

40 Waldron (1991: 328–329): „Egy olyan ember számára, akinek nincs otthona, és nem számíthat arra sem, hogy beengedik egy magántulajdonú irodaházba vagy étterembe, speciális problémát jelent az olyan dolgok megtiltása a közterületeken, mint amilyen az alvás. Mert noha nincs szó ezeknek a tevékenységeknek az általános tilalmáról, mégis lényegében el vannak lehetetlenítve bárki számára, aki hajléktalan, és nincs valamilyen menedéke. A tiltás következményét tekintve teljes körű a hajléktalan emberek esetében, a különböző tiltások együttes hatása miatt. A tulajdonjogról szóló szabályok értelmében a hajléktalan embereknek tilos ezeket a tevékenységeket magánterületen folytatniuk, mivel nincs olyan magánterület, ahol joguk volna tartózkodni. A köztereket szabályozó rendelkezések viszont megtiltják nekik, hogy ezeket a tevékenységeket közterületen végezzék, mivel úgy döntöttünk, hogy így szabályozzuk a közterek használatát. Mi az eredmény? Mivel a magánterületek és közterületek együtt lefedik az összes rendelkezésre álló területet, nincs olyan terület, ahol a hajléktalan ember folytathatná ezeket a tevékenységeket. És mivel egy adott cselekedet elvégzésére való szabadság magába foglalja az arra való szabadságot, hogy ezt a cselekedetet elvégezhessük valahol, ebből az következik, hogy a hajléktalan embernek nem áll szabadságában elvégezni ezeket a tevékenységeket. Ha az alvás tiltva van a köztereken, akkor a hajléktalan emberek számára ez az alvás teljes körű tilalmát jelenti.”

41 Részletesebb érvelést lásd Waldron (1991: 315–317).

42 Waldron (1991: 320): „az ezekre az alapvető tevékenységekre vonatkozó bármely korlátozás nemcsak kényelmetlen és lealacsonyító, hanem többé-kevésbé szó szerint elviselhetetlen az érintett emberek számára. Az embereknek például aludniuk kell, nemcsak abban az értelemben, hogy alvásra van szükségük az egészségük fenntartása érdekében, hanem abban az értelemben is, hogy ha akadályozzák őket ebben, akkor végül álomba zuhannak vagy elájulnak a kimerültségtől. Az emberek egyszerűen nem tudják elviselni az alvás hiányát, és jelentős veszélynek tekintik ki magukat azzal, ha mégis megpróbálják. Ugyanez vonatkozik nyilvánvalóan az olyan testi funkciókra is, mint a vizelet és az ürítés. Ezek olyan dolgok, amelyeket az embereknek egyszerűen meg kell tenniük; ha valaki azzal próbálkozik, hogy ezektől tartózkodjon, az egyszerre fájdalmas, veszélyes és végül lehetetlen.” Ezzel – ahogyan azt a *Hajléktalanság és a szabadság ügye* című írásomban kifejtettem – minden kínzó tisztában van: „az emberi szellem megtöréséhez ragadd meg az áldozat értelmét az emberi élet banális szükségleteinek aprócska, de könyörtelen korlátozásaival”. Szégyellnünk kellene magunkat azért, hogy hagyjuk, hogy a magán- és közösségi tulajdonról szóló törvényeink egymillió vagy annál is több állampolgárt ehhez hasonlóan lealacsonyító helyzetbe hozzanak. A közösségi tulajdon megszervezésének módjával szinte mindent megtettünk annak érdekében, hogy megakadályozzuk, hogy az emberek csendesen és méltósággal maguk gondoskodjanak ezekről az alapvető szükségletekről” (Waldron 1991: 320).

az akarata sem teljes mértékben szabad, valamilyen fokú önuralommal szinte mindannyian rendelkezünk”, enyhén szólva kissé sántít.)⁴³

Nem sokkal korábban azt mondtam, hogy az érvelés kedvéért tegyük fel, hogy a hajléktalanok számára nem létezik köz által biztosított szállás, ahova mehetnének. Sok hajléktalan ember esetében ez nem igaz, illetve csak a nappalok tekintetében, vagy ami a közcélra vonatkozik.⁴⁴ Azért fordultam ehhez a feltevéshez – bármennyire is mesterséges –, mert rá akartam mutatni, hogy milyen mértékben függ a közterek szabályozásának méltányos volta a hajléktalan emberekről való gondoskodás egyéb aspektusaitól. Robert Teir úgy véli, hogy a két dolog elválasztható. George Will rovatvezető egy jegyzetét idézi, aki szerint „az a kérdés, hogy az utca embereinek milyen körülményből eredő segítséggel tartozik a társadalom, kétségkívül különválasztható attól a kérdéstől, hogy milyen joga van a társadalomnak megvédeni a minimálisan civilizált környezetet a köztereken” (Will 1990, idézi Teir 1993: 337). Az általam adott elemzés megmutatta, hogy miért *nem* lehet szétválasztani ezt a két kérdést: minél kevesebb segítséget nyújt a társadalom, annál méltánytalanabb azoknak a köztereket érintő normáknak a kikényszerítése, amelyek a komplementaritáson alapulnak, ami a polgárok egy jelentős részére egyszerűen nem alkalmazható. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez nem jelenti azt, hogy *minden* köztéri szabályozást fel kellene függeszteni addig, amíg nincsenek biztosítva a hajléktalan emberek szükségletei. Amit itt elmondtam, nem érvényes azoknak a viselkedési szabályoknak a betartatására, amelyek mindenhol érvényesek: a gyilkosság és mások megtámadása törvénytelen marad úgy a köztereken, mint magánterületen, és amennyiben a kábítószer-használat és -kereskedelem továbbra is tiltott marad, úgy az közterületen is tilos. Amiről elsősorban beszéltem, azok az elkerülhetetlen tevékenységek – mint az alvás és a vizelés –, amelyek továbbra is teljes mértékben törvényesek, amennyiben azokat magánterületen végzik. Meglehetősen méltánytalan embereknek a közterületen való betiltása – azt mondani a hajléktalan embereknek a közterületen vagy utcán, hogy *ezen a helyen* nem lehet ilyen tevékenységet végezni –, ha ezzel egy időben nem teszünk olyan lépéseket, amelyekkel mindenki számára biztosítjuk azt a magánterületet, ahol ezeket a tevékenységeket elvégezhetik. Amíg erről nem gondoskodunk, az ilyen tevékenységek köztereken való tiltása hasonlatos a hajléktalanokkal szembeni kijárási tilalom bevezetéséhez, ha nincsen hova menniük. Ez a szemlélet nem veszi megfelelően

43 Ellickson (1996: 1187). A teljes szövegrész (lábjegyzetek elhagyásával): „Sok érdekvédő őszintén hisz abban, hogy az utcán élő embereknek nincs is igazi választási lehetősége, annyira súlyosan érintik őket a gazdasági és a társadalmi körülmények. A legtöbb (bár nem az összes) szociális szakember azon a nézeten van, hogy a szegény emberek mindig kényszer hatására cselekszenek, és ennek megfelelően a társadalom nem »hibáztathatja« őket, vagy még szélsőségesebben fogalmazva, nem kérhet számon rajtuk semmilyen felelősséget. Míg senkinek az akarata sem teljes mértékben szabad, valamilyen fokú önuralommal szinte mindannyian rendelkezünk. Így a jogi és erkölcsi rendszerek arra az előfeltevésre – vagy hasznos mítoszra – épülnek, hogy az egyén általánosságban felelős a viselkedéséért. Ez a hozzáállás mellékesen a polgári becsület fejlődését is elősegíti. Azzal, hogy a nyomorgókat választás nélkülüként kezeljük, lebecsüljük képességeiket, és mivel nem tekintjük őket hétköznapi embereknek, félő, hogy megtagadjuk tőlük teljes emberségüket.”

44 Például New York városa mindenkinek biztosít ágyat valamelyik szállón, aki azt igényli (valamiféle munka és viselkedési szabályok betartása fejében), lásd Kilborn (1999). De New York ebben a tekintetben egyedülálló az amerikai városok között. Lásd még Kirchheimer (1989). Az Egyesült Államok Polgármesterei Konferenciájának (Conference of American Mayors) megbízásából 1986 és 1995 között huszonkilenc városról készült jelentés azt mutatta, hogy 1995-ben például a hajléktalanszálló iránti kérelmek 24 százaléka nem teljesült, és a vizsgált városokban a menedékhelyek 79 százaléka utasított el hajléktalan családokat anyagi források hiányában. Lásd Waxman et al. (1995: 59–60), idézi Tusan (1997: 1144).

számításba, hogy a fennálló helyzetben a közterek az egyedüli olyan helyek, ahol megengedett a jelenlétük.

Amennyiben ennek eredményeként ezeknek a tulajdonképpen privát (ám a hajléktalanok számára elkerülhetetlenül nyilvános) tevékenységeknek látható jelenléte ijesztő a hagyományosabb köztérhasználatot előnyben részesítő, otthonnal rendelkező polgárok számára, akkor nem mondhatunk mást, mint a következőket: „a jelenlegi helyzetben nem tudjuk továbbra is biztosítani, hogy kizárólag illendő tevékenység folyjon a köztereken. Akárhogy is használjátok a köztereket, el kell tűrnötök több száz más olyan ember társaságát is, akik mosakszanak, vizelnek és alszanak azokon a helyeken, ahol ti tüntetéseket akartok tartani, vagy ahol kocogtok, fociztok, piknikeztek vagy sétáltok”. Nos, ez bizonyára sajnálatos dolog, ahogy ennek vannak olyan következményei is, amint azt Ellickson sugallta, mint a kultúra és a civil társadalom nyilvános dimenziójának hanyatlása annak következtében, hogy a belvárosi utcákról és parkokból a virtuális kibervilágba, kertvárosi bevásárlóközpontokba, vagy körülkerített lakóparkokba való elmenekülés következtében a közterület azoknak marad hátra, akiknek nincs ilyen választási lehetőségük (Ellickson 1996: 1172). Fontos azonban látnunk, hogy ez nem olyan jellegű probléma, amit egyszerűen rendszabályokkal meg tudnánk oldani. Nem lehet mindent: hacsak nem tesszük meg a következő lépést, és valóban nem irtjuk ki a hajléktalanokat vagy koncentrációs táborba zárva nem tüntetjük el őket szem elől,⁴⁵ akkor ők – elkerülhetetlenül – *ott* lesznek és *ott* fognak élni, köszönhetően annak, hogy a lakhatási lehetőségek adott elosztása nem hagy számukra más választást. A közterekre vonatkozó szabályozásunkat ennek megfelelően kell alakítani.

Azt gyanítom, hogy sok olyan attitűd háttérben, amelyeket Ellickson észlelt az ő járókelői esetében, annak tudatosítása áll, hogy összeomlott az a komplementer jelleg, ami a hagyományos köztérhasználat alapját képezte. Azok a szabályok, amelyekért aggódnak – és amelyek miatt szorongás fogja el őket, azt látva, hogy a hajléktalanok azokat semmibe veszik –, a hagyományos nyilvános/magán komplementaritáson alapulnak. Ez a szorongás talán annak a növekvő dühnek és frusztrációnak a kifejeződése, ami annak felismeréséből ered, hogy ezeknek a szabályoknak többé már nem lehet méltányos módon érvényt szerezni. Ha ez igaz, akkor még egy további hiba is rejlik Ellickson érvelésében, amikor ezeket a frusztrációkat a kérdéses szabályokhoz való ragaszkodás, vagy azok minél következetesebb és erőteljesebb betartatása mellett szóló utilitárius érvként kezeli. Most már látjuk, hogy az a kényelmetlenség, amit a hajléktalan emberek tevékenységeiből eredő *kárként* határoz meg, valójában annak tudatosításából ered, hogy mennyire méltánytalan ezeknek a tevékenységeknek a tulajdonképpeni betiltása, sőt hogy valójában az efféle szabályozás hagyományos keretének egésze morálisan tarthatatlan. Még egyszer azt látjuk tehát, hogy mennyire félrevezető, ha valaki az összes negatív érzelmet egyszerűen *költségként* kezeli egy közgazdasági számításban.

45 Ezzel a félelemmel kapcsolatban lásd Pool (1999): „A központ létesítéséről szóló javaslatot először 1994-ben terjesztették elő a belváros vezető üzletemberei Richard Riordan polgármester támogatásával. Az eredeti, négy milli dolláros terv szerint nem kevesebb, mint 800 hajléktalant tudott volna befogadni a városi táborozóhely. A terv részeként szolgálati kocsik járták volna a belvárosi utcákat, és szociális munkások invitálták volna a hajléktalanokat, hogy utazzanak velük a központba. Ám a város visszavonta a javaslatot, miután kritikák érték például a Los Angeles-i Koalíció a Hajléktalanság Megszüntetéséért (Los Angeles Coalition to End Homelessness) nevű szervezettől, amely szerint a terv az »első lépés azon a csúszós lejtőn, mely a hajléktalanok számára vidéken létrehozott koncentrációs táborokhoz vezet«.

XI. Társadalmi normák

Írásom vége felé közeledve szeretnék néhány békülékenyebb megjegyzést tenni. Ellickson legjobb meglátása a társadalmi normák kialakulásáról és szerepéről szól – olyan íratlan szabályokról és szokásokról, amelyek úgymond a terepen meglévő helyzetet igyekeznek kezelni, és amelyekhez képest az állam és a törvények szerepe sokszor csak másodlagos.⁴⁶ Az *Állandósult rendbontás szabályozása a köztereken* című cikkében Ellickson (1996) felismerte, hogy ezt a társadalmi normákkal kapcsolatos látásmódot a városi utcákra is alkalmazni kellene. Ebben Jane Jacobs városi szerveződésről írt klasszikus tanulmányának sokszor idézett meglátására támaszkodott, aki a következőt írta:

[A] nagyvárosok köznyugalmát – a járdák és az utcák nyugalmát – nem elsősorban a rendőrségnek kell biztosítania, noha természetesen arra is szükség van. A köznyugalmat főként az önkéntes felügyelet és normák szövevényes, szinte tudattalan hálózata biztosítja, amelyet az ott élők maguk alakítanak ki és maguk tartatnak be. [...] A civilizáltságot a világ összes rendőre sem volna képes kierőszakolni ott, ahol annak hagyományos, hétköznapi eszközökkel elért betartása csődöt mondott.⁴⁷

Ellickson ugyancsak rámutatott azokra az akadályokra, amelyek hátráltatják vagy lehetlenné teszik a szabályoknak ezt a „hagyományos, hétköznapi eszközökkel elért betartatását”, legalábbis a hajléktalanok okozta állandó kellemetlenségek megszüntetése szempontjából. Mint írja, elvileg elképzelhető, hogy „egy arra járó közbeavatkozzon, amikor egy utcalakó a járda egy másik használóját zaklatja” (Ellickson 1996: 1196). Még egy olyan valaki is, „aki egy kéregető rendreutásától vonakodik, előfordulhat, hogy rosszálló pillantást vet arra, aki pénzt ad nekik” (Ellickson 1996: 1197). Azonban – állapítja meg sajnálkozva – ilyesmi csak ritkán fordul elő. Magyarázata főleg az utcai rend közjóságjellegével kapcsolatos, ami különösen igaz egy olyan nagyvárosban, ahol a találkozások névtelenségben zajlanak és nem feltétlenül ismétlődnek meg (Ellickson 1996: 1196). (Itt visszajutottunk az ilyen kényelmetlenségek által egy-egy alkalommal okozott kár kérdéséhez.)⁴⁸

Azonban van egy más magyarázat is, amely talán kedvezőbb Ellickson járókelőire nézve. Láttuk, hogy a komplementaritás kudarcra miatt, ha tekintetbe vesszük a polgárok egy jelentős részét, többé már nem állnak fenn a közterekre vonatkozó viselkedésnormák legitimitásának és méltányosságának a feltételei. Azt gyanítom, hogy Ellickson járókelői ezt széles körben felismerték, és részben ezért nem vesznek lelkesen részt ezeknek a szabályoknak az általa javasolt módon való spontán, hétköznapi betartatásában. Igaz – ahogy ezt már korábban is kifejtettem –, a komplementaritás kudarcának elismerése nem túl vidám dolog.⁴⁹ Gyakran dühvel társul, amelyet kognitív diszsonanciával és tagadással magyarázhatunk. Sokakat kényelmetlen állapotba hoz, amikor megpróbálják értelmezni, kifejezni és kordában tartani azt a kellemetlenséget, amit az utcán élő emberek látványa és követelése okoznak számukra. Az általam látott járókelők azonban, úgy tűnik, sokkal inkább tisztában vannak azzal, hogy az utcák szabályozása a körülményektől függ, mint Ellickson. A közterek szabá-

46 Lásd különösen Ellickson (1993), a tilosban járó szarvasmarhákra vonatkozó informális szabályokról a kaliforniai Shasta megyében. Lásd még Ellickson (1986) és (1998b).

47 Jacobs (1961: 31–32), idézi Ellickson (1996: 1196). Lásd még Pildes (1996: 2061) és Livingston (1997: 558).

48 Lásd fentebb, különösen a IV. szakasz végét.

49 Lásd fentebb a VII. szakaszt, különösen a 24. lábjegyzetet és az azt kísérő szöveget.

lyozása nem kategorikus imperatívusz, hanem az adott körülményektől és feltételektől függ. Azt gondolom, hogy a legtöbb ember felismerte, hogy a tömeges hajléktalanság városainkban való megjelenésével megváltoztak a körülmények és feltételek. És ha ez nem is vált ki túl sok politikai eredménnyel járó együttérzést, hallgatólagos elismerése mégis elegendő lehet ahhoz, hogy – ugyan közvetett és ellentmondásos módon, de *kellően* – megrendítse azt a hitet, hogy az átlagpolgárnak bármilyen elfogadható erkölcsi alapja lenne arra, hogy rendre utasítson egy kéregetőt, vagy felverjen és megdorgálja valakit, aki elaludt az utcán.

Nem állítom, hogy ezzel együtt a normativitás is eltűnt volna az utcákról. Éppen ellenkezőleg: az új körülmények között új normák jelennek meg, és a hagyományos társadalmi szabályok átalakulnak. Így például sokan, akik rendszeresen adnak pénzt a kéregetőknek, tudatában vannak az idővel, térrel és viselkedéssel kapcsolatos normák fontosságának, már amennyire azok a kéregetést illetik, és minden tőlük telhetőt megtesznek azok betartatásáért – ha mással nem, akkor annak megválogatásával, hogy kinek adnak pénzt. (Beszélgetésekből tudom, hogy sokan csakis olyan körülmények között veszik fontolóra a pénzádást, amikor mindkét félnek megvan a lehetősége, hogy tetszése szerint továbbálljon; például egy tömött metrókocsiban semmilyen körülmények között nem adnának pénzt a kéregetőnek.)⁵⁰

A hajléktalanság többé-kevésbé állandó jelenléte bizonyos módokon erősítheti az utca biztonságát. Jane Jacobs „az utcát figyelő szemek” fontosságáról beszél, megemlítve azokat a sajátos indítékokat, amelyek a kereskedőket és az átlagembereket arra ösztönzik, hogy figyelemmel tartsák és ellenőrizzék az adott környéken zajló eseményeket (Jacobs 1961: 35–37, idézi Ellickson 1996: 1197). A rendszeres kéregetők éjjel-nappal szemmel tartják az utcát, és sokszor ugyanúgy, ha nem éppen jobban ismerik, mint annak tehetősebb használói. Sokszor alakítanak ki szívélyes, bizalmas, sőt – paradox módon – védelmező kapcsolatot a nekik rendszeresen pénzt adó ügyfélkörrel. És legalább olyan jó, ha nem még jobb érzékkel ismerik fel, hogy mi történik az utcákon, mint a járőröző rendőrök, akik alkalomadtán ki is kérdezik őket.⁵¹

Amint azt Ellickson is nagyon jól tudja, a társadalmi normák megjelenése és fennmaradása bonyolult és megjósolhatatlan folyamat. Ezek a normák nem jönnek létre minden olyan helyzetre válaszul, amiről a dühös polgár azt gondolja, hogy „tenni kéne valamit”. A társadalmi normák kialakulásának körülményei, hogy úgy mondjam, sokkal közelebb állnak a valósághoz, és ezért (szemben például a törvényhozással) nagy valószínűséggel sokkal érzékenyebbek a különböző személyek konkrét nehéz helyzetére egy adott situációban, illetve arra, hogy mások tudatában vannak-e ezeknek a nehéz körülményeknek. Ha egy norma emberi mértékkel mérve nyilvánvalóan ésszerűtlen, akkor az végrehajthatatlannak bizonyulhat, hiszen betartatása azoknak az önkéntes beavatkozásától függ, akik közelről ismerik annak ésszerűtlenségét. Fontos kiemelni ennek a hivatalos állami jogszabályok kikényszerítésétől való eltérését. A társadalmi normák esetében a terepen lévő végrehajtók vonakodását nem lehet egyszerűen a normák tarthatatlanságát figyelmen kívül hagyó, arra érzéketlen plusz-

50 Az Ellickson (1996: 1197) által javasolt teszt – „Vajon milyen gyakran hártja el egy New York-i munkába menet a közeledő kéregető monológját például az »Egyszerűen mondj nemet« dúdolásával?” – kétségtelenül leszűkíti a lehetséges példák sorát.

51 Ellickson ugyanakkor kétségbe vonja ennek jelentőségét. Goldstein (1993: 346) feltételezésére válaszolva – amely szerint „a nem agresszív rendszeres kéregetők segíthetik a rendőrség munkáját a veszélyes elemek megfékezésében” – Ellickson (1996: 1198n) a következőképpen érvel: „A rendszeres kéregetés azonban többnyire forgalmas helyeken zajlik, ahol egyébként is rengetegen követhetik szemmel az utcán folyó dolgokat. Nem valószínű tehát, hogy a rendszeres kéregetők sokat tesznek hozzá az utcák rendjéhez”.

erőforrásokkal pótolni (a társadalmi normák nem tudnak akciócsoportokat mozgósítani). Tehát ha mondjuk közismert tény, hogy egy adott környéken nincsenek közvécék, és a hajléktalanoknak csak éjszaka van bejárásuk a menedékhelyekre, akkor nem valószínű, hogy a köztereken való vizelet tiltásának totális betartását előíró társadalmi normák jelennének meg. Ehelyett az efféle tevékenységet érintő meglévő normák olyan helyekre (parkokba) irányítják az utcán élőket, amelyek a félrevonulás halvány lehetőségét nyújtják, és ahol kevésbé valószínű, hogy azok zavarják a közösség más tagjait.⁵² A társadalmi normáknak az utca szintjén meglévő ilyen értelmű méltányossága bizonyos mértékig valószínűleg tükröződik a járőröző rendőrök belátó hozzáállásában is. Ha valaki a Lincoln Plaza szökőkútjába vizelet, akkor nagy valószínűséggel letartóztatják, míg ugyanennek kisebb az esélye, ha a Central Parkban egy bokor mögött teszi ezt.

Ezek a társadalmi normákkal kapcsolatos következtetések fontosak az Ellickson és az AARR által a törvényi szabályozásra tett javaslatok értékelése szempontjából. Ezek a javaslatok – különösen Ellickson megfogalmazásában – a társadalmi normák kudarcára adott jogi válaszként jelentkeznek. Arról az ismert elképzelésről van szó, hogy a törvény mozgásba lendül, amikor a kevésbé formális folyamatokat meghíúsítják az externáliák és a tranzakciós költségek. Valójában azonban a társadalmi normák kudarcra ezen a téren sokkal közvetlenebb következtetésre vezethet: sikertelenségük fontos bizonyítékul szolgálhat a javasolt szabályozás ésszerűtlenségére nézve, mivel felhívja rá a figyelmet, hogy a betartatásukkal megbízott embereknek nincs gyomra olyanokkal szemben fellépni, akiknek nincs más választásuk, mint hogy valamilyen módon megszegjék ezeket a normákat.

XII. Konklúzió

A hajléktalanság problémája megmutatja a kommunitarianizmus legjobb és legrosszabb oldalát is.

Legjobb pillanataiban a kommunitarianizmus nem hagyja sem a liberális, sem a konzervatív elméleteknek, hogy előírják, milyennek is *kellene* lennie a jó társadalomnak: arra bátorít bennünket, hogy a *fennálló* közösségek életképességének feltételeire koncentráljunk, és azt állítja, hogy ezek a feltételek olykor meglepőek lehetnek, ezért aztán a valóságban fennálló közösségek alapján megtudhatunk valamit a társadalmi és politikai ideálokról. Philip Selznick (1987: 449) definíciója szerint a „közösség átfogó keretet nyújt a társadalmi élethez”. Ez biztosítja a különböző emberi érdekek és értékek követésének, kötelezettségek vállalásának az alapját az emberek viszonylag nagy csoportja számára, akik elfogadják, hogy mivel többé-kevésbé tartósan egymás társaságában élnek, ezért felelősek azért, hogy cselekedeteiket és kapcsolataikat ehhez a közös – mind erkölcsi, mind fizikai – környezethez igazítsák, amelyben együtt kell élniük (Selznick 1992: 357–371). Ebben a tekintetben a közösségnek van egyfajta társadalmi értelemben vett adottsága: egyfelől szemben áll az utópiákkal és a társadalmi ideálokkal, másrészt a klubokkal, szektákkal és kommunákkal is. Nem azért *találja magát* valaki egy adott közösségben, mert a hasonló gondolkodású emberekhez

⁵² Ellickson professzor és én egyszer (egy konferencia szünetében) részt vettünk egy ilyen „túrán” Atlantában, ahol egy hajléktalan ember megmutatta az efféle helyeket a belvárosban. Nyilvánvalóvá vált, hogy az utcán élők között az ilyen pontok léte nem csak ténykérdés, de normatívnak tekinthető – például ezeken a helyeken volt „helyénvaló” dolog vizelni –, bár hozzátennem, nem emlékszem, hogy a „normativitás” kifejezés konkrétan elhangzott volna.

csatlakozik, hanem mert felismeri, hogy kik azok, akikkel elkerülhetetlenül „szomszédos”, kik azok, akiket cselekedetei és döntései mindenképpen érintenek, akár akarja, akár nem. A közösség tagjai nem szükségszerűen hasonló emberek: sokkal inkább azok alkotják, akikkel „elkerülhetetlenül érintkezünk” (Kant 1991: 121–124). Az ember már eleve tagja adott emberek egy közösségének; a kommunikatív felelőssége ebből ered, nem pedig egyéni vágyaiból vagy ideáljaiból. A tény, hogy valaki büdös, rendezetlen kinézetű, vagy nem az az ember, akivel közösséget vállalnánk, nem jelenti azt, hogy nem tagja a közösségünknek. Ha ott van – azokon az utcákon, amelyek társadalmi, üzleti, szabadidős kapcsolataink és tevékenységeink alapját jelentik –, akkor ő is a közösség tagja. És a közösségi jogok és kötelezettségek minden tárgyalásának figyelembe kell vennie ezt az embert és az ő érdekeit.

De van a kortárs kommunikatívizmusnak olyan oldala is, amely aggodalomra ad okot. Sokszor úgy tűnik, hogy a kommunikatívusok egy olyan közösségkép és -forma után vágyódnak, amely már nem létezik, vagy pedig nem igazán lehetséges. Egy olyan bájos közösségképet idéznek meg, amelyben Norman Rockwell képeihez hasonlóan kedves, tehetős emberek érintkeznek tisztelettudóan egymással az utcákon, a parkokban, a templomban, a városi közgyűlésen, a gyerekliga játékaiban, gondját viselik egymásnak és fenntartják az udvariasság, részvétel, állampolgári aktivitás és a kölcsönös segítségnyújtás nemes hagyományát.⁵³ Sehol sincs zsúfolt tömeg, soha senki nem fél vagy retteg, senki és semmi sem koszos, és nincsenek betört ablakok sem. Úgy gondolom, hogy amíg az ilyen ábrándok az ingatlanközvetítők reklámjaiban szereplő, képletesen vagy fizikailag körbekerített lakóparkokra korlátozódnak vagy a városrehabilitációk különböző disney-sítő kísérleteire, addig nem veszélyesebbek az amerikai ábrándozás bármilyen más megtestesülésénél.⁵⁴ Azonban veszélyessé válnak és komoly igazságtalanság árnyát vetítik előre akkor, ha ezekre alapozzuk a közösség keretein belüli társas érintkezés szabályainak meghatározását. Ha ez bekövetkezik, akkor ugyan *elnevezhetjük* „közösségi normáknak” az ebből eredő szabályokat, de valójában az nem lesz egyéb néhány (gyakran kívülálló) ember *a priori* víziójánál arról a társadalomról, amely önmagát hagyományosan egészen más alapokon szervezte meg.

Pár bekezdéssel korábban azt mondtam, hogy egy vonzó kommunikatívizmus olyanként kezeli a közösségeket és azok tagjait, amilyenek azok valójában – nem pedig olyanokként, amilyeneknek szeretne lenniük kellene.⁵⁵ Egy adott közös térért azok felelősek, akik ott élnek. A közösség adottságának elvét valamennyire jogosan hangoztatja Ellickson, Teir és mások, amikor amellett érvelnek, hogy az utcán élő embereknek is vannak kötelezettségeik a közösséggel szemben – így például felelősséggel tartoznak a közösség közttereinek állapotáért

53 Lásd fentebb az AARR (1994) leveléből vett idézetet, II. szakasz 1. bekezdés.

54 A legdirektebb efféle kísérletet a Floridában lévő Celebration nevű városka jelenti. Lásd Young (1998): „Celebration az amerikai életforma különféle aspektusainak privatizálását és vállalati ellenőrzését jelenti, a „közösség” fogalmának eltorzítását. A közös érdekű fejlesztésekhez hasonlóan Celebration nagyrészt a konformitás és az ellenőrzés, nem pedig a közösségi döntéshozatal és valós kulturális konszenzus mentén működik. Celebration ugyan sok szempontból emlékeztet egy valódi városra, például van neki „Városháza”, „Munkahelye” és „Intézete”, mégsem rendelkezik valódi helyi önkormányzattal. A városban a képviselő a legközelebb a lakástulajdonosok szövetségében való tagság áll. Azonban még ennek a szövetségnek a döntéseit is felülírhatja a [Disney] nagyvállalat. A közösségi érzés, melyet olyannyira sokra tartanak, ironikus módon jelenik meg a városka »nagyon csendes« voltában, illetve a »polgári gyermekkorban«. A letűnt Amerika utáni vágyakozás arra az »állampolgári érettségre« irányul, amelyre még jellemző volt »a demokrácia bonyolult felelőssége, és amelyben még működött a társadalom«. Celebration azonban nem rendelkezik efféle tulajdonságokkal.” Lásd még Ross (1999); Pollan (1997: 56); Tarrant (1999); Iovine (1998).

55 Lásd az előző lábjegyzetet.

és biztonságáért. Akár van más választása, mint hogy az utcán éljen, akár nincs, maga az a pusztaság tény, hogy ott van, azt jelenti, hogy ebben a tekintetben neki is vannak kötelezettségei a közösséggel szemben. Ezt el tudjuk fogadni. Azt azonban nem tudjuk elfogadni, hogy olyan alapokra fektessék a közösségi kötelezettségeket, amelyek nem veszik figyelembe a hajléktalan emberek *nehéz helyzetét*, illetve a közterek szabályozásával kapcsolatos érdekeik sajátos természetét. Ha az ő szemükkel nézzük a közterek tekintetében kialakítandó normákat, akkor az igazi kommunitarizmus logikája – annak kozmetikázott változatával szemben – megköveteli, hogy ezeket a normákat részben az ő számukra is alakítsuk. Nincsen jogunk ahhoz, hogy hajléktalan emberektől megköveteljük vagy kikényszerítsük a közösségi normák betartását, ha ezeket a normákat egy olyan társadalomkép alapján alakítottuk ki, amelynek a logikája gyakorlatilag tagadja a hajléktalanság létezését.

Befejezésként szeretnék pár szót ejteni a közösség és a hitelesség összefüggéséről. Ellicksonnal szembeni konkrét kritikámban, főleg a VII. és IX. szakaszban, ragaszkodtam ahhoz, hogy a társadalmi haszon és költség fogalmát nem szabadna úgy alkalmaznunk, hogy azzal támogassuk a tagadást és egyéb fantazmagóriákat, melyek eltorzítják az amerikaiak igazságtalanságról alkotott elképzeléseit. A hajléktalanságról és a közösségről mint olyanról általánosabb érvennyel pedig a következőket szeretném elmondani: amíg hajléktalan emberek élnek köztünk, addig a közösséggel kapcsolatos normatív meghatározásunknak részét kell, hogy képezze az ő sorsuk is. Méghozzá nemcsak az „ezzel a problémával kezdeni kell valamit” homályos társadalmi kötelezettségérzetének értelmében, hanem oly módon, hogy már a közösség meghatározásába belefoglaljuk a hajléktalan embereknek mint a közösség tagjainak a közterek szabályozásával kapcsolatos érdekeit is. Amennyiben a „közösségi értékekre” helyezett nagyobb hangsúly segít ezt felismerni, és az a közösségi felelősségről alkotott új és befogadóbb elképzelések felé vezet, akkor mindez rendben van. Jelenleg azonban ezt az igényt leggyakrabban a szabályozások olyan formáival kapcsolatban halljuk emlegetni, amelyek egyszerűen csak a közösség hajléktalan tagjainak eltűnését kívánják. Amíg ez a helyzet, addig a modern kommunitarizmus erkölcsi hitelességével kapcsolatos kételyek továbbra is fennállnak.

Fordította Németh Dániel

Hivatkozott bírósági döntések

- Asquith v. City of Beaufort*, 139 F.3d (1998)
- Escalera v. NYCHA*, 924 F. Supp. 1323 (S.D.N.Y. 1996)
- Joyce v. City of San Francisco*, 846 F.Supp. 843 (N.D.Calif., 1994)
- Lucas v. Dinkins*, 608 N.Y.S.2d 403 (App.Div. 1994)
- Roulette v. City of Seattle*, 78 F.3d 1425 (1996)
- Herndon v. Chapel Hill–Carrboro City Board of Education*, 89 F.3d 174 (1996)
- Hutchins v. District of Columbia*, 942 F.Supp. 665 (1996)
- Johnson v. City of Dallas*, 61 F.3d 442 (5th Cir. 1995)
- Johnson v. Rodriguez*, 110 F.3d 299 (1997)
- Loper v. NYPD*, 999 F.2d 699 (1993)
- Michigan Department of State Police v. Sitz*, 496 U.S. 444, 110 S.Ct. 2481 (1990)
- Montana v. Egelhoff*, 518 U.S. 37, 116 S.Ct. 2013 (1996)
- Nunez v. City of San Diego*, 963 F.Supp. 912 (1995)
- Pottinger vs. Miami*, 810 F.Supp. 1551 at 1571 (S.D.Fla. 1992)

Hivatkozott irodalom

- AARR (1994): Az AARR *amicus curiae* beadványa a *Joyce v. City of San Francisco* perben. A szerzőnél elérhető.
- Austin, Regina (1998): „Not Just for the Fun of It!”: Governmental Restraints on Black Leisure, Social Inequality, and the Privatization of Public Space. *Southern California Law Review* 71: 667–714.
- Bratton, William J. (1995): The New York City Police Department’s Civil Enforcement of Quality-of-Life Crimes. *Journal of Law & Policy* 42: 447–464.
- Davis, Mike (2010): Pokolgi logika: hajléktalanként Los Angelesben. *Replika* 71: 45–52.
- Dworkin, Ronald (1977): *Taking Rights Seriously*, rev. ed. London: Duckworth.
- Dworkin, Ronald (1984): Rights as Trumps. In *Theories of Rights*. J. Waldron (szerk.). Oxford: Oxford University Press, 153–167.
- Ellickson, Robert C. (1986): Of Coase and Cattle: Dispute Resolution among Neighbors in Shasta County. *Stanford Law Review* 38: 623–687.
- Ellickson, Robert C. (1991): *Order Without Law: How Neighbors Settle Disputes*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ellickson, Robert C. (1993): Property in Land. *Yale Law Journal* 102: 1315–1400.
- Ellickson, Robert C. (1996): Controlling Chronic Misconduct in City Spaces: Of Panhandlers, Skid Rows, and Public Space Zoning. *Yale Law Journal* 105: 1165–1248.
- Ellickson, Robert C. (1998a): New Institutions For Old Neighborhoods. *Duke Law Journal* 48: 75–110.
- Ellickson, Robert C. (1998b): Law and Economics Discovers Social Norms. *Journal of Legal Studies* 27: 537–552.
- Ely, John Hart (1983): Professor Dworkin’s External/personal Preference Distinction. *Duke Law Journal*: 959–986.
- Fahring, Herald Price (1998): Zoning Out Free Expression: An Analysis of New York City’s Adult Zoning Resolution. *Buffalo Law Review* 46: 403–431.
- Foscarinis, Maria (1996): Downward Spiral: Homelessness and its Criminalization. *Yale Law & Policy Review* 14: 1–77.
- Foscarinis, Maria, Kelly Cunningham-Bowers és Kristen E. Brown (1999): Out of Sight - Out of Mind? The Continuing Trend Toward The Criminalization of Homelessness. *Georgetown Journal on Poverty Law & Policy* 6: 145–164.
- Frug, Gerald E. (1998): City Services. *New York University Law Review* 73: 23–96.
- Fullinwider, Robert K. (1996): Patriotic History. In *Public Education in a Multicultural Society: Policy, Theory Critique*. R. K. Fullinwider (szerk.). Cambridge: Cambridge University Press, 203–230.
- Gold, Andrew J. (1998): The Trinity Initiative in Economic Perspective: Place or People Prosperity? *Connecticut Law Review* 30: 1317.
- Golden, Robin S. (1988): Toward a Model of Community Representation for Legal Assistance Lawyering: Examining the Role of Legal Assistance Agencies in Drug-related Evictions from Public Housing. *Yale Law & Policy Review* 17: 527–561.
- Goldstein, Brandt J. (1993): Panhandlers at Yale: A Case Study in the Limits of Law. *Indiana Law Review* 27: 295–539.
- Habermas, C. (2000): City Hall Can’t Answer Nature’s Call. *New York Times*, február 11., B1.
- Hagedorn, Ann és Wayne Green (1990): Advocacy Group Sues New York, Citing Lack of Public Restrooms. *Wall Street Journal*, november 1., B8.
- Hart, H. L. A. (1979): Between Utility and Rights. In *The Idea of Freedom: Essays in Honor of Isaiah Berlin*. Alan Ryan (szerk.). Oxford: Oxford University Press.
- Harcourt, Bernard E. (1998): Reflecting on the Subject: A Critique of the Social Influence Conception of Deterrence, the Broken Windows Theory, and Order-Maintenance Policing New York Style. *Michigan Law Review* 97: 291–389.
- Hobbes, Thomas (1970): *Leviathán vagy az egyházi és a világi állam anyaga, formája és hatalma*. Budapest: Helikon.
- Honderich, Ted (1982): On Liberty and Morality-Dependent Harms. *Political Studies* 30: 507–510.
- Ignatieff, Michael (1984): *The Needs of Strangers*. London: Chatto & Windus.
- Iovine, Julie V. (1998): A Tale of Two Main Streets: The Towns That Inspired Disney Are Searching for a Little Magic of Their Own. *The New York Times*, október 15., F1.
- Jacobs, Jane (1961): *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House. Egy fejezete magyarul is megjelent: Mire való a járda? A biztonság. *Kommentár* 2008/2: 3–22.
- Johnson, Phillip E. (1984): Do You Sincerely Want to Be Radical? *Stanford Law Review* 36: 247–291.
- Kant, Immanuel (1991): *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája*. Budapest: Gondolat.

- Kelling, George L. (1987): Acquiring a Taste for Order: The Community and Police. *Crime & Delinquency* 33: 90–102.
- Kilborn, Peter T. (1999): Gimme Shelter: Same Song, New Tune. *The New York Times*, december 5., 5.
- Kirchheimer, Donna Wilson (1989): Sheltering the Homeless in New York City: Expansion in an Era of Government Contraction. *Political Science Quarterly* 104: 607–623.
- Kopel, David B. és Christopher C. Little (1997): Communitarians, Neorepublicans, and Guns: Assessing the Case For Firearms Prohibition. *Maryland Law Review* 56: 438–554.
- Livingston, Debra (1997): Police Discretion and the Quality of Life in Public Places: Courts, Communities and New Policing. *Columbia Law Review* 97: 551–672.
- Mill, J. S. ([1859] 1994): *On Liberty*. Indianapolis: Bobbs Merrill. Magyarul: *A szabadságról*. I. fejezet. Budapest: Századvég.
- Mill, J. S. (1882): Utilitarianism. In *Dissertations and Discussions: Political, Philosophical and Historical*, vol. 3. New York: Henry Holt & Co.
- Millich, Nancy A. (1994): Compassion Fatigue and the First Amendment: Are the Homeless Constitutional Castaways? *U.C. Davis Law Review* 27: 255–356.
- Morawetz, Thomas (1986): Persons Without History: Liberal Theory and Human Experience. *Boston University Law Review* 66: 1013–1037.
- Munzer, Stephen R. (1997): Ellickson on „Chronic Misconduct” in Urban Spaces: Of Panhandlers, Bench Squatters, and Day Laborers. *Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review* 32: 1–48.
- Parfit, Derek (1984): *Reasons and Persons*. Oxford: Clarendon Press.
- Pildes, Richard H. (1996): The Destruction of Social Capital Through Law. *University of Pennsylvania Law Review* 144: 2055–2077.
- Pollan, Michael (1997): Town-Building Is No Mickey Mouse Operation. *The New York Times*, december 14., 56.
- Pool, Bob (1999): Fanfare, Fear Surround New Shelter. *Los Angeles Times*, április 16., B1.
- Rawls, John (1997): *Az igazságosság elmélete*. Budapest: Osiris.
- Rawls, John (1983): *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Raz, Joseph (1989): Liberalism, Skepticism, and Democracy. *Iowa Law Review* 74: 761–786.
- Rosen, Mark D. (1999): Our Nonuniform Constitution: Geographical Variations of Constitutional Requirements in the Aid of Community. *Texas Law Review* 77: 1129–1194.
- Ross, Andrew (1999): *The Celebration Chronicles: Life, Liberty and The Pursuit of Property Values in Disney's New Towns*. New York: Ballantine.
- Rousseau, Jean-Jacques (1978): *Értekezések és filozófiai levelek*. Budapest: Helikon.
- Selznick, Philip (1987): The Idea of a Communitarian Morality. *California Law Review* 75: 445–463.
- Selznick, Philip (1992): *The Moral Commonwealth*. Berkeley: University of California Press.
- Sossin, Lorne (1996): The Criminalization and Administration of the Homeless: Notes on the Possibilities and Limits of Bureaucratic Engagement. *New York University Review of Law & Social Change* 22: 623–700.
- Stackhouse, John (1999): My Life Without a Home. *The [Toronto] Globe and Mail* (december 18.), 'Focus' 1.
- Szent István Társulat (1982): *Biblia: Öszövétségi és Újszövétségi Szenttrás*. Budapest.
- Tarrant, D. (1999): No Cause for Celebration: Disney-created Town Fell Short of Being the Utopia Its Planners Envisioned, but It's Not the Set for Another Truman Show, Either. *Sun-Sentinel* [Fort Lauderdale], augusztus 22., 1D.
- Teir, Robert (1993): Maintaining Safety and Civility in Public Spaces: A Constitutional Approach to Aggressive Begging. *Louisiana Law Review* 54: 285–338.
- Teir, Robert (1998): Restoring Order in Urban Public Spaces. *Texas Review of Law & Politics* 2: 255–291.
- Tusan, Christina Victoria (1997): Homeless Families from 1980–1996: Casualties of Declining Support for the War on Poverty. *Southern California Law Review* 70: 1141–1237.
- Waldron, Jeremy (1987a): Mill and the Value of Moral Distress. *Political Studies* 35: 410–423. Újranyomva in Waldron (1993): 115–133.
- Waldron, Jeremy (1987b): Theoretical Foundations of Liberalism. *Philosophical Quarterly* 37: 127–150. Újranyomva in Waldron (1993): 35–62.
- Waldron, Jeremy (1989b): Rights in Conflict. *Ethics* 99: 503. Újranyomva in Waldron (1993): 203–224.
- Waldron, Jeremy (1991): *Homelessness and the Issue of Freedom*. *U.C.L.A. Law Review* 39: 295. Újranyomva in Waldron (1993): 309–338.
- Waldron, Jeremy (1993): *Liberal Rights: Collected Papers 1981–1991*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Waldron, Jeremy (1997): The Circumstances of Integrity. *Legal Theory* 3: 1–22.

- Waldron, Jeremy (1998): Hobbes on Truth and Civil Doctrine. In *Philosophers on Education*. A. Rorty (szerk.). London: Routledge, 138–146.
- Waldron, Jeremy (1999): *Law and Disagreement*. Oxford: Clarendon Press.
- Waldron, Jeremy (2000): Pildes on Dworkin's Theory of Rights. *Journal of Legal Studies* 29: 301–307.
- Waldron, Jeremy (2001): Hobbes and the Principle of Publicity. *Pacific Philosophical Quarterly* 82: 447–474.
- Waxman, L. D., K. Peterson és M. McClure (1995): *A Status Report on Hunger and Homelessness in America's Cities*. U.S. Conference of Mayors.
- White, Lucie (1996): Searching for the Logic Behind Welfare Reform. *U.C.L.A. Women's Law Journal* 6: 427–442.
- Will, G. F. (1990): Beggars and Judicial Imperialism. *The Washington Post*, február 1., A21.
- Wilson, James Q. és George Kelling (1982): Broken Windows. *Atlantic Monthly*, március, 29–38.
- Wright, Nancy (1995): Not in Anyone's Backyard: Ending the „Contest of Nonresponsibility” and Implementing Longterm Solutions to Homelessness. *Georgetown Journal on Fighting Poverty* 2: 163–241.
- Young, Dana (1998): The Laws of Community: The Normative Implications of Crime, Common Interest Developments, and „Celebration”. *Hastings Women's Law Journal* 9: 121.

Abstracts

Personae Non Gratae: Homelessness and Spatial Exclusion

The Hungarian literature on homelessness is almost entirely descriptive, lacking the insights of social theory, but instead approaching the problem from the perspective of social work or homeless assistance. Our goal with the present selection of articles is to introduce a different approach, which examines homelessness within broader historical and theoretical frameworks: not as a subsection of welfare administration but as an issue of political economy, philosophy and citizenship. Here we focus on literature from the United States, and on the issue of spatial exclusion and criminalization. The geographical—and cultural—distance notwithstanding, we argue that many of these analyses are useful for the understanding of the Hungarian situation as well.

Bálint Missetics: *Homelessness and Criminalization in Hungary*

After summarizing the different means through which homeless people are being excluded from the use of public spaces, the article turns to the recent neoconservative turn in Hungary that made the criminalization of homelessness more explicit and thorough. The article argues that the economic and political structures that are the root causes of homelessness (*structural violence*), the exclusionary measures aimed against homeless people (*physical violence*) and the discourse that seeks to legitimize such measures (*symbolic violence*) are closely related to each other. Whereas adequate social policies could greatly reduce the problems to which criminalization is a misguided answer, the lack of such policies contributes to the strengthening of the penal state. In the absence of public policies that would make housing affordable for the homeless and for those at the risk of losing their home, even an elaborate system of homeless assistance can do little to decrease homelessness. Shelters, daytime centers and street social work save many lives and alleviate the suffering of many, but at the cost of perpetuating a misrepresentation of the problem of homelessness and the misrecognition

of its causes and its possible solutions. The criminalization of homelessness emerges partially as a response to the crisis of legitimacy that the persistent visibility of mass homelessness invites. Punitive measures gain legitimacy from a discourse that dehumanizes homeless people, excludes them from the moral community and blames them for their homelessness. Such discourse further impedes the understanding of homelessness as a structural problem and the development of a sense of community, both of which are prerequisites for the egalitarian reforms necessary to put an end to homelessness.

Mike Davis: *Afterword. A Logic Like Hell's: Being Homeless in Los Angeles*

In this short essay, Mike Davis provides a concise account of the historical antecedents and contemporary situation of the down-and-outs of Los Angeles. Whereas in the late nineteenth–early twentieth centuries, harvest tramps, hobos and poor immigrant workers were allowed to camp openly on the banks of Los Angeles River, today homeless people are forced to live like shadows, darting from one hiding place to another and denied access to an ever-growing section of public spaces. Building on Jeremy Waldron's argument on the contradictions between the Lockean doctrines of negative liberty and an all-encompassing system of property rules, the article argues that Los Angeles approaches a libertarian catastrophe regarding its homeless population who – as a consequence of anti-homeless legislation, the elimination of public lavatories, “bum-proof” bus-benches, aggressive deployment of outdoor sprinklers and alike – have lost entitlement to any existential ground whatsoever. By deliberate design, public policy is translating the city's socio-economic polarization into the dichotomization of space. These policies, the strategy of hardening the streets for the poor while simultaneously softening them for the well-to-do raise fundamental questions about the fate of citizenship.

Samira Kawash: *The Homeless Body*

In this article, Samira Kawash argues that people who are homeless are precariously positioned in the ongoing battle over public space. The increasingly violent forms of exclusion of homeless people from public spaces correspond to a rigorously normative definition of the public that views the propertylessness and displacement experienced by the homeless as a threat to the property and place possessed and controlled in the name of the public. Kawash also argues that the homeless body emerges as a particular mode of corporeality through which the public struggles to define and secure itself as distinct and whole. She also explores the corporeal implications of the ideological opposition between public and homeless and the violence that necessarily comes to bear to secure and sustain this division. The resultant contradiction between a material body that occupies space and the denial of any place for such a body can only be resolved through violent processes of containment, constriction, and compression that seek not simply to exclude or control the homeless but rather to efface their presence altogether.

Don Mitchell: *The Annihilation of Space by Law*

Don Mitchell argues that there is a link between changes in the contemporary political economy and the criminalization of homelessness. Anti-homeless legislation can be understood as an attempt to annihilate the spaces in which homeless people must live, and perform everyday functions. This annihilation is a response to the economic uncertainty produced by the current political economy. The process of criminalizing homelessness 1) destroys the very right of homeless people to be; and 2) reinforces particularly brutal notions of citizenship within the public sphere. Such laws are made possible when urban government and surrounding communities and elites seek to promote the urban landscape at the expense of urban public space. This usurpation of public space will have profound impact not only on homeless people but also on how the housed interact with each other.

Leonard C. Feldman: *From Vagrancy Law to Contemporary Anti-Homeless Policy*

Discussing the relationship between historical vagrancy laws and contemporary anti-homeless policies, Feldman argues that while the latter gain constitutional legitimacy on the basis of their discontinuity from past efforts, they gain broader moral legitimacy from their connection to that tradition. However, anti-homeless legislation entails a significant shift away from older vagrancy law and its preoccupation with productivity and idleness, and serves to mark the boundaries of the contemporary consumptive public sphere: whereas in the previous centuries vagrancy law was discursively linked to restrictions on “conspicuous” consumption, it is precisely conspicuous consumption that is protected by the new anti-homeless laws. With the transformation of public spaces into consumptive spaces, the postindustrial city strives to be homogenous, without visible signs of production or poverty. Anti-homeless measures can be understood as part of the punitive underside of deindustrialization and the neoconservative rollback of the welfare and regulatory state, as the re-focusing of punitive mechanisms on demonized others while the majority of the population is absorbed into consumer society. The assignment to public space as natural, self-evident function the free movement of goods and consumers is contrasted with an aspirational, pluralizing conception of public space that fosters encounters with difference.

Jeremy Waldron: *Homelessness and Community*

Jeremy Waldron contends that exclusionary public space arrangements targeted against homeless people cannot be adequately justified on communitarian grounds. For the most part, this article takes the form of a detailed critique of Robert Ellickson’s influential article “Controlling Chronic Misconduct in City Spaces”, and relies on the philosophical works of John Stuart Mill, John Rawls and Richard Dworkin. Waldron elaborates two main arguments. According to the “Appropriate Distress Argument”, the distress occasioned by the spectacle of someone else’s suffering – such as the abject poverty of a homeless individual

on the street – should not be considered a harm that is justified to be alleviated in itself and not through alleviating the suffering to which the distress responds. Furthermore, such distress should not be considered a harm at all, given that members of a society should be assumed to have an interest in not being sheltered from the true state of affairs of their society. Social stability should not depend on any comprehensive misunderstanding of social reality on the part of citizens. According to Waldron's second main argument, the "External Preference Argument", if pedestrians are irritated by homeless people's violation of certain rules of conduct in public spaces, this irritation in itself is not an adequate argument for any exclusionary arrangement, as we need to ask what these rules are and how are they justified: the popularity of any rule or the fact that some might be distressed by its violation does not in itself tell us anything about whether that rule is legitimate or just. The article concludes that we are not entitled to insist that the homeless abide by community norms, or that those norms be enforced against her, if the norms are constructed in an image of community whose logic denies in effect that homelessness exists, and which does not include the homeless themselves as members of that community.

Szerzőink

MIKE DAVIS

történész, író; University of California at Davis (Davis, CA, Egyesült Államok)

LEONARD C. FELDMAN

politikatudós; University of Oregon (Eugene, OR, Egyesült Államok)

SAMIRA KAWASH

irodalomtudós; Rutgers University (New Brunswick, NJ, Egyesült Államok)

MISETICS BÁLINT

egyetemi hallgató, ELTE TáTK; a University of California at Berkeley vendéghallgatója (Berkeley, CA, Egyesült Államok)

DON MITCHELL

geográfus; Maxwell School of Syracuse University (Syracuse, NY, Egyesült Államok)

UDVARHELYI ÉVA TESSZA

kulturális antropológus, PhD-hallgató; Graduate Center, City University of New York (New York, NY, Egyesült Államok)

JEREMY WALDRON

jogász, filozófus; New York University School of Law (New York, NY, Egyesült Államok)

A tartalomból

Történetírás és emlékezet

Keszei András:

Az emlékezet rétegei

Dobszay Tamás:

Emlék, felidézés, önéletírás. Egy civis-memoár tapasztalatai

Kunt Gergely:

Egy kamasznapló két olvasata

Murai András–Tóth Eszter Zsófia:

Hogyan képzeljük el? A holokauszt emlékezete és a helyszín rekonstrukciója dokumentumfilmekben

Toronyi Zsuzsa:

Egy budapesti kert története

Bögre Zsuzsanna:

Trauma és emlékezet az élettörténetben. „Az én korosztályom az egy ilyen mosolytalan korosztály...”

Takács Tibor:

Emlékezeti aktus és történeti esemény. A Biksza-gyilkosság, 1956

Apor Péter:

Hitelesség és hitelenség: emlékezet, történelem és közelmúlt-feldolgozás Kelet-Közép-Európában

A Korall Szerkesztőség elérhetőségei:

terjesztes@korall.org, korall@korall.org, www.korall.org

1113 Budapest, Valkói u. 9.

A KORALL 2010. évi tematikus számai:

39. Kontroll alatt – könnyűzene a szocializmusban

40. Lak-hatás a 20. században

41. Történetírás és emlékezet

42. Hivatás, professzionalizáció

Korábbi számainkról információ: www.korall.org/archivum

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom – Minorities, Politics, Society

2010/2

KOMMUNIZMUS, NACIONALIZMUS: MÍTOSZ ÉS GYAKORLAT

MARTIN MEVIUS

A kommunizmus és a nacionalizmus viszonyának újraértékelése

VESZELIN DIMITROV

A homogén nemzetállam bővületében. A török kisebbség asszimilálása Bulgáriában (1984-1985)

REGIONÁLIS IDENTITÁSOK SPANYOLORSZÁGBAN

PALKÓ KATALIN

Katalónia – egy régió erős identitástudattal (etnikai, regionális vagy etnoregionális identitás?)

GYÖRI SZABÓ RÓBERT

A baszk identitás és a futball

MAGYAR DIASZPÓRA

OSVÁT KRISZTINA - OSVÁT SZABOLCS

Magyarok a Dél Keresztje alatt. Az ausztráliai magyarság jelene dióhéjban

RECENZIO

TÁNCZOS VILMOS

Kitalált hagyomány? (Mohay Tamás *A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás* című könyvéről)

LŐRINCZ D. JÓZSEF

Identitáspolitikai: racionalizálás, nosztalgia, neveltlenség (Egry Gábor *Otthonosság és idegenség. Identitáspolitikai és nemzetfelfogás Magyarországon a rendszerváltás óta* című könyvéről)

REGIO szerkesztőség

Levelezési cím: 1014 Budapest, Országház utca 30.

Telefon: +36-1-224-6700/467; Fax: +36-1-224-6793; E-mail: regio@chello.hu

esély

2010/5

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

ALAPJÖVEDELEM – MINIMUMJÖVEDELEM

ELŐSZÓ

Misetics Bálint: Egy radikális szociálpolitikai reformgondolat

ALAPJÖVEDELEM

Philippe Van Parijs: Alapjövedelem: egy egyszerű és erőteljes gondolat a huszonegyedik század számára

Ulrich Mückenberger – Claus Offe – Ilona Ostner: Az állam által garantált alapjövedelem: napjaink szociálpolitikai szükségyszerűsége

Julieta Elgarte: Az alapjövedelem és a nemi szerepek szerinti munkamegosztás összefüggései

Barbara R. Bergmann: Svéd típusú jóléti állam, vagy alapjövedelem – melyik élvezzen prioritást?

MINIMUMJÖVEDELEM

Hugh Frazer – Eric Marlier: Minimumjövedelmi rendszerek az EU tagállamaiban

Abstracts

Contents

FORDULAT 12

ETIKAI ÉS DALOMELMÉLETI FOLYOIRAT

**ISZLÁM FINANSZÍROZÁS
ALAPJÖVEDELEM
GLOBALIZÁCIÓ**

